

UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI
W KRAKOWIE

Wydział Biologii
Instytut Nauk o Środowisku

**„Koncepcja usług ekosystemowych w zarządzaniu
środowiskowym – współczesna rola parków narodowych w świetle
spadku różnorodności biologicznej”**

Mariusz Daniel Boćkowski

Rozprawa doktorska
wykonana pod opieką
prof. dr hab. Małgorzaty Grodzińskiej-Jurczak
w Zespole Badań Społeczno-Środowiskowych
Instytutu Nauk o Środowisku

Kraków 2022

Pragnę serdecznie podziękować Pani prof. dr hab. Małgorzacie Grodzińskiej-Jurczak oraz Pani dr Joannie Tusznio za opiekę merytoryczną oraz pomoc w pisaniu niniejszej rozprawy. Ponadto dziękuję całemu Zespołowi Badań Społeczno-Środowiskowych Uniwersytetu Jagiellońskiego, a w szczególności Marcinowi Rechcińskiemu, za konsultacje i cenne uwagi w czasie pisania pracy.

STRESZCZENIE

Pomimo znaczących wysiłków międzynarodowych podejmowanych w ostatnich dziesięcioleciach, proces utraty, fragmentacji i degradacji ekosystemów postępuje na świecie i w Europie. Powszechny spadek różnorodności biologicznej jest wynikiem niszczenia siedlisk, zanieczyszczenia, gatunków inwazyjnych, zmiany klimatu i nadmiernej eksploatacji zasobów naturalnych. Jednocześnie jedna trzecia obszarów chronionych na świecie znajduje się pod wpływem silnych presji antropogenicznych. W odpowiedzi na rosnące zagrożenia, społeczność międzynarodowa podejmuje systematyczne działania mające zapobiegać spadkowi różnorodności biologicznej. Globalny cel ochrony 17% powierzchni lądowej oraz 10% powierzchni wód morskich do 2020 roku nie został osiągnięty, a ogólny stan różnorodności biologicznej i ekosystemów uległ pogorszeniu. Obecny horyzont działań na polu ochrony różnorodności biologicznej wyznaczają postanowienia Agendy 2030 na rzecz zrównoważonego rozwoju, a w Europie Strategii na rzecz Bioróżnorodności do 2030 roku, która postuluje, aby objąć ochroną co najmniej 30% obszarów morskich i lądowych, w tym 10% ochroną ścisłą.

W obliczu zmieniających się paradygmatów przyrody i jej ochrony, obszary chronione, takie jak parki narodowe, pozostają kluczowymi elementami utrzymującymi różnorodność gatunkową i integralność siedlisk. Obecnie toczy się dyskusja na temat optymalnej liczby, powierzchni i formy obszarów chronionych, która zapewniłaby efektywne podtrzymanie procesów ekologicznych na Ziemi i stabilny rozwój ludzkich społeczności. Tymczasem proces rozwoju obszarów chronionych, zwłaszcza w odniesieniu do obszarów lądowych, uległ wyraźnemu zahamowaniu w ostatnich latach. Podobnie jak inne obszary chronione, parki narodowe są obecnie postrzegane jako przestrzenie służące nie tylko celom ochrony przyrody, ale i dostarczające korzyści społecznych, ekonomicznych i kulturowych. Obecnie są one coraz częściej postrzegane nie jako izolowane wyspy, ale jako systemy społeczno-ekologiczne ujęte w paradygmacie „ludzie i przyroda” (ang. „*people with nature*”), który podkreśla wagę ludzkiej kultury i instytucji współtworzących interakcje między społeczeństwami a środowiskiem. Współczesne planowanie obszarów chronionych rodzi zatem potrzebę efektywnego komunikowania społecznych i gospodarczych funkcji parków narodowych do społeczności lokalnych oraz tych położonych dalej od nich.

Jedną z propozycji dla przedstawienia wizji synergii ochrony przyrody z rozwojem społecznych i gospodarczym oraz podejściem badawczym dla badania różnego rodzaju interesariuszy związanych z kwestiami ochrony przyrody jest koncepcja usług ekosystemowych (ang. *ecosystem services, ES*). Podstawowym celem koncepcji *ES* jest ujawnienie szerszemu gronu odbiorców rzeczywistej wartości dóbr i usług pochodzących z natury w formie strumieni korzyści, które można zidentyfikować, zmierzyć i włączyć do rachunku ekonomicznego, a następnie uwzględnić w procesach podejmowania decyzji środowiskowych. Na przestrzeni lat koncepcja *ES* była jedną z głównych osi debaty na temat przyszłości ochrony przyrody, w tym czasie podlegała gorącej dyskusji naukowej i ulegała znaczącym modyfikacjom. Jako ugruntowane naukowo, ale wciąż stosunkowo nowatorskie narzędzie w praktyce, koncepcja *ES* zyskuje coraz większą uwagę i wzbudza wiele oczekiwań wśród decydentów na różnych szczeblach, a także tych ekologów, którzy mają nadzieję, że poprzez podkreślenie społecznych i ekonomicznych aspektów przyrody bioróżnorodność będzie lepiej chroniona. W większości krajów Unii Europejskiej praktyczne zastosowanie koncepcji *ES* jest wciąż na wczesnym etapie rozwoju, a skuteczność związanych z nią polityk, programów i działań w sferze publicznej różnego szczebla pozostaje słabo poznana. Do chwili obecnej wciąż niewiele wiadomo na temat potencjalnej roli koncepcji *ES* w kształtowaniu elementów krajowych systemów ochrony przyrody, w tym ich kluczowych elementów, takich jak parki narodowe.

Polski system ochrony przyrody opiera się na ochronie obszarowej i ochronie gatunkowej, a najwyższą formą ochrony obszarowej jest w nim park narodowy. Do podstawowych celów parków narodowych zalicza się wykonywanie działań ochronnych, udostępnianie obszaru parku narodowego oraz prowadzenie edukacji przyrodniczej. Park narodowy może pełnić także rolę aktora rozwoju lokalnego, który funkcjonuje w sieci powiązań ekonomicznych z innymi podmiotami gospodarki. W Polsce od 2001 roku nie utworzono ani nie powiększono znacząco ani jednego parku narodowego, głównie ze względu na restrykcyjne prawo ochrony środowiska, dające samorządom możliwość weta wobec tworzenia nowych parków narodowych. Pozostałymi przyczynami impasu w tworzeniu parków narodowych są m.in. obawy ze strony jednostek samorządu terytorialnego o negatywne konsekwencje gospodarcze utworzenia parku narodowego, a także negatywne nastawienie społeczne do parków ze strony lokalnych mieszkańców. Do negatywnych uwarunkowań dla tworzenia parków narodowych należy zaliczyć również działalność grup interesu, np. leśników broniących status quo uzyskanego w wyniku przemian społeczno-gospodarczych po 1989 roku. Problemy dotyczące tworzenia i powiększania parków narodowych rodzą pytanie o rzeczywistą rolę, jaką mogą one obecnie pełnić w systemie ochrony przyrody wśród innych form prawnych ochrony obszarowej.

Obszar projektowanego Turnickiego Parku Narodowego (TuPN) pozostaje do dziś ostatnim dużym i mało przekształconym kompleksem leśnym w paśmie polskiego przedgórze, z licznymi płatami starodrzewów o ciągłości historycznej sięgającej nawet końca XVIII w. Jest to jeden z najmocniej postulowanych i ugruntowanych w wiedzy naukowej obszarów potrzebnych do objęcia pilną ochroną w najwyższej randze, a jego walory przyrodnicze sytuują go na równi z wieloma istniejącymi parkami narodowymi. Historia wielokrotnych starań o utworzenie TuPN dowodzi, jak trudny może być proces tworzenia parku narodowego w Polsce. Terytorium projektowanego TuPN jest od lat 90. XX wieku areną intensywnego konfliktu między zwolennikami założenia parku a różnymi lokalnymi interesariuszami, którzy są temu przeciwni. Jednocześnie projektowany TuPN stanowi cenne studium przypadku dla szerszej debaty o problemach z tworzeniem parków narodowych, m.in. ze względu na silne powiązania lokalnej gospodarki z sektorem pozyskiwania i przetwórstwa drewna oraz fakt, że nigdy nie był on przedmiotem badań z perspektywy postrzeganych *ES*. Występuje zatem luka poznawcza w aktualnej wiedzy na temat uwarunkowań społeczno-ekonomicznych ochrony przyrody na tym terenie, a przypadek projektowanego TuPN służy jako doskonały obiekt doświadczalny do zbadania, czy zastosowanie koncepcji *ES* może wnieść wkład do planowania i zarządzania parkami narodowymi.

Głównym celem badawczym rozprawy doktorskiej było uzyskanie głębszego wglądu w postrzeganie korzyści z przyrody i preferencje zarządzania zasobami przyrodniczymi u różnych grup interesariuszy, a także opinii lokalnych mieszkańców względem relacji człowieka i przyrody, jego roli w ochronie przyrody oraz postaw względem obszarów chronionych z wykorzystaniem koncepcji usług ekosystemowych. Szczegółowe pytania badawcze odnosiły się do celów poznawczych w zakresie: 1) wkładu koncepcji *ES* do procesów decyzyjnych dotyczących planowania i zarządzania obszarami chronionymi, 2) czynników kształtujących postawy mieszkańców wobec obszarów chronionych i ich związku z przyrodą, 3) identyfikacji priorytetowych *ES* i związanych z nimi zagrożeń postrzeganych jako najważniejsze wśród mieszkańców różnych gmin, lokalnych liderów i ekspertów. Cele te zostały zrealizowane poprzez dwa badania: 1) partycypacyjne mapowanie usług ekosystemowych (respondenci – specjaliści, liderzy lokalni), 2) ilościowe badanie kwestionariuszowe (respondenci – mieszkańcy), stanowiące niezależną część projektu badawczego, którego pomysłodawcą i inicjatorem był autor niniejszej pracy doktorskiej. Autor pracy był również koordynatorem merytorycznym projektu, głównym projektantem i wykonawcą badań terenowych, redaktorem prowadzącym opracowania końcowego (monografii) i jego głównym autorem. Niniejsza rozprawa doktorska opiera się na wskazanych we wstępie rozprawy doktorskiej wybranych rozdziałach opisaną publikacji monograficznej stanowiącej załącznik do rozprawy.

Przyjęta w niniejszej pracy doktorskiej perspektywa obszaru chronionego jako systemu społeczno-ekologicznego wraz z zastosowaniem terminologii i warsztatu metodologicznego koncepcji *ES*, okazały się efektywnym podejściem badawczym pozwalającym na zrealizowanie postawionych celów badawczych dysertacji. **W odniesieniu do pierwszego celu badania**, uzyskane przez autora wyniki rozprawy wskazują potrzebę wypracowywania odpowiedniego języka i wspólnych definicji dla badanych *ES* w komunikacji z różnymi grupami interesariuszy w dyskusji na tematy związane z ochroną przyrody. Autor rozprawy wskazuje także na kwestię budowania zaufania do instytucji parku narodowego, która ma szczególne znaczenie w świetle specyficznych uwarunkowań percepcji ochrony przyrody w krajach postsocjalistycznych Europy Środkowo-Wschodniej. Las i jego komponenty stanowią dla badanych główne źródło dostarczania korzyści z przyrody. Będąc jednocześnie źródłem zagrożeń, stanowią centralny punkt dyskusji o przyrodzie i jej ochronie, wskazując na przyszłe możliwe pola konfliktów wokół *ES* na tym terenie. **W odniesieniu do drugiego celu badania**, wyniki wskazują na trzy podstawowe składowe opisujące lokalny dyskurs o ochronie przyrody, które korespondują z wynikami badań na temat konfliktu w Puszczy Białowieskiej: 1) podejmowanie działań w ochronie przyrody na podstawie fachowej wiedzy i doświadczenia leśników, 2) materialistyczne podejście do przyrody, 3) sceptycyzm wobec ingerencji w przyrodę. Autor rozprawy zidentyfikował czynniki negatywnie wpływające na nastawienie do parków narodowych (wiek i długość zamieszkiwania w obszarze badania) oraz czynniki pozytywne (wykształcenie oraz średni miesięczny dochód netto mieszkańca). Instytucja parku narodowego cieszy się generalnie słabym poparciem wśród mieszkańców badanych gmin, przy czym występuje różnica pomiędzy ogólnym poparciem dla parków a poparciem dla projektowanego TuPN. Jednocześnie te dwie zmienne są silnie skorelowane, co wskazuje na potrzebę poprawy ogólnego wizerunku parków w celu zwiększenia akceptacji dla TuPN. **W odniesieniu do trzeciego celu badania**, uzyskane wyniki wskazują, że decydujące dla jakości życia społeczności lokalnych gmin projektowanego TuPN są *ES* o charakterze materialnym (woda pitna, drewno opałowe), co pozostaje w zgodzie z wynikami innych badań dla powiększanych i planowanych parków narodowych o dużej lesistości. Ponadto wyniki wskazują również na centralną rolę *ES* związanych z lasem, a drewno i jego produkty pochodne są uznawane za kluczowe dla miejscowej gospodarki. Niemniej jednak badani respondenci w każdej z gmin są w stanie dostrzec szeroką gamę różnorodnych korzyści z lasu, a rola kulturowych *ES* może być w przyszłej debacie o TuPN nie mniej ważna od typowo materialnych korzyści z przyrody. Zestawienie wyników obu badań pokazuje także różnice w eksponowaniu różnych wątków *ES* przez respondentów z poszczególnych badanych grup. Najważniejsze wskazania przyszłych kierunków prowadzenia debaty o utworzeniu TuPN dotyczą zaadresowania palących problemów lokalnych mieszkańców z czerpaniem podstawowych korzyści z przyrody o znaczeniu egzystencjalnym.

Niniejsza rozprawa doktorska wnosi wkład do debaty naukowej na temat postrzegania korzyści z przyrody, preferencji zarządzania zasobami przyrodniczymi u różnych grup interesariuszy, ich roli w ochronie, a także postaw względem obszarów chronionych. Uzyskane wyniki uzupełniają bieżącą dyskusję naukową w zakresie interdyscyplinarnych nauk o ochronie przyrody (ang. *conservation social science*) w odniesieniu do obszarów chronionych i zastosowania koncepcji *ES* w ochronie przyrody. Jednocześnie rezultaty badania potwierdzają użyteczność i ograniczenia koncepcji *ES* w badaniu złożonych systemów społeczno-ekologicznych, jakim jest przedmiotowy obszar projektowanego parku narodowego. Wyniki rozprawy doktorskiej mogą posłużyć do opracowania szeregu nowych rozwiązań w celu usprawnienia procesu tworzenia parków narodowych w Polsce i poza jej granicami. Dalsze rekomendacje z badań tego typu mogą mieć szczególne znaczenie w świetle toczącej się obecnie dyskusji nad projektem nowej, dedykowanej ustawy o parkach narodowych, która może zasadniczo zmienić ich funkcjonowanie w ramach systemu ochrony przyrody w Polsce.

SUMMARY

Despite significant international efforts in recent decades, the process of loss, fragmentation, and degradation of ecosystems continues worldwide and in Europe. The widespread decline in biodiversity results from habitat destruction, pollution, invasive species, climate change, and the overexploitation of natural resources. At the same time, one-third of protected areas in the world are under solid anthropogenic pressures. In response to the growing threats, the international community takes systematic actions to prevent the decline of biodiversity. The global target to protect by 2020 17% of the land area and 10% of the sea area has not been met. At the same time, the overall health of biodiversity and ecosystems has deteriorated. The current activities in the field of biodiversity protection are determined by the provisions of the 2030 Agenda for Sustainable Development. In Europe, the Biodiversity Strategy to 2030 calls for the protection of at least 30% of marine and land areas, of which 10% should be in the form of strict protection.

Despite changing nature and conservation paradigms, protected areas such as national parks remain key elements for maintaining species diversity and habitat integrity. Currently, there is an ongoing discussion about the optimal number, area, and form of protected areas that would ensure the effective maintenance of ecological processes on Earth and the stable development of human communities. Meanwhile, the process of development of protected areas, especially concerning land areas, has significantly slowed down in recent years. National parks are now seen, like other protected areas, as serving not only nature conservation purposes but as providing social, economic, and cultural benefits. Today, they are increasingly seen not as isolated islands but as socio-ecological systems within the "people with nature" paradigm, which emphasizes the importance of human culture and institutions co-creating interactions between societies and the environment. Therefore, contemporary planning of protected areas creates the need for effective communication of social and economic functions of national parks to local communities and those located further away.

One of the proposals for presenting a vision of the synergy of nature conservation with social and economic development and a research approach for studying various types of stakeholders related to nature conservation issues is the concept of ecosystem services (ES). The primary goal of the ES concept is to reveal to a wider audience the real value of goods and services derived from nature. Such streams of benefits can be identified, measured, and included in the economic calculation and then incorporated into environmental decision-making processes. Over the years, the concept of ES has been one of the main axes of the debate on the future of nature conservation. At that time, it was subject to heated scientific discussion and significant modifications. As a scientifically grounded but still relatively innovative tool in practice, the concept of ES is gaining more and more attention and expectations among policymakers at various levels, as well as those ecologists who hope that by emphasizing the social and economic aspects of nature, biodiversity will be better protected. In most European Union countries, the practical application of the concept of ES is still at an early stage of development, and the effectiveness of related policies, programs, and activities in the public sphere at various levels remains poorly understood. To date, little is known about the potential role of the ES concept in shaping elements of national nature protection systems, including their key elements, such as national parks.

The Polish nature protection system is based on area and species protection. The highest form of area protection there is a national park. The basic goals of national parks include carrying out conservation activities, making their area accessible to visitors, and conducting nature education. A national park can also play the role of an actor in local development, which functions in a network of economic connections with other entities. In Poland, since 2001, there has not been created or significantly enlarged a single national park, mainly due to the restrictive environmental protection law giving local governments the possibility of vetoing the creation of new national parks.

The remaining causes of the impasse in the creation of national parks are, among others, concerns on the part of local government units about the negative economic consequences of establishing a national park, as well as negative social attitudes towards parks on the part of residents. The negative conditions for the creation of national parks also include the activity of interest groups such as foresters preserving the status quo obtained after socio-economic changes in Poland after 1989. Problems with the creation and enlargement of national parks raise the question of the actual role they can currently play in the nature protection system, among other legal forms of area protection.

The area of the planned Turnicki National Park (TuNP) remains the last large and little transformed forest complex in the Polish foothills. It contains numerous patches of old tree stands with a historical continuity dating back to the end of the 18th century. The area is one of the most strongly postulated and well-established in scientific knowledge, needed for urgent protection at the highest level. Its natural values place it on a par with many existing national parks. The history of multiple efforts to create TuNP proves how difficult can be the process of creating a national park in Poland. Since the 1990s, the territory of the planned TuNP has been an arena of intense conflict between the supporters of the park and various local stakeholders who are against it. At the same time, the planned TuNP is a valuable case study for a wider debate on the problems with creating national parks, including the strong ties between the local economy and the timber harvesting and processing sector and the fact that it has never been the subject of research from the perspective of perceived ES. Therefore, there is a gap in the current knowledge about the socio-economic determinants of nature conservation in this area. Accordingly, the case of the planned TuNP serves as an excellent experimental object to investigate whether the application of the ES concept can contribute to the planning and management of national parks.

The main research objective of the doctoral dissertation was to gain a deeper insight into the perception of the benefits of nature and the preferences of managing natural resources in various stakeholder groups, as well as the views of residents regarding the relationship between humans and nature, its role in nature conservation and attitudes towards protected areas using the concept of ecosystem services. Detailed research questions related to the cognitive objectives in the field of 1) the contribution of the ES concept to decision-making processes regarding the planning and management of protected areas, 2) factors shaping the attitudes of residents towards protected areas and their relationship with nature, 3) identification of priority ES and related threats perceived as the most important among the inhabitants of various communes, local leaders and experts. These goals were achieved through two studies: 1) participatory mapping of ecosystem services (respondents - specialists, local leaders), and 2) quantitative questionnaire research (respondents - residents). The studies constituted the independent part of the research project whose originator and initiator was the author of this doctoral dissertation. The author of the work was also the substantive coordinator of the project, the main designer and conductor of field research, the leading editor of the final publication (monograph), and its main author. This doctoral dissertation is based on selected chapters of the monographic publication indicated in the introduction. The publication is an appendix to the doctoral dissertation.

The perspective of the protected area as a socio-ecological system adopted in this doctoral thesis, together with the use of terminology and methodological workshop of the ES concept, turned out to be an effective research approach allowing for the realization of the research objectives of the dissertation. **Concerning the first objective of the study**, the results obtained by the author indicate the need to develop an appropriate language and common definitions for the studied ES in communication with various groups of stakeholders in the discussion on topics related to nature protection. The author of the dissertation also points to the issue of building trust in the institutions of the national park, which is of particular importance in the light of the specific conditions of the perception of nature protection in the post-socialist countries of Central and Eastern Europe. For the

respondents, the forest and its components are the main sources of benefits from nature. They also constitute the focal point of the discussion about nature and its protection. At the same time, they are sources of threats, pointing to future possible fields of conflict around ES in this area. **Concerning the second objective of the study**, the results indicate three basic components describing the local discourse on nature protection, which correspond to the results of research on the conflict in the Białowieża Forest: 1) undertaking activities in nature protection based on the expertise and experience of foresters, 2) materialistic approach to nature, 3) skepticism towards interference with nature. The author of the dissertation identified negative (age, length of residence in the area of the study) and positive (education, average monthly net income of a resident) factors influencing the attitude towards national parks. The institution of the national park is generally poorly supported among the inhabitants of the surveyed communes, and there is a difference between the general support for the parks and the support for the planned TuNP. At the same time, these two variables are strongly correlated, which indicates the need to improve the overall image of the parks to increase acceptance for TuPN. **Concerning the third objective of the study**, the obtained results indicate that the material ES (drinking water, firewood) are decisive for the quality of life of local communities in the municipalities of the planned park, which is in line with the results of other studies for enlarged and planned national parks with large forest cover. In addition, the results point to the central role of forest-related ES, with timber and its derivatives recognized as crucial to the local economy. Nevertheless, respondents in each of the municipalities perceive many different benefits of the forest. Meanwhile, the role of cultural ES in the future debate about parks may be no less important than the typically material ES. The juxtaposition of the results of both studies also shows the differences in the display of various ES aspects by respondents from individual studied groups. The most important indications of the future directions of the debate on the creation of TuPN concern addressing the pressing problems of residents with reaping the basic benefits of existential nature.

This doctoral dissertation contributes to the scientific debate on the perception of benefits from nature, the preferences of managing natural resources in various stakeholder groups, their role in protection, and attitudes towards protected areas. The obtained results complement the current scientific discussion in the field of conservation social science with regard to protected areas and the application of the ES concept in nature conservation. At the same time, the research results confirm the usefulness and limitations of the ES concept in the study of complex socio-ecological systems, such as the area of the planned national park. The results of the doctoral dissertation can be employed to develop new solutions to improve the process of the creation of national parks in Poland and abroad. Further recommendations from this type of research may be of particular importance in the light of the ongoing discussion on the draft of a new, dedicated act on national parks, which may fundamentally change their functioning within the nature protection system in Poland.

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP.....	13
1.1. Obszarowa ochrona różnorodności biologicznej – problemy i zagrożenia.....	13
1.2. Usługi ekosystemowe – opis koncepcji i zastosowanie dla obszarów chronionych	17
1.3. Parki narodowe w Polsce	20
1.4. Projektowany Turnicki Park Narodowy – wybór obszaru badania.....	23
1.5. Cel rozprawy doktorskiej	26
2. OŚWIADCZENIA WSPÓLAUTORÓW	29
3. DYSKUSJA	31
3.1. Wkład koncepcji usług ekosystemowych (ES) do procesów decyzyjnych dotyczących planowania i zarządzania obszarami chronionymi (badanie jakościowe – mapowanie partycypacyjne).....	31
3.1.1. Terminologia (język i definicje) używane w komunikacji z interesariuszami	31
3.1.2. Budowanie zaufania wśród interesariuszy	32
3.1.3. Las jako centralny punkt dyskusji o przyrodzie i jej ochronie	33
3.2. Czynniki kształtujące postawy mieszkańców wobec obszarów chronionych i ich związek z przyrodą (badanie ilościowe – wywiad kwestionariuszowy)	34
3.2.1. Opinie na temat relacji człowieka i przyrody.....	34
3.2.2. Czynniki wpływające na poparcie dla parków narodowych i Turnickiego Parku Narodowego.....	35
3.2.3. Opinie o parkach narodowych i Turnickim Parku Narodowym.....	36
3.3. Priorytetowe usługi ekosystemowe i związane z nimi zagrożenia postrzegane przez różne grupy interesariuszy (mapowanie partycypacyjne i wywiad kwestionariuszowy).....	37
3.3.1. Wybór priorytetowych usług ekosystemowych	37
3.3.2. Różnice i podobieństwa pomiędzy lokalnymi liderami, specjalistami i mieszkańcami... ..	38
3.3.3. Najważniejsze zagrożenia dla korzyści z przyrody i problemy do zaadresowania	40
3.4. Wnioski końcowe i rekomendacje.....	41
4. BIBLIOGRAFIA.....	45

1. WSTĘP

1.1. Obszarowa ochrona różnorodności biologicznej – problemy i zagrożenia

Pomimo znaczących wysiłków międzynarodowych podejmowanych w ostatnich dziesięcioleciach, proces utraty, fragmentacji i degradacji ekosystemów postępuje na świecie i w Europie (Steffen i in. 2015a, EEA 2019). Powszechny spadek różnorodności biologicznej jest wynikiem niszczenia siedlisk, zanieczyszczenia, gatunków inwazyjnych, zmiany klimatu i bezpośrednio, nadmiernej eksploatacji zasobów naturalnych (Cardoso i in. 2020). Jednocześnie jedna trzecia obszarów chronionych na świecie znajduje się pod wpływem silnych presji antropogenicznych (Jones i in. 2018). Według koncepcji dziewięciu granic planetarnych wyznaczających „bezpieczną przestrzeń operacyjną” dla światowego rozwoju społecznego, co najmniej dla dwóch z nich – zaburzenia globalnych cykli biogeochemicznych oraz zaniku bioróżnorodności – przekroczony został krytyczny poziom kierujący stabilnością ekosystemów w obszar wysokiego ryzyka i dużej niepewności (Steffen i in. 2015b). Prawdopodobnie zostały też przekroczone krytyczne punkty związane z utratą pokrywy lodowej na lądolodach, ciepłowodnymi rafami koralowymi, lasami tropikalnymi Amazonii (Ripple i in. 2021) oraz cyrkulacją ciepła w morzach i oceanach na skutek podniesienia ich temperatury (Tanaka i Van Houtan 2022). Inna przekrojowa metaanaliza wskazuje, że trajektoria systemu ziemskiego (ang. *Earth System*) wydaje się zmierzać ku punktowi granicznemu, po przekroczeniu którego znajdzie się w nieodwracalnym stanie (ang. *Hothouse Earth*), charakteryzującym się znacznie cieplejszymi niż obecnie warunkami klimatycznymi i dużą niestabilnością (Steffen i in. 2018). Potwierdza to m.in. bezprecedensowy wzrost liczby katastrof naturalnych (powodzie, fale ciepła, pożary, huragany) związanych ze zmianami klimatu, który obserwowany jest od 2019 r. (Ripple i in. 2021).

Niekorzystne tendencje utraty różnorodności biologicznej są wynikiem wielu złożonych procesów. W ujęciu globalnym dokonuje się bezprecedensowy rozwój społeczny i gospodarczy, który postępuje na przestrzeni ostatnich kilku stuleci. Objawia się on m.in. ciągłym wzrostem globalnej produkcji i konsumpcji (ang. *Global gross domestic product, GDP*), zauważalnym od czasów rewolucji przemysłowej z XVIII wieku, ale i eksploatacją kapitału przyrodniczego na niespotykaną dotąd skalę (Kronenberg i Bergier 2010). Zaspakajanie rosnących potrzeb i aspiracji bytowych rozwijających się siedlisk ludzkich doprowadziło do szerokich zmian w użytkowaniu terenu, wywierając ogromną presję na zdolność biosfery do podtrzymywania życia na ziemi, takiego jakie znamy (Foley i in. 2005, Seto i in. 2011, Raven i Wagner 2020). Coraz powszechniej przyjmuje się, że od około połowy XX wieku (Zalasiewicz i in. 2015) żyjemy w nowej epoce geologicznej zwanej „antropocenem” (Crutzen 2002), w której ludzkość stała się dominującą siłą geofizyczną kształtującą strukturę Ziemi (Steffen i in. 2007). Według demograficznych estymacji ludzka populacja osiągnie liczebność 8,5 miliarda w 2030 roku oraz niespełna 10 miliardów do 2050 roku (UN 2019). Szybkie tempo wzrostu populacji i towarzyszący mu wzrost gospodarczy (mierzony jako *GDP*) przekładają się na utratę różnorodności biologicznej i degradację ekosystemów, zwłaszcza poprzez intensywną działalność rolniczą i wylesianie (Marques i in. 2019). Jednocześnie wysoka bioróżnorodność i zdrowe ekosystemy są silnie powiązane z dobrostanem człowieka, którego składnikami są: dostarczanie dóbr i usług z ekosystemów, relacje społeczne i efektywne gospodarki krajowe (Harrison i in. 2014). Ludzka działalność w obecnej formie stanowi zatem zagrożenie dla podstaw biosfery i dalszego rozwoju cywilizacji (Folke i in. 2021).

W odpowiedzi na rosnące zagrożenia społeczność międzynarodowa podejmuje systematyczne działania mające zapobiegać spadkowi różnorodności biologicznej. Na poziomie globalnym podstawowe wytyczne dla tych starań wyznacza podpisana przez 195 krajów Konwencja Organizacji

Narodów Zjednoczonych o różnorodności biologicznej z 1992 r., której głównymi celami są: zachowanie różnorodności biologicznej, zrównoważone użytkowanie jej zasobów oraz sprawiedliwa dystrybucja korzyści wynikających z wykorzystywania zasobów genetycznych (UN 1992). Strony Konwencji począwszy od 2002 roku, wyznaczają nowe cele strategiczne dotyczące ochrony różnorodności biologicznej. W 2010 roku przyjęto obowiązujący do niedawna Plan Strategiczny dla Różnorodności Biologicznej na lata 2011–2020 wraz z tzw. Celami Aichi (UNEP/CBD 2010), które zakładały, że do 2020 roku 17% powierzchni lądowej oraz 10% powierzchni wód morskich zostanie objętych skuteczną i sprawiedliwie zarządzaną ochroną w postaci obszarów chronionych bądź „innych efektywnych środków ochrony obszarowej”. Jak wskazuje ostatni raport przeglądkowy Konwencji, cele te nie zostały w pełni zrealizowane (osiągając odpowiednio 15 i 7,5% powierzchni w 2020 roku), a ogólny stan różnorodności biologicznej i ekosystemów uległ pogorszeniu (CBD 2020). Obecnie trwają dalsze prace nad rewizją i implementacją celów Konwencji, a ogólny horyzont globalnych działań na polu ochrony środowiska wyznaczają postanowienia Agendy 2030 na rzecz zrównoważonego rozwoju (UNEP/CBD 2021). W Europie cele Konwencji zostały zatwierdzone przez Unię Europejską (wcześniej Wspólnota Europejska), która następnie określiła własne, daleko ambitniejsze cele zmierzające nie tylko do zatrzymania, ale i odwrócenia procesu utraty różnorodności biologicznej. W przyjętej w 2020 Strategii na rzecz Bioróżnorodności do 2030 roku Zaproponowano, aby objąć ochroną co najmniej 30% obszarów morskich i lądowych, w tym 10 % ochroną ścisłą, przy czym ochrona ścisła oznacza, że dany obszar może pozostać dostępny dla ludzi, natomiast jego celem jest „pozostawienie naturalnych obszarów w stanie zasadniczo niezakłóconym z poszanowaniem wymogów ekologicznych danego obszaru” (EC 2020). Komisja Europejska zobowiązała kraje członkowskie UE do wyznaczenia listy obszarów chronionych (innych niż obszary Natura 2000) w ramach nowej paneuropejskiej sieci do końca 2022 roku, a także przygotowała zestaw wytycznych dla tego procesu. Zaznacza w nich m.in., że ochrona ścisła nie powinna być celem samym w sobie, lecz zmierzać do zachowania naturalnych procesów w ekosystemach o wysokiej różnorodności biologicznej takich jak lasy pierwotne i starodrzewy (EC 2022).

Niezależnie od lokalizacji geograficznej i poziomu zarządzania, system ochrony przyrody opiera się w głównej mierze na różnorodnych środkach ochrony obszarowej (CBD 2020, EC 2020). Pomimo zmieniającego się paradygmatów przyrody i jej ochrony, obszary chronione, takie jak parki narodowe, pozostają kluczowymi elementami utrzymującymi różnorodność gatunkową i integralność siedlisk (Geldmann i in. 2013, Gray i in. 2016, Oldekop i in. 2016). Odgrywają one nadal istotną rolę w systemie ochrony przyrody zarówno na świecie (IPBES 2019), jak i w skali kontynentalnej (EC 2020). Przyczyniają się przy tym do realizacji ważnych polityk ochrony i zrównoważonego rozwoju, takich jak Cele Zrównoważonego Rozwoju ONZ (UN 2020) lub unijne cele w zakresie łączności ekologicznej i odbudowy ekosystemów (EC 2020). Są nie tylko rezerwuarami bioróżnorodności, ale także węzłami tzw. zielonej infrastruktury zapewniającej trwałość środowiska i usługi ekosystemowe (Kati i in. 2015, EEA 2019). Pierwsze wielkoobszarowe obszary chronione w formie parków narodowych powstały w Stanach Zjednoczonych (1872), Australii (1879.) i Kanadzie (1885), a następnie w innych częściach świata, w tym i Polsce (1932 – Pieniński Park Narodowy). Początkowo miały one chronić immanentne wartości przyrodnicze, ograniczając obecność człowieka do minimum związanego z prowadzeniem badań naukowych, działań ochronnych czy też ograniczonej turystyki. Idea ta do dzisiaj jest obecna w obowiązujących umowach międzynarodowych, pociągających skutki prawne – przykładowo we wspomnianej Konwencji z 1992 r. określa się obszar chroniony jako „określony geograficznie, który jest wyznaczony, objęty odpowiednimi regulacjami i zarządzany dla osiągnięcia określonych celów związanych z ochroną” (UN 1992). Obecnie toczy się dyskusja na temat optymalnej liczby, powierzchni i formy obszarów chronionych, która zapewniłaby efektywne podtrzymanie procesów ekologicznych na Ziemi i stabilny rozwój ludzkich społeczności (Dinerstein in. 2017, Wiersma i in. 2017, Maxwell i in. 2020, Bhola i in. 2020). Istnieje rosnąca grupa

przyrodników, którzy wskazują, że długofalowe cele ochrony powinny być znacznie ambitniejsze od obecnego progu 30% i obejmować nawet połowę powierzchni Ziemi strefą ochronną (Wilson 2016). Z drugiej strony wskazuje się, że rozszerzenie ochrony na taką skalę generowałoby potrzebę ogromnych zmian społecznych, ekonomicznych i instytucjonalnych o trudnych do przewidzenia konsekwencjach (Ellis i Mehrabi 2019), a ochrona przyrody może być realizowana równolegle ze zrównoważoną aktywnością gospodarczą człowieka na tych samych terenach (por. Phalan i in. 2011).

Osiąganie aktualnych, wyznaczonych na poziomie międzynarodowym celów ochrony różnorodności biologicznej jest utrudnione poprzez stosunkowo wolne tempo rozwoju obszarów chronionych w poszczególnych krajach, zwłaszcza w odniesieniu do obszarów lądowych. Po okresie dynamicznego wzrostu liczebności i powierzchni parków narodowych i rezerwatów w drugiej połowie XX wieku (Dudley 2008 w Evans 2012), proces ten uległ wyraźnemu zahamowaniu w ostatnich latach (UNEP-WCMC/IUCN 2021). W praktyce konflikty związane z wyznaczaniem obszarów chronionych mają różnorodny charakter i można je przyporządkować do kilku grup czynników sprawczych: społeczno-kulturowych, instytucjonalnych, ekonomicznych, przyrodniczych i psychologicznych (Rechciński i in. 2019). Do przyczyn niepowodzeń na polu ochrony różnorodności biologicznej można zaliczyć na poziomie poszczególnych państw i regionów m.in. negatywne postawy i wynikający z nich opór społeczny wobec tworzenia i powiększania obszarów chronionych (Kati i in. 2015, Mika i in. 2019). Przykładem takiej sytuacji w Europie było utworzenie Ekologicznej Sieci Obszarów Chronionych Natura 2000, której fundamentem są dwie dyrektywy unijne skierowane na ochronę siedlisk przyrodniczych i ostoi ptasich (Dyrektywa Rady 79/409/EWG, Dyrektywa Rady 92/43/EWG). Idea sieci zakładała wyznaczenie tysięcy obszarów Natura 2000 na terenie całej Europy, przy czym często obszary te zachodzą lub stykają się z innymi formami ochrony obszarowej w danym kraju, np. istniejącymi parkami narodowymi, stanowiąc ich strefę buforową. Dla przykładu, wszystkie parki narodowe w Polsce są jednocześnie obszarami sieci Natura 2000 (Mika i in. 2016). Pomimo że jednym z podstawowych założeń sieci Natura 2000 jest pogodzenie ochrony siedlisk i gatunków z potrzebą działalności gospodarczej człowieka (EC 2022), w państwach członkowskich UE utworzenie transnarodowej sieci Natura 2000 wywołało szereg poważnych konfliktów między człowiekiem a przyrodą (Krott i in. 2000; Paavola 2004). Napędzane to było licznymi obawami i uprzedzeniami dotyczącymi negatywnego wpływu obszarów chronionych, m.in. hamowania rozwoju lokalnego (Hiedanpää 2002, Grodzińska-Jurczak i Cent 2011). Taki antagonizm wobec sieci wynikał w dużej mierze z kwestii proceduralnych, potęgowanych przez sprzeczne interesy i percepcje wśród lokalnych użytkowników gruntów (Blondet i in. 2017). W krajach Europy Środkowo-Wschodniej opór wobec tworzenia nowych obszarów chronionych bywa też związany z historycznymi uprzedzeniami związanymi z odgórnym, narzuconym wyznaczaniem parków narodowych w czasach socjalizmu, połączonym z przymusowym wykupem gruntów po zaniżonej cenie (Królikowska 2007 w Grodzińska-Jurczak i Cent 2011).

W drugiej połowie XX wieku zmieniło się rozumienie obszarów chronionych. Zaczęły one ewoluować od izolowanych wysp¹ w obrębie poszczególnych krajów do elementów sieci ekologicznych i wreszcie do obiektów zarządzanych wraz z otaczającymi je obszarami w ramach tzw. „podejścia krajobrazowego” (Palomo i in. 2014). W związku z tym obszary chronione są dziś postrzegane raczej jako systemy społeczno-ekologiczne ujęte w paradygmacie „ludzie i przyroda” (ang. *„people with nature”*), który podkreśla wagę ludzkiej kultury i instytucji współtworzących interakcje między społeczeństwami a środowiskiem (Mace 2014). Ten nowy schemat opiera się na poprzednim, bardziej utylitarnym sposobie rozpatrywania relacji człowiek-natura („natura dla ludzi”) i angażuje wielowymiarową i nieliniową wizję współdzielonego przez ludzi i przyrodę środowiska (Sandbrook i in. 2019). W praktyce proces konceptualizacji obszarów chronionych wciąż trwa

¹ Podejście powszechne jeszcze w latach 70. i 80. XX wieku.

i funkcjonują one w ramach wielu współistniejących paradygmatów, które mogą nawzajem się uzupełniać kładąc nacisk na wybrane aspekty ekologiczne lub społeczne (Mace 2014). Podejście społeczno-ekologiczne do obszarów chronionych traktuje je jako obiekty osadzone w złożonej sieci procesów społeczno-ekologicznych i ich wzajemnych interakcji (Ostrom 2009). Efektywne planowanie i zarządzanie obszarami chronionymi uwzględnia sprzężenia zwrotne (Ban i in. 2018) za pomocą analizy szerokiego spektrum danych społecznych (Stephanson i Mascia 2014), co zwiększa szanse na sprawiedliwe społecznie zarządzanie obszarami (Zafra-Calvo i in. 2017) i dalsze powiększanie ich sieci (Zhang i in. 2020). Pomimo tych założeń, praktyczne trudności w integracji ochrony przyrody i działalności gospodarczej stymulują nowe konflikty. Tak było w przypadku krajów Europy Środkowo-Wschodniej, w których postsocjalistyczne prawodawstwo dotyczące ochrony przyrody, umożliwiające odgórne decyzje o ochronie przyrody, przeszło wraz z procesem europeizacji stopniową i rodzącą sprzeczności zmianę w kierunku bardziej partycypacyjnego podejścia do zarządzania obszarami chronionymi (Niedziałkowski i in. 2012, Yakusheva 2019).

Podobnie jak inne obszary chronione (z wyłączeniem rezerwatów ścisłych), parki narodowe są obecnie postrzegane jako przestrzenie służące nie tylko celom ochrony przyrody, ale i dostarczające korzyści społecznych, ekonomicznych i kulturowych (zob. np. Hibszer 2013, Oldekop i in. 2016, Xu i in. 2017, Zawilińska 2020, Job i in. 2021). Wynika to m.in. z definicji parku narodowego według Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody. Stanowi ona, że jest to obszar II kategorii ochronnej, wydzielony dla ochrony wielkoskalowych procesów ekologicznych wraz z gatunkami i ekosystemami, które stanowią podstawę dla czerpania wartości „duchowych, naukowych, edukacyjnych, rekreacyjnych i turystycznych, zgodnych pod względem środowiskowym i kulturowym” (Dudley 2013, IUCN 2022). W obliczu coraz większej globalnej presji na zagospodarowanie terenu, wynikającej m.in. z rosnącej produkcji rolnej i zapotrzebowania na drewno (Smith i in. 2010), zadanie to staje się coraz trudniejsze. Jednocześnie stawia parki narodowe w pozycji obronnej dla swojego status quo i zmusza je do ciągłego uzasadniania swojego istnienia (Bragagnolo i in. 2016). Wydaje się zatem naturalne, że dla długofalowej skuteczności ochrony obszarowej kluczowe są pozytywne relacje pomiędzy człowiekiem i przyrodą (Andrade i Rhodes 2012), przy czym ich ostateczny charakter jest wypadkową bardzo wielu czynników, m.in. historycznego tła obszaru, kontekstu społecznego, występowania konfliktów z dziką przyrodą, wiedzy o parku narodowym czy też relacji społeczności lokalnej z jego kadrą pracowniczą (Bragagnolo i in. 2016). W praktyce postrzeganie parków przez ludzi obejmuje szeroką paletę zarówno pozytywnych, jak i negatywnych skojarzeń. Korzyści z parków dostrzegane przez ich mieszkańców na różnych kontynentach dotyczą np. ochrony różnorodności biologicznej i tzw. regulacyjnych usług ekosystemowych, pozyskania zasobów naturalnych (legalnego i nielegalnego), walorów rekreacyjnych i estetycznych lub wartości kulturowych. Dla odmiany do powszechnie percypowanych kosztów i problemów związanych z parkami zalicza się np. ograniczenia w wydobyciu zasobów naturalnych, konflikty z dziką przyrodą czy też brak możliwości zagospodarowania terenu w alternatywny sposób (Allendorf 2022). Jak twierdzi Bennett (2016), to pozytywne postrzeganie, a nie obiektywne dowody naukowe, zapewnia ostatecznie wsparcie lokalnych gmin i długoterminowy pozytywny wynik działań ochronnych. Podobnie badanie percepcji lokalnych społeczności przyczynia się do wzmacniania procesów partycypacyjnych i transparentności procesów decyzyjnych w zarządzaniu środowiskiem. Oldekop i in. (2016) wskazują z kolei, że współzarządzanie obszarami chronionych przez lokalne społeczności i organy ochrony zazwyczaj łączy się z dostarczaniem większych korzyści dla społeczności lokalnych niż zarządzane wyłącznie przez gminę lub państwo. Jednocześnie te obszary chronione, które generują zyski społeczno-ekonomiczne, wydają się bardziej efektywne w realizowaniu celów ochrony, co wskazuje na niezwykle ważną rolę interesariuszy lokalnych jako partnerów w procesie decyzyjnym dotyczącym parków narodowych.

Współczesne planowanie obszarów chronionych rodzi potrzebę efektywnego komunikowania społecznych i gospodarczych funkcji parków narodowych do społeczności lokalnych oraz tych położonych dalej od nich. Dla zrozumiałego przedstawienia wizji synergii ochrony przyrody z rozwojem społecznym i gospodarczym należy zastosować adekwatny język opisu dla komunikacji praktyków ochrony przyrody z interesariuszami. Dotyczy to również badań naukowych i rozpowszechniania ich wyników szerszemu gronu odbiorców oraz między specjalistami różnych dziedzin. Jedną z kluczowych propozycji, mających spełniać ten cel, jest koncepcja usług ekosystemowych.

1.2. Usługi ekosystemowe – opis koncepcji i zastosowanie dla obszarów chronionych

Usługi ekosystemowe (ang. *ecosystem services*, *ES*) to koncepcja wprowadzona w końcu lat 70. XX wieku (Westman 1977), a następnie dalej rozwijana przez biologów i ekonomistów skupionych na problemach ochrony środowiska w latach 80. i 90. XX wieku (zob. np. Constanza i Daly 1987, Daily i in. 1997, Daly 1998). Podstawowym celem tej idei jest ujawnienie szerszemu gronu odbiorców rzeczywistej wartości dóbr i usług pochodzących z natury w formie pewnej metafory zależności człowieka od przyrody (Norgaard 2010). Strumienie korzyści płynące z natury można w ten sposób zidentyfikować, zmierzyć i włączyć do rachunku ekonomicznego, a następnie uwzględnić w procesach podejmowania decyzji środowiskowych (zob. np. Giergiczny i in. 2015, He i in. 2018a, Sannigrahi i in. 2019). Operacjonalizacja koncepcji i jej zaprezentowanie globalnemu audytorium nastąpiły na początku XXI w. poprzez międzynarodowe inicjatywy *Millenium Ecosystem Assessment* oraz *The Economics of Ecosystems and Biodiversity* przy wsparciu Organizacji Narodów Zjednoczonych, Komisji Europejskiej i rządów wielu państw (MEA 2005, TEEB 2010). Korzyści płynące z ekosystemów dla człowieka zostały sklasyfikowane i przyporządkowane pierwotnie do kilku intuicyjnie zrozumiałych nadrzędnych kategorii (wspierające, zaopatrzeniowe, regulacyjne kulturowe), określono też wstępny katalog metod wyceny usług (MA 2005). Typologię *ES* następnie dalej rozwijano (Haines-Young i Potschin 2012, 2018), a w Unii Europejskiej podjęto wiodącą inicjatywę pomiaru trendów poszczególnych usług, czego efektem był schemat operacyjny mapowania i wyceny *ES* (MAES i in. 2016). Początkowo implementacja koncepcji *ES* koncentrowała się na aspekcie ekonomicznym i artykułowaniu korzyści z przyrody w jednostkach monetarnych (Balmford i in. 2002, Heal 2000, Heal i in. 2005, Pascual i in. 2010). W ciągu ostatniej dekady podejście to było szeroko dyskutowane i modyfikowane (zob. np. Raymond i in. 2013, Kadykalo i in. 2019). Zaproponowano nowe ramy koncepcyjne „wkładu przyrody dla ludzi” (ang. *nature’s contributions to people*, *NCP*), zasadniczo dzielącego korzyści na trzy grupy: regulacyjne, materialne i niematerialne (IPBES 2019). Nowsze podejście dodatkowo rozszerza jej schemat operacyjny, podkreślając rolę kultury w definiowaniu złożonych, dwustronnych powiązań między ludźmi a naturą (Kadykalo i in. 2019), wspólny udział (koprodukcję) przyrody i człowieka w wytwarzaniu usług ekosystemowych (Palomo i in. 2016) oraz rolę lokalnej, rdzennej wiedzy w zrozumieniu wkładu przyrody w dobrobyt lokalnych społeczności (Diaz i in. 2018).

Na przestrzeni lat koncepcja *ES* była jedną z głównych osi debaty na temat przyszłości ochrony przyrody i spotykała się ze znaczącą krytyką (zob. np. Schröter i in. 2014), prowokowaną w szczególności przez tendencje do koncentrowania się na monetyzacji korzyści z przyrody (Gomez-Baggethun i Ruiz-Perez 2011). Taki zarzut wysuwano zwłaszcza ze strony zwolenników tradycyjnej biologii konserwatorskiej, podkreślających immanentną wartość przyrody (np. Soule 2013, Doak i in. 2014, Wilson 2016). Jednym z podstawowych zarzutów jest nadmierna komodyfikacja (utowarowienie) przyrody i wtłoczenie jej w ramy neoliberalnej ideologii ekonomicznej (zob. Harvey 2005), w której ochrona przyrody dla niej samej nie ma racji bytu, ponieważ nie przynosi wymiernego

zysku dla człowieka (McCauley 2006). Dodatkowo McCauley (2006) w swoim głośnym antyutylitarystycznym manifestie zauważa także, że postęp technologiczny, zwłaszcza w przyszłości, może uczynić rozwiązania techniczne bardziej konkurencyjnymi ekonomicznie skłaniając do porzucenia ścieżek opartych na ochronie przyrody. Jako kolejną niespójność koncepcji autor podaje także fakt częstej niezgodności pomiędzy celami ochrony przyrody a osiąganiem zysku ekonomicznego, czego jaskrawym przykładem jest fatalna w skutkach ekologicznych introdukcja inwazyjnego okonia nilowego *Lates niloticus* dla celów rybackich do jeziora Wiktorii. Podobne przesłanki, zmierzające do pomijania aktualnej wiedzy ekologicznej, mogą według Soule (2013) doprowadzić do anihilacji całych grup zwierząt i roślin, w dłuższej perspektywie czasu szkodząc także ludzkości. Zdecydowani przeciwnicy koncepcji postulują zatem, aby nadać staraniom przyrodników charakter imperatywu moralnego (Wilson 2016) i w ten sposób adresować przesłanie o ochronie przyrody do decydentów, wychodząc z założenia, że politycy rutynowo opierają swoje decyzje tak na wartościach moralnych, jak i pobudkach ekonomicznych (McCauley 2006).

Dyskusja na temat potencjalnej roli koncepcji *ES* nie ogranicza się jednakże wyłącznie do całkowitego odrzucenia jej założeń i powrotu do ochrony przyrody dla jej wartości samej w sobie. Trudno jest bowiem zaprzeczać, że biologia konserwatorska w jej klasycznym rozumieniu (zob. Soule 1985) nie spełnia w pełni pokładanych w niej nadziei (utrata bioróżnorodności postępuje), przez co skłania do poszukiwania nowych rozwiązań w obliczu rosnących oczekiwań społecznych co do jakości życia, szczególnie w biedniejszych regionach świata (Armsworth i in. 2007). Obecnie mamy do czynienia z szerokim spektrum różnych koncepcji ochrony przyrody, które pomimo występujących w nich istotnych różnic pełnią bardziej komplementarną niż konkurencyjną rolę – w globalnym ruchu środowiskowym znajduje się miejsce dla antropocentryzmu (ang. *people-centred conservation*), naukowego ekocentryzmu (ang. *science-led ecocentrism*), a także zwolenników ochrony przyrody poprzez kapitalistyczne mechanizmy rynkowe (Sandbrook i in. 2019). Jak zauważa Holmes i in. (2017), istnieje również taka grupa przyrodników, którzy zgadzają się na wizję ochrony przyrody z perspektywy korzyści dla człowieka, lecz są niechętni neoliberalnej ekonomii i legitymizowaniu działań korporacji i wielkiego biznesu. Ten pluralizm poglądów dopuszcza zatem różnorodne zastosowania usług ekosystemowych w zapobieganiu spadkowi różnorodności biologicznej. Dość popularną obecnie, niejako pośrednią czy też kompromisową propozycją, jest potraktowanie koncepcji *ES* jako przejściowego, krótkoterminowego i praktycznego narzędzia do komunikowania wartości przyrody przy użyciu języka, który odzwierciedla bieżący dyskurs polityczny i ekonomiczny (de Groot i in. 2002, Daily i in. 2009). Kluczowe przy tym wydaje się coraz efektywniejsze uwzględnianie pozaekonomicznych wartości przyrody dla człowieka w opozycji do nadmiernego redukcjonizmu związanego ze stosowaniem monetarnych metod wyceny usług oderwanych od subtelnych procesów społeczno-politycznych (Gomez-Baggethun i Ruiz-Perez 2011). Najnowsze prace koncepcyjne Międzyrządowej Platformy Naukowo-Politycznej ds. Różnorodności Biologicznej i Usług Ekosystemowych (IPBES) adresują ten problem kładąc większy nacisk na używanie jakościowej i kontekstowej perspektywy dla oceny *ES*, określanej różnymi metodami nauk społecznych, które wydają się bardziej efektywnie niż te używane w starszym, „ilościowo-zasobowym” podejściu ekonomicznym (Diaz i in. 2018).

Jako ugruntowane naukowo, ale wciąż stosunkowo nowatorskie narzędzie w praktyce, koncepcja *ES* i związane z nią kolejne aktualizowane wersje i modyfikacje zyskują coraz większą uwagę i wzbudzają wiele oczekiwań wśród decydentów na różnych szczeblach, a także tych ekologów, którzy mają nadzieję, że poprzez podkreślenie społecznych i ekonomicznych aspektów przyrody bioróżnorodność będzie lepiej chroniona (De Groot i in. 2012; Hauck i in. 2013; Ban i in. 2018). Zagadnienia dotyczące usług stopniowo zostają włączane do dokumentów strategicznych i prawodawstwa poszczególnych państw w celu uwzględniania wartości korzyści z przyrody na różnych szczeblach krajowych systemów ekonomicznych i lepszego zarządzania zasobami przyrody

(Schultz i in. 2013, Hansen i in. 2015, Mączka i in. 2016, Nordin i in. 2017, Gallardo i in. 2022). Efektem tego często są instrumenty i mechanizmy fiskalne oparte na płatnościach za usługi ekosystemowe (np. Sánchez-Azofeifa i in. 2007, Munoz-Pina i in. 2008, Fauzi i in. 2013, Vedel i in. 2015), których celem jest utworzenie rynków dla dotychczas nieobecnych na nich usług i stworzenie zachęt finansowych dla interesariuszy do podejmowania decyzji w zgodzie z priorytetami ochrony przyrody i interesem społecznym (Muradian i in. 2010). Na poziomie globalnym Konwencja o Różnorodności Biologicznej (UN 1992) wyznacza ogólne ramy dla ochrony usług ekosystemowych na poziomie krajów państw ratyfikujących Konwencję. Poprzez przyjęcie wspomnianych już wcześniej Celów z Aichi (UNEP/CBD 2010), Konwencja kieruje uwagę nie tylko na bezpośrednie przyczyny spadku różnorodności biologicznej, ale i społeczno-ekonomiczne przyczyny leżące u jego podstaw, a także nawołuje do włączania problematyki usług do sektorowych i międzysektorowych polityk i planów (Prip 2018). Z kolei w Europie prawna adopcja tej koncepcji postępuje wraz z wdrażaniem wielu polityk publicznych Unii Europejskiej, takich jak np. Strategia na rzecz różnorodności biologicznej (2011, 2020) lub Strategia UE na rzecz wspierania zielonej infrastruktury (EC 2013). Poziom spójności pomiędzy koncepcją *ES* a politykami Unii stale rośnie, aczkolwiek implementacja koncepcji jest wciąż ograniczona do polityk bezpośrednio dotyczących środowiska naturalnego i ekosystemów, ponadto nawet w ich obrębie zoperacjonalizowana wciąż jest tylko częściowo (Mączka i in. 2016, Bouwma i in. 2018).

W większości krajów Unii Europejskiej praktyczne zastosowanie koncepcji *ES* jest wciąż na wczesnym etapie rozwoju, a skuteczność polityk, programów i działań w sferze publicznej różnego szczebla pozostaje słabo poznana (Bennet i in. 2015, Schirpke i in. 2017, Blicharska i in. 2018). Przekucie ilustratywnej wizji o charakterze pedagogicznym na praktykę organizacyjną okazuje się być sporym wyzwaniem, które związane jest m.in. z trudnością w zbudowaniu zaufania decydentów do metody (Ruckelshaus i in., 2015), różnorakimi brakami w wiedzy i danych, deficytami finansowymi, przyzwyczajeniem do starych praktyk (Bull i in. 2016) lub też ograniczeniami instytucjonalnymi, związanymi ze sporami kompetencyjnymi oraz brakiem elastyczności w zmieniających się warunkach (Scarlett i Boyd 2015). Bardzo istotnym zagadnieniem dla wdrażania koncepcji jest pokonanie bariery językowej (np. niejednoznaczne lub trudne definicje, zob. Tusznio i in. 2020) i zbudowanie platformy współpracy w interdyscyplinarnym środowisku naukowców i praktyków (Keenan i in. 2019). Wszystko to powoduje, że implementacja koncepcji jako narzędzia ochrony przyrody na szeroką skalę jest ciągle w początkowym stadium (Blicharska i in. 2022). Podobnie w Polsce, pomimo dość częstej obecności *implicite* w aktach prawnych związanych ze środowiskiem (ochrona przyrody, leśnictwo, gospodarka wodna), podejście oparte *explicite* na *ES* jest praktycznie nieobecne w ustawodawstwie krajowym (Mizgajski i in. 2014, Mączka i in. 2016), przez co nie może funkcjonować na poziomie operacyjnym w przepisach wykonawczych (Stępniewska i in. 2018b). Polska posiada obszerne bazy danych przestrzennych, które mogą być podstawą ogólnopolskiej oceny *ES* (Mizgajski i Stępniewska 2012, UNEP GRID 2015). Dodatkowo rośnie rozpoznawalność tej koncepcji wśród polskich naukowców (Mizgajski i in. 2014, Affek i in. 2019a) i pojawiają się pierwsze oznaki przyjęcia *ES* do dokumentów strategicznych i prawnych. Niemniej jednak faktyczna implementacja koncepcji dopiero startuje (Stępniewska i in. 2018a). Ten stan rzeczy, wraz z faktem, że istniejące przepisy dotyczące przyrody nie są zharmonizowane z innymi pod względem utrzymania *ES*, odzwierciedla obecny niezadowolający poziom wiedzy operacyjnej ekspertów i społecznej świadomości tej koncepcji. W rezultacie nie stwierdza się większego zainteresowania podejściem *ES* na poziomie regionalnym lub lokalnym w zarządzaniu środowiskiem (Stępniewska i in. 2018a, b).

Do chwili obecnej wciąż niewiele wiadomo na temat potencjalnej roli koncepcji *ES* w kształtowaniu roli składowych krajowych systemów ochrony przyrody, w tym ich kluczowych elementów, takich jak parki narodowe. W Polsce pierwsze przykłady stosowania tej koncepcji skupiały się głównie na obszarach miejskich poprzez tworzenie tzw. zielonej infrastruktury przy

planowaniu zieleni miejskiej (Boćkowski i in. 2017), a usługi ekosystemowe pozostają wciąż słabo umocowane w krajowej praktyce administracyjno-gospodarczej, pozostając często teorią bez pokrycia w legislacji i procesach decyzyjnych (Surma 2015, Kronenberg i in. 2016). Dodatkowym wyzwaniem są również problemy z operacjonalizacją koncepcji w sposób synergiczny pomiędzy wieloma politykami publicznymi o różnej skali oddziaływania i złożonym charakterze (Mączka i in. 2016). Niemniej jednak pojawiają się coraz liczniejsze krajowe przykłady, które pokazują, że przyroda na obszarach chronionych może z powodzeniem generować wkład dla ludzi, którego wartość można ujawnić poprzez zastosowanie koncepcji *ES* (Giergiczny 2009, Pietrzyk-Kaszyńska i in. 2016, Tomczyk i in. 2016, Affek i Kowalska 2017, Boćkowski i Rogowski 2017, Mikusiński i Niedziałkowski 2020, Sowińska-Świerkosz i Michalik-Śniezek 2020). Perspektywa usług ekosystemowych może być też przydatna do analizy sytuacji konfliktowych wokół obszarów chronionych (Mączka i in. 2021), a także dyskusji o postrzeganiu usług i planowaniu przestrzennym z pozycji lokalnych interesariuszy (Tusznió i in. 2020). Istnieją zatem przesłanki, aby wierzyć, że wartość korzyści płynących z natury dla człowieka może być w efektywny sposób wprowadzana do procesu podejmowania decyzji środowiskowych, zarówno w formie ilościowej, jak i jakościowej. W dalszej kolejności można również przypuszczać, że korzystanie z instrumentarium usług ekosystemowych (lub ich pochodnych, takich jak *NCP*) może przyczynić się do zrozumienia niechęci społecznej do planowanych lub istniejących obszarów chronionych, a tym samym pomóc rozwiązywać lub łagodzić konflikty związane z wdrażaniem ochrony (Niedziałkowski i in. 2014). Dodatkowo zrozumienie przestrzennej percepcji korzyści z przyrody u interesariuszy oraz relacji pomiędzy podażą usług i rzeczywistym popytem na nie, może być kluczowe w opracowaniu strategii zarządzania dla istniejących i planowanych obszarów chronionych (Mikusiński i Niedziałkowski 2020).

1.3. Parki narodowe w Polsce

Polski system ochrony przyrody opiera się zasadniczo na ochronie obszarowej i ochronie gatunkowej. Dodatkowo cele ochrony przyrody realizowane są poprzez uwzględnianie wymogów ochrony przyrody w różnych dokumentach programowych i strategiach jednostek samorządu terytorialnego, prowadzenie działalności edukacyjnej, informacyjnej oraz badawczej (Ustawa... 2004). Najwyższą formą ochrony obszarowej jest w Polsce park narodowy. Zgodnie z zapisem Ustawy o ochronie przyrody parkiem narodowym określa się „obszar wyróżniający się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi, kulturowymi i edukacyjnymi, o powierzchni nie mniejszej niż 1000 ha, na którym ochronie podlega cała przyroda oraz walory krajobrazowe” (Ustawa... 2004). W praktyce parki narodowe obejmują bardzo różnorodne typy ekosystemów w Polsce, począwszy od dobrze zachowanych zróżnicowanych typów lasów przez ekosystemy wyżynne i górskie do ekosystemów słodkowodnych, bagiennych i morskich. Na ich obszarze występują przy tym najcenniejsze w skali kraju siedliska przyrodnicze, gatunki grzybów, zwierząt i roślin oraz unikatowe zjawiska przyrodnicze, a wartości te znajdują uznanie również poza krajem, czemu świadczy objęcie aż 9 z nich statusem Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery (ang. *Man and Biosphere, MAB*) (Raj 2019). Z 23 polskich parków narodowych 15 należy do II kategorii ochrony według IUCN, 2 należą do V kategorii, a pozostałe 6 nie zostało sklasyfikowanych. W 2020 r. niemal 60% powierzchni parków objętych było ochroną czynną, 25% ochroną ścisłą, a 15% ochroną krajobrazową. W strukturze gruntów 61% powierzchni parków narodowych w Polsce stanowiły lasy, użytki rolne – 15%, wody – 6%, grunty zadrzewione i zakrzewione – 2%, natomiast 16% tereny pozostałe (GUS 2021). Polskie parki narodowe są relatywnie niewielkie w porównaniu z parkami na świecie – ich średnia powierzchnia wynosi niespełna 14 tys. hektarów, a 13 z 23 parków obejmuje powierzchnię mniejszą niż 10 tys. hektarów (Mika i in. 2016).

Do podstawowych celów parków narodowych zalicza się przede wszystkim wykonywanie działań ochronnych, udostępnianie obszaru parku narodowego oraz prowadzenie edukacji przyrodniczej (Ustawa... 2004). Te priorytetowe i pozostałe działania są podejmowane na podstawie planów ochrony parku narodowego, sporządzanych na okres 20 lat, lub, w przypadku braku takiego planu (sytuacja najczęstsza – zob. NIK 2014), na podstawie projektu zadań ochronnych parku sporządzanego na okres 1 do maksymalnie 5 lat (Ustawa... 2004). Utworzenie lub powiększenie parku jest celem publicznym i następuje na wniosek ministra środowiska w trybie rozporządzenia Rady Ministrów, natomiast określenie i zmiana jego granic wymagają od 2001 roku uzgodnienia „z właściwymi miejscowo organami uchwałodawczymi jednostek samorządu terytorialnego” (Ustawa... 2000). Nowelizacja ta ma kluczowe znaczenie dla procesu tworzenia parków narodowych, w praktyce całkowicie blokując ich powstawanie. Bardzo istotną zmianą, wprowadzoną w 2012 roku, było również nadanie parkom narodowym statusu państwowej osoby prawnej. Stworzyło to parkom, jako podmiotom prawnym, możliwość podejmowania aktywności o charakterze gospodarczym, pod warunkiem braku sprzeczności z zapisami Ustawy o ochronie przyrody (Pawlusiński 2019).

Jak podaje Pawlusiński (2019), relacje parku narodowego z otoczeniem można rozpatrywać w ujęciu obszarowym (terytorium parku określone konkretnymi granicami administracyjnymi), zasobowym (wybitne walory przyrodnicze i kulturowe parku) i podmiotowym (instytucja wyposażona w kompetencje zarządcze i dysponująca środkami do realizacji celów ustawowych). Ostatnie z nich wskazuje park narodowy jako aktora rozwoju lokalnego, który funkcjonuje w sieci powiązań ekonomicznych z innymi podmiotami gospodarki. Zaproponowany przez Mikę i in. (2015) model lokalnego systemu ekonomicznego parku narodowego obejmuje sześć połączonych ze sobą elementów: zasoby przyrodnicze parku, podmiot zarządzający parkiem w sensie instytucjonalnym, lokalne podmioty gospodarcze, władze lokalne, społeczność lokalną i turystów. W modelu tym park narodowy może wpływać na otoczenie społeczne w sposób bezpośredni lub pośredni. Do pierwszej grupy zalicza się generowanie miejsc pracy dla lokalnej społeczności, zakup towarów i usług u miejscowych przedsiębiorców, sprzedaż drewna i innych produktów oraz rozwój usług turystycznych w powiązaniu z lokalnym systemem gospodarczym. Do pośrednich form wpływu na gminy parkowe Mika i in. (2015) zaliczają efekt wzrostu popytu (i cen) na nieruchomości w otoczeniu parku, rozwój działalności opartej o certyfikowanie ekologiczne nawiązujące do parku narodowego, a także możliwość pozyskiwania środków finansowych na rozwój lokalny ze względu na bliskość parku.

Oddziaływania parku na lokalne i ponadlokalne otoczenie mogą zostać skategoryzowane i skwantyfikowane przy użyciu różnorodnych metod wyceny, w tym ewaluacji usług ekosystemowych. Następnie za pomocą analizy kosztów i korzyści przedstawić można mierzalny wpływ parku na rozwój lokalny i rekomendacje dla procesów zarządzania środowiskowego (Mayer i Job 2014). Należy jednak pamiętać, że na rzeczywistą kondycję ekonomiczną danej gminy może wpływać wiele innych czynników, więc nie można z założenia przyjmować istnienia parku narodowego jako jednoznacznego czynnika wsparcia lub ograniczenia rozwoju (Zawilińska i in. 2021). Zgodnie z Konstytucją Rzeczypospolitej Polski parki narodowe są dobrem publicznym, są zatem finansowane w formie różnych dotacji budżetu państwa, jednakże od 2012 roku mogą również zaciągać kredyty i pożyczki oraz prowadzić działalność gospodarczą (Zbaraszewski 2016). Jedynie 31% wpływów do budżetów parków narodowych stanowią dotacje z budżetu państwa, a kolejne 36% pochodzą ze środków zewnętrznych pozyskanych z różnych organizacji i funduszy wsparcia (Pawlusiński 2019). Na pozostałą część wpływów z dochodów własnych w Polsce składają się m.in. sprzedaż drewna i innych towarów pokrewnych, wpływy z turystyki, udostępnianie majątku parku i prawa do wartości niematerialnych. Dochody własne parku zależą również wprost od kondycji gospodarczej i finansowej lokalnych przedsiębiorstw (Mika i in. 2015).

W Polsce od 2001 roku nie utworzono ani nie powiększono znacząco ani jednego parku narodowego, głównie ze względu na wspomniane powyżej restrykcyjne prawo ochrony środowiska, dające samorządom możliwość weta wobec lokalnego sprzeciwu wobec nowych obszarów chronionych (Niedziałkowski i in. 2014). Jedyńm parkiem utworzonym po zmianie tej regulacji był Park Narodowy Ujścia Warty (2001), gdzie ochroną objęto głównie podmokłe obszary nieleśne o relatywnie niewielkiej wartości gospodarczej (PN „Ujście Warty” 2022). Park ten stanowi szczególny przypadek w historii, ponieważ jego utworzenie zostało nie tylko zaakceptowane, ale i zainicjowane przez lokalną społeczność (Burger 2007). Od tego czasu powiększono jedynie obszar Słowińskiego Parku Narodowego głównie o obszar przybrzeżnych wód Morza Bałtyckiego oraz trzy inne parki (Karkonoski, Poleski, Tatrzański) o średnio kilka procent powierzchni (Szafraniuk i in. 2022). Do dziś 23 istniejące parki narodowe zajmują tylko około 1% powierzchni Polski (315 tys. ha), co plasuje kraj poniżej średniej UE (UNEP-WCMC/IUCN 2021) i daleko od najnowszych celów Strategii Bioróżnorodności UE na rok 2030, która nakazuje ścisłą ochronę 10% powierzchni krajów członkowskich UE, w tym wszystkie stare lasy (EC 2020). Parki obejmują też niewiele ponad 3% całkowitej powierzchni prawnie chronionej w kraju, a powierzchnia gruntów leśnych w parkach stanowi zaledwie 2% powierzchni wszystkich lasów w Polsce (GUS 2020).

Prawne uwarunkowania są bez wątpienia przyczyną źródłową impasu w tworzeniu parków narodowych, jako że uzgodnienie jest najdalej idącą formą współdziałania organów w procesie tworzenia prawa, skutecznie odbierając rządowi jedno z podstawowych narzędzi prowadzenia polityki ekologicznej państwa (Szafraniuk i in. 2022). Bardzo ważną rolę odgrywa tu działalność Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe, które jest dominującą siłą kształtującą polski sektor leśny (Zajac 2004, Blicharska i Angelstam 2010), posiadającą silny wpływ na kształtowanie prawa środowiskowego w Polsce, również w zakresie funkcjonowania parków narodowych (Logmani i in. 2017). Kolejnym czynnikiem utrudniającym powstawanie parków są obawy ze strony jednostek samorządu terytorialnego o negatywne konsekwencje gospodarcze utworzenia parku narodowego (Sześciło 2011), które idą w parze z brakiem mechanizmów kompensacyjnych ze strony państwa (Średziński 2018). Przykład PN Ujścia Warty pokazuje, że innym, nie mniej ważnym aspektem, jest poparcie (lub jego brak) lokalnych społeczności dla idei ustanowienia parku (Burger 2007). Królikowska (2007) wskazuje, że problemem jest tutaj brak wykształconego społeczeństwa obywatelskiego, poczucia odpowiedzialności za dobro wspólne i kult własności prywatnej przysłaniający szerzej pojęty interes publiczny. Do tego należy doliczyć jeszcze brak zaufania do instytucji ochrony przyrody, zwłaszcza w południowej części kraju, wiążący się z żywą pamięcią wywłaszczeń przy tworzeniu parków narodowych (Grodzińska-Jurczak i Cent 2011) i przesiedleń (Boćkowski 2018a, Affek 2020) w okresie socjalistycznym. Historyczne uwarunkowania i wspomnienie o dawnych relacjach z władzami parków wiążą się często z poczuciem krzywdy i wykluczenia (Grabowski i Marmuszewski 1985, Osiniak i in. 1993, Górecki i in. 1998, Terlecka i Górecki 1998), a budowanie nowych relacji z mieszkańcami jest utrudnione przez narosłe konflikty społeczne, ekonomiczne i brak obopólnego zaufania (Domański i Partyka 1992, Gliński 2001, Królikowska 2007, Hibszer 2013.). Dodatkowym czynnikiem jest słaba wiedza mieszkańców na temat realnego wpływu danego parku narodowego na lokalną społeczność (Zawilińska 2020).

Negatywne uwarunkowania społeczne są umiejętnie wykorzystywane przez Lasy Państwowe, które systematycznie torpedują próby tworzenia lub powiększania parków narodowych w Polsce poprzez aktywne lobbowanie w lokalnych społecznościach przeciwko takim inicjatywom (Niedziałkowski in. 2012). Lokalne jednostki Lasów Państwowych stanowią często lokalne ośrodki nieformalnej władzy, wykorzystując swoje zasoby organizacyjne do budowania koalicji sprzeciwiających się zmianom w zakresie obszarów chronionych (Niedziałkowski i in. 2014, Boćkowski 2018b). Dlatego też oprócz negatywnych presji związanych z rozwojem gospodarczym i inwestycjami na terenach wiejskich występuje także silny opór względem tworzenia parków

narodowych ze strony środowiska leśników, broniących swojego status quo uzyskanego w wyniku przemian społeczno-gospodarczych po 1989 roku. Poprzez szereg zmian w prawie, począwszy od wylobbowania nowej Ustawy o Lasach w 1991 roku, leśnicy praktycznie uniezależnili się od administracji i budżetu państwa, zyskali wpływową pozycję społeczną i gospodarczą na poziomie krajowym jak i lokalnym (Konczal 2020). Umożliwiło to pracownikom Lasów Państwowych współfinansowanie lokalnych społeczności i zyskanie znacznego udziału w radach gmin i powiatów, co przekłada się do dziś na silny wpływ na lokalną opinię publiczną (Konczal 2017). Wymienione powyżej czynniki wraz z bierną postawą władz centralnych, wynikającą z kwestii budżetowych (szukanie oszczędności), absorbującego procesu wdrażania sieci Natura 2000 (długi i żmudny proces), a także prawdopodobnie dużej wrażliwości na głosy lokalnych wyborców (niechęć do podejmowania niepopularnych decyzji), sprawiają, że utworzony po zmianie prawa w 2001 roku PN Ujścia Warty pozostaje do dziś odosobnionym przypadkiem (Szafraniuk i in. 2022).

Pomimo iż polski system obszarów chronionych bardzo się rozwinął w ciągu ostatnich dwóch dekad, głównie dzięki przyjęciu sieci Natura 2000 (EEA 2022), problemy dotyczące tworzenia i powiększania parków narodowych rodzą pytanie o rzeczywistą rolę, jaką mogą one obecnie pełnić w systemie ochrony przyrody wśród innych form prawnych ochrony obszarowej. W opinii dyrektorów i pracowników parków są one bowiem chronicznie niedofinansowane, lekceważone przez decydentów, a istniejące niedopracowane zapisy prawne czasem wręcz uniemożliwiają skuteczną ochronę przyrody na ich terenie. Ponadto zmagają się z szeregiem problemów dotyczących m.in. pożądanego modelu ochrony ekosystemów leśnych, dylematem zwalczania gradacji szkodników, nadmierną presją turystyczną czy słabymi możliwościami ochrony na gruntach prywatnych w ich obrębie oraz otulinie parku (Pawlaczyk 2013). Jednocześnie obserwuje się wzrost oczekiwań wobec parków narodowych w zakresie realizacji funkcji społeczno-gospodarczych pełnionych przez obszary chronione zarówno ze strony społeczności lokalnych, jak i instytucji międzynarodowych (Mika i in. 2015). Obszary peryferyjne i zarazem cenne przyrodniczo są często trapiące przez stagnację gospodarczą (Semczuk 2020), co spotyka się z oczekiwaniem, że powstające tam obszary chronione zmniejszą biedę i nierówności społeczne (Adams i Hutton 2007). Z drugiej strony Polska należy wciąż do krajów przechodzących transformację gospodarczą, w związku z czym obszary chronione są bardzo narażone na negatywne społeczne i polityczne oddziaływania na poziomie lokalnym (Mika i in. 2016). Zyskanie przez parki narodowe autonomii prawnej i finansowej w latach 2010-2012 niesie możliwość bardziej aktywnego kształtowania relacji z otoczeniem społeczno-gospodarczym (Mika i in. 2015), z drugiej zaś strony stwarza istotne zagrożenia. Obecnie dotacje budżetowe pozwalają na zasilenie średnio jedynie około 30% budżetu parków narodowych (Pawlusiński 2019), co zmusza je do ciągłego poszukiwania źródeł przychodów, co może stać w sprzeczności z celami działalności parków (Babczuk i Kachniarz 2015). Może to prowadzić do uzależnienia parków od przychodów ze sprzedaży drewna i udostępniania zasobów przyrodniczych dla turystyki w celu poprawienia sytuacji ekonomicznej parku, w tym zarobków jej pracowników, kosztem degradacji samych walorów przyrodniczych (Pawlaczyk 2013). Przykładowo w budżecie Babiogórskiego Parku Narodowego główną część środków własnych stanowią przychody ze sprzedaży produktów drzewnych (Zawilińska 2015). Podobnie w innych parkach największy udział w grupie przychodów zewnętrznych stanowiły te ze sprzedaży drewna, związane z prowadzeniem ochrony czynnej w ekosystemach leśnych (Zbaraszewski 2016).

1.4. Projektowany Turnicki Park Narodowy – wybór obszaru badania

Obszar Polski charakteryzuje się nierównomiernym rozmieszczeniem najcenniejszych obszarów przyrodniczych – aż 6 z 23 istniejących parków narodowych w Polsce znajduje się polskiej przygranicznej części paneuropejskiego pasma Karpat. Idąc z zachodu na wschód są to: Babiogórski,

Gorczański, Pieniński, Tatrzański, Magurski i Bieszczadzki Park Narodowy (Kucharzyk 2009). Karpaty jako kontynentalny łańcuch górski wchodzi w skład jednego z ponad 200 globalnych punktów o wysokiej różnorodności biologicznej (ang. *biodiversity hotspots*) o nazwie Europejsko-Śródziemnomorski Górski Las Mieszany (Olson i Dinerstein 2002). Obszar ten stanowi największy zwarty ekosystem leśny w Europie (Kuemmerle i in. 2007) i wyróżnia się też największym w Europie występowaniem lasów o charakterze naturalnym i półnaturalnym (Oszlanyi i in. 2004), a niekiedy pierwotnym (Peters 1992, Hobi i in. 2015). Jednym z ich unikalnych i bezcennych zasobów przyrodniczych jest zbiór ok. 2000² gatunków roślin naczyniowych, w tym ok. 100 gatunków endemicznych (Olson i Dinerstein 2002). Poza ekosystemami leśnymi, krajobraz Karpat zawiera różnorodne naturalne i półnaturalne ekosystemy nieleśne oraz wiele z najbardziej nienaruszonych, dzikich systemów rzecznych w Europie, które stanowią naturalne korytarze ekologiczne łączące różne kompleksy leśne kontynentu (Angelstam i in. 2013). Obszar Karpat charakteryzuje się występowaniem licznych populacji gatunków roślin i zwierząt cennych w skali Europy, w tym licznych gatunków endemicznych (Webster i in. 2001), a szacowana łączna liczba gatunków (z wyłączeniem mikroorganizmów) w rejonie Karpat wynosi około 60 tys. (Csagoly i in. 2007). Dzięki relatywnie dobrze zachowanej łączności ekologicznej w strukturze zagospodarowania terenu, pasmo Karpat pełni też ważną funkcję pomostową dla północno- i południowoeuropejskich populacji drapieżników szczytowych, np. wilka szarego *Canis Lupus* (Stronen i in. 2013), niedźwiedzia *Ursus Arctos*, rysia *Lynx lynx* i żbika *Felis Silvestris* (Badea i in. 2004). Jest także ważnym siedliskiem wolnożyjącej populacji żubra europejskiego *Bison bonasus* z linii kaukaskiej (Perzanowski i Olech 2007).

Polska część Karpat obejmuje Pasma Beskidów, Bieszczady oraz pasmo Pogórza Polskiego. W północno-wschodniej części Karpat Polskich na styku Pogórza Przemyskiego, Gór Sanocko-Turczańskich (Solon in. 2018) znajduje się z kolei obszar, który co najmniej od lat 30. XX wieku wzbudza zainteresowanie przyrodników ze względu na swoje wyjątkowe walory przyrodnicze (Boćkowski 2018b). Obszar projektowanego Turnickiego Parku Narodowego (TuPN) pozostaje do dziś ostatnim dużym i mało przekształconym kompleksem leśnym w paśmie polskiego przedgórze, z licznymi płacami starodrzewów o ciągłości historycznej sięgającej w niektórych przypadkach nawet końca XVIII w. (Affek 2015) oraz bogatą i unikatową florą i fauną (Boćkowski i in. 2018). Podstawowy trzon zasobów przyrodniczych stanowi tam otoczona młodszymi drzewostanami mozaikowa sieć starodrzewów ze stwierdzonym w ostatnim dziesięcioleciu wyjątkowym nagromadzeniem drzew o wymiarach pomnikowych (Bara i Boćkowski 2018). Bogaty charakter szaty roślinnej odzwierciedla zróżnicowanie wysokościowe obszaru projektowanego parku, różnorodność ekosystemów leśnych i nieleśnych oraz krzyżowanie się elementów wschodniokarpaccich i zachodniokarpaccich (Kucharzyk i in. 2018). Osobliwością są tam również murawy kserotermiczne o charakterze ekstrazonalnym i reliktowym zasięgu geograficznym, występujące w otulinie projektowanego Parku (Wolański 2018). Na podstawie wstępnych badań stwierdzono również ponadprzeciętnie rozwiniętą mykobiotę (Gierczak i in. 2018) oraz florę mszaków (Bury 2018) i porostów (Kościelniak i Baran 2018), w tym gatunki rzadkie, nowe dla Polski oraz wskaźnikowe dla lasów o charakterze naturalnym. Wysoką naturalność ekosystemów leśnych projektowanego TuPN potwierdza również występowanie ponad 70 gatunków chrząszczy saproksylicznych związanych ze starymi, obumierającymi i martwymi drzewami (Buchholz i Melke 2018). Na osobną uwagę zasługuje fakt występowania w obszarze projektowanego TuPN wszystkich czterech (wskazanych powyżej dla Karpat) dużych drapieżników w Polsce (Witczuk i Pagacz 2018), co oznacza, że jest to tzw. obszar węzłowy dla regionalnych i ponadregionalnych sieci ekologicznych, kluczowy dla zachowania łączności ekologicznej w skali kraju i poza nim (Walendziak i Boćkowski 2018). Aktualny projekt

² Uwzględniano wyłącznie rodzime gatunki.

Turnickiego Parku Narodowego wraz z podsumowaniem walorów przyrodniczych znajduje się w opracowaniu monograficznym redagowanym i współtworzonym przez autora niniejszej pracy doktorskiej (Boćkowski i in. 2018).

Dzisiejszy krajobraz projektowanego TuPN jest wypadkową procesu historycznego, który obejmował epizody intensywnego wykorzystania gospodarczego części tego obszaru oraz okresy, w których eksploatacja zasobów przyrodniczych była mocno ograniczona. Aktualny stan najcenniejszych ekosystemów leśnych tego planowanego obszaru chronionego wynika z wyłączenia z długotrwałego intensywnego użytkowania dużych kompleksów leśnych na rzecz władzy królewskiej, następnie Skarbu Państwa Austriackiego i dalej Polskiej Akademii Umiejętności (Boćkowski 2018a). Ziemie projektowanego TuPN pozostały w dużej mierze niezamieszkałe i słabo zagospodarowane w wyniku działań wojennych z okresu II Wojny Światowej oraz eksmisji miejscowej ludności w ramach Akcji Wisła, która miały miejsce w latach następujących po wojnie. Następnie, od lat 60. do 80. XX wieku, obszar ten został włączony do tajnego ośrodka rządowego dla dygnitarzy myśliwskich, przez co zachował on do dziś swój niemal bezludny charakter (Affek 2011). Wskazane powyżej kryteria przyrodnicze, praktyczny brak gruntów prywatnych oraz względnie niski stopień przekształcenia terenu sprawiają, że od 1982 roku postuluje się utworzenie tam obszaru chronionego w randze parku narodowego (Michalik i in. 1993). Niezwykle zawiła historia wielokrotnych starań o utworzenie tego parku dowodzi jak trudny i skomplikowany może być proces tworzenia nowego obszaru chronionego w Polsce (Boćkowski 2018b). Działania te od kilku dekad kontynuowane są przez kolejne pokolenia działaczy, przyrodników i miłośników przyrody z niezmiennie negatywnym skutkiem, pomimo wsparcia licznych organizacji pozarządowych oraz poważanych gremiów naukowych na czele z Państwową Radą Ochrony Przyrody (PROP 1994,2011). Ostatnim znaczącym działaniem zmierzającym do utworzenia TuPN było złożenie w 2016 roku przez Fundację Dziedzictwo Przyrodnicze projektu wielkopowierzchniowego rezerwatu przyrody o nazwie „Reliktowa Puszcza Karpacka”, którego celem miało być zabezpieczenie najcenniejszych obszarów leśnych do czasu powołania parku (FDP 2016). W chwili przygotowywania tego opracowania wniosek o utworzenie rezerwatu jest wciąż oficjalnie procedowany przez Regionalną Dyрекcję Ochrony Środowiska w Rzeszowie (informacja ustna – Piotr Klub, Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze).

Terytorium projektowanego Turnickiego Parku Narodowego jest od lat 90. do chwili obecnej areną intensywnego konfliktu między zwolennikami założenia parku a różnymi lokalnymi interesariuszami, którzy są temu przeciwni (Boćkowski 2018b). Sytuacja ta ma wciąż miejsce, pomimo że aktualny projekt parku już od kilku lat wyłącza z jego granic wszystkie grunty prywatne (Walendziak i Boćkowski 2018). Jednocześnie projektowany TuPN stanowi cenne studium przypadku dla szerszej debaty o problemach z tworzeniem parków narodowych w Polsce, między innymi ze względu na silne powiązania lokalnej gospodarki z sektorem pozyskiwania i przetwórstwa drewna (Szafraniuk i in. 2022). Ponadto, w przeciwieństwie do przypadku powiększenia znanego na całym świecie Białowieskiego Parku Narodowego (Blicharska i Herzele 2015, Niedziałkowski 2016), nigdy nie był on przedmiotem badań z perspektywy postrzeganych usług ekosystemowych (Boćkowski 2020). Występuje zatem luka poznawcza w aktualnej wiedzy na temat uwarunkowań społeczno-ekonomicznych ochrony przyrody na tym terenie. Przyjęcie perspektywy systemu społeczno-ekologicznego, przy użyciu języka „korzyści z przyrody dla człowieka” dla badania obszaru projektowanego TuPN, stwarza szansę na naświetlenie nieznanych wcześniej postaw i opinii u różnych grup interesariuszy względem zasobów przyrodniczych i obszarów chronionych. W związku z tym przypadek projektowanego TuPN służy jako doskonały obiekt doświadczalny do zbadania, czy zastosowanie koncepcji usług ekosystemowych może wnieść wkład do planowania i zarządzania parkami narodowymi. Wyniki takich badań mogą posłużyć do opracowania szeregu nowych rozwiązań w celu usprawnienia procesu tworzenia parków narodowych w Polsce i poza jej

granicami. Dalsze rekomendacje z badań tego typu mogą mieć szczególne znaczenie w świetle toczącej się obecnie dyskusji nad projektem nowej, dedykowanej ustawy o parkach narodowych (ClientEarth 2022, Józefiak 2022, Klub Przyrodników 2022), która może zasadniczo zmienić ich funkcjonowanie w systemie ochrony przyrody w Polsce.

1.5. Cel rozprawy doktorskiej

Niniejsza praca doktorska opiera się na wybranych rozdziałach publikacji monograficznej dotyczącej społecznych i ekonomicznych uwarunkowań ochrony przyrody terenów Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych, które mogą zostać objęte zasięgiem wielkopowierzchniowej formy obszaru chronionego w postaci parku narodowego (Boćkowski i in. 2020). Publikacja monograficzna jest efektem projektu badawczego, zrealizowanego na przestrzeni 2019 i 2020 roku, sfinansowanego przez Fundację Dziedzictwo Przyrodnicze i Fundację WWF Polska, którego pomysłodawcą i inicjatorem był autor pracy doktorskiej. Autor pracy był również koordynatorem merytorycznym projektu, głównym projektantem i wykonawcą badań terenowych, redaktorem prowadzącym opracowania końcowego i jego głównym autorem.

Głównym celem badawczym rozprawy doktorskiej było uzyskanie głębszego wglądu w postrzeganie korzyści z przyrody i preferencje zarządzania zasobami przyrodniczymi u różnych grup interesariuszy, a także opinii lokalnych mieszkańców względem relacji człowieka i przyrody, jego roli w ochronie przyrody oraz postaw względem obszarów chronionych z wykorzystaniem koncepcji usług ekosystemowych. Uzyskanie takich wyników jest istotnym wkładem w obecną dyskusję naukową i polityczną nad rolą parków narodowych w obecnym systemie ochrony przyrody oraz pozwala na projektowanie i kształtowanie innowacyjnych funkcji i zadań parków narodowych w celu wspierania ochrony różnorodności biologicznej w Polsce i na świecie.

W ramach szerszego celu głównego sformułowano następujące szczegółowe pytania badawcze:

1. *W jaki sposób wykorzystanie koncepcji usług ekosystemowych może wnieść wkład do procesów decyzyjnych dotyczących planowania i zarządzania obszarami chronionymi?*

2. *Jakie czynniki kształtują postawy mieszkańców wobec obszarów chronionych i ich związek z przyrodą?*

3. *Które usługi ekosystemowe i związane z nimi zagrożenia są postrzegane jako najważniejsze wśród mieszkańców różnych gmin, lokalnych liderów i ekspertów?*

Celem odpowiedzi na pierwsze pytanie badawcze było zdobycie wiedzy na temat wpływu koncepcji usług ekosystemowych na lokalnych liderów i specjalistów z zakresu leśnictwa oraz ochrony przyrody, a następnie uzyskanie wniosków dla celów procesów podejmowania decyzji. Cel ten został zrealizowany poprzez badanie jakościowe – partycypacyjne mapowanie usług ekosystemowych (rozdział III, podrozdział 1. i 2. opracowania monograficznego: str. 60, 61-106).

Celem odpowiedzi na drugie pytanie badawcze było uzyskanie wiedzy o czynnikach (włączywszy w to percepcję usług ekosystemowych) kształtujących relacje człowieka i przyrody oraz postawy lokalnych mieszkańców względem parków narodowych i planowanego Turnickiego Parku Narodowego. Cel ten został zrealizowany poprzez ilościowe badanie kwestionariuszowe (rozdział III, podrozdział 1. i 3. opracowania monograficznego – str. 60, 107-128).

Celem odpowiedzi na trzecie pytanie badawcze było poznanie klasyfikacji najważniejszych usług ekosystemowych dla jakości życia lokalnych mieszkańców (oraz zagrożeń dla tych usług) z perspektywy lokalnych liderów, specjalistów oraz mieszkańców gmin, które mogą zostać objęte oddziaływaniem powstałego parku narodowego. Cel ten został zrealizowany poprzez partycypacyjne

mapowanie usług ekosystemowych oraz ilościowe badanie kwestionariuszowe (rozdział III, podrozdział 1., 2. i 3. opracowania monograficznego: str. 60-128).

Wprowadzenie do opisu powyższych badań znajduje się we wstępie opracowania monograficznego (str. 15-20) oraz rozdziale I opisującym obszar badania (str. 23-27). Podsumowanie wyników obydwu powyższych badań znajduje się w rozdziale III, podrozdziale 4. (str. 129-134), a wnioski końcowe z ich wyników w rozdziale III, podrozdziale 5. (str. 134-139). Dodatkowo, konkluzje z wyników w kontekście całego opracowania monograficznego znajdują się w podsumowaniu (str. 233-237). **Publikacja monograficzna zawierająca wskazane powyżej rozdziały stanowi załącznik do niniejszej rozprawy doktorskiej.**

2. OŚWIADCZENIA WSPÓŁAUTORÓW

OŚWIADCZENIE

My, niżej podpisani współautorzy rozdziału pt. „Zasięg przestrzenny analizy i uzasadnienie wyboru obszaru badań”, należący do opracowania monograficznego pt. „Analiza społecznych i ekonomicznych uwarunkowań cennych przyrodniczo obszarów Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych” (ISBN:978-83-950568-4-0), oświadczamy, że wkład pracy poszczególnych autorów jest następujący:

- Mariusz Daniel Boćkowski – 90%
- Marcin Rechciński – 10%

Jednocześnie oświadczamy, że Mariusz Daniel Boćkowski jest autorem koncepcji rozdziału i przygotował samodzielnie pierwszą wersję tekstu rozdziału, a także brał czynny udział w procesie jego rewizji i edycji na każdym dalszym etapie. Mariusz Daniel Boćkowski był koordynatorem merytorycznym projektu badawczego, którego produktem końcowym jest wspomniane powyżej opracowanie monograficzne i jako redaktor prowadzący całego procesu wydawniczego zaakceptował wersję finalną opisanego rozdziału do druku.

Kraków, 10/05/2022

OŚWIADCZENIE

My, niżej podpisani współautorzy rozdziału pt. „Analiza kontekstu społeczno-przyrodniczego”, należącego do monografii pt. „Analiza społecznych i ekonomicznych uwarunkowań cennych przyrodniczo obszarów Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych” (ISBN:978-83-950568-4-0), oświadczamy, że wkład pracy poszczególnych autorów jest następujący:

- Mariusz Daniel Boćkowski – 85%
- Joanna Tusznio – 5%
- Marcin Rechciński – 5%
- Małgorzata Grodzińska-Jurczak – 5%.

Jednocześnie oświadczamy, że Mariusz Daniel Boćkowski jest pomysłodawcą i inicjatorem przedstawionego w rozdziale badania, głównym projektantem i wykonawcą badań terenowych, który przeprowadził samodzielnie proces analizy danych oraz przygotował wizualizację wyników. Mariusz Daniel Boćkowski przygotował samodzielnie pierwszą wersję tekstu rozdziału, a także brał czynny udział w procesie jego rewizji i edycji na każdym dalszym etapie. Mariusz Daniel Boćkowski był koordynatorem merytorycznym projektu badawczego, którego produktem końcowym jest wspomniane powyżej opracowanie monograficzne i jako redaktor prowadzący całego procesu wydawniczego zaakceptował wersję finalną opisanego rozdziału do druku.

Kraków, 10/05/2022

M Grodzińska-Jurczak
Joanna Tusznio
Marcin Rechciński
Mariusz Daniel Boćkowski

3. DYSKUSJA

Przyjęta w niniejszej pracy doktorskiej perspektywa obszaru chronionego jako systemu społeczno-ekologicznego wraz z zastosowaniem terminologii i warsztatu metodologicznego koncepcji *ES* okazały się efektywnym podejściem badawczym pozwalającym na zrealizowanie postawionych celów badawczych dysertacji. Poniżej dyskutuję zarówno cele badań, jak i otrzymane wyniki. W nawiasach podano badanie, w odniesieniu do którego dyskutowane są wyniki. Dyskusję kończą wnioski końcowe i rekomendacje.

3.1. Wkład koncepcji usług ekosystemowych (ES) do procesów decyzyjnych dotyczących planowania i zarządzania obszarami chronionymi (badanie jakościowe – mapowanie partycypacyjne)

3.1.1. Terminologia (język i definicje) używane w komunikacji z interesariuszami

Wyniki przeprowadzonego mapowania partycypacyjnego oraz wcześniejszych doświadczeń badawczych innych autorów (m.in. Pietrzyk i in. 2016) pokazują, że zastąpienie terminu „usługi ekosystemowe” bardziej potocznym językiem „korzyści z przyrody” okazały się zabiegiem lingwistycznym wpływającym pozytywnie na odbiór koncepcji u respondentów i efektywność badania. Respondenci badania jakościowego z grupy ekspertów (przyrodnicy, leśnicy) wysunęli jednak szereg krytycznych uwag metodologicznych, obejmujących m.in. zastosowane definicje usług (korzyści), poziom przestrzenny ich rozpatrywania czy też techniczne aspekty map. Jak wskazuje Tusznió i in. (2020), wyzwania związane z zastosowaniem koncepcji *ES* mogą dotyczyć m.in. mylenia przez badanych różnych poziomów rozpatrywania koncepcji *ES* w tzw. modelu kaskadowym *ES* (Haines-Young and Potschin 2010): procesów ekologicznych w ekosystemach, ich funkcji, a z drugiej strony samych korzyści z przyrody dla człowieka odbieranych i postrzeganych przez interesariuszy. Kolejnym problemem o charakterze zarówno jakościowym, jak i przestrzennym, może być nierozróżnianie przez respondentów obszarów dostarczających oraz przyjmujących usługi ekosystemowe, które mogą być od siebie fizycznie oddzielone (por. Burkhard i in. 2014). Źródłem trudności z dalszym transponowaniem rezultatów badań na inne obszary może być też niemożność porównania wyników różnych badań ze względu na różnice metodologiczne lub językowe w nich przyjęte (Tusznió i in. 2020).

Bliższe spojrzenie na wyniki badania jakościowego ukazuje szeroki wachlarz perspektyw uczestników badania, a zarazem wskazuje na różnice w postrzeganiu przestrzeni i map, wiedzy na temat usług czy też rozumienia relacji człowieka i przyrody. Wykazane różnice potwierdzają wcześniejsze obserwacje dotyczące generalnej łatwości w identyfikacji usług zaopatrzeniowych i kulturowych zakorzenionych w życiowym doświadczeniu liderów lokalnych (mieszkańców) i jednoczesne ograniczenia zastosowanej metody w identyfikacji regulacyjnych i wspierających *ES* (Brown i in. 2012; Plieninger in. 2013). W trakcie prowadzonych warsztatów specjaliści z zakresu ochrony przyrody wskazywali z kolei, że użycie nadmiernie antropocentrycznej perspektywy w dyskusji o przyrodzie może pomniejszać ważność działań o charakterze konserwatorskim w odbiorze społecznym. W mojej opinii to ryzyko zwiększa się, gdy pomija się znaczenie usług regulacyjnych w debacie o ochronie przyrody. Niektórzy autorzy sugerują, że popularne obecne konceptualizacje *ES* (w tym tzw. model kaskadowy) mogą być zbyt trudne i niespójne dla odbiorców (Carmen i in. 2017), ograniczając zdolność do prawidłowej oceny usług regulacyjnych (Boerema i in. 2018).

Przebieg badania jakościowego sygnalizuje zatem potrzebę wypracowywania odpowiedniego języka i wspólnych definicji dla badanych *ES* w komunikacji z różnymi grupami interesariuszy

w dyskusji na tematy związane z ochroną przyrody. Dotyczy to zarówno prowadzenia badań, jak i popularyzowania ich wyników wśród szerszej publiczności. Potrzeba bardziej adekwatnej reprezentacji *ES* odbija się w sposobie, w jaki wszyscy uczestnicy warsztatów doceniali rolę ekosystemów leśnych w dostarczaniu korzyści dla człowieka, jednocześnie wyrażając różne preferencje co do sposobu zagospodarowania jego zasobów i funkcji. Wyraźnym punktem spornym jest np. rozumienie usług regulacyjnych i wspierających u leśników i przyrodników, a także odmienne podejście do inherentnej („samej w sobie”) wartości przyrody. Leśnicy rozumieją te usługi jako koprodukowane z przyrodą dzięki ich własnym działaniom w szerokim pakiecie różnorodnych usług, podczas gdy respondenci z grupy przyrodników postrzegają je jako „zastane” i niezależne od udziału człowieka. Według Tusznio i in. (2020) trudności w komunikacji mogą wynikać z różnorodności stosowanych klasyfikacji *ES* oraz odmiennych interpretacji „wewnętrznej” wartości przyrody (ang. *intrinsic value*). Rozwiązaniem tej niespójności na poziomie operacyjnym mogłoby być traktowanie „wartości samej w sobie” jedynie na najwyższym poziomie kaskady *ES* (jako zjawiska przynależnego do struktury ekosystemu), następnie usunięcie ich z listy rozpatrywanych usług i zastąpienie innymi pojęciami opisującymi relacje człowieka i przyrody (Diaz i in. 2018). Uproszczenie i dostosowanie języka do lokalnych respondentów, przynajmniej na niektórych etapach procesu badawczego (np. formułowania teorii) oraz w wyjaśnianiu respondentom wartości przyrody dla człowieka, może pomóc w lepszym zrozumieniu i identyfikacji szerokiego wachlarza *ES* (Jax i in. 2017).

3.1.2. Budowanie zaufania wśród interesariuszy

Godny podkreślenia jest fakt, że wszystkie grupy uczestników mapowania partycypacyjnego uznały przeprowadzone spotkania warsztatowe za potrzebne i wnoszące nową wiedzę o otoczeniu, w którym żyją, a także pozwalające na refleksję na temat siebie samych w relacji do przyrody. Warsztaty badawcze spełniły zatem rolę nie tylko poznawczą, ale i przygotowującą grunt pod dalszy dialog społeczny dotyczący kierunków rozwoju społeczno-gospodarczego w badanym obszarze. Pomimo początkowo wyrażanej nieufności wobec intencji pomysłodawców badania, uczestnicy wszystkich grup badanych wyrazili chęć dalszych spotkań i rozpoczęcia debaty z inicjatorami utworzenia Turnickiego Parku Narodowego z udziałem bezstronnego moderatora. Wskazana forma debaty może wydawać się uzasadniona ze względu na długotrwały i nasilony charakter konfliktu wokół utworzenia TuPN (Bugira 2016, Boćkowski 2018b, Klub 2018). Choć uważa się, że partycypacja społeczna nie jest w stanie samodzielnie rozwiązać wszystkich problemów ochrony przyrody (Niedziałkowski i in. 2012), jej skuteczna ochrona nie może być realizowana w oderwaniu od realiów społecznych i politycznych zainteresowanych interesariuszy (Popescu et al. 2014). Takie cele realizuje podejście adaptacyjne do zarządzania systemami społeczno-ekologicznymi (ang. *adaptive governance*), oparte na kooperacji i partycypacji interesariuszy (Folke i in. 2005), które jest obecnie powszechnie zalecane w działaniach związanych z obszarami chronionymi (Keenleyside i in. 2012).

Wśród wszystkich uczestników warsztatów należących do grup liderów lokalnych panowało poczucie wyalienowania z procesów decyzyjnych i izolacji swojego regionu od reszty kraju. W ich odbiorze powoduje to słaby kontakt z decydentami na każdym szczeblu administracyjnym, również tym lokalnym. Jak wskazuje Klekotko (2020), badane gminy wciąż zmagają się z typowymi dla peryferyjnych społeczności wiejskich problemami niedokończonej transformacji gospodarczej lat 90. XX wieku, a ich obszar charakteryzuje się m.in. słabą dostępnością usług publicznych. W odrębnej diagnozie dla gminy Fredropol mieszkańcy narzekali również na słabo zorganizowaną pracę urzędów, problemy z komunikacją z samorządem lokalnym i brak zaufania w kontaktach międzyludzkich (Boćkowski 2020c). Przy występujących deficytach zaufania we własnej społeczności, można zatem oczekiwać, że pochodzący najczęściej spoza regionu Podkarpacia inicjatorzy utworzenia TuPN (zob.

np. Turnickipn.pl) będą spotykać się z powściągliwym przyjęciem tego pomysłu przez lokalnych mieszkańców. Po początkowym okresie prosperity w latach 90. XX wieku, w wyniku licznych kryzysów o charakterze społeczno-politycznym, wizerunek polskich obrońców przyrody uległ wyraźnej delegitymizacji, a obecna polaryzacja polityczna nie sprzyja budowaniu szerokich koalicji na rzecz ochrony przyrody (Szulecka i Szulecki 2019).

Kwestia budowania zaufania do instytucji parku narodowego oraz jej kadr ma szczególne znaczenie w świetle specyficznych uwarunkowań percepcji ochrony przyrody w krajach postsocjalistycznych Europy Środkowo-Wschodniej (Klůvankova-Oravska i in. 2009), na które dodatkowo nakładają się efekty strukturalnego zapóźnienia rozwojowego polskiej „ściany wschodniej”, obecnego nawet po wejściu Polski do Unii Europejskiej (Zarycki 2011). Wciąż zakorzenione w polskiej kulturze organizacyjnej odgórne (ang. *top-down*), „nakazowo-rozdzielcze” zarządzanie, w powiązaniu ze słabą tradycją partycypacji publicznej, brakiem zarządzania kryzysowego oraz dojrzałych mechanizmów działania zbiorowego (Grodzińska Jurczak i Cent 2011) niesie ryzyko fiaska implementacji działań ochronnych na poziomie lokalnym (Folke i in. 2007). Kwestia zaufania nie może być bagatelizowana, gdyż nieufność względem inicjatorów utworzenia parku narodowego może zepchnąć na drugi plan argumenty dotyczące kosztów i korzyści ekonomicznych, hipotetycznie uznawane za pierwszorzędne (Stern 2008).

3.1.3. Las jako centralny punkt dyskusji o przyrodzie i jej ochronie

W dyskusji ze wszystkimi grupami respondentów badania jakościowego las i jego komponenty stanowiły wspólny i centralny element spajający dyskusję o przyrodzie, co wydaje się dość zrozumiałe w świetle wysokiej lesistości badanych gmin sięgającej ok. 60% powierzchni (Klekotko 2020). Uczestnicy wszystkich warsztatów doceniali wagę korzyści płynących z lasu dla jakości życia mieszkańców. Przykładowo drewno opałowe pozyskiwane z lasów Nadleśnictwa Bircza jest w zgodnej opinii specjalistów i liderów kluczowe dla zaspokojenia podstawowej potrzeby bytowej związanej z ogrzewaniem gospodarstw w obliczu braku istniejących tanich alternatyw. Z drugiej strony, pomimo że korzyści materialne z lasu są uznawane przez wszystkich badanych liderów za istotne, położenie akcentów na poszczególne aspekty lasu różniło się pomiędzy respondentami z poszczególnych gmin. Liderzy lokalni z Fredrośla w bardziej zdecydowany sposób uwypuklali znaczenie komponentów lasu związanych z wartościami niematerialnymi, zwłaszcza duchowymi, krajobrazowymi i rekreacyjnymi. Rolę odgrywa tu zapewne wyjątkowe, malownicze umiejscowienie Kalwarii Paławskiej wraz z sanktuarium religijnym o dużym znaczeniu lokalnym i regionalnym (Gajdek i in. 2015). Z kolei liderzy z gminy Bircza podkreślali w dyskusji w widoczny sposób aspekty lasów związane z gospodarką leśną i łowiecką, co należy łączyć z obecnością siedziby Nadleśnictwa Bircza w gminie, a także jego aktywnością w życiu lokalnym (Gmina Bircza 2017). Przedstawione różnice należy traktować z pewnym dystansem, pamiętając o małej liczebności i potencjalnym obciążeniu dobieranej próby. Niemniej znalazły one częściowe potwierdzenie w dalszym badaniu ilościowym.

Według wyników badania jakościowego podstawowa różnica w podejściu do gospodarowania zasobami lasów występuje między leśnikami i przyrodnikami. Ci pierwsi uważają dostarczanie drewna za zapewnione wyłącznie poprzez obecność leśników na tym terenie, podczas gdy drudzy uważają wprowadzenie wielkoobszarowych form ochrony za możliwe do pogodzenia z zabezpieczeniem zapotrzebowania mieszkańców na drewno opałowe. Warto w tym kontekście przypomnieć, że parki narodowe w Polsce pozyskują drewno (Mika in. 2015), a przychody z tej aktywności w ramach zabiegów ochrony czynnej stanowią (w skali wszystkich parków) główne źródło przychodów z działalności własnej (Zbarszewski 2016). Nie wykluczałoby to zatem całkowicie pozyskania drewna w obszarze potencjalnie utworzonego Turnickiego Parku Narodowego. Ponadto

według deklarowanych wyliczeń przedstawicieli organizacji pozarządowych popierających utworzenie TuPN sumaryczny planowy wzrost pozyskania w nadleśnictwach sąsiadujących (zapisany w odpowiednich, funkcjonujących już planach urzędzenia lasu) skompensowałby ograniczenie pozyskania drewna w utworzonym TuPN (informacja ustna – R. Michalski, Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze). Informacja ta wymagałaby jednak dokładnego potwierdzenia w formie udokumentowanej kalkulacji, aby stanowić podstawę do dalszej argumentacji. Obliczenia tego rodzaju powinny się znaleźć w przyszłej analizie kosztów i korzyści dla skutków utworzenia TuPN.

Oprócz bycia źródłem korzyści z przyrody, las stanowi dla badanych źródło zagrożeń. Szczególne emocje wzbudzała kwestia szkód powodowanych przez zwierzęta w uprawach oraz inwentarzu; według niektórych badanych czasem sam lęk przed dzikimi zwierzętami powstrzymywał ich przed wyprawą do lasu. Pomimo że projektowany TuPN nie obejmowałby gruntów prywatnych (Walendziak i Boćkowski 2018), problematyka możliwego wzrostu szkód po jego utworzeniu dotyczyłaby według badanych otuliny przyszłego parku i gruntów prywatnych w niej położonych. Otulina obszaru chronionego w założeniu powstaje dla tłumienia zakłóceń zewnętrznych (Wells i Brandon 1993), a jej skuteczność zależy od czynników zarówno przyrodniczych i społecznych, z których kluczowym są odpowiednie partycypowanie mieszkańców w procesach decyzyjnych oraz sprawiedliwa dystrybucji korzyści i kosztów wynikających z obecności obszaru chronionego (Budhathoki 2004). Przy uwarunkowaniach projektowanego TuPN oraz w świetle wyników badania jakościowego wysuwam założenie, że otulina TuPN mogłaby stanowić pole dla konfliktów pomiędzy parkiem a mieszkańcami, między innymi z uwagi na występowanie dużej liczebności zwierząt kopytnych, a także stałej obecności wilka na tym terenie (Witczuk i Pagacz 2018). Badania w Puszczy Białowieskiej sugerują, że niechęć do (biernej) ochrony przyrody u lokalnych mieszkańców może rosnąć wraz ze spadkiem odległości od ważnego obiektu chronionego, ze względu na zwiększający się udział czerpanych zaopatrzeniowych *ES* w budżecie domowym gospodarstw (Mikusiński i Niedziałkowski 2020). Uważam zatem, że kwestia zagrożeń płynących z lasów TuPN w kierunku położonych na zewnątrz siedzib ludzkich byłaby zatem ważnym punktem w przyszłych rozmowach o szczegółowych zasadach funkcjonowania projektowanego TuPN. Tematyka otuliny parku narodowego łączy się z także potrzebą przyszłych zmian w prawie dotyczących uproszczenia zasad przyznawania odszkodowań za szkody wyrządzone przez zwierzęta chronione i wyłączenia obwodów łowieckich z ich granic (Szafraniuk i in. 2022).

3.2. Czynniki kształtujące postawy mieszkańców wobec obszarów chronionych i ich związek z przyrodą (badanie ilościowe – wywiad kwestionariuszowy)

3.2.1. Opinie na temat relacji człowieka i przyrody

Pytanie o opinie na temat ochrony przyrody ukazuje, jak istotne dla respondentów badania ilościowego jest uwzględnianie głosu lokalnych mieszkańców w działaniach na rzecz ochrony przyrody. Koresponduje to z szeregiem badań, które wskazują, że brak prawidłowego uzgadniania procesów decyzyjnych z potencjalnymi interesariuszami prowadzi do ostrych konfliktów środowiskowych (Hiedanpää 2002, Byron 2008, Keshkamat i Looijen 2009, Niedziałkowski 2012, Brown i in. 2015, Paloniemi i in. 2015). U respondentów badania ilościowego widoczna jest także potrzeba dążenia do polepszenia ich dobrobytu, co pozostaje w związku z wyrażanymi wcześniej brakami natury infrastrukturalnej i odczuciem peryferyjności regionu. Z drugiej strony – respondenci badania wyraźnie dystansują się od izolowania człowieka od świata natury i są w większości sceptyczni wobec czysto materialistycznego uzasadniania potrzeby ochrony przyrody. Hibszer (2013) zauważa, że skłonność do rezygnacji z części swoich indywidualnych potrzeb idzie u mieszkańców gmin parkowych w parze z bardziej pozytywnym stosunkiem do przyrody. W opinii respondentów

badania ilościowego ochrona przyrody nie powinna jednak stawać na drodze rozwoju, przy czym nie stoi dla nich na przeszkodzie, aby w działaniach ochronnych kierować się wiedzą naukową (biologiczną). Osobną kwestią jest natomiast to, kto miałby być dysponentem i interpretatorem tej wiedzy. Wyniki badania wskazują, że poza rodziną i sąsiadami mieszkańcy czerpią wiedzę o projekcie TuPN najczęściej od Lasów Państwowych lub samorządu lokalnego, który, jak pokazuje przebieg historii starań o utworzenie TuPN, pozostaje pod opiniotwórczym wpływem lokalnego nadleśnictwa (Boćkowski 2018b). Podobnie badanie dotyczące opinii jednostek samorządu terytorialnego pokazuje, że w Polsce wóldarze gmin przeważająco akceptują wiodącą rolę Lasów Państwowych w kreowaniu zasad ochrony przyrody w lasach, oczekując jednocześnie, że będą one ponosiły finansową i merytoryczną odpowiedzialność za realizację jej celów (Referowska-Chodak 2020).

Wyodrębnione w badaniu ilościowym trzy składowe, częściowo opisujące lokalny dyskurs o ochronie przyrody, do pewnego stopnia korespondują z wynikami badania jakościowego. Pierwsza ze składowych odpowiada podejmowaniu działań w ochronie przyrody na podstawie fachowej wiedzy i doświadczenia leśników oraz była szczególnie widoczna podczas warsztatów w Birczy, gdzie często przedstawiano punkt widzenia leśników jako uwspólniony przez lokalnych wóldarzy. Druga składowa odpowiada m.in. niespełnionym potrzebom rozwojowym mieszkańców i była najbardziej obecna wśród respondentów gminy Ustrzyki Dolne, gdzie związki uczestników z Nadleśnictwem Bircza były słabsze, lecz z kolei podkreślano wyraźny związek pomiędzy czerpaniem wybranych usług (w tym regulacyjnych) i jakością życia (obecnie pod wieloma względami niezadowolającą). W tej grupie mocno wybrzmiewało również niezadowolenie z występowania negatywnych relacji z przyrodą (szkody) i wezwanie do regulacji populacji wybranych gatunków chronionych. Trzecia składowa wyrażała sprzeciw wobec nadmiernej ingerencji człowieka w przyrodę oraz zachwyty nad jej pięknem i odbijała się szczególnie w dyskusji w czasie mapowania partycypacyjnego w gminie Fredropol. Zarysowane podejścia do relacji człowieka i przyrody na obszarze projektowanego TuPN zdają się nawiązywać do trzech narracji wskazanych przez Blicharską i Van Herzele (2015) dla konfliktu wokół powiększenia Białowieskiego Parku Narodowego: „menadżerskiej”, „utilitarystycznej” oraz „konserwatorskiej”. Starcie dwóch pierwszych narracji z trzecią prowadzi według nich do nieuchronnego konfliktu i, co interesujące, odzwierciedla też podział pomiędzy krajową i lokalną płaszczyzną rozumienia interesu publicznego. Zgodnie z wynikami badania oraz moimi obserwacjami, inicjatywa utworzenia TuPN jest w lokalnym dyskursie umiejętnie wykorzystywana przez jej przeciwników jako odgórnie narzucona i reprezentująca interes zewnętrzny.

3.2.2. Czynniki wpływające na poparcie dla parków narodowych i Turnickiego Parku Narodowego

W toku badania zidentyfikowałem czynniki mogące kształtować poparcie dla parków narodowych oraz partykularnie dla projektowanego Turnickiego Parku Narodowego. Do czynników negatywnie wpływających na nastawienie do parków narodowych u respondentów należały wiek i długość zamieszkiwania w obszarze badania, natomiast czynnikami pozytywnymi były wykształcenie oraz średni miesięczny dochód netto mieszkańca, co koresponduje z innymi wynikami badań na podobne tematy w Polsce (Hibszler 2013) i za granicą (np. Mensah et al. 2017, Ward et al. 2018a). Dalsze analizy dla obszaru projektowanego TuPN wskazały także na bardziej negatywne nastawienie względem parków narodowych u osób posiadających gospodarstwo rolne oraz osób związanych zawodowo z przemysłem drzewnym, natomiast bardziej pozytywnie nastawione do parków oraz projektowanego TuPN były osoby związane zawodowo z sektorem turystycznym (Boćkowski i in. 2022). Tymczasem w proponowanym projekcie rozwoju dla rozszerzonego Białowieskiego Parku Narodowego autorzy przekonują, że oczekiwania odbiorców oferty turystycznej w Puszczy Białowieskiej są nie do pogodzenia z surowcową gospodarką leśną (Wesołowski i in.

2018), zwłaszcza że wydatki turystów zorientowanych na obserwacje dzikiej przyrody, wolnej od gospodarki leśnej, mogą być wyższe niż pozostałych turystów (Czeszczewik i in. 2019). Skłania to do przypuszczenia, że wspomniane grupy zawodowe mogą być potencjalnie konfliktowymi stronami (np. rolnicy i leśnicy *versus* przedsiębiorcy turystyczni) w przyszłym procesie uzgadniania projektu Turnickiego Parku Narodowego.

W kontynuowanej analizie dla obszaru projektowanego TuPN stwierdza się także, że bieżące ograniczenia w czerpaniu ważnych dla nich korzyści z przyrody nie wpływają na stosunek do parków i TuPN, lecz osoby postrzegające zagrożenia dla wybranych przez siebie korzyści z przyrody były statystycznie bardziej przychylnie wobec parków narodowych. Co najbardziej istotne, postrzeganie potencjalnych strat i korzyści z tytułu utworzenia TuPN wiąże się z odpowiednio bardziej negatywnym i pozytywnym postrzeganiem parków w ogóle i samym TuPN także (Boćkowski i in. 2022), co zgadza się również z wynikami szerszego badania dla parków narodowych w Polsce (Hibszter 2013). Otrzymane wyniki sugerują, że w promowaniu parków narodowych należy zaadresować obecne w społeczeństwie lęki i uprzedzenia związane z obszarami chronionymi, a także pokazywać ich pozytywny wizerunek jako dostarczczyeli korzyści dla mieszkańców (Martin-Lopez i in. 2012). W nawiązaniu do powyższych wyników oraz wyrażanych przez respondentów obaw o ograniczenie rozwoju lokalnego przez projektowany TuPN, proponuję wykonanie pogłębionych badań w formie wielowariantowej społecznej analizy kosztów i korzyści (Kasiewicz i Rogowski 2009, Rogowski 2016), przedstawiającej możliwe skutki utworzenia TuPN ze szczególnym odniesieniem możliwego oddziaływania parku na sektor leśny, rolny oraz turystyczny.

3.2.3. Opinie o parkach narodowych i Turnickim Parku Narodowym

Wyniki badań pokazują, że instytucja parku narodowego nie cieszy się zbyt dobrą opinią wśród mieszkańców badanych gmin. Obserwacja ta może pozostawać w pewnym kontraście z badaniem Hibszera (2013) dla już istniejących parków narodowych, gdzie uznanie dla tych obszarów chronionych wydaje się wyższe, zwłaszcza u przedstawicieli władz gmin parkowych. Respondenci badania powszechnie dostrzegają zarówno potencjalne straty, jak i korzyści z tytułu istnienia parków w ich sąsiedztwie – parki stanowią bardzo duże ograniczenie dla korzystania z lasu, ale chronią przed nadmierną eksploatacją jego zasobów. Jednocześnie badani są raczej sceptyczni wobec braku potrzeby dalszego tworzenia parków i zastępowania ich innymi formami ochrony przyrody. Taki pogląd wydaje się z kolei popularny wśród środowisk leśników, które postulują, że współczesna, „trwale zrównoważona” gospodarka leśna jest *de facto* formą ochrony przyrody (Marszałek 2011). Najniższe poparcie dla projektowanego Turnickiego Parku Narodowego przy jednoczesnej największej polaryzacji poglądów występuje w gminie Bircza, co może mieć związek z opiniotwórczą rolą miejscowego nadleśnictwa, które w przeszłości wielokrotnie występowało przeciwko jego utworzeniu (Boćkowski 2018b). Nie mniejsze znaczenie ma fakt relatywnie najczęstszego w porównaniu do pozostałych gmin wiązania dochodów mieszkańców tej gminy z pracą w lesie (Szkop i Valasiuk 2020). Z kolei na pozytywną różnicę w poparciu dla parków i TuPN pomiędzy gminą Fredropol a pozostałymi gminami może wpływać obecność w Kalwarii Paławskiej obiektu turystycznego i religijnego o dużej sile oddziaływania (Gajdek i in. 2015). Należy też wspomnieć o największej bliskości gminy Fredropol do Przemyśla – w niedawnym badaniu dotyczącym gmin parkowych w Polsce Zawilińska (2021) dowodzi, że w skali kraju rozwój gmin jest głównie uwarunkowany bliskością do większych ośrodków miejskich. Potwierdzałyby to fakt, że zdecydowanie najmniej badanych z tej gminy deklarowało dochody związane z przemysłem drzewnym (Szkop i Valasiuk 2020). Ponadto obszar gminy Fredropol stanowił przez wiele lat siedzibę terenową i obszar najbardziej aktywnego działania głównej organizacji przyrodniczej (Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze), działającej na rzecz utworzenia TuPN (FDP 2022).

Wyraźny rozdźwięk pomiędzy generalnym poparciem dla parków narodowych, a stosunkiem do utworzenia Turnickiego Parku Narodowego może być przejawem syndromu „nie na moim podwórku” (ang. *Not In My Backyard Syndrom*, NIMBY) związanego z realizacją lokalnie niechcianych inwestycji w najbliższym sąsiedztwie (Wexler 1996). Zazwyczaj zjawisko to występuje w związku z lokalizacją inwestycji uciążliwych o charakterze przemysłowym, dla obszarów peryferyjnych np. energetyki lub biogazowni, a obecność obszarów chronionych stanowi nieraz argument przeciwko inwestycjom (Bednarek-Szczepańska i Dmochowska Dudek 2016). Na terenie projektowanego TuPN negatywna reakcja emocjonalna przeciwko planom utworzenia parku może wynikać m.in. z niezrealizowanej potrzeby partycypacji publicznej (Maczak 1996), która może być dodatkowo wzmocniona przez historyczne uwarunkowania, tzn. zamknięcie dużych kompleksów leśnych i całkowitą izolację dzisiejszego obszaru projektowanego TuPN w ramach tzw. Państwa Arłamowskiego (Affek 2016, Szpara i Bać 2016). Z drugiej strony, według wyników badania istnieje wyraźne sprzężenie zwrotne pomiędzy poparciem dla parków a stosunkiem do utworzenia Turnickiego Parku Narodowego. Podobna sytuacja ma miejsce również w wielu miejscach na świecie, gdzie relacje na linii parki–społeczności lokalne są kształtowane przez osobiste nastawienie mieszkańców do obszarów chronionych (Ezebilo i Mattsson 2010, Sirivongs i Tsuchiya 2012, Allendorf 2022). Pozwala to wierzyć, że skuteczna praca na rzecz wzrostu ogólnego poparcia dla parków narodowych w obszarze badania może przyczynić się do wzrostu poparcia dla utworzenia TuPN.

Badanie ilościowe wskazuje, że pomimo iż większość respondentów badania słyszała o planach utworzenia TuPN, ich wiedza na temat elementarnych podstaw projektu parku jest bardzo niewielka. Na przestrzeni ostatnich trzech dziesięcioleci narosło również wśród lokalnych mieszkańców sporo mitów na temat funkcjonowania parków narodowych, łącznie z wiarą w całkowity brak możliwości korzystania z lasu po jego utworzeniu (Boćkowski 2018b). Ujawniona w badaniu luka komunikacyjna w informowaniu o parku koresponduje zatem z wyrażoną we wcześniejszym badaniu jakościowym (mapowanie partycypacyjne) chęcią debaty lokalnych liderów z pomysłodawcami utworzenia TuPN. Podobnie jak większość liderów lokalnych w badaniu jakościowym, respondenci badania ilościowego w zdecydowanej większości dostrzegają jedynie potencjalne straty z tytułu utworzenia TuPN, głównie dotyczące ograniczenia pozyskiwania podstawowych korzyści z lasu oraz możliwe straty ekonomiczne dla gminy. Sugeruje to, że odpowiedź na wezwanie do dialogu i skuteczne dotarcie do mieszkańców z informacją na temat zasad funkcjonowania parków narodowych ze strony jego propagatorów mogłyby pomóc zmienić obecny rozkład opinii i poparcie dla projektu. Równoległe dalsze studia nad percepcją parków wśród mieszkańców badanych gmin i wyciąganie z nich konstruktywnych wniosków mogą przyczynić się do długofalowego powodzenia inicjatywy utworzenia parku (Bennet 2016, He i Su 2022).

3.3. Priorytetowe usługi ekosystemowe i związane z nimi zagrożenia postrzegane przez różne grupy interesariuszy (mapowanie partycypacyjne i wywiad kwestionariuszowy)

3.3.1. Wybór priorytetowych usług ekosystemowych

Zarówno wyniki badania jakościowego i ilościowego wskazują, że decydujące dla jakości życia społeczności lokalnych gmin projektowanego TuPN są korzyści o charakterze materialnym, co pozostaje w zgodzie z wynikami innych badań dla powiększanych (Niedziałkowski i in. 2014) i planowanych parków narodowych o wysokiej lesistości (He i in. 2018a) bądź leśnych rezerwatów stanowiących część parku narodowego (Ward i in. 2018b). Uwagę zwraca również fakt, że najważniejsze korzyści dla jakości życia respondentów badania ilościowego nie są tymi, które

przynoszą im najczęściej zyski finansowe, niemniej te ostatnie (jak hodowla zwierząt) są uznawane za istotne bądź bardzo istotne dla jakości życia we wszystkich trzech gminach. W ilościowym badaniu mieszkańców za zdecydowanie najważniejszą korzyść we wszystkich trzech badanych gminach respondenci uznali dostęp do wody pitnej, co wiąże się z raportowanym przez nich powszechnie problemem suszy. Może to świadczyć także o podwyższonej świadomości zmian klimatu u badanych. Dodatkowo uzyskane w badaniu ilościowym wyniki priorytetyzacji *ES* udowadniają, że płynące z ekosystemów leśnych korzyści o charakterze regulacyjnym (np. ochrona przed suszą) są zauważane przez respondentów ze wszystkich gmin. Jest to ważny wynik w kontekście przewidywań, że obszary chronione, takie jak parki narodowe, co do zasady będą stanowiły istotny czynnik łagodzący niekorzystny wpływ zmian klimatu na przetrwanie wielu grup gatunków roślin i zwierząt w danym siedlisku (Araujo i in. 2011). Istnieje zatem płaszczyzna operacyjna i edukacyjna do połączenia celów ochrony przyrody z zabezpieczeniem potrzeb bytowych mieszkańców w obszarze projektowanego TuPN.

Obydwa etapy badania wskazują również centralną rolę korzyści związanych z lasem, a drewno i jego produkty pochodne są uznawane za kluczowe dla miejscowej gospodarki. Powszechność percepcji tej usługi zaopatrzeniowej jest widoczna w otrzymanych wynikach mapowych badania i dotyczy zwłaszcza drewna opałowego. Według wypowiedzi liderów lokalnych drewno na cele nieopałowe jest w większości eksportowane do dalszych odbiorców, w tym najcenniejsze jakościowo drewno techniczne trafia na tzw. submisje drewna cennego (Baraniewicz 2022). Potwierdzają to wyniki badania ilościowego, w których dostęp do drewna dla celów nieopałowych jest uważany za zdecydowanie trudniejszy niż do drewna opałowego. Ustalony w badaniu dysonans pomiędzy zapotrzebowaniem a dostępnością drewna wśród mieszkańców współbrzmi w opinii autora z aktualnymi głosami przemysłu drzewnego krytykującymi niejasne zasady sprzedaży przez PGL Lasy Państwowe i nadmierny eksport polskiego drewna za granicę (PIGPD 2021). Jednocześnie badani respondenci w każdej z gmin są w stanie dostrzec szeroką gamę różnorodnych korzyści z lasu, przy pewnych subtelnych różnicach pomiędzy gminami dotyczących postrzegania *ES* o charakterze kulturowym oraz regulacyjnym. Wydaje się, że relatywnie największe uwypuklenie korzyści z przyrody o charakterze kulturowym w gminie Fredropol wiąże się, podobnie jak w przypadku różnic w poparciu dla parków narodowych, z obecnością ważnego symbolicznie ośrodka turystyczno-religijnego w Kalwarii Pałacowskiej, który pełni istotną rolę w życiu mieszkańców i zwiększa ich ekspozycję na przyjezdnych oraz reprezentowany przez nich system wartości (zob. Gajdek i in. 2015). W ostatniej dekadzie zaczęto kłaść większy nacisk na badanie i budowanie świadomości kulturowych *ES*, których wyniki mogą mieć znaczenie w zarządzaniu krajobrazowym i budowaniu strategii na przyszłość (Plieninger i in. 2013). Osobiste doświadczanie kulturowych korzyści z przyrody może stanowić czynnik motywujący do ochrony jej zasobów (Chan i in. 2012), czasem nawet ważniejszy od typowo materialnych korzyści z przyrody (Bieling 2004, Plieninger i in. 2012).

3.3.2. Różnice i podobieństwa pomiędzy lokalnymi liderami, specjalistami i mieszkańcami

Zestawienie warsztatów badawczych i badania kwestionariuszowego pokazuje, że tzw. lokalni liderzy mogą czuć się przedstawicielami społeczności lokalnej, w praktyce reprezentując na forum zewnętrznym aspekty korzyści z przyrody ważne z ich perspektywy. Jednocześnie mała liczba uczestników badania i nielosowy charakter próby sprawiają, że trudno dokonywać generalizacji badanej próby na szerszą populację lokalnych liderów. Niemniej zwraca uwagę nikła obecność w dyskusji na temat korzyści z przyrody wątków związanych z dostępnością wody pitnej, które w badaniu ilościowym okazały się dominującym czynnikiem jakości życia, będąc zarazem realnym

problemem i źródłem obaw co do przyszłości. Innym przykładem było eksponowanie wątków związanych z łowiectwem przez uczestników warsztatów z gminy Bircza, podczas gdy korzyści z pozyskania dziko żyjących zwierząt miały marginalne znaczenie w badaniu ilościowym, były też uważane za najbardziej elitarne. Świadczy to po pierwsze o doborze próby (obecność emerytowanego leśnika i myśliwego), ale również o opiniotwórczym wpływie lokalnego nadleśnictwa na uczestników badania (Boćkowski 2018b). Co ciekawe, pomimo eksponowania znaczenia instrumentalnych korzyści z lasu w trakcie dyskusji, liderzy lokalni z gminy Bircza wykazali najbardziej szczegółową wiedzę jeśli chodzi o obiekty chronione przyrody w gminie. Wskazana przez nich lista obejmowała również pozaustawowe formy ochrony, takie jak chronione strefy przypotokowe czy tzw. ostoje ksylobiontów wyznaczone przez Nadleśnictwo Bircza w ramach zestawu szerzej przyjętych praktyk (RDLP Krosno 2016). Należy ponownie łączyć to z faktem działalności informacyjnej Nadleśnictwa Bircza na terenie ich gminy, a także obecnością byłych leśników w badanej próbie.

Wbrew obiegowym poglądom ze strony lokalnych interesariuszy (np. Bugira 2016, Protokół XIX/2018), wyniki badania pokazują także, że przyrodnicy doceniają rolę materialnych korzyści z lasu w życiu lokalnej społeczności. Co więcej, postulują przywrócenie tradycyjnych form rolnictwa w nowej odsłonie jako szansę dla rozwoju lokalnego (Bobiec i in. 2019). Pomysły tego rodzaju pojawiły się już wcześniej w jednym z strategicznych dokumentów rozwojowych przygotowanych dla gminy Bircza (Wilk i in. 2013), jednak nie zostały podjęte, a dokument został w całości odrzucony ze względu na zbyt pro-środowiskowy charakter (informacja ustna – R. Pawlusiński). Tymczasem dyskusja o przywróceniu wypasu kulturowego mogłaby być jednym z punktów wspólnych w debacie z miejscowymi mieszkańcami, ponieważ współgra z wyraźnym sentymentem i żalem związanym z porzuceniem dawnych form zagospodarowania, obecnym u lokalnych liderów podczas badania jakościowego. Interesującą różnicą było natomiast pominięcie przez przyrodników wody jako korzyści priorytetowej dla jakości życia lokalnych mieszkańców, co może oznaczać ich ograniczoną wiedzę na temat codziennych problemów lokalnej ludności. Z drugiej strony, podobnie jak leśnicy, mają oni świadomość dostarczania tej korzyści w sposób całościowy przez ekosystemy, podczas gdy wynik mapowy badania dla liderów z gminy Ustrzyki Dolne ilustruje punktowy charakter świadczenia tej usługi. Obserwacja ta obrazuje opisany wcześniej problem metodologiczny związany z myleniem przez uczestników badania obszarów dostarczających i przyjmujących usługi ekosystemowe (Burkhard i in. 2014).

Całkowite odrzucenie przez leśników priorytetyzacji usług, poza przytaczanymi przez nich w dyskusji argumentami, może świadczyć o niechęci do bycia postrzeganymi jako jedna ze stron konfliktu wokół projektowanego Turnickiego Parku Narodowego. Z jednej strony świadczą o tym działania leśników Nadleśnictwa Bircza na przestrzeni ostatnich czterech dekad, niejednokrotnie odżegnujących się od zajmowania jednoznacznego stanowiska w tej sprawie (Boćkowski 2018b). Z drugiej strony jednak Lasy Państwowe przeczą temu aktywnie rozpowszechniając narrację przeciwną utworzeniu TuPN twierdząc, że nie występują tam lasy „puszczańskie” (Stachiewicz 2018), a obecny stan walorów przyrodniczych można zawdzięczać dekadom prowadzonej odpowiednio zrównoważonej gospodarki leśnej, więc tworzenie nowych obszarów chronionych nie jest już potrzebne (Marszałek 2018). Deklarowana przez badanych leśników bezstronność kontrastuje z faktem, że na łamach leśnych czasopism w otwarty sposób przypisuje się środowiskom sprzyjającym utworzeniu TuPN pozamerytoryczne intencje (zob. np. Derek 2017), a zachowanie niektórych z nich niejednokrotnie przybiera dość skrajne formy protestu próbujące zdezakwalifikować swoich przeciwników, sięgające do nieweryfikowalnych argumentów i insynuacji (Klub 2018). Można zatem stwierdzić, że konflikt wokół TuPN osiągnął poziom natężenia emocjonalnego i dezinformacji wymagający specjalnych rozwiązań i bardziej przemyślanej strategii informacyjnej ze strony zwolenników utworzenia parku.

3.3.3. Najważniejsze zagrożenia dla korzyści z przyrody i problemy do zaadresowania

Istotnym wynikiem badania jest fakt, że relatywnie duża grupa respondentów badania ilościowego odczuwa bieżące ograniczenia w czerpaniu korzyści z przyrody, a większość obawia się zagrożeń dla ich czerpania w przyszłości. Przynosi to praktyczne wskazówki do przyszłych kierunków prowadzenia debaty o zagospodarowaniu lokalnych zasobów przyrodniczych i planowania działań ochronnych. W pierwszym rzędzie rozwiązanie bieżących i prewencja przed przyszłymi problemami z dostępnością wody pitnej oraz drewna opałowego będą stanowiły punkt wyjścia do dalszych rozmów o kierunkach rozwoju w badanych gminach. Generowane suszą problemy z dostępnością wody są bez wątpienia nasilone przez bardzo niski stan rozwoju sieci wodociągowej, co uzależnia mieszkańców od przydomowych źródeł wody, zwłaszcza w gminach Bircza i Fredropol (zob. Klekotko 2020). W 2020 roku, już po przeprowadzonych przez autora badaniach terenowych, zmiany klimatyczne dotknęły gminę Bircza również pod postacią deszczów ulewnych i towarzyszących im niszczycielskich powodzi. Mogło to być, przynajmniej pośrednio, wynikiem erozji glebowej w okolicznych lasach i regulacji potoków górskich związanych z intensywnym pozyskaniem drewna na zalesionych stokach (FDP 2015). Efekty wpływu technologii zrywkowej na reakcję hydrologiczną w nadleśnictwach karpaccich dają możliwość przypuszczać, że zjawiska tego typu będą nasilone w przyszłości (Affek i in. 2019b). Wskazuje się, że w skali globalnej obszary górskie należą do szczególnie wrażliwych na presje antropogeniczne (Schirpke i in. 2021), a zmiany klimatu ograniczają zdolność górskich systemów społeczno-ekologicznych, w największym stopniu w zakresie regulacyjnych *ES*, np. łagodzących ekstremalne zjawiska pogodowe (Mao i in. 2021). Według autora pracy dobrym pomysłem byłoby zatem promowanie roli obszarów leśnych o naturalnym charakterze jako zapobiegającym negatywnym efektom zmiany klimatu. Do działań edukacyjnych należałoby dodać uruchomienie inwestycji o charakterze sieciowym jak i indywidualnym, zwiększające niezależność hydrologiczną mieszkańców.

Utworzenie TuPN jest postrzegane przez wielu uczestników warsztatów partycypacyjnych oraz respondentów badania kwestionariuszowego jako główne zagrożenie dla dostępności drewna opałowego i technicznego, jednakże już teraz widoczny jest problem z jego dostępnością na lokalnym rynku. Choć pozyskanie w Nadleśnictwie Bircza wzrastało w każdym minionym okresie planowania (RDLP Krosno 2016), związane jest to ze stworzonym przez Lasy Państwowe systemem sprzedaży, wciąż faworyzującym – pomimo ostatnich zmian – odbiorców hurtowych (LP 2021). Wskazany w badaniu ilościowym problem nierównomiernego dostępu do drewna, w nowoutworzonym parku narodowym mógłby zostać rozwiązany przez system kwotowy przyznający pierwszeństwo zakupu dla mieszkańców gmin parkowych w ramach wynegocjowanej wcześniej puli (Szafraniuk i in. 2022). Byłoby to narzędzie o większym znaczeniu właśnie w nowych parkach, z racji istnienia tego typu rozwiązań już w istniejących (Mika i in. 2015). Powiązywanie utworzenia TuPN z zagrożeniem dla dostępności drewna przez respondentów badania ilościowego współgra ze stanowiskiem leśników przedstawionym w badaniu jakościowym. Istnieje jednak też grupa mieszkańców, która obawia się braku drewna w wyniku nadmiernej wycinki. Wskazuje to na równoległe występowanie odmiennych narracji o lesie na dwóch płaszczyznach: pomiędzy specjalistami różnych dziedzin związanych z zarządzaniem przyrodą oraz pomiędzy grupami mieszkańców o odmiennym nastawieniu do relacji człowieka i przyrody. Podczas gdy badani leśnicy postrzegają utworzenie wielkopowierzchniowego obszaru za zagrożenie i postulują wprowadzenie zastępczych form ochrony przyrody, takich jak reforma planowania przestrzennego, przyrodnicy stoją na stanowisku, że wprowadzenie parku narodowego można pogodzić z potrzebami mieszkańców pod warunkiem modyfikacji obecnego modelu gospodarki leśnej na tym terenie. Uważam zatem, że w debacie o kierunkach rozwoju w badanych gminach i utworzeniu TuPN znalezienie wspólnych punktów pomiędzy tymi przeciwnymi stanowiskami będzie punktem wyjścia do osiągnięcia wspólnie wyznaczonych celów.

3.4. Wnioski końcowe i rekomendacje

Niniejsza praca doktorska wnosi wkład do debaty naukowej na temat postrzegania korzyści z przyrody, preferencji zarządzania zasobami przyrodniczymi w różnych grupach interesariuszy, ich roli w strategiach ochrony, a także postaw różnych osób względem obszarów chronionych. Poprzez analityczne zastosowanie koncepcji *ES* oraz podejście do obszarów chronionych jako systemów społeczno-ekologicznych, autor pracy doktorskiej uzyskał szereg wyników dających odpowiedź na postawione w dysertacji pytania badawcze. Dotyczyły one: 1) wkładu koncepcji *ES* w proces planowania i zarządzania obszarami chronionymi, 2) czynników kształtujących postawy mieszkańców wobec obszarów chronionych oraz 3) priorytetowych *ES* dla jakości życia i ich zagrożeń z perspektywy różnych grup interesariuszy. Uzyskane wyniki uzupełniają bieżącą dyskusję naukową w dyscyplinie nauk biologicznych, w tym głównie ochrony przyrody (ang. *conservation social science*) w odniesieniu do obszarów chronionych (m. in. Schenk et al. 2007, Vodouhê i in. 2010, Bennet & Dearden 2014, Rossi i in. 2015, Job i in. 2021) i zastosowania koncepcji *ES* w ochronie przyrody (m. in. Martín-López i in. 2012, van Ripper i in. 2012, Brown i Fagerholm 2015, Mączka i in. 2019, Tusznió i in. 2020, Dean i in. 2021). Jednocześnie otrzymane rezultaty potwierdzają użyteczność i ograniczenia koncepcji *ES* w badaniu złożonych systemów społeczno-ekologicznych, jakim jest przedmiotowy obszar projektowanego parku narodowego.

W świetle uzyskanych wyników stoję na stanowisku, że parki narodowe powinny pozostać jednym z kluczowych elementów systemu ochrony przyrody, jednakże, w obliczu rosnących problemów z ochroną różnorodności biologicznej, ich rola będzie ulegać przemianom odpowiadającym na dynamicznie zmieniający się charakter społeczny, gospodarczy i polityczny świata. Ze względu na rozległy zasięg przestrzenny i założoną długą perspektywę czasową, utworzenie parku narodowego jest niewątpliwie przedsięwzięciem o dużej sile oddziaływania na środowisko społeczne i przyrodnicze (Getzner 2003, Mayer i in. 2010, Mika i in. 2015, Boćkowski i Rogowski 2019). Ponadto cele dobrze funkcjonującego parku narodowego zawsze będą stały w pewnej sprzeczności z celami rozwoju lokalnego, ponieważ istnieją takie potrzeby i priorytety ochrony dzikiej przyrody, których nie można pogodzić z rozwojem gospodarczym (Pawlaczyk 2020). Dlatego też należy skutecznie odpowiadać na problem nierównej dystrybucji kosztów i korzyści, które powstają przy tworzeniu wielkoobszarowych obszarów chronionych, takich jak park narodowy (Ward i in. 2018a). Z drugiej strony, jak wskazuje Mika i in. (2015), parki narodowe poprzez ewolucję swoich uwarunkowań prawnych oraz coraz większą interakcję z otoczeniem stają przed szansą i zarazem wyzwaniem kreowania lokalnej rzeczywistości gospodarczej, co w Polsce stanowi dla nich wciąż *terra incognita*. Jednocześnie instytucja parku narodowego musi stać się silniejsza i niezależna od wpływów grup politycznego i ekonomicznego nacisku, które zwykle kierują się krótkoterminowym i wąsko pojętym interesem własnym. Wraz ze wzrostem pozycji lasów należy też zadbać o wyższy prestiż pracownika parku narodowego, który będzie zachęcał lokalnych mieszkańców i wysokiej klasy specjalistów do podjęcia pracy w tej instytucji (Niedziałkowski 2016, Wesołowski i in. 2018).

Wyniki badań w obszarze projektowanego Turnickiego Parku Narodowego potwierdzają, że każdy obszar kandydujący do objęcia ochroną posiada własną specyfikę, odmienną od pozostałych obszarów. Dużą rolę odgrywają tu czynniki historyczne i kulturowe, które do czasów obecnych potrafią kształtować różnice społeczne i gospodarcze w poszczególnych regionach Polski (Zarycki 2011, Godlewska-Majkowska i in. 2017). Część narracji o ochronie przyrody posiada zasięg ogólnopolski (Blicharska i Van Herzele 2015) i przenika do lokalnego dyskursu, natomiast występuje również swoisty sposób postrzegania relacji człowieka i przyrody, który należy przypisać do uwarunkowań *stricte* miejscowych. Planowanie obszarów chronionych i przygotowywanie programów rozwojowych dla obszarów parkowych powinno za każdym razem uwzględniać te

osobliwości i projektować rozwiązania dopasowane do lokalnego kontekstu (Karanth i Nepal 2012), przy czym nie zaleca się automatycznego przekładania raz wypracowanych rozwiązań na inne obszary (Andrade i Rhodes 2012). Przeprowadzone badanie potwierdza wskazywaną przez innych autorów (np. He i in. 2018b, Schirpke i in. 2017, Zhang i in. 2020) wysoką użyteczność koncepcji *ES* we wspieraniu takiego procesu. Zastosowanie koncepcji usług ekosystemowych może pomóc zwłaszcza w kontekście obszarów podgórskich i górskich w wypracowaniu rozwiązań specyficznych dla danego obszaru chronionego, uwzględniających m.in. dystrybucję popytu lokalnych interesariuszy na poszczególne *ES* i lokalną wiedzę oraz percepcję ich występowania (Schirpke i in. 2021).

Obok planowanych Mazurskiego i Jurajskiego Parku Narodowego, Turnicki Park Narodowy należy do najmocniej postulowanych i ugruntowanych w wiedzy naukowej obszarów potrzebnych do objęcia pilną ochroną w najwyższej randze (Szafraniuk i in. 2022). Osobiście niepokoją mnie działania wywierające presję na ekosystemy leśne badanego obszaru. W odróżnieniu od nadleśnictw bieszczadzkich (Kostka 2019), Nadleśnictwo Bircza zarządzające lasami w obszarze projektowanego Turnickiego Parku Narodowego wykazuje w obecnym okresie planowania dodatni wynik finansowy (RDLP Krosno 2016). Stwarza to dodatkową zachętę do inwestycji w tzw. infrastrukturę zrywkową i generuje rosnącą presję na lokalne ekosystemy leśne, m.in. poprzez rosnącą liczbę i długość nowo budowanych dróg służących do pozyskania i wywozu drewna, wykonywanych bez procedury oceny oddziaływania na środowisko (FDP 2015). Lasy 15 polskich wschodniokarpackich nadleśnictw, w tym birczańskiego, są intensywnie użytkowane przy użyciu ciężkiego sprzętu, pomimo że większość z nich stanowią lasy wodo- i glebochronne, a gęstość sieci dróg leśnych wielokrotnie przewyższa wskazywane przez samych leśników wartości optymalne dla Karpat (Affek i in. 2019b), czy też tą występującą obecnie w Bieszczadzkim Parku Narodowym (Kucharzyk 2015). Stosowana powszechnie w nadleśnictwach karpackich rębnia zwiększa i rozprasza powierzchnię poddawaną cięciom rębnym, żaden z drzewostanów nie pozostaje zatem przez dłuższy czas wolny od nawrotów cięć. Ponadto wzrost pozyskania jest większy niż wzrost zasobności, a nierzadko obniżany jest też wiek rębności drzewostanów (FDP 2015). Te i inne obserwowane zjawiska dają zatem powód do obaw nie tylko o najcenniejsze walory przyrodnicze, ale również o zdolność ekosystemów leśnych obszaru projektowanego TuPN do dostarczania *ES* do lokalnych społeczności. Środowiska naukowe i praktyków ochrony przyrody należy zachęcać do bardziej intensywnego niż dotychczas pochylenia się nad projektem TuPN i przyspieszenia działań nad jego utworzeniem bądź alternatywnym zabezpieczeniem procesów przyrodniczych w tym obszarze.

Obszar Pogórza Karpackiego i Gór Słonnych, podobnie jak inne obszary Polski, będzie podlegał nieuchronnym zmianom i procesom transformacyjnym. Obecne trendy na kontynencie europejskim wskazują, że pozaprodukcyjne funkcje lasów górskich nabierają coraz większego znaczenia, a rentowność pozyskania drewna maleje (Sekot 2014). Prognozy rynku pracy wskazują, że w przyszłości coraz trudniej będzie pozyskać ludzi do pracy w lesie, a koszty działalności zrywkowej będą się zwiększać (Kostka 2019), co może spowodować pojawienie się deficytu w Nadleśnictwie Bircza. Problemom z pozyskaniem pracowników do pracy w lesie sprzyjać będzie z pewnością fakt, że mieszkańcy badanych trzech gmin w ogromnej większości nie planują czerpać korzyści z pracy w sektorze drzewnym (Szkop i Valasiuk 2020). Wbrew głoszonym nieraz stereotypowym opiniom o parkach narodowych jako skansenach gospodarczych, gminy położone w ich obszarze są raczej obszarami rozwoju niż stagnacji, a turystyka odgrywa tam dynamizującą rolę uruchamiając tzw. efekty mnożnikowe w lokalnym obiegu ekonomicznym (Zawilińska 2021). Mika i in. (2016) zaznaczają, że większość pozytywnych efektów istnienia parków narodowych trafia do sąsiadujących gmin, co sugeruje, że podobnie byłoby i w przypadku TuPN. Zawilińska (2021) pokazuje, że obszar projektowanego TuPN już dziś znajduje się w dalszym zasięgu oddziaływania Bieszczadzkiego Parku Narodowego, czego może dowodzić m.in. reklamowanie się „turnickich” obiektów turystycznych jako położonych w Bieszczadach (Klub 2018). W połączeniu z wynikiem wskazującym, że niewielka część

społeczeństwa badanych gmin czerpie obecnie zyski z turystyki, można zatem przypuszczać, że obecny potencjał turystyczny obszaru TuPN jest niewykorzystany i przy odpowiednim zarządzaniu stanowiłby pole nowych możliwości dla mieszkańców.

Dla powodzenia przyszłej debaty o utworzeniu Turnickiego Parku Narodowego kluczowe będzie stworzenie rewitalizacyjnego programu rozwojowego z pakietem rozwiązań, które adresować będą najbardziej palące problemy mieszkańców gmin mogących zostać objętych tym obszarem chronionym. Dedykowane rozwiązania dla społeczności lokalnych powinny odpowiadać nie tylko na istniejące obecnie i prawdopodobne w przyszłości problemy z czerpaniem niezbędnych korzyści z przyrody, ale również liczne deficyty kapitału technicznego i społecznego. Rozwiązanie palących potrzeb dotyczących podstawowej infrastruktury bytowej, podniesienie jakości usług publicznych, wzmocnienie kompetencji zawodowych i możliwości przekwalifikowania lokalnej gospodarki, wykorzystanie potencjału silnych mikrostruktur społecznych i ich przedsiębiorczości to w opinii autora niektóre z podstawowych działań zwiększających upodmiotowienie lokalnych społeczności i zwiększenie ich możliwości adaptacyjnych. Osobny zestaw zaprojektowanych działań powinien z kolei odwoływać się do sfery psychologiczno-społecznej i redukować bariery pomiędzy różnymi grupami interesariuszy, budować zbiorowe poczucie tożsamości związanej z bogactwem przyrody i integrację lokalnych środowisk wokół wspólnych celów. Wyniki przeprowadzonych badań wraz z osobistymi obserwacjami prowadzą do postawienia tezy, że postrzegana obcość kulturowa inicjatorów projektu powołania TuPN może być dla jego przeciwników nie mniej istotna od kwestii czysto ekonomicznych.

Wyniki publikacji monograficznej stanowiącej podstawę niniejszej rozprawy doktorskiej od czasu ich ukazania znalazły już praktyczne zastosowanie w ogólnopolskiej debacie na temat parków narodowych. Wziąłem osobiście udział w stworzeniu opracowania zbiorowego w formie raportu, dotyczącego barier prawnych, ekonomicznych i społecznych, będących przyczyną impasu w tworzeniu parków narodowych w Polsce (Szafraniuk i in. 2022). Autorzy raportu przedstawili szereg rekomendacji mających na celu zmianę obecnej sytuacji parków narodowych i ułatwienie ich tworzenia (Szafraniuk i in. 2022). W pierwszym rzędzie postulowana jest zasadnicza zmiana w prawie procedury uzgadniania granic parku przez gminy na opiniowanie. Jest to jednak zadanie trudne m.in. ze względu na silny opór niektórych środowisk, m.in. Lasów Państwowych (Konczal 2020). Jak wskazują Niedziałkowski i Putkowska-Smoter (2020), do uruchomienia tego typu zmian legislacyjnych może być potrzebny silny wstrząs polityczny, stwarzający tzw. okno możliwości (ang. *window of opportunity*). Kolejną propozycją jest profesjonalizacja ścieżki konsultacyjnej do modelu deliberacyjnego, inspirowana m.in. trudnościami w konsultacjach nt. rozszerzenia Białowieskiego Parku Narodowego (np. Niedziałkowski i in. 2019, Blicharska i in. 2020) zastępująca obecny, fasadowy model partycypacji (Niedziałkowski in. 2014) i redukująca napięcia pomiędzy stronami sporu.

Wśród rozwiązań ekonomicznych zalecanych przez autorów pracy zbiorowej o parkach narodowych prym wiedzie idea ustanowienia kompensacji dla lokalnych jednostek samorządu terytorialnego z tytułu utworzenia lub powiększenia istniejącego parku narodowego w formie tzw. subwencji parkowej (Szafraniuk i in. 2022). Jest to rozwiązanie od dawna postulowane przez środowiska samorządowe, lecz w opinii autorów raportu doprecyzowania wymaga sposób kalkulacji takiego dofinansowania poprzez proces analizy kosztów i korzyści. Niemniej istotne są w opinii autorów indywidualne zachęty i programy dla indywidualnych odbiorców zamieszkujących tereny położone w parkach i ich otulinach, a być może również w gminach przyległych. Wspomniana w kontekście TuPN rozszerzona analiza kulturowych *ES* mogłaby wspomóc budowanie takich instrumentów czyniąc je bardziej wielofunkcyjnymi (Plieninger i in. 2013). Ostatnią, lecz jedną z najważniejszych propozycji zmian, jest zasadnicza poprawa finansowania parków narodowych. Obecnie dotacja budżetowa pokrywa jedynie około 1/3 kosztów operacyjnych parków narodowych

w Polsce, co utrudnia im wykonywanie swoich podstawowych zadań (Zawilińska 2015). Autorzy raportu proponują zatem utworzenie Funduszu Parków Narodowych opartego na mechanizmie tzw. montażu finansowego z różnych źródeł instytucjonalnych, który uniezależniłby parki narodowe od arbitralnego finansowania przez Lasy Państwowe i zmniejszyłby ryzyko związane z niestabilnością przychodów własnych.

Choć trudno jest ocenić szanse na wprowadzenie którejkolwiek z powyższych rekomendacji, podzielam głębokie przekonanie, że obecnie prowadzona dyskusja nad nowym ustawodawstwem dotyczącym parków narodowych powinna odbywać się z udziałem jak najszerszego grona zainteresowanych stron, tak aby skutecznie zrealizować cel ochrony polskiej przyrody w zgodzie z interesem publicznym.

4. BIBLIOGRAFIA

1. Adams W. M., Hutton J. 2007. People, parks and poverty: Political ecology and biodiversity conservation. *Conservation and Society*, 5, 147–183. <https://www.jstor.org/stable/26392879>.
2. Affek A. 2011. Landscape continuity versus landscape transformation: a case study in the Wiar River catchment, Polish Carpathians (1780–2000). *Probl. Landsc. Ecol.*, 30, 147–155.
3. Affek A. 2015. Spatially explicit changes in land ownership through 3 socio-political systems: A case study from southeast Poland. *Geographia Polonica*, 88 (3), 519–530. DOI: 10.7163/GPol.0032.
4. Affek A. 2016. Dynamika krajobrazu: uwarunkowania i prawidłowości na przykładzie dorzecza Wiaru w Karpatach (XVIII–XXI wiek). *Pr. Geogr.*, 251, Warszawa.
5. Affek A. N., Kowalska A. 2017. Ecosystem potentials to provide services in the view of direct users. *Ecosystem Services*, 26, 183–196. DOI: 10.1016/j.ecoser.2017.06.017.
6. Affek A., Degórski M., Wolski J., Solon J., Kowalska A., Roo-Zielińska E., Grabińska B., Kruczkowska B. 2019a. Ecosystem service potentials and their indicators in postglacial landscapes: Assessment and mapping. *Ecosystem Service Potentials and Their Indicators in Postglacial Landscapes: Assessment and Mapping*. DOI: 10.1016/C2017-0-04088-0.
7. Affek A. N., Gerlée A., Sosnowska A., Zachwatowicz M. 2019b. Estimating the impact of logging on selected elements of the environment in the eastern part of the polish Carpathians. *Przegląd Geograficzny*, 91 (1), 83–106. DOI: 10.7163/PrzG.2019.1.4.
8. Affek A. N., Zachwatowicz M., Solon J. 2020. Long-term landscape dynamics in the depopulated Carpathian foothills: A Wiar river basin case study. *Geographia Polonica*, 93 (1), 5–23. DOI: 10.7163/GPol.0160.
9. Allendorf T. D. 2022. A global summary of local residents' perceptions of benefits and problems of protected areas. *Biodiversity and Conservation*. DOI: 10.1007/s10531-022-02359-z.
10. Andrade G. S. M., Rhodes J. R. 2012. Protected Areas and Local Communities: an Inevitable Partnership toward Successful Conservation Strategies? *Ecology and Society*, 17 (4), 14. DOI: 10.5751/ES-05216-170414.
11. Angelstam P., Elbakidze M., Axelsson R., Čupa P., Halada L., Molnar Z., Pătru-Stupariu I., Perzanowski K., Rozulowicz L., Standovar T., Svoboda M., Törnblom J. 2013. Maintaining Cultural and Natural Biodiversity in the Carpathian Mountain Ecoregion: Need for an Integrated Landscape Approach. *W: Environmental Science and Engineering*. DOI: 10.1007/978-3-642-12725-0_28.
12. Araújo M. B., Alagador D., Cabeza M., Nogués-Bravo D., Thuiller W. 2011. Climate change threatens European conservation areas. *Ecology Letters*, 14 (5), 484–492. DOI: 10.1111/j.1461-0248.2011.01610.x.
13. Armsworth P. R., Chan K. M. A., Daily G. C., Ehrlich P. R., Kremen C., Ricketts T. H., Sanjayan M. A. 2007. Ecosystem-service science and the way forward for conservation. *Conservation Biology*, 21 (6), 1383–1384. DOI: 10.1111/j.1523-1739.2007.00821.x.
14. Babczuk A., Kachniarz M. 2015. System finansowania parków narodowych w Polsce. Stan obecny i kierunki pożądaných zmian, Raport wykonany na zlecenie Związku Pracodawców Polskich Parków Narodowych, maszynopis, Jelenia Góra.
15. Badea, O., K. Grodzinska, J. Oszlanyi, and Y. Shparyk. 2004. Nature conservation in Central and Eastern Europe with a special emphasis on the Carpathian Mountains. *Environmental Pollution* 130:127–134.
16. Balmford A., Bruner A., Cooper P., Costanza R., Farber S., Green R. E., Jenkins M., Jefferiss P., Jessamy V., Madden J., Munro K., Myers N., Naem S., Paavola J., Rayment M., Rosendo S.,

- Roughgarden J., Trumper K., Turner R. K. 2002. Ecology: Economic reasons for conserving wild nature. *Science*, 297 (5583), 950–953. DOI: 10.1126/science.1073947.
17. Ban N. C., Mills M., Tam J., Hicks C. C., Klain S., Stoeckl N., Bottrill M. C., Levine J., Pressey R. L., Satterfield T., Chan K. M. A., Hicks C., Klain S., Hicks C. C., Klain S., Stoeck N., Bottrill C., Levine J., Pressey R.L., Satterfield T., Chan K.M.A. 2018. A social — ecological approach to conservation approach to conservation planning: embedding social considerations. *Frontiers in Ecology and the Environment*, 11 (4), 194–202. DOI: 10.1890/1.
 18. Bara I., Boćkowski M. 2018. Drzewa o wymiarach pomnikowych. W: Boćkowski M. D. (red.) 2018. Projektowany Turnicki Park Narodowy. Stan walorów przyrodniczych – 35 lat od pierwszego projektu parku narodowego na Pogórze Karpackim. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Nowosiółki Dydyńskie, 163–173.
 19. Baraniewicz E. 2022. XXIII submisja drewna „Krosno 2022”. https://bircza.krosno.lasy.gov.pl/en/aktualnosci/-/asset_publisher/D60eYz3gKrSb/content/xxiii-submisja-drewna-krosno-202-1/maximized. Dostęp 15.05.2022.
 20. Bednarek-Szczepańska M., Dmochowska-Dudek K. 2016. Syndrom NIMBY na obszarach wiejskich w Polsce: uwarunkowania i specyfika konfliktów wokół lokalizacji niechcianych inwestycji. *Prace Geograficzne*, 255, Warszawa.
 21. Bennett E. M., Cramer W., Begossi A., Cundill G., Díaz S., Egoh B. N., Geijzenborffer I. R., Krug C. B., Lavorel S., Lazos E., Lebel L., Martín-López B., Meyfroidt P., Mooney H. A., Nel J. L., Pascual U., Payet K., Harguindeguy N. P., Peterson G. D., Prieur-Richard A. H., Reyers B., Roebeling P., Seppelt R., Solan M., Tschakert P., Tschardt T., Turner B. L., Verburg P. H., Viglizzo E. F., White P. C. L., Woodward G. 2015. Linking biodiversity, ecosystem services, and human well-being: three challenges for designing research for sustainability. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 14, 76–85. DOI: 10.1016/J.COSUST.2015.03.007
 22. Bennett N. J. 2016. Using perceptions as evidence to improve conservation and environmental management. *Conservation Biology*, 30 (3), 582–592. DOI: 10.1111/cobi.12681.
 23. Bennett N.J., Dearden P. 2014. Why local people do not support conservation: Community perceptions of marine protected area livelihood impacts, governance and management in Thailand. *Mar Policy* 44,107–116. <https://doi.org/10.1016/J.MARPOL.2013.08.017>.
 24. Bholá N., Klimmek H., Kingston N., Burgess N. D., van Soesbergen A., Corrigan C., Harrison J., Kok M. T. J. 2021. Perspectives on area-based conservation and its meaning for future biodiversity policy. *Conservation Biology*, 35 (1), 168–178. DOI: 10.1111/cobi.13509.
 25. Bieling C. 2004. Non-industrial private-forest owners: Possibilities for increasing adoption of close-to-nature forest management. *European Journal of Forest Research*, 123 (4), 293–303. DOI: 10.1007/s10342-004-0042-6.
 26. Blicharska M., Angelstam P. 2010. Conservation at risk: Conflict analysis in the białowieża forest, a European biodiversity hotspot. *International Journal of Biodiversity Science, Ecosystem Services and Management*, 6 (1–2), 68–74. DOI: 10.1080/21513732.2010.520028.
 27. Blicharska M., Angelstam P., Giessen L., Hilszczański J., Hermanowicz E., Holeksa J., Jacobsen J. B., Jaroszewicz B., Konczal A., Konieczny A., Mikusiński G., Mirek Z., Mohren F., Muys B., Niedziałkowski K., Sotirov M., Stereńczak K., Szwagrzyk J., Winder G. M., Witkowski Z., Zapłata R., Winkel G. 2020. Between biodiversity conservation and sustainable forest management – A multidisciplinary assessment of the emblematic Białowieża Forest case. *Biological Conservation*, 248 (November 2019), 108614. DOI: 10.1016/j.biocon.2020.108614.
 28. Blicharska M., Hedblom M., Josefsson J., Widenfalk O., Ranius T., Öckinger E., Widenfalk L. A. 2022. Operationalisation of ecological compensation – Obstacles and ways forward. *Journal of Environmental Management*, 304, 114277. DOI: 10.1016/J.JENVMAN.2021.114277.

29. Blicharska M., Hilding-Rydevik T. 2018. "A thousand flowers are flowering just now" – Towards integration of the ecosystem services concept into decision making. *Ecosystem Services*, 30, 181–191. DOI: 10.1016/J.ECOSER.2018.03.001.
30. Blicharska M., Van Herzele A. 2015. What a forest? Whose forest? Struggles over concepts and meanings in the debate about the conservation of the Białowieża Forest in Poland. *Forest Policy and Economics*, 57, 22–30. DOI: 10.1016/j.forpol.2015.04.003.
31. Blondet M., de Koning J., Borrass L., Ferranti F., Geitzenauer M., Weiss G., Turnhout E., Winkel G. 2017. Participation in the implementation of Natura 2000: A comparative study of six EU member states. *Land Use Policy*, 66 (July), 346–355. DOI: 10.1016/j.landusepol.2017.04.004.
32. Bobiec A., Podlaski R., Ortyl B., Korol M., Havryliuk S., Öllerer K., Ziobro J. M., Pilch K., Dychkevych V., Dudek T., Mázsa K., Varga A., Angelstam P. 2019. Top-down segregated policies undermine the maintenance of traditional wooded landscapes: Evidence from oaks at the European Union's eastern border. *Landscape and Urban Planning*, 189 (April), 247–259. DOI: 10.1016/j.landurbplan.2019.04.026.
33. Boćkowski M. 2020. Raport z diagnozy lokalnej. Gmina Fredropol. Wola Korzeniecka.
34. Boćkowski M. D. (red.) 2018. Projektowany Turnicki Park Narodowy. Stan walorów przyrodniczych – 35 lat od pierwszego projektu parku narodowego na Pogórzu Karpackim. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Nowosiółki Dydyńskie.
35. Boćkowski M. D. 2018a. Historia gospodarowania na ziemiach projektowanego Turnickiego Parku Narodowego. W: Boćkowski M. D. (red.) Projektowany Turnicki Park Narodowy. Stan walorów przyrodniczych – 35 lat od pierwszego projektu parku narodowego na Pogórzu Karpackim. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Nowosiółki Dydyńskie, 31-50.
36. Boćkowski M. D. 2018b. Historia starań o utworzenie Turnickiego Parku Narodowego. W: Boćkowski M. D. (red.) Projektowany Turnicki Park Narodowy. Stan walorów przyrodniczych – 35 lat od pierwszego projektu parku narodowego na Pogórzu Karpackim. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Nowosiółki Dydyńskie, 51-63.
37. Boćkowski M., Rogowski W. 2019. Wycena usług ekosystemowych oraz ich zastosowanie w rachunku ekonomicznym – praktyczne przykłady w zarządzaniu zasobami przyrodniczymi. *Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów*, (167), 37–64. DOI: 10.33119/sip.2018.167.3
38. Boćkowski M.D. (red.), Gołębiowska B., Grodzińska-Jurczak M., Klekotko M., Rechciński M., Szkop Z., Tusznió J., Valasiuk S. 2020. Analiza społecznych i ekonomicznych uwarunkowań cennych przyrodniczo obszarów Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych, Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Kraków.
39. Boćkowski M.D. 2020. Wstęp. W: Boćkowski M.D. (red.) Analiza społecznych i ekonomicznych uwarunkowań cennych przyrodniczo obszarów Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych, Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Kraków, 15-20.
40. Boćkowski M.D., Tusznió J., Rechciński M., Blicharska M., Grodzińska-Jurczak M. 2022. Ecosystem services approach in national park planning : factors influencing the inhabitants' perspectives on local natural resources and protected areas. Preprint. DOI: <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-1501744/v1>.
41. Boerema A., Rebelo A.J., Bodi M.B., Esler K.J., Meire P. 2017. Are ecosystem services adequately quantified? *Journal of Applied Ecology*, 54 (2), 358–370. DOI: 10.1111/1365-2664.12696.
42. Bouwma I., Schleyer C., Primmer E., Winkler K. J., Berry P., Young J., Carmen E., Špulerová J., Bezák P., Preda E., Vadineanu A. 2018. Adoption of the ecosystem services concept in EU policies. *Ecosystem Services*, 29, 213–222. DOI: 10.1016/J.ECOSER.2017.02.014

43. Bragagnolo C., Malhado A. C. M., Jepson P., Ladle R. J. 2016. Modelling Local Attitudes to Protected Areas in Developing Countries. *Conservation and Society*, 14 (3), 163–182. DOI: 10.4103/0972-4923.191161
44. Brown G., Fagerholm N. 2015. Empirical PPGIS/PGIS mapping of ecosystem services: A review and evaluation. *Ecosystem Services* 13,119–133. <https://doi.org/10.1016/J.ECOSER.2014.10.007>.
45. Brown G., Hausner V. H., Grodzińska-Jurczak M., Pietrzyk-Kaszyńska A., Olszańska A., Peek B., Rechciński M., Lægred E. 2015. Cross-cultural values and management preferences in protected areas of Norway and Poland. *Journal for Nature Conservation*, 28, 89–104. DOI: 10.1016/j.jnc.2015.09.006.
46. Brown G., Montag J. M., Lyon K. 2012. Public Participation GIS: A Method for Identifying Ecosystem Services. *Society and Natural Resources*, 25 (7), 633–651. DOI: 10.1080/08941920.2011.621511.
47. Buchholz L., Melke A. 2018. Owady. Chrzążcze *Coleoptera*. W: Boćkowski M. D. (red.) 2018. Projektowany Turnicki Park Narodowy. Stan walorów przyrodniczych – 35 lat od pierwszego projektu parku narodowego na Pogórze Karpackim. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Nowosiółki Dydyńskie, 314–377.
48. Budhathoki P. 2004. Linking communities with conservation in developing countries: Buffer zone management initiatives in Nepal. *Oryx*, 38 (3), 334–341. DOI: 10.1017/S0030605304000584.
49. Bugira P. 2016. To nie są ekolodzy, to ekoterroryści. *Życie Podkarpackie*, 2 marca 2016 r., s. 15.
50. Bull J. W., Jobstvogt N., Böhnke-Henrichs A., Mascarenhas A., Sitas N., Baulcomb C., Lambini C. K., Rawlins M., Baral H., Zähringer J., Carter-Silk E., Balzan M. V., Kenter J. O., Häyhä T., Petz K., Koss R. 2016. Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats: A SWOT analysis of the ecosystem services framework. *Ecosystem Services*, 17, 99–111. DOI: 10.1016/J.ECOSER.2015.11.012.
51. Burger T. 2007. Konflikt ekologiczny – specyfika i studium przypadków W: Konflikt ekologiczny. Materiały pokonferencyjne, C. Starczewski (red.), Centrum Informacji o Środowisku, Warszawa, 12.
52. Burkhard B., Kandziora M., Hou Y., Müller F. 2014. Ecosystem service potentials, flows and demands-concepts for spatial localisation, indication and quantification. *Landscape Online*, 34 (1), 1–32. DOI: 10.3097/LO.201434.
53. Bury D. 2018. Mszaki: mchy i wątrobowce (*Bryophyta, Marchantiophyta*). W: Boćkowski M. D. (red.) 2018. Projektowany Turnicki Park Narodowy. Stan walorów przyrodniczych – 35 lat od pierwszego projektu parku narodowego na Pogórze Karpackim. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Nowosiółki Dydyńskie, 154–162.
54. Byron H., Górską M., Beitzer H., 2008. Collision in the Rospuda Valley Poland: Nature and traffic in conflict. *Osteuropa*, 58, 359–372.
55. Cardoso P., Barton P. S., Birkhofer K., Chichorro F., Deacon C., Fartmann T., Fukushima C. S., Gaigher R., Habel J. C., Hallmann C. A., Hill M. J., Hochkirch A., Kwak M. L., Mammola S., Ari Noriega J., Orfinger A. B., Pedraza F., Pryke J. S., Roque F. O., Settele J., Simaika J. P., Stork N. E., Suhling F., Vorster C., Samways M. J. 2020. Scientists' warning to humanity on insect extinctions. *Biological Conservation*, 242 (December 2019). DOI: 10.1016/j.biocon.2020.108426.
56. Carmen E., Watt A., Carvalho L., Dick J., Fazey I., Garcia-Blanco G., Grizzetti B., Hauck J., Izakovicova Z., Kopperoinen L., Liqueste C., Odee D., Steingröver E., Young J. 2018. Knowledge needs for the operationalisation of the concept of ecosystem services. *Ecosystem Services*, 29, 441–451. DOI: 10.1016/j.ecoser.2017.10.012.

57. CBD 2020. Secretariat of the Convention on Biological Diversity. Global Biodiversity Outlook 5, Montreal.
58. Chan K. M. A., Guerry A. D., Balvanera P., Klain S., Satterfield T., Basurto X., Bostrom A., Chuenpagdee R., Gould R., Halpern B. S., Hannahs N., Levine J., Norton B., Ruckelshaus M., Russell R., Tam J., Woodside U. 2012. Where are cultural and social in ecosystem services? A framework for constructive engagement. *BioScience*, 62 (8), 744–756. DOI: 10.1525/bio.2012.62.8.7.
59. ClientEarth 2022. Uwagi Fundacji ClientEarth Prawnicy dla Ziemi do projektu ustawy o parkach narodowych. <https://www.clientearth.pl/najnowsze-dzialania/dokumenty/uwagi-fundacji-clientearth-do-projektu-ustawy-o-parkach-narodowych/>. Dostęp 14.05.2022.
60. Costanza R., Daly H. E. 1987. Toward an ecological economics. *Ecological Modelling*, 38 (1–2), 1–7. DOI: 10.1016/0304-3800(87)90041-X.
61. Crutzen P. J. 2002. Geology of mankind. *Nature*. Nature Publishing Group,. DOI: 10.1038/415023a.
62. Crutzen P.J. 2002. Geology of mankind—The Anthropocene. *Nature*, 415, 23.
63. Csagoly P., Priceputu A., Witt R. G. 2007. Carpathians Environment Outlook 2007. United Nations Environment Programme, Bielsko-Biała.
64. Czeszczewik D., Ginter A., Mikusiński G., Pawłowska A., Kałuża H., Smithers R. J., Walankiewicz W. 2019. Birdwatching, logging and the local economy in the Białowieża Forest, Poland. *Biodiversity and Conservation*, 28 (11), 2967–2975. DOI: 10.1007/s10531-019-01808-6.
65. Daily G. C. (red.). 1997. *Nature's services. Societal dependence on natural ecosystems*. Island Press, Washington, DC.
66. Daily G. C., Polasky S., Goldstein J., Kareiva P. M., Mooney H. A., Pejchar L., Ricketts T. H., Salzman J., Shallenberger R. 2009. Ecosystem services in decision making: Time to deliver. *Frontiers in Ecology and the Environment*, 7 (1), 21–28. DOI: 10.1890/080025
67. Daly H. E. 1998. The return of Lauderdale's paradox. *Ecological Economics*, 25 (1), 21–23. DOI: 10.1016/S0921-8009(98)00008-1.
68. De Groot R. S., Wilson M. A., Boumans R. M. J. 2002. A typology for the classification, description and valuation of ecosystem functions, goods and services. *Ecological Economics*, 41 (3), 393–408. DOI: 10.1016/S0921-8009(02)00089-7.
69. de Groot R., Brander L., van der Ploeg S., Costanza R., Bernard F., Braat L., Christie M., Crossman N., Ghermandi A., Hein L., Hussain S., Kumar P., McVittie A., Portela R., Rodriguez L. C., ten Brink P., van Beukering P. 2012. Global estimates of the value of ecosystems and their services in monetary units. *Ecosystem Services*, 1 (1), 50–61. DOI: 10.1016/J.ECOSER.2012.07.005.
70. Dean G., Rivera-Ferre M. G., Rosas-Casals M., Lopez-i-Gelats F. 2021. Nature's contribution to people as a framework for examining socioecological systems: The case of pastoral systems. *Ecosystem Services*, 49, 101265. DOI: 10.1016/J.ECOSER.2021.101265.
71. Derek J., 2017. Bieszczady – tykająca bomba. Rozmowa z Grażyną Zagrobelną, dyrektorem Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Krośnie. *Trybuna Leśnika*, 11, 10-11.
72. Díaz S., Pascual U., Stenseke M., Martín-López B., Watson R. T., Molnár Z., Hill R., Chan K. M. A., Baste I. A., Brauman K. A., Polasky S., Church A., Lonsdale M., Larigauderie A., Leadley P. W., Van Oudenhoven A. P. E., Van Der Plaats F., Schröter M., Lavorel S., Aumeeruddy-Thomas Y., Bukvareva E., Davies K., Demissew S., Erpul G., Failler P., Guerra C. A., Hewitt C. L., Keune H., Lindley S., Shirayama Y. 2018. Assessing nature's contributions to people: Recognizing culture, and diverse sources of knowledge, can improve assessments. *Science*, 359 (6373), 270–272. DOI: 10.1126/science.aap8826.

73. Díaz S., Pascual U., Stenseke M., Martín-López B., Watson R. T., Molnár Z., Hill R., Chan K. M. A., Baste I. A., Brauman K. A., Polasky S., Church A., Lonsdale M., Larigauderie A., Leadley P. W., Van Oudenhoven A. P. E., Van Der Plaats F., Schröter M., Lavorel S., Ameeruddy-Thomas Y., Bukvareva E., Davies K., Demissew S., Erpul G., Failler P., Guerra C. A., Hewitt C. L., Keune H., Lindley S., Shirayama Y. 2018. Assessing nature's contributions to people: Recognizing culture, and diverse sources of knowledge, can improve assessments. *Science*, 359 (6373), 270–272. DOI: 10.1126/science.aap8826.
74. Dinerstein E., Olson D., Joshi A., Vynne C., Burgess N. D., Wikramanayake E., Hahn N., Palminteri S., Hedao P., Noss R., Hansen M., Locke H., Ellis E. C., Jones B., Barber C. V., Hayes R., Kormos C., Martin V., Crist E., Sechrest W., Price L., Baillie J. E. M., Weeden D., Suckling K., Davis C., Sizer N., Moore R., Thau D., Birch T., Potapov P., Turubanova S., Tyukavina A., De Souza N., Pintea L., Brito J. C., Llewellyn O. A., Miller A. G., Patzelt A., Ghazanfar S. A., Timberlake J., Klöser H., Shennan-Farpon Y., Kindt R., Lillesø J. P. B., Van Breugel P., Gaudal L., Voge M., Al-Shammari K. F., Saleem M. 2017. An Ecoregion-Based Approach to Protecting Half the Terrestrial Realm. *BioScience*, 67 (6), 534–545. DOI: 10.1093/BIOSCI/BIX014.
75. Doak D. F., Bakker V. J., Goldstein B. E., Hale B. 2014. What is the future of conservation? *Trends in Ecology and Evolution*, 29 (2), 77–81. DOI: 10.1016/j.tree.2013.10.013.
76. Domański B., Partyka J., 1992. Ojcowski Park Narodowy w świadomości mieszkańców. Analiza konfliktu, W: Percepcja i waloryzacja środowiska naturalnego i antropogenicznego, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 79–99.
77. Dudley N. 2008. Guidelines for applying protected area management categories Guidelines for applying protected area management categories. DOI: 10.2305/iucn.ch.2008.paps.2.en.
78. Dyrektywa Rady 79/409/EWG z dnia 2 kwietnia 1979 roku w sprawie ochrony dzikiego ptactwa (Dz.U. nr L 103 z 25.04.1979, str. 1).
79. Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 roku w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory (Dz.U. nr L 206 z 22.07.1992, str. 7).
80. EC 2013. Green Infrastructure (GI) — Enhancing Europe's Natural Capital. Brussels, 6.5.2013.
81. EC 2020. EU Biodiversity Strategy for 2030. Bringing nature back into our lives. European Commission, Brussels, 20.05.2020.
82. EC 2022. Criteria and guidance for protected areas designations. European Commission, Brussels, 28.01.2022.
83. EEA 2019. The European environment-state and outlook 2020. Knowledge for transition to a sustainable Europe. European Environmental Agency. https://www.eea.europa.eu/publications/soer-2020/at_download/file. Dostęp 15.05.2022.
84. EEA 2022. Share of country designated as terrestrial protected area between Natura 2000 and national designations in 2021. https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/daviz/share-of-country-designated-as#tab-chart_1. Dostęp 15.05.2022.
85. Ellis E. C., Mehrabi Z. 2019. Half Earth: promises, pitfalls, and prospects of dedicating Half of Earth's land to conservation. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 38, 22–30. DOI: 10.1016/J.COSUST.2019.04.008.
86. Evans D. 2012. Building the European Union's Natura 2000 network. *Nature Conservation*, 1, 11–26. DOI: 10.3897/natureconservation.1.1808.
87. Ezebilo E. E., Mattsson L. 2010. Socio-economic benefits of protected areas as perceived by local people around Cross River National Park, Nigeria. *Forest Policy and Economics*, 12 (3), 189–193. DOI: 10.1016/j.forpol.2009.09.019.
88. Fauzi A., Anna Z. 2013. The complexity of the institution of payment for environmental services: A case study of two Indonesian PES schemes. *Ecosystem Services*, 6, 54–63. DOI: 10.1016/J.ECOSER.2013.07.003.

89. FDP 2015. Rozbudowa dróg leśnych i pozyskanie drewna w nadleśnictwach bieszczadzkich. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze. http://przyrodnicze.org/wp-content/uploads/2017/01/raport_drogi_bieszczadzkie_14_10_2015.pdf. Dostęp 15.05.2022.
90. FDP 2016. Dokumentacja dla rezerwatu przyrody „Reliktowa Puszcza Karpacka” wraz z projektem zarządzenia Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Rzeszowie w sprawie uznania za rezerwat przyrody. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Leszczawa Dolna.
91. FDP 2022. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze. <https://przyrodnicze.org/>. Dostęp 15.05.2022.
92. Foley J. A., DeFries R., Asner G. P., Barford C., Bonan G., Carpenter S. R., Chapin F. S., Coe M. T., Daily G. C., Gibbs H. K., Helkowski J. H., Holloway T., Howard E. A., Kucharik C. J., Monfreda C., Patz J. A., Prentice I. C., Ramankutty N., Snyder P. K. 2005. Global consequences of land use. *Science*, 309 (5734), 570–574. DOI: 10.1126/science.1111772.
93. Folke C., Hahn T., Olsson P., Norberg J. 2005. Adaptive governance of social-ecological systems. *Annual Review of Environment and Resources*, 30, 441–473. DOI: 10.1146/annurev.energy.30.050504.144511.
94. Folke C., Polasky S., Rockström J., Galaz V., Westley F., Lamont M., Scheffer M., Österblom H., Carpenter S. R., Chapin F. S., Seto K. C., Weber E. U., Crona B. I., Daily G. C., Dasgupta P., Gaffney O., Gordon L. J., Hoff H., Levin S. A., Lubchenco J., Steffen W., Walker B. H. 2021. Our future in the Anthropocene biosphere. *Ambio*, 50 (4), 834–869. DOI: 10.1007/S13280-021-01544-8/FIGURES/12.
95. Folke C., Pritchard L., Berkes F., Colding J., Svedin U. 2007. The problem of fit between ecosystems and institutions: Ten years later. *Ecology and Society*, 12 (1). DOI: 10.5751/ES-02064-120130.
96. Gajdek A., Bobiec A., Ćwik A., Olbrycht T., Pociask M. 2015. Kalwaria Paławska - człowiek i krajobraz. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
97. Gallardo A. L. C. F., Rosa J. C. S., Sánchez L. E. 2022. Addressing ecosystem services from plan to project to further tiering in impact assessment: Lessons from highway planning in São Paulo, Brazil. *Environmental Impact Assessment Review*, 92, 106694. DOI: 10.1016/J.EIAR.2021.106694.
98. Geldmann J., Barnes M., Coad L., Craigie I. D., Hockings M., Burgess N. D. 2013. Effectiveness of terrestrial protected areas in reducing habitat loss and population declines. *Biological Conservation*, 161, 230–238. DOI: 10.1016/j.biocon.2013.02.018.
99. Getzner M. 2003. The economic impact of national parks: The perception of key actors in Austrian national parks. *International Journal of Sustainable Development*, 6 (2), 183–202. DOI: 10.1504/IJSD.2003.004214.
100. Gierczyk B., Szczepkowski A., Kujawa A., Chachuła. Grzyby projektowanego Turnickiego Parku Narodowego i jego otuliny – wstępne wyniki badań. W: Boćkowski M. D. (red.) 2018. Projektowany Turnicki Park Narodowy. Stan walorów przyrodniczych – 35 lat od pierwszego projektu parku narodowego na Pogórzu Karpackim. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Nowosiółki Dydyńskie, 176–227.
101. Giergiczny M. 2009. Rekreacyjna wartość Białowieskiego Parku Narodowego, „*Ekonomia i Środowisko*” 36, 116–128.
102. Giergiczny M., Czajkowski M., Zylicz T., Angelstam P. 2015. Choice experiment assessment of public preferences for forest structural attributes. *Ecological Economics*, 119, 8–23. DOI: 10.1016/j.ecolecon.2015.07.032.
103. Gliński P., 2001: Konflikt o puszcę. Raport z badań nad konfliktem społecznym o poszerzenie Białowieskiego Parku Narodowego, Pogranicze. *Studia Społeczne*, 10: 47–113.
104. Gmina Bircza 2017. "Zasłużony dla gminy Bircza". <http://www.bircza.pl/asp/-zasluzony-dla-gminy-bircza-.89,artykul,1,2138>. Dostęp 15.05.2022.

105. Godlewska-Majkowska H., Komor A., Pilewicz T., Turek D., Żukowska J., Zarębski P., Czernecki M., Miąsek D., Typa M. 2017. Atrakcyjność inwestycyjna regionów 2017. Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa.
106. Gómez-Baggethun E., Ruiz-Pérez M. 2011. Economic valuation and the commodification of ecosystem services. *Progress in Physical Geography*, 35 (5), 613–628. DOI: 10.1177/0309133311421708.
107. Górecki A., Drożdż M., Najder R., Szczesna A., 1998. Magurski Park Narodowy a mieszkańcy jego otuliny, *Roczniki Bieszczadzkie*, 6: 233-252.
108. Grabowski T., Marmuszewski S., 1985. Świadomość ekologiczna górali i ich postawy wobec Tatrzańskiego Parku Narodowego, *Studia Socjologiczne*, 1 (96).
109. Gray C. L., Hill S. L. L., Newbold T., Hudson L. N., Bořger L., Contu S., Hoskins A. J., Ferrier S., Purvis A., Scharlemann J. P. W. 2016. Local biodiversity is higher inside than outside terrestrial protected areas worldwide. *Nature Communications*, 7 (May). DOI: 10.1038/ncomms12306.
110. Grodzinska-Jurczak M., Cent J. 2011. Expansion of nature conservation areas: Problems with natura 2000 implementation in Poland? *Environmental Management*, 47 (1), 11–27. DOI: 10.1007/s00267-010-9583-2.
111. GUS 2020. Dziedziczne bazy wiedzy. Ochrona przyrody. <http://swaid.stat.gov.pl/SitePagesDBW/OchronaPrzyrody.aspx>. Dostęp 15.05.2022.
112. GUS 2021. Ochrona środowiska 2021. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa. https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5484/1/22/1/ochrona_sr_odowiska_2021_kr.pdf. Dostęp 15.05.2022.
113. Haines-Young R., Potschin M. 2010. The links between biodiversity, ecosystem services and human well-being. *Ecosystem Ecology*, 110–139. DOI: 10.1017/cbo9780511750458.007.
114. Haines-Young R., Potschin M., Kienast F. 2012: Indicators of ecosystem service potential at European scales: mapping marginal changes and trade-offs. *Ecol. Indicators* 21: 39–53.
115. Haines-Young R., Potschin M.B. 2018. CICES V5. 1. Guidance on the Application of the Revised Structure. *Common International Classification of Ecosystem Services (CICES)*. <https://cices.eu/resources/>. Dostęp 15.05.2022.
116. Hansen R., Frantzeskaki N., McPhearson T., Rall E., Kabisch N., Kaczorowska A., Kain J. H., Artmann M., Pauleit S. 2015. The uptake of the ecosystem services concept in planning discourses of European and American cities. *Ecosystem Services*, 12, 228–246. DOI: 10.1016/j.ecoser.2014.11.013
117. Harrison P. A., Berry P. M., Simpson G., Haslett J. R., Blicharska M., Bucur M., Dunford R., Egoh B., Garcia-Llorente M., Geamăna N., Geertsema W., Lommelen E., Meiresonne L., Turkelboom F. 2014. Linkages between biodiversity attributes and ecosystem services: A systematic review. *Ecosystem Services*, 9, 191–203. DOI: 10.1016/J.ECOSER.2014.05.006.
118. Harvey D. 2005. *A Brief Introduction to Neoliberalism*. Oxford University Press, Oxford, UK.
119. Hauck J., Görg C., Varjopuro R., Ratamäki O., Jax K. 2013. Benefits and limitations of the ecosystem services concept in environmental policy and decision making: Some stakeholder perspectives. *Environmental Science & Policy*, 25, 13–21. DOI:10.1016/J.ENVSCI.2012.08.001.
120. He S., Gallagher L., Su Y., Wang L., Cheng H. 2018. Identification and assessment of ecosystem services for protected area planning: A case in rural communities of Wuyishan national park pilot. *Ecosystem Services*, 31, 169–180. DOI: 10.1016/j.ecoser.2018.04.001.
121. He S., Su Y. 2022. Understanding Residents' Perceptions of the Ecosystem to Improve Park–People Relationships in Wuyishan National Park, China. *Land*, 11 (4), 532. DOI: 10.3390/land11040532.

122. He S., Su Y., Wang L., Gallagher L., Cheng H. 2018. Taking an ecosystem services approach for a new national park system in China. *Resources, Conservation and Recycling*, 137, 136–144. DOI: 10.1016/j.resconrec.2018.04.030.
123. Heal G. 2000. Valuing ecosystem services. *Ecosystems*, 3 (1), 24–30. DOI: 10.1007/s100210000006.
124. Heal G.M., Barbier E.E., Boyle K.J., Covich A.P., Gloss S.P., Hershner C.H., Hoehn J. P., Pringle C. M., Polasky S., Segerson K., Shrader-Frechette, K. 2005. *Valuing Ecosystems Services: Toward Better Environmental Decision-Making*. National Academies Press. Washington, DC.
125. Hibszer A. 2013, *Parki narodowe w świadomości i działaniach społeczności lokalnych*, Uniwersytet Śląski, Katowice.
126. Hiedanpää J. 2002. European-wide conservation versus local well-being: The reception of the Natura 2000 Reserve Network in Karvia, SW-Finland. *Landscape and Urban Planning*, 61 (2–4), 113–123. DOI: 10.1016/S0169-2046(02)00106-8.
127. Hobi M. L., Commarmot B., Bugmann H. 2015. Pattern and process in the largest primeval beech forest of Europe (Ukrainian Carpathians). *Journal of Vegetation Science*, 26 (2), 323–336. DOI: 10.1111/jvs.12234.
128. Holmes G., Sandbrook C., Fisher J. A. 2017. Understanding conservationists’ perspectives on the new-conservation debate. *Conservation Biology*, 31 (2), 353–363. DOI: 10.1111/cobi.12811.
129. IPBES 2019. *Global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services*. Brondizio E. S., Settele J., Díaz S., Ngo H. T. (red.). IPBES secretariat, Bonn, Germany. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3831673s>.
130. IUCN 2022. Category II: National Park. <https://www.iucn.org/theme/protected-areas/about/protected-areas-categories/category-ii-national-park>. Dostęp: 14.05.2022.
131. Jax K., Furman E., Saarikoski H., Barton D. N., Delbaere B., Dick J., Duke G., Görg C., Gómez-Baggethun E., Harrison P. A., Maes J., Pérez-Soba M., Saarela S. R., Turkelboom F., van Dijk J., Watt A. D. 2018. Handling a messy world: Lessons learned when trying to make the ecosystem services concept operational. *Ecosystem Services*, 29, 415–427. DOI: 10.1016/j.ecoser.2017.08.001.
132. Job H., Bittlingmaier S., Mayer M., von Ruschkowski E., Woltering M. 2021. Park–people relationships: The socioeconomic monitoring of national parks in bavaria, germany. *Sustainability (Switzerland)*, 13 (16). DOI: 10.3390/su13168984.
133. Job H., Bittlingmaier S., Mayer M., von Ruschkowski E., Woltering M. 2021. Park–people relationships: The socioeconomic monitoring of national parks in Bavaria, Germany. *Sustainability* 13, 8984. <https://doi.org/10.3390/su13168984>.
134. Jones K. R., Venter O., Fuller R. A., Allan J. R., Maxwell S. L., Negret P. J., Watson J. E. M. 2018. One-third of global protected land is under intense human pressure. *Science*, 360 (6390), 788–791. DOI: 10.1126/science.aap9565.
135. Józefiak M. 2022. *Zamiast ochrony przyrody – polityka i szkodliwe inwestycje. Komentarz do projektu ustawy o parkach narodowych*. <https://www.greenpeace.org/poland/aktualnosci/31510/zamiast-ochrony-przyrody-polityka-i-szkodliwe-inwestycje-komentarz-do-projektu-ustawy-o-parkach-narodowych/>. Dostęp 14.05.2022.
136. Kadykalo A. N., López-Rodriguez M. D., Ainscough J., Droste N., Ryu H., Ávila-Flores G., Le Clec’h S., Muñoz M. C., Nilsson L., Rana S., Sarkar P., Sevecke K. J., Harmáčková Z. V. 2019. Disentangling ‘ecosystem services’ and ‘nature’s contributions to people’. *Ecosystems and People*, 15 (1), 269–287. DOI: 10.1080/26395916.2019.1669713.

137. Karanth K. K., Nepal S. K. 2012. Local residents perception of benefits and losses from protected areas in India and Nepal. *Environmental Management*, 49 (2), 372–386. DOI: 10.1007/s00267-011-9778-1.
138. Kasiewicz S., Rogowski W. 2009. Inwestycje hybrydowe – nowe ujęcie oceny efektywności, SGH, Warszawa.
139. Kati V., Hovardas T., Dieterich M., Ibisch P. L., Mihok B., Selva N. 2015. The challenge of implementing the European network of protected areas Natura 2000. *Conservation Biology*, 29 (1), 260–270. DOI: 10.1111/cobi.12366.
140. Keenan R. J., Pozza G., Fitzsimons J. A. 2019. Ecosystem services in environmental policy: Barriers and opportunities for increased adoption. *Ecosystem Services*, 38, 100943. DOI: 10.1016/J.ECOSER.2019.100943.
141. Keenleyside K., Dudley N., Cairns S., Hall C., Stolton S. 2012. Ecological restoration for protected areas: Principles, guidelines and best practices. Best Practice Protected Area Guidelines Series.
142. Keshkamat S.S., Looijen J.M., Zuidgeest M.H.P., 2009. The formulation and evaluation of transport route planning alternatives: a spatial decision support system for the Via Baltica project, Poland., *J. Transp. Geogr.* 17, 54–64.
143. Klekotko M. 2020. Analiza kontekstu społeczno-kulturowego. W: Boćkowski M.D. (red.) Analiza społecznych i ekonomicznych uwarunkowań cennych przyrodniczo obszarów Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych, Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Kraków, 29-56.
144. Klub P. 2018. Czy robak jest ważniejszy niż człowiek? O zagrożeniach i szansach powołania Turnickiego Parku Narodowego. W: Pociask M. (red.) Człowiek vs przyroda na obszarach chronionych w województwie podkarpackim. *Pro Carpathia*, Rzeszów, 25-34.
145. Klub Przyrodników 2022. Projekt ustawy o parkach narodowych ujawniony. <https://www.kp.org.pl/pl/inna-dzialalnosc/wiadomosci-kp/3215-projekt-ustawy-o-parkach-narodowych-ujawniony>. Dostęp 15.05.2022.
146. Kluvánková-Oravská T., Chobotová V., Banaszak I., Slavikova L., Trifunovova S. 2009. From government to governance for biodiversity: The perspective of Central and Eastern European transition countries. *Environmental Policy and Governance*, 19 (3), 186–196. DOI: 10.1002/eet.508.
147. Konczal A. A. 2017. Antropologia lasu. Leśnicy a percepcja i kształtowanie wizerunków przyrody w Polsce. [https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/17940/1/Agata A. Konczal - rozprawa doktorska 2017.pdf](https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/17940/1/Agata%20A.%20Konczal%20-%20rozprawa%20doktorska%202017.pdf). Dostęp 14.05.2022.
148. Konczal A. A. 2020. Why can a forest not be private? A post-socialist perspective on Polish forestry paradigms – an anthropological contribution. *Forest Policy and Economics*, 117, 102206. DOI: 10.1016/J.FORPOL.2020.102206.
149. Kostka A. 2019. Bieszczadzkie nadleśnictwa, gminy i Fundusz Leśny. Trwale zrównoważone leśnictwo, czy trwale dysfunkcyjny system? Konferencja „Bieszczadzkie Lasy” Muczne, listopad 2019. https://przyrodnicze.org/sites/default/files/2021-06/Refera_FINAL.pdf. Dostęp 15.05.2022.
150. Kronenberg J., Bergier T. (red.) 2010. Wyzwania zrównoważonego rozwoju w Polsce, Fundacja Sendzimira, Kraków.
151. Kronenberg J., Pietrzyk-Kaszyńska A., Zbieg A., Żak B. 2016. Wasting collaboration potential: A study in urban green space governance in a post-transition country. *Environmental Science & Policy*, 62, 69–78. DOI: 10.1016/J.ENVSCI.2015.06.018.
152. Krott M., Julien B., Lammertz M., Barbier J.M., Jen S., Ballesteroz M., de Bovis C. 2000. Voicing interests and concerns: Natura 2000: an ecological network in conflict with people. *Forest Policy and Economics* 1: 357–366. [https://doi.org/10.1016/S1389-9341\(00\)00031-9](https://doi.org/10.1016/S1389-9341(00)00031-9).

153. Królikowska K. 2007. Konflikty społeczne w polskich parkach narodowych. Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków, Polska.
154. Kucharzyk S. 2009. System ochrony przyrody w Karpatach ze szczególnym uwzględnieniem parków narodowych. *Roczniki Bieszczadzkie*, 17, 15–42.
155. Kucharzyk S. 2015. Dawne oraz współczesne drogi leśne i szlaki zrywkowe w waloryzacji naturalności ekosystemów leśnych w Bieszczadzkim Parku Narodowym, *Roczniki Bieszczadzkie* 23, 95–109.
156. Kucharzyk S., 2018. Rośliny naczyniowe. W: Boćkowski M. D. (red.) 2018. Projektowany Turnicki Park Narodowy. Stan walorów przyrodniczych – 35 lat od pierwszego projektu parku narodowego na Pogórzu Karpackim. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Nowosiółki Dydyńskie, 141–149.
157. Kuemmerle T., Hostert P., Radeloff V. C., Perzanowski K., Kruhlov I. 2007. Post-socialist forest disturbance in the Carpathian border region of Poland, Slovakia, and Ukraine. *Ecological Applications*, 17 (5), 1279–1295. DOI: 10.1890/06-1661.1
158. Logmani J., Krott M., Lecyk M. T., Giessen L. 2017. Customizing elements of the International Forest Regime Complex in Poland? Non-implementation of a National Forest Programme and redefined transposition of NATURA 2000 in Białowieża Forest. *Forest Policy and Economics*, 74, 81–90. DOI: 10.1016/j.forpol.2016.11.004.
159. LP 2021. Komunikat z dnia 1.10.2021 ws. zasad sprzedaży drewna na rok 2022. Lasy Państwowe. <https://www.lasy.gov.pl/pl/kontakt/komunikaty/komunikat-ws-zasad-sprzedazy-drewna-na-rok-2022>. Dostęp 15.05.2022.
160. Mace G. M. 2014. Whose conservation? *Science*, 345 (6204), 1558–1560. DOI: 10.1126/science.1254704.
161. Maes J., Liqueste C., Teller A., Erhard M., Paracchini M. L., Barredo J. I., Grizzetti B., Cardoso A., Somma F., Petersen J. E., Meiner A., Gelabert E. R., Zal N., Kristensen P., Bastrup-Birk A., Biala K., Piroddi C., Egoh B., Degeorges P., Fiorina C., Santos-Martín F., Naruševičius V., Verboven J., Pereira H. M., Bengtsson J., Gocheva K., Marta-Pedroso C., Snäll T., Estreguil C., San-Miguel-Ayanz J., Pérez-Soba M., Grêt-Regamey A., Lillebø A. I., Malak D. A., Condé S., Moen J., Czúcz B., Drakou E. G., Zulian G., Lavalle C. 2016. An indicator framework for assessing ecosystem services in support of the EU Biodiversity Strategy to 2020. *Ecosystem Services*, 17 (2016), 14–23. DOI: 10.1016/j.ecoser.2015.10.023
162. Mao Z., Centanni J., Pommereau F., Stokes A., Gaucherel C. 2021. Maintaining biodiversity promotes the multifunctionality of social-ecological systems: holistic modelling of a mountain system. *Ecosystem Services*, 47 (October 2020). DOI: 10.1016/j.ecoser.2020.101220.
163. Marques A., Martins I. S., Kastner T., Plutzer C., Theurl M. C., Eisenmenger N., Huijbregts M. A. J., Wood R., Stadler K., Bruckner M., Canelas J., Hilbers J. P., Tukker A., Erb K., Pereira H. M. 2019. Increasing impacts of land use on biodiversity and carbon sequestration driven by population and economic growth. *Nature Ecology and Evolution*, 3 (4), 628–637. DOI: 10.1038/s41559-019-0824-3.
164. Marszałek E. 2011. Gospodarka leśna w karpackiej części RDLP w Krośnie i jej wpływ na ochronę przyrody. *Roczniki bieszczadzkie*, 19 (19), 59–76.
165. Marszałek E. 2018. Bieszczady. Kto zapłaci za nową wymyśloną mekkę ekologiczną? *Trybuna Leśnika*, 4, 10-11.
166. Martín-López B., Iniesta-Arandia I., García-Llorente M., Palomo I., Casado-Arzuaga I., Del Amo D. G., Gómez-Baggethun E., Oteros-Rozas E., Palacios-Agundez I., Willaarts B., González J. A., Santos-Martín F., Onaindia M., López-Santiago C., Montes C. 2012. Uncovering ecosystem service bundles through social preferences. *PLoS ONE*, 7 (6), e38970. DOI: 10.1371/journal.pone.0038970.

167. Matczak P., 1996. Społeczne uwarunkowania eliminacji syndromu NIMBY. W: Cichocki R. (red.). Podmiotowość społeczności lokalnych, Poznań.
168. Maxwell S. L., Cazalis V., Dudley N., Hoffmann M., Rodrigues A. S. L., Stolton S., Visconti P., Woodley S., Kingston N., Lewis E., Maron M., Strassburg B. B. N., Wenger A., Jonas H. D., Venter O., Watson J. E. M. 2020. Area-based conservation in the twenty-first century. *Nature*, 586 (7828), 217–227. DOI: 10.1038/S41586-020-2773-Z.
169. Mayer M., Job H. 2014. The economics of protected areas - A European perspective. *Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie*, 58 (2–3), 73–97. DOI: 10.1515/zfw.2014.0006.
170. Mayer M., Müller M., Woltering M., Arnegger J., Job H. 2010. The economic impact of tourism in six German national parks. *Landscape and Urban Planning*, 97 (2), 73–82. DOI: 10.1016/j.landurbplan.2010.04.013.
171. Mączka K., Matczak P., Pietrzyk-Kaszyńska A., Rechciński M., Olszańska A., Cent J., Grodzińska-Jurczak M. 2016. Application of the ecosystem services concept in environmental policy-A systematic empirical analysis of national level policy documents in Poland. *Ecological Economics*, 128 (2016), 169–176. DOI: 10.1016/j.ecolecon.2016.04.023.
172. Mączka K., Chmielewski P., Jeran A., Matczak P., van Riper C. J. 2019. The ecosystem services concept as a tool for public participation in management of Poland's Natura 2000 network. *Ecosystem Services*, 35, 173–183. DOI: 10.1016/J.ECOSER.2018.12.005.
173. Mączka K., Matczak P., Jeran A., Chmielewski P. J., Baker S. 2021. Conflicts in Ecosystem Services Management: Analysis of stakeholder participation in Natura 2000 in Poland. *Environmental Science & Policy*, 117, 16–24. DOI: 10.1016/J.ENVSCI.2021.01.001.
174. McCauley D. J. 2006. Selling out on nature. *Nature*, 443 (7107), 27–28. DOI: 10.1038/443027a.
175. MEA 2005. Millennium Ecosystem Assessment. *Ecosystems and Human Well-Being: Synthesis*. Island Press.
176. Mensah S., Veldtman R., Assogbadjo A. E., Ham C., Glèlè Kakaï R., Seifert T. 2017. Ecosystem service importance and use vary with socio-environmental factors: A study from household-surveys in local communities of South Africa. *Ecosystem Services*, 23, 1–8. DOI: 10.1016/j.ecoser.2016.10.018.
177. Michalik S. (red.). Turnicki Park Narodowy w polskich Karpatach Wschodnich. Dokumentacja projektowa. Polska Fundacja Ochrony Przyrody Pro Natura, Kraków.
178. Mika M., Pawlusiński R., Zawilińska B. 2015. Park narodowy a gospodarka lokalna. Model relacji ekonomicznych na przykładzie Babiogórskiego Parku Narodowego, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Kraków.
179. Mika M., Zawilińska B., Pawlusiński R. 2016. Exploring the economic impact of national parks on the local economy. Functional approach in the context of Poland's transition economy. *Human Geographies*, 10 (1), 5–21. DOI: 10.5719/hgeo.2016.101.1.
180. Mika M., Zawilińska B., Kubal-Czerwińska M. 2019. Exploring the determinants of local people's attitude towards national parks in Poland. *Folia Geographica*, 61 (1), 5–16.
181. Mikusiński G., Niedziałkowski K. 2020. Perceived importance of ecosystem services in the Białowieża Forest for local communities – Does proximity matter? *Land Use Policy*, 97 (March). DOI: 10.1016/j.landusepol.2020.104667.
182. Mizgajski A., Stępniewska M. 2012. Ecosystem services assessment for Poland – challenges and possible solutions. *Economics and Environment*, 2:54–73.
183. Mizgajski A., Bernaciak A., Kronenberg J., Roo-Zielinska E., Solon J., Sleszynski J. 2014. Development of the ecosystem services approach in Poland. *Ekon i Środowisko* 4 (51): 10–19.
184. Muñoz-Piña C., Guevara A., Torres J. M., Braña J. 2008. Paying for the hydrological services of Mexico's forests: Analysis, negotiations and results. *Ecological Economics*, 65 (4), 725–736. DOI: 10.1016/j.ecolecon.2007.07.031.

185. Muradian R., Corbera E., Pascual U., Kosoy N., May P. H. 2010. Reconciling theory and practice: An alternative conceptual framework for understanding payments for environmental services. *Ecological Economics*, 69 (6), 1202–1208. DOI: 10.1016/J.ECOLECON.2009.11.006.
186. Niedziałkowski K. 2016. Why do foresters oppose the enlargement of the Białowieża National Park? The motivation of the State Forests Holding employees as perceived by social actors engaged in the conflict over the Białowieża Forest. *Forest Research Papers*, 77 (4), 358–370. DOI: 10.1515/frp-2016-0037.
187. Niedziałkowski K., Paavola J., Jedrzejewska B. 2012. Participation and protected areas governance: The impact of changing influence of local authorities on the conservation of the Białowieża primeval forest, Poland. *Ecology and Society*. DOI: 10.5751/ES-04461-170102.
188. Niedziałkowski K., Blicharska M., Mikusiński G., Jedrzejewska B. 2014. Why is it difficult to enlarge a protected area? Ecosystem services perspective on the conflict around the extension of the Białowieża National Park in Poland. *Land Use Policy*, 38, 314–329. DOI: 10.1016/J.LANDUSEPOL.2013.12.002.
189. Niedziałkowski K., Jaroszewicz B., Kowalczyk R., Kuijper D. P. J., Mikusiński G., Selva N., Walankiewicz W., Wesołowski T. 2019. Effective mitigation of conservation conflicts and participatory governance: reflections on Kuboń et al. *Conservation Biology*, 33 (4), 962–965. DOI: 10.1111/cobi.13332.
190. Niedziałkowski K., Putkowska-Smoter R. 2020. What makes a major change of wildlife management policy possible? Institutional analysis of Polish wolf governance. *PLoS ONE*, 15 (4), 1–19. DOI: 10.1371/journal.pone.0231601.
191. Nordin A. C., Hanson H. I., Alkan Olsson J. 2017. Integration of the ecosystem services concept in planning documents from six municipalities in southwestern Sweden. *Ecology and Society*, 22 (3). DOI: 10.5751/ES-09420-220326.
192. Norgaard R. B. 2010. Ecosystem services: From eye-opening metaphor to complexity blinder. *Ecological Economics*, 69 (6), 1219–1227. DOI: 10.1016/j.ecolecon.2009.11.009
193. Oldekop J. A., Holmes G., Harris W. E., Evans K. L. 2016. A global assessment of the social and conservation outcomes of protected areas. *Conservation Biology*, 30 (1), 133–141. DOI: 10.1111/COBI.12568.
194. Olson D. M., Dinerstein E. 2002. The Global 200: Priority Ecoregions for Global Conservation. *Missouri Botanical Garden Pr. Annals of the Missouri Botanical Garden*, 89 (2), 199–224.
195. Osiniak T., Poskrobko B., Sadowski A. 1993. *Wigierski Park Narodowy a jego mieszkańcy*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok - Kraków.
196. Ostrom E. 2009. A general framework for analyzing sustainability of social-ecological systems. *Science*, 325 (5939), 419–422. DOI: 10.1126/science.1172133.
197. Oszlányi J., Grodzińska K., Badea O., Shparyk Y. 2004. Nature conservation in Central and Eastern Europe with a special emphasis on the Carpathian Mountains. *Environmental Pollution*, 130 (1), 127–134. DOI: 10.1016/j.envpol.2003.10.028.
198. Paavola J. 2004. Protected Areas Governance and Justice: Theory and the European Union's Habitats Directive. *Environmental Sciences*, 1 (1), 59–77. DOI: 10.1076/evms.1.1.59.23763.
199. Palomo I., Montes C., Martín-López B., González J. A., García-Llorente M., Alcorlo P., Mora M. R. G. 2014. Incorporating the social-ecological approach in protected areas in the anthropocene. *BioScience*, 64 (3), 181–191. DOI: 10.1093/biosci/bit033.
200. Palomo I., Felipe-Lucia M. R., Bennett E. M., Martín-López B., Pascual U. 2016. Disentangling the Pathways and Effects of Ecosystem Service Co-Production. *Advances in Ecological Research*, 54, 245–283. DOI: 10.1016/BS.AECCR.2015.09.003.

201. Palomo I., Montes C., Martín-López B., González J. A., García-Llorente M., Alcorlo P., Mora M. R. G. 2014. Incorporating the social-ecological approach in protected areas in the anthropocene. *BioScience*, 64 (3), 181–191. DOI: 10.1093/biosci/bit033.
202. Paloniemi R., Apostolopoulou E., Cent J., Bormpoudakis D., Scott A., Grodzińska-Jurczak M., Tzanopoulos J., Koivulehto M., Pietrzyk-Kaszyńska A., Pantis J. D. 2015. Public Participation and Environmental Justice in Biodiversity Governance in Finland, Greece, Poland and the UK. *Environmental Policy and Governance*, 25 (5), 330–342. DOI: 10.1002/eet.1672.
203. Pascual U., Muradian R., Brander L., Christie M., Cornelissen H., Eppink F., Farley J., Loomis J., Pearson L., Perrings C., Polasky S. 2010. Chapter 5. The economics of valuing ecosystem services and biodiversity. *The Economics of Ecosystems and Biodiversity. Ecological and economic foundations*, (January), 183–255.
204. Pawlaczyk P. 2013. Aktualne problemy funkcjonowania ochrony parków narodowych z perspektywy organizacji pozarządowych. *Biuletyn Komitetu Ochrony Przyrody PAN 3–4/2012–2013*, 43–59.
205. Pawlaczyk P. 2020. Aktualne problemy ochrony przyrody obszaru proponowanego powiększenia Bieszczadzkiego Parku Narodowego. W: Kramarz P. (red.) *Charakterystyka przyrodnicza obszaru otuliny Bieszczadzkiego Parku narodowego*, Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Kraków, 66-87.
206. Pawlusiński R., 2019. Finansowe aspekty funkcjonowania parków narodowych. W: Nocoń, M., Pasierbek, T., Sobczuk, J., Walas, B. (red.), *Parki narodowe i otoczenie społeczno-gospodarcze: skazani na dialog: monografia naukowa*. Wyższa Szkoła Turystki i Ekologii w Suchej Beskidzkiej, Sucha Beskidzka, 25-46.
207. Perzanowski K., Olech W. 2007. A future for European bison *Bison bonasus* in the Carpathian ecoregion? *Wildlife Biology*, 13 (1), 108–112. DOI: 10.2981/0909-6396(2007)13[108:AFFEBB]2.0.CO;2.
208. Peters, R., 1992. Ecology of beech forests in the northern hemisphere. Ph.D. thesis.
209. Phalan B., Onial M., Balmford A., Green R. E. 2011. Reconciling food production and biodiversity conservation: Land sharing and land sparing compared. *Science*, 333 (6047), 1289–1291. DOI: 10.1126/science.1208742.
210. Pietrzyk-Kaszyńska A., Rechciński M., Olszańska A., Mączka K., Matczak P., Niedziałkowski K., Tusznió J., Peek B., Grodzińska-Jurczak M. 2016. Usługi ekosystemów na obszarach cennych przyrodniczo z perspektywy różnych grup interesariuszy. Instytut Ochrony Przyrody PAN. [http://files.iop.krakow.pl/LINKAGE/Pietrzyk A et all 2016 Usługi ekosystemow.pdf](http://files.iop.krakow.pl/LINKAGE/Pietrzyk_A_et_all_2016_Uslugi_ekosystemow.pdf). Dostęp 14.05.2022.
211. PIGPD 2021. Petycja z dnia 15.10.2021 do Premiera Mateusza Morawieckiego. Polska Izba Gospodarcza Przemysłu Drzewnego, Warszawa.
212. Plieninger T., Ferranto S., Huntsinger L., Kelly M., Getz C. 2012. Appreciation, use, and management of biodiversity and ecosystem services in California's working landscapes. *Environmental Management*, 50 (3), 427–440. DOI: 10.1007/s00267-012-9900-z.
213. Plieninger T., Dijks S., Oteros-Rozas E., Bieling C. 2013. Assessing, mapping, and quantifying cultural ecosystem services at community level. *Land Use Policy*, 33, 118–129. DOI: 10.1016/j.landusepol.2012.12.013.
214. PN „Ujście Warty”. Ogólna charakterystyka obszaru. <https://www.pnujsciewarty.gov.pl/332,ogolna-charakterystyka-obszaru>. Dostęp 15.05.2022.
215. Popescu V. D., Rozyłowicz L., Niculae I. M., Cucu A. L., Hartel T. 2014. Species, habitats, society: An evaluation of research supporting EU's Natura 2000 network. *PLoS ONE*, 9 (11), 1–22. DOI: 10.1371/journal.pone.0113648.

216. Prip C. 2018. The Convention on Biological Diversity as a legal framework for safeguarding ecosystem services. *Ecosystem Services*, 29, 199–204. DOI: 10.1016/j.ecoser.2017.02.015.
217. PROP 1994. Opinia Państwowej Rady Ochrony Przyrody w sprawie projektu utworzenia Turnickiego Parku Narodowego Nr ROP-0021-PWiR-33/93 z 08.02.1994 r.
218. PROP 2011. Opinia Państwowej Rady Ochrony Przyrody w sprawie projektowanego Parku Narodowego. *Chrońmy Przyr. Ojcz.*, 67, 6, 387–390.
219. Protokół XIX/2018 z z dnia 21 września 2018 r. z obrad wspólnej sesji Rady Powiatu Przemyskiego i Rady Gminy w Birczy.
220. Raj A., 2019. Zarządzanie parkami narodowymi w Polsce – stan obecny i kierunki pożądanych zmian. W: Nocoń, M., Pasierbek, T., Sobczuk, J., Walas, B. (red.), *Parki narodowe i otoczenie społeczno-gospodarcze: skazani na dialog: monografia naukowa*. Wyższa Szkoła Turystki i Ekologii w Suchej Beskidzkiej, Sucha Beskidzka, 9–24.
221. Raven P. H., Wagner D. L. 2021. Agricultural intensification and climate change are rapidly decreasing insect biodiversity. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 118 (2), 1–6. DOI: 10.1073/PNAS.2002548117.
222. Raymond C. M., Singh G. G., Benessaiah K., Bernhardt J. R., Levine J., Nelson H., Turner N. J., Norton B., Tam J., Chan K. M. A. 2013. Ecosystem services and beyond: Using multiple metaphors to understand human-environment relationships. *BioScience*, 63 (7), 536–546. DOI: 10.1525/bio.2013.63.7.7.
223. RDLP Krosno 2016. Plan Urządzenia Lasu (na lata 2017–2026). Ogólny opis lasów Nadleśnictwa Bircza., Przemysł.
224. Rechciński M., Tusznió J., Grodzińska-Jurczak M. 2019. Protected area conflicts: a state-of-the-art review and a proposed integrated conceptual framework for reclaiming the role of geography *Biodiversity and Conservation*, 28, 2463–2498. DOI: 10.1007/s10531-019-01790-z.
225. Referowska-Chodak E. 2020. The organization of nature conservation in state-owned forests in Poland and expectations of Polish stakeholders. *Forests*, 11 (8), 12–15. DOI: 10.3390/F11080796.
226. Ripple W. J., Wolf C., Newsome T. M., Gregg J. W., Lenton T. M., Palomo I., Eikelboom J. A. J., Law B. E., Huq S., Duffy P. B., Rockström J. 2021. World scientists’ warning of a climate emergency 2021. *BioScience*, 71 (9), 894–898. DOI: 10.1093/biosci/biab079.
227. Rogowski W. 2016. *Rachunek efektywności inwestycji. Wyzwania teorii i potrzeby praktyki*, Wyd. III, Wydawnictwo Nieoczywiste.
228. Rossi S.D., Byrne J.A., Pickering C.M., Reser J. 2015. ‘Seeing red’ in national parks: How visitors’ values affect perceptions and park experiences. *Geoforum*, 66, 41–52. <https://doi.org/10.1016/J.GEOFORUM.2015.09.009>.
229. Ruckelshaus M., McKenzie E., Tallis H., Guerry A., Daily G., Kareiva P., Polasky S., Ricketts T., Bhagabati N., Wood S. A., Bernhardt J. 2015. Notes from the field: Lessons learned from using ecosystem service approaches to inform real-world decisions. *Ecological Economics*, 115, 11–21. DOI: 10.1016/J.ECOLECON.2013.07.009.
230. Sánchez-Azofeifa G. A., Pfaff A., Robalino J. A., Boomhower J. P. 2007. Costa Rica’s payment for environmental services program: Intention, implementation, and impact. *Conservation Biology*, 21 (5), 1165–1173. DOI: 10.1111/j.1523-1739.2007.00751.x.
231. Sandbrook C., Fisher J. A., Holmes G., Luque-Lora R., Keane A. 2019. The global conservation movement is diverse but not divided. *Nature Sustainability*, 2 (4), 316–323. DOI: 10.1038/s41893-019-0267-5.
232. Sannigrahi S., Chakraborti S., Joshi P. K., Keesstra S., Sen S., Paul S. K., Kreuter U., Sutton P. C., Jha S., Dang K. B. 2019. Ecosystem service value assessment of a natural reserve region for strengthening protection and conservation. *Journal of Environmental Management*, 244, 208–227. DOI: 10.1016/j.jenvman.2019.04.095.

233. Scarlett L., Boyd J. 2015. Ecosystem services and resource management: Institutional issues, challenges, and opportunities in the public sector. *Ecological Economics*, 115, 3–10. DOI: 10.1016/J.ECOLECON.2013.09.013.
234. Schenk A., Hunziker M., Kienast F. 2007. Factors influencing the acceptance of nature conservation measures—A qualitative study in Switzerland. *Journal of Environmental Management*, 83,66–79. <https://doi.org/10.1016/J.JENVMAN.2006.01.010>.
235. Schirpke U., Marino D., Marucci A., Palmieri M., Scolozzi R. 2017. Operationalising ecosystem services for effective management of protected areas: Experiences and challenges. *Ecosystem Services*, 28, 105–114. DOI: 10.1016/j.ecoser.2017.10.009.
236. Schirpke U., Wang G., Padoa-Schioppa E. 2021. Editorial: Mountain landscapes: Protected areas, ecosystem services, and future challenges. *Ecosystem Services*, 49, 101302. DOI: 10.1016/j.ecoser.2021.101302.
237. Schröter M., van der Zanden E. H., van Oudenhoven A. P. E., Remme R. P., Serna-Chavez H. M., de Groot R. S., Opdam P. 2014. Ecosystem Services as a Contested Concept: a Synthesis of Critique and Counter-Arguments. *Conservation Letters*, 7 (6), 514–523. DOI: 10.1111/CONL.12091.
238. Schultz M., Berg L., Hahn T., Hård af Segerstad L. 2013. Making the value of ecosystem services visible. Proposals to enhance well-being through biodiversity and ecosystem services, 68. Swedish Government Official Report No. 2013,68. Stockholm, Swedish Government Offices.
239. Semczuk M. 2020. Zróżnicowanie rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w województwie małopolskim. *Ann. Univ. Paedagog. Crac. Studia Geogr.*15, 7–22.
240. Seto K. C., Fragkias M., Güneralp B., Reilly M. K. 2011. A meta-analysis of global urban land expansion. *PLoS ONE*, 6 (8), 1–10. DOI: 10.1371/journal.pone.0023777.
241. Sirivongs K., Tsuchiya T. 2012. Relationship between local residents' perceptions, attitudes and participation towards national protected areas: A case study of Phou Khao Khouay National Protected Area, central Lao PDR. *Forest Policy and Economics*, 21, 92–100. DOI: 10.1016/J.FORPOL.2012.04.003.
242. Smith P., Gregory P. J., van Vuuren D., Obersteiner M., Havlik P., Rounsevell M., Woods J., Stehfest E., Bellarby J. 2010. Competition for land. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 365 (1554), 2941–2957. DOI: 10.1098/rstb.2010.0127.
243. Solon J., Borzyszkowski J., Bidłasik M., Richling A., Badora K., Balon J., Brzezińska-Wójcik T., Chabudziński Ł., Dobrowolski R., Grzegorzczak I., Jodłowski M., Kistowski M., Kot. R., Krąż P., Lechnio J., Macias A., Majchrowska A., Malinowska E., Migoń P., Myga-Piątek U., Nita J., Papińska E., Rodzik J., Strzyż M., Terpiłowski S., Ziaja W. 2018. Physico-geographical mesoregions of Poland: verification and adjustment of boundaries. *Geographia Polonica*, 91 (2), 143–170.
244. Soulé M. 2013. The „New conservation”. *Conservation Biology*, 27 (5), 895–897. DOI: 10.1111/cobi.12147.
245. Soulé, M. E. 1985. What is Conservation Biology? A new synthetic discipline addresses the dynamics and problems of perturbed species, communities, and ecosystems. *BioScience*, 35(11), 727–734. <https://doi.org/10.2307/1310054>.
246. Sowińska-Świerkosz B., Michalik-Śnieżek M. 2020. The methodology of landscape quality (LQ) indicators analysis based on remote sensing data: Polish national parks case study. *Sustainability (Switzerland)*, 12 (7). DOI: 10.3390/su12072810.
247. Stachiewicz J. 2018. Puszczy tu nie ma, natomiast las wtórny jest, i owszem. Rozmowa ze Zbigniewem Kopczakiem – Nadleśniczym Nadleśnictwa Bircza. *Biznes i Etos* 1/2018, 16–19.

248. Steffen W., Crutzen P.J., McNeill J.R. 2007. The Anthropocene: Are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature? on JSTOR. *Ambio*, 36 (8), 614–628. Pobrano z <https://www.jstor.org/stable/25547826>.
249. Steffen W., Broadgate W., Deutsch L., Gaffney O., Ludwig C. 2015a. The trajectory of the anthropocene: The great acceleration. *Anthropocene Review*, 2 (1), 81–98. DOI: 10.1177/2053019614564785.
250. Steffen W., Richardson K., Rockström J., Cornell S. E., Fetzer I., Bennett E. M., Biggs R., Carpenter S. R., De Vries W., De Wit C. A., Folke C., Gerten D., Heinke J., Mace G. M., Persson L. M., Ramanathan V., Reyers B., Sörlin S. 2015b. Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet. *Science*, 347 (6223). DOI: 10.1126/science.1259855.
251. Steffen W., Rockström J., Richardson K., Lenton T. M., Folke C., Liverman D., Summerhayes C. P., Barnosky A. D., Cornell S. E., Crucifix M., Donges J. F., Fetzer I., Lade S. J., Scheffer M., Winkelmann R., Schellnhuber H. J. 2018. Trajectories of the Earth System in the Anthropocene. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 115 (33), 8252–8259. DOI: 10.1073/pnas.1810141115.
252. Stephanson S. L., Mascia M. B. 2014. Putting People on the Map through an Approach That Integrates Social Data in Conservation Planning. *Conservation Biology*, 28 (5), 1236–1248. DOI: 10.1111/COBI.12357.
253. Stern M. J., Coleman K. J. 2015. The Multidimensionality of Trust: Applications in Collaborative Natural Resource Management. *Society and Natural Resources*, 28 (2), 117–132. DOI: 10.1080/08941920.2014.945062.
254. Stępniewska M., Lupa P., Mizgajski A. 2018a. Drivers of the ecosystem services approach in Poland and perception by practitioners. *Ecosystem Services* 33,59–67. <https://doi.org/10.1016/J.ECOSER.2018.08.010>.
255. Stępniewska M., Zwierzchowska I., Mizgajski A. 2018b. Capability of the Polish legal system to introduce the ecosystem services approach into environmental management. *Ecosystem Services*, 29, 271–281. DOI: 10.1016/J.ECOSER.2017.02.025.
256. Stronen A. V., Jedrzejewska B., Pertoldi C., Demontis D., Randi E., Niedzialkowska M., Pilot M., Sidorovich V. E., Dykyy I., Kusak J., Tsingarska E., Kojola I., Karamanlidis A. A., Ornicans A., Lobkov V. A., Dumenko V., Czarnomska S. D. 2013. North-South Differentiation and a Region of High Diversity in European Wolves (*Canis lupus*). *PLoS ONE*, 8 (10), 1–9. DOI: 10.1371/journal.pone.0076454.
257. Surma M. 2015. Sustainable urban development through an application of green infrastructure in district scale - A case study of Wrocław (Poland). *Journal of Water and Land Development*, 25 (1), 3–12. DOI: 10.1515/jwld-2015-0007.
258. Szafraniuk A., Starosta M., Klimkiewicz M., Małecka U., Guzik M., Górniak A., Pawlusiński R., Rechciński M., Boćkowski M. D., Tratkiewicz T., Malinowska A., Zubel K. 2021. Polskie Parki Narodowe. Dlaczego w Polsce od 20 lat nie powstał park narodowy i jak to zmienić. *Client Earth/Polityka Insight*. DOI: 10.13140/RG.2.2.32398.48964.
259. Sześciło D. 2011 Regulacja tworzenia i powiększania parków narodowych w Polsce. Propozycja ClientEarth Poland na rzecz modelu partycypacyjnego, ClientEarth, Warszawa. <https://www.documents.clientearth.org/wp-content/uploads/library/2011-01-01-regulacja-tworzenia-i-powiekszenia-parkow-narodowych-w-polsce-ce-pl.pdf>. dostęp: 14.05.2022.
260. Szkop Z., Valasiuk S. 2020. Charakterystyka gospodarcza podmiotów i wycena walorów rekreacyjnych Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych. W: W: Boćkowski M.D. (red.) *Analiza społecznych i ekonomicznych uwarunkowań cennych przyrodniczo obszarów Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych*, Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Kraków, 189-231.

261. Szpara K., Bać M. 2016. Transitions of Arłamów Resort and their Influence on Tourist Activity. *Ekonomiczne Problemy Turystyki*, 35 (35), 251–261. DOI: 10.18276/ept.2016.3.35-20.
262. Szulecka J., Szulecki K. 2019. Between domestic politics and ecological crises: (De)legitimization of polish environmentalism. *Environmental Politics*, 00 (00), 1–30. DOI: 10.1080/09644016.2019.1674541.
263. Średziński P. 2018. Macosza miłość państwa do parków narodowych. <https://nowakonfederacja.pl/macosza-milosc-panstwa-do-parkow-narodowych>. Dostęp: 14.05.2022.
264. Tanaka K. R., Van Houtan K. S. 2022. The recent normalization of historical marine heat extremes. *PLOS Climate*, 1 (2), e0000007. DOI: 10.1371/journal.pclm.0000007.
265. TEEB 2010. *The Economics of Ecosystems and Biodiversity Ecological and Economic Foundations*. Edited by Pushpam Kumar. Earthscan, London and Washington.
266. Terlecka K., Górecki A., 1998: Ojcowski Park Narodowy a kształtowanie się postaw i świadomości ekologicznej jego mieszkańców, *Prądnik. Prace i Materiały Muzeum im. Prof. W. Szafera*, 11/12: 369–396.
267. Tomczyk A. M., White P. C. L., Ewertowski M. W. 2016. Effects of extreme natural events on the provision of ecosystem services in a mountain environment: The importance of trail design in delivering system resilience and ecosystem service co-benefits. *Journal of Environmental Management*, 166, 156–167. DOI: 10.1016/j.jenvman.2015.10.016.
268. Turnickipn.pl 2022. Społeczna Rada na rzecz utworzenia Turnickiego Parku Narodowego. <http://turnickipn.pl/rada/>. Dostęp 15.05.2022.
269. Tusznio J., Pietrzyk-Kaszyńska A., Rechciński M., Olszańska A., Grodzińska-Jurczak M. 2020. Application of the ecosystem services concept at the local level – Challenges, opportunities, and limitations. *Ecosystem Services*, 42, 101077. DOI: 10.1016/J.ECOSER.2020.101077.
270. UN 1992. *The Convention on Biological Diversity of 5 June 1992*.
271. UN 2019. *World population prospects 2019*. Department of Economic and Social Affairs. United Nations, New York. https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Highlights.pdf. Dostęp 15.05.2022.
272. UN 2020. *The Sustainable Development Goals Report 2020*. United Nations, New York. <https://unstats.un.org/sdgs/report/2020/#>. Dostęp 15.05.2022.
273. UNEP/CBD 2010. *The Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 and the Aichi Biodiversity Targets*. UNEP/CBD/COP/DEC/X/2, 29 October 2010.
274. UNEP/CBD 2021. *First draft of the post-2020 global biodiversity framework*. CBD/WG2020/3/3,5 July 2021.
275. UNEP-GRID 2015. *Mapowanie i ocena ekosystemów i ich usług w Polsce*. UNEP-GRID Warsaw Environmental Information Center, commissioned by the Ministry of the Environment, Warszawa.
276. UNEP-WCMC/IUCN 2021. *Protected Planet Report 2020*. UNEP-WCMC and IUCN: Cambridge UK; Gland, Switzerland. Updated May 2021. <https://livereport.protectedplanet.net/>. Dostęp 15.05.2022.
277. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. (Dz. U. 2004 Nr 92 poz. 880).
278. Ustawa z dnia 7 grudnia 2000 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody (Dz. U. z 2001 r. Nr 3, poz. 21).
279. van Riper C.J., Kyle G.T., Sutton S.G., Barnes M., Sherrouse B.C. 2012. Mapping outdoor recreationists' perceived social values for ecosystem services at Hinchinbrook Island National Park, Australia. *Applied Geography* 35(1-2), 164–173. doi:10.1016/j.apgeog.2012.06.008.

280. Vodouhê F.G., Coulibaly O., Adégbidi A., Sinsin B. 2010. Community perception of biodiversity conservation within protected areas in Benin. *Forest Policy and Economics*, 12, 505–512. <https://doi.org/10.1016/J.FORPOL.2010.06.008>.
281. Walendziak J., Boćkowski M. D. 2018. Ogólna charakterystyka projektowanego Turnickiego Parku Narodowego. W: Boćkowski M. D. (red.) 2018. *Projektowany Turnicki Park Narodowy. Stan walorów przyrodniczych – 35 lat od pierwszego projektu parku narodowego na Pogórzu Karpackim*. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Nowosiółki Dydyńskie, 23–29.
282. Ward C., Stringer L. C., Holmes G. 2018a. Protected area co-management and perceived livelihood impacts. *Journal of Environmental Management*, 228, 1–12. DOI: 10.1016/J.JENVMAN.2018.09.018.
283. Ward C., Stringer L., Holmes G. 2018b. Changing governance, changing inequalities: Protected area co-management and access to forest ecosystem services: a Madagascar case study. *Ecosystem Services*, 30, 137–148. DOI: 10.1016/j.ecoser.2018.01.014.
284. Webster R., Holt S., Avis C., Samec E., Sturm M. 2001. The Status of of the Carpathians: A report developed as a part of The Carpathian Ecoregion Initiative. WWF Danube-Carpathian Programme, (November), 68. https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/ceri_statusofthecarpathians_wwfdcp2001.pdf. Dostęp 14.05.2022.
285. Wells M. P., Brandon K. E. 1993. The principles and practice of buffer zones and local participation in biodiversity conservation. *Ambio* 22, 157-162.
286. Wesołowski T., Gutowski J. M., Jaroszewicz B., Kowalczyk R., Niedzialkowski K., Rok J., Wójcik J. M. 2018. Park Narodowy Puszczy Białowieskiej-ochrona przyrody i rozwój lokalnych społeczności. *WWW.FORESTBIOLOGY.ORG Article*, 2, 1–28. www.forestbiology.org. Dostęp 14.05.2022.
287. Westman W. E. 1977. How much are nature's services worth? *Science*, 197, 960–964.
288. Wexler M.N. 1996. A sociological framing of the NIMBY (not-in-my-backyard) syndrome. *International Review of Modern Sociology* 26(1): 91–110. <http://www.jstor.org/stable/41421101>.
289. Wiersma Y. F., Sleep D. J. H., Edwards K. A. 2017. Scientific Evidence for Fifty Percent? *BioScience*, 67 (9), 781–782. DOI: 10.1093/biosci/bix067.
290. Wilk T., Bobrek R., Michałek J., Pawlusiński R., Pępkowska-Król A., Śliwa-Martinez K. 2013. Kierunki rozwoju prośrodowiskowej działalności gospodarczej w gminie Bircza. *OTOP, Marki*, 1–89.
291. Wilson E.O. 2016. *Half-Earth. Our Planet's Fight for Life*. Liveright Publishing, London, UK.
292. Witczuk J. Pagacz S. 2018. Ssaki (z wyjątkiem nietoperzy). W: Boćkowski M. D. (red.) 2018. *Projektowany Turnicki Park Narodowy. Stan walorów przyrodniczych – 35 lat od pierwszego projektu parku narodowego na Pogórzu Karpackim*. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Nowosiółki Dydyńskie, 242–251.
293. Wolański P. 2018. Murawy kserotermiczne w otulinie Turnickiego Parku Narodowego. W: Boćkowski M. D. (red.) 2018. *Projektowany Turnicki Park Narodowy. Stan walorów przyrodniczych – 35 lat od pierwszego projektu parku narodowego na Pogórzu Karpackim*. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Nowosiółki Dydyńskie, 150–153.
294. Xu W., Xiao Y., Zhang J., Yang W., Zhang L., Hull V., Wang Z., Zheng H., Liu J., Polasky S., Jiang L., Xiao Y., Shi X., Rao E., Lu F., Wang X., Daily G. C., Ouyang Z. 2017. Strengthening protected areas for biodiversity and ecosystem services in China. W: *Proceedings of the National Academy of Sciences* (T. 114, ss. 1601–1606). DOI: 10.1073/pnas.1620503114

295. Yakusheva N. 2019. Managing protected areas in Central Eastern Europe: Between path-dependence and Europeanisation. *Land Use Policy*, 87 (June), 104036. DOI: 10.1016/j.landusepol.2019.104036
296. Zafra-Calvo N., Pascual U., Brockington D., Coolsaet B., Cortes-Vazquez J. A., Gross-Camp N., Palomo I., Burgess N. D. 2017. Towards an indicator system to assess equitable management in protected areas. *Biological Conservation*, 211, 134–141. DOI: 10.1016/J.BIOCON.2017.05.014
297. Zając S. 2004. Legal and financial instruments in Polish forest policy. W: Schmithüsen FJ, Trejbalová K, Vančura K (red.) *Legal aspects of European forest sustainable development. Conference proceedings.* <https://doi.org/10.3929/ethz-a-005977041>.
298. Zalasiewicz J., Waters C. N., Williams M., Barnosky A. D., Cearreta A., Crutzen P., Ellis E., Ellis M. A., Fairchild I. J., Grinevald J., Haff P. K., Hajdas I., Leinfelder R., McNeill J., Odada E. O., Poirier C., Richter D., Steffen W., Summerhayes C., Syvitski J. P. M., Vidas D., Wagreich M., Wing S. L., Wolfe A. P., An Z., Oreskes N. 2015. When did the Anthropocene begin? A mid-twentieth century boundary level is stratigraphically optimal. *Quaternary International*, 383, 196–203. DOI: 10.1016/j.quaint.2014.11.045.
299. Zarycki T. 2011. Polska Wschodnia w perspektywie centro-peryferyjnej. W: *Strategiczna problematyka rozwoju Regionu Lubelskiego.*, M. Stefański (red.). Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji, Lublin, 91–198.
300. Zawilińska B. 2015. Parki narodowe w nowych realiach prawnych i ekonomicznych. *Biblioteka Regionalisty*, (1). DOI: 10.15611/br.2015.1.10.
301. Zawilińska B. 2020. Wpływ parków narodowych na społeczności lokalne. W: Nocoń N., Pasierbek T., Raj A., Walas B. (red.) *Społeczno-ekonomiczne i prawne aspekty zrównoważonego zarządzania parkami narodowymi*, Wyższa Szkoła Turystyki i Ekologii, Sucha Beskidzka, 120–145.
302. Zawilińska B., Brańka P., Majewski K., Semczuk M. 2021. National parks—areas of economic development or stagnation? Evidence from Poland. *Sustainability*, 13 (20). DOI: 10.3390/su132011351.
303. Zbaraszewski W. 2016. Finansowanie polskich parków narodowych. *Ekonomiczne Problemy Usług*, 125, 359–368.
304. Zhang K., Gao J., Zou C., Lin N., Yu D., Cao B., Wang Y. 2020. Expansion of protected area networks integrating ecosystem service and social-ecological coordination. *Global Ecology and Conservation*, 24, e01298. DOI: 10.1016/j.gecco.2020.e01298.

ANALIZA SPOŁECZNYCH I EKONOMICZNYCH UWARUNKOWAŃ CENNYCH PRZYRODNICZO OBSZARÓW POGÓRZA PRZEMYSKIEGO I GÓR SŁONNYCH

Publikacja finansowana ze środków
Fundacji WWF Polska

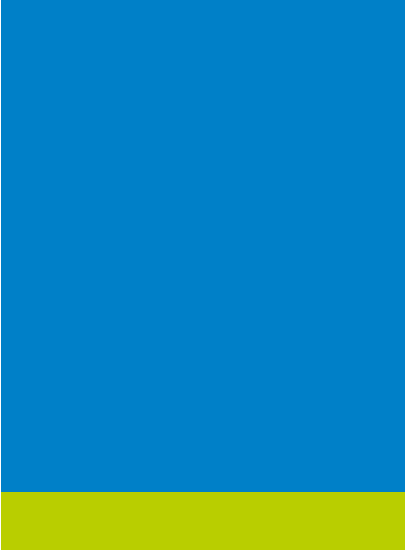

Fundacja
Dziedzictwo
Przyrodnicze

ANALIZA SPOŁECZNYCH
I EKONOMICZNYCH
UWARUNKOWAŃ
**CENNYCH PRZYRODNICZO
OBSZARÓW POGÓRZA
PRZEMYSKIEGO
I GÓR SŁONNYCH**

Fot. M.D. Boćkowski

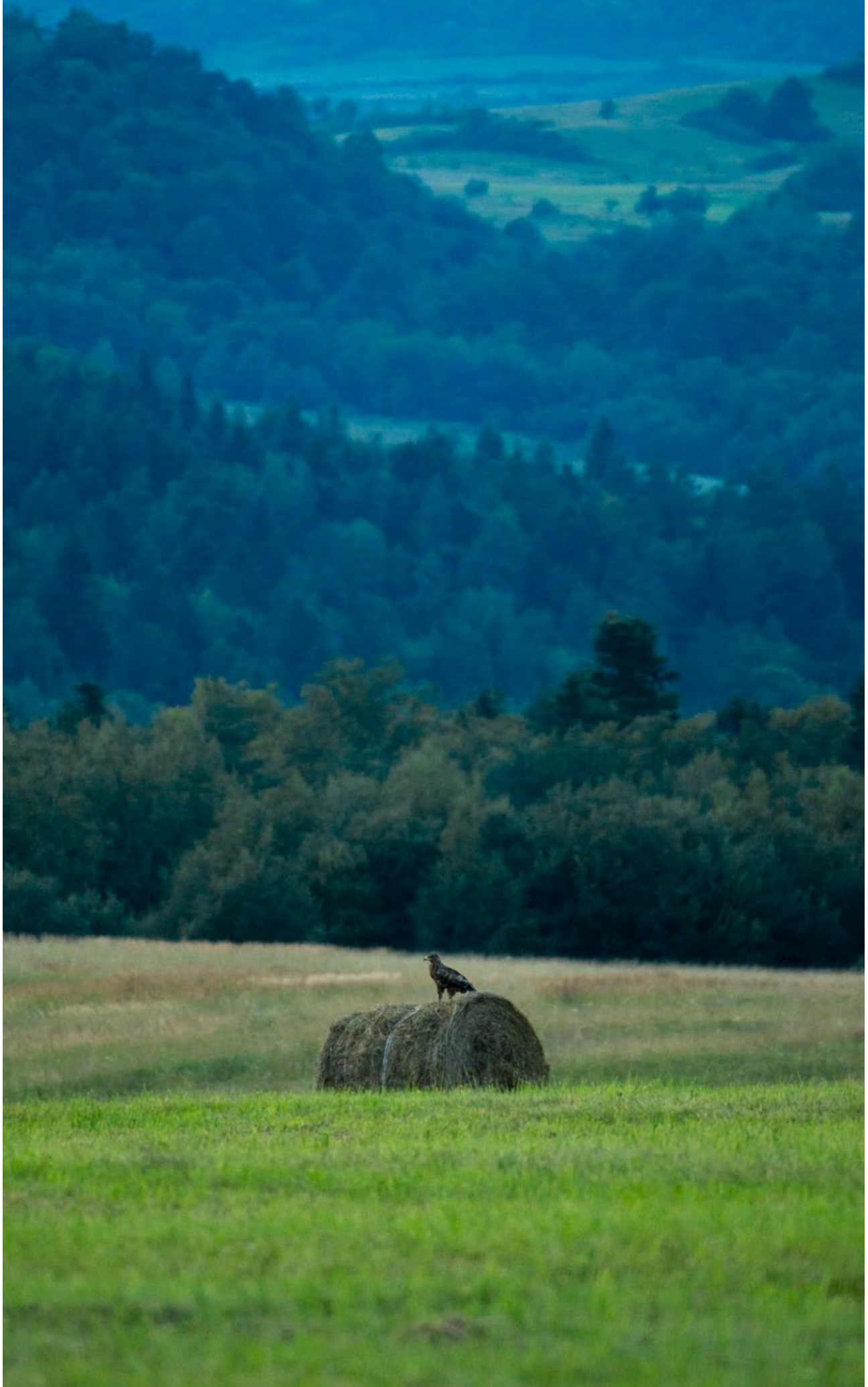
ANALIZA SPOŁECZNYCH I EKONOMICZNYCH UWARUNKOWAŃ CENNYCH PRZYRODNICZO OBSZARÓW POGÓRZA PRZEMYSKIEGO I GÓR SŁONNYCH

**Fundacja
Dziedzictwo
Przyrodnicze**

Publikacja finansowana ze środków
Fundacji WWF Polska

Kraków 2020

Fot. M.D. Boćkowski

ZESPÓŁ AUTORSKI

mgr **Mariusz Daniel Boćkowski**

Instytut Nauk o Środowisku
Uniwersytet Jagielloński
ul. Gronostajowa 7, 30-387 Kraków

mgr **Bernadeta Gołębiowska**

Katedra Mikroekonomii
Wydział Nauk Ekonomicznych
Uniwersytet Warszawski
ul. Długa 44/50
00-241 Warszawa

prof. dr hab. **Małgorzata Grodzińska-Jurczak**

Instytut Nauk o Środowisku
Uniwersytet Jagielloński
ul. Gronostajowa 7, 30-387 Kraków

dr **Marta Klekotko**

Instytut Socjologii
Uniwersytet Jagielloński
ul. Grodzka 52, 30-962 Kraków

mgr **Marcin Rechciński**

Instytut Nauk o Środowisku
Uniwersytet Jagielloński
ul. Gronostajowa 7, 30-387 Kraków
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Jagielloński
ul. Gronostajowa 7, 30-387 Kraków

dr **Zbigniew Szkop**

Katedra Mikroekonomii
Wydział Nauk Ekonomicznych
Uniwersytet Warszawski
ul. Długa 44/50, 00-241 Warszawa

dr **Joanna Tusznió**

Instytut Nauk o Środowisku
Uniwersytet Jagielloński
ul. Gronostajowa 7, 30-387 Kraków

mgr **Sviataslau Valasiuk**

Katedra Mikroekonomii
Wydział Nauk Ekonomicznych
Uniwersytet Warszawski
ul. Długa 44/50, 00-241 Warszawa

Wykonawca:

Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze
ul. Królewska 65A/1
30-081 Kraków

Adres do korespondencji:

ul. Słowackiego 6/10
35-060 Rzeszów

Publikacja finansowana ze środków:

Fundacja WWF Polska
ul. Usypiskowa 11, 02-386 Warszawa

Recenzenci:

dr hab. **Jakub Kronenberg**, prof. UŁ
Katedra Gospodarki Regionalnej i Środowiska
Instytut Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Łódzki
ul. Polskiej Organizacji Wojskowej 3/5, 90-255 Łódź

dr Krzysztof Niedziałkowski

Zespół Badawczy Socjologii Polityki, Gospodarki i Edukacji
Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk
ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa

Zespół redakcyjny:

Mariusz Daniel Boćkowski, Małgorzata Pociask, Radosław Michalski

Redaktor prowadzący:

Mariusz Daniel Boćkowski

Redakcja językowa:

Grażyna Pucek

Autor zdjęć:

Mariusz Daniel Boćkowski, Tomasz Nabałkowski

Opracowanie DTP:

Agencja Wydawnicza Ekopress tel. 601 311 838

Na okładce:

góra po lewej: fragment buczyny karpackiej o naturalnym charakterze (fot. M.D. Boćkowski);
góra po prawej: jeleń europejski *Cervus elaphus elaphus* stanowiący główny obiekt polowań na terenie projektowanego Turnickiego Parku Narodowego (fot. M.D. Boćkowski); **środek po lewej:** łąka nad Wiarem w okolicy Posady Rybotyckiej (fot. M.D. Boćkowski); **środek po prawej:** baloty zebranego siana w dolinie Jamninki (fot. M.D. Boćkowski); **dół po lewej:** w starym sadzie w Kalwarii Pałacowskiej (fot. M. D. Boćkowski); **dół po prawej:** owoce starej odmiany jabłoni uprawiane w Kalwarii Pałacowskiej (fot. M. D. Boćkowski); **tył okładki:** fragment cmentarza na terenie dawnej wsi Borystawka (fot. T. Nabałkowski).

copyright © 2020 Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze

ISBN:

978-83-950568-4-0 (druk)

978-83-950568-5-7 (online)

Niniejsze opracowanie stanowi dzieło autorskie i podlega ochronie zgodnie z ustawą o prawie autorskim z dnia 4.02.1994 r. (Dz. U. z 2018 r. poz. 1191, z późn. zm.).

SPIS TREŚCI

STRESZCZENIE	11
WSTĘP	15
I ZASIĘG PRZESTRZENNY ANALIZY I UZASADNIENIE WYBORU OBSZARU BADAŃ	23
II ANALIZA KONTEKSTU SPOŁECZNO-KULTUROWEGO	29
1. UWAGI WSTĘPNE	30
2. KONTEKST SPOŁECZNO-KULTUROWY BADANYCH GMIN: PREZENTACJA ZEBRANYCH DANYCH ZASTANYCH	30
2.1. Charakterystyka regionu	30
2.2. Gmina Bircza	32
2.3. Gmina Fredropol	37
2.4. Gmina Ustrzyki Dolne (część wiejska)	43
3. OCENA POTENCJAŁU SPOŁECZNO-KULTUROWEGO BADANYCH GMIN W PERSPEKTYWIE UTWORZENIA TURNICKIEGO PARKU NARODOWEGO	48
3.1. Niespójność danych – uwagi wstępne	48
3.2. Bilans zasobów społeczności gmin wchodzących w skład projektowanego TuPN	49
3.3. Pięć wyzwań, czyli ocena potencjalnych źródeł obaw wobec TuPN	51
Piśmiennictwo	54
III ANALIZA KONTEKSTU SPOŁECZNO-PRZYRODNICZEGO	59
1. WPROWADZENIE	60
2. ZNACZENIE PRZYRODY POGÓRZA PRZEMYSKIEGO I GÓR SŁONNYCH DLA SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH W PERSPEKTYWIE DOSTARCZANYCH PRZEZ NIĄ KORZYŚCI. OPIS MAPOWANIA PARTYCYPACYJNEGO	60
2.1. Informacje wstępne	60
2.2. Metody badań	61
2.3. Przebieg dyskusji	63
2.4. Wyniki mapowania partycypacyjnego	63

3.	REPREZENTATYWNY (ILOŚCIOWY) OPIS ZNACZENIA PRZYRODY DLA JAKOŚCI ŻYCIA W OPINIACH MIESZKAŃCÓW. OPIS BADANIA KWESTIONARIUSZOWEGO	107
3.1.	Informacje wstępne	107
3.2.	Metody badań	107
3.3.	Wyniki badania kwestionariuszowego	110
4.	PODSUMOWANIE WYNIKÓW	129
4.1.	Wyniki badania jakościowego	129
4.2.	Wyniki badania ilościowego	132
5.	WNIOSKI KOŃCOWE	134
	Piśmiennictwo	137
	Aneksy	140

IV	ANALIZA INTERESARIUSZY MOGĄCYCH WYWRZEĆ WPŁYW NA POWOŁANIE TuPN	155
1.	WPROWADZENIE	156
1.1.	Cel i metodologia badania	156
1.2.	Kontekst badania	156
2.	GMINA BIRCZA	157
2.1.	Administracja samorządowa	158
2.2.	Sektor prywatny	158
2.3.	Podmioty podejmujące działalność społeczno-kulturalną	158
2.4.	Związki wyznaniowe	159
2.5.	Podmioty prowadzące działalność edukacyjną	159
2.6.	Ramy prawne dotyczące lokalnych zasobów naturalnych i ochrony przyrody	160
2.7.	Analiza lokalnych interesariuszy gminy Bircza w kontekście utworzenia TuPN	163
3.	GMINA FREDROPOL	164
3.1.	Administracja samorządowa	164
3.2.	Sektor prywatny	164
3.3.	Podmioty podejmujące działalność społeczno-kulturalną	164
3.4.	Związki wyznaniowe	165
3.5.	Podmioty prowadzące działalność edukacyjną	166
3.6.	Ramy prawne dotyczące lokalnych zasobów naturalnych i ochrony przyrody	166
3.7.	Analiza lokalnych interesariuszy gminy Bircza w kontekście utworzenia TuPN	167
4.	GMINA USTRZYKI DOLNE	168
4.1.	Administracja samorządowa	168
4.2.	Sektor prywatny	168
4.3.	Podmioty podejmujące działalność społeczno-kulturalną	168
4.4.	Związki wyznaniowe	170
4.5.	Podmioty prowadzące działalność edukacyjną	170
4.6.	Ramy prawne dotyczące lokalnych zasobów naturalnych i ochrony przyrody	170
4.7.	Analiza lokalnych interesariuszy gminy Bircza w kontekście utworzenia TuPN	172
5.	WNIOSKI KOŃCOWE	173
5.1.	Stanowisko grup interesariuszy gmin: Fredropol, Bircza oraz Ustrzyki Dolne wobec utworzenia TuPN	173
5.2.	Rola instytucji w kształtowaniu opinii na temat parku	173
5.3.	Argumenty za utworzeniem TuPN wobec obaw lokalnych społeczności	175
6.	PODSUMOWANIE	178
	Piśmiennictwo	179
	Aneksy	183

V	CHARAKTERYSTYKA GOSPODARCZA PODMIOTÓW I WYCENA WALORÓW REKREACYJNYCH POGÓRZA PRZEMYSKIEGO I GÓR SŁONNYCH	189
1.	UWAGI WSTĘPNE	190
2.	WYNIKI ANALIZY DESK STUDY I ILOŚCIOWEGO BADANIA UZUPEŁNIAJĄCEGO	191
	2.1. Wyniki analizy desk study	191
	2.2. Wyniki analizy badania uzupełniającego	198
3.	OCENA POPYTU NA WALORY REKREACYJNO-TURYSTYCZNE POGÓRZA PRZEMYSKIEGO/GÓR SŁONNYCH	206
	3.1. Metodologia TCM	206
	3.2. Kwestionariusz i badanie ankietowe	206
	3.3. Założenia, przyjęte w badaniu	207
	3.4. Struktura próby	207
	3.5. Badanie TCM	211
	3.6. Analiza wrażliwości modelu	213
	3.7. Agregacja wartości	213
4.	PODSUMOWANIE	215
	Piśmiennictwo	217
	Aneksy	219
	 PODSUMOWANIE	 233

WSTĘP

■ Drodzy Czytelnicy!

Współcześnie rozumiana ochrona przyrody jest dyscypliną relatywnie młodą, która liczy nie więcej niż 150 lat historii. Powstała ona w odpowiedzi na bezprecedensowy rozwój społeczny i gospodarczy obecnego świata, postępujący na przestrzeni ostatnich wieków. Procesy postępu cywilizacyjnego są przy tym bardzo złożone i przestrzennie zróżnicowane. Objawiają się w m.in. w ciągłym wzroście globalnej produkcji i konsumpcji (tzw. globalne PKB) od czasów rewolucji przemysłowej z XVIII wieku, ale i eksploatacją kapitału przyrodniczego (antropopresją) na niespotykaną dotąd skalę¹. Zaspokojenie popytu sięgającej już niemal 8 miliardów populacji ludzkiej² przekłada się na zaburzenia funkcjonowania ekosystemów na masową skalę oraz coraz większą niepewność³ współczesnego świata⁴. Adekwatną ilustracją tego zjawiska jest koncepcja dziewięciu granic planetarnych, z których co najmniej dwie – zaburzenie globalnych cykli biogeochemicznych oraz zanik bioróżnorodności – zostały już krytycznie przekroczone⁵. System Ziemi (ang. *Earth System*) wydaje się zmierzać ku punktowi granicznemu, po przekroczeniu którego znajdziemy się w nieodwracalnym stanie, charakteryzującym się znacznie cieplejszymi warunkami klimatycznymi i dużą niestabilnością⁶.

1 Kronenberg i Bergier 2010.

2 UN 2020.

3 Pojęcie niepewności w naukach ekonomicznych zakłada, w przeciwieństwie do oceny ryzyka, brak możliwości przewidywania prawdopodobieństwa wystąpienia zdarzeń w przyszłości (Taylor 2002).

4 Boćkowski i Rogowski 2018.

5 Steffen i in. 2015.

6 Steffen i in. 2018.

W odpowiedzi na te problemy społeczność międzynarodowa zaczęła opracowywać i podejmować ambitne starania zapobiegające spadkowi różnorodności biologicznej w skali globalnej. Początkowo działania o charakterze systematycznym były podejmowane w obrębie pojedynczych krajów i oparte były na wizji izolowanych od siebie wysp różnorodności biologicznej. Miały one chronić tylko inherentne⁷ wartości przyrodnicze, a ingerencja człowieka była sprowadzona do absolutnego minimum, opierając się niemal wyłącznie na interwencji specjalistów od ochrony przyrody. W ten sposób powstały pierwsze wielkoobszarowe parki narodowe w Stanach Zjednoczonych (1872 r.), Australii (1879 r.) oraz Kanadzie (1885 r.), następnie zaś w pozostałych częściach świata, w tym i w Polsce (od 1932 r.). System ochrony przyrody oparty na względnie dużych (szczególnie w początkowym okresie) parkach narodowych bądź rezerwach rozwijał się w wielu krajach świata w stosunkowo niezmięnionej formie do drugiej połowy XX wieku⁸. Wtedy to zaczęto dostrzegać postępujący problem fragmentacji środowiska, który został uznany za jedno z głównych zagrożeń dalszego istnienia wielu gatunków roślin i zwierząt⁹. Pojęcie łączności ekologicznej stało się jednym z kluczowych i centralnych zagadnień w problematyce tworzenia, funkcjonowania i ochrony sieci ekologicznych¹⁰. Parki narodowe przerodziły się z kolei w jedno-

7 Tkwiące w istocie, nieodłącznie przynależne do siebie.

8 Palomo 2014.

9 Ims i Stenseth, 1989; Pimm i Gilpin, 1989; Quinn i in. 1988; Saunders i in. 1991.

10 Bloemmen i van der Sluis, 2004; Margules i Pressey, 2000; Mc Carthy i in., 2005; Ziółkowska i in., 2012.

wych elementów systemu naczyń połączonych – obszarów chronionych oraz korytarzy ekologicznych – który w Polsce zaczął rozwijać się w początku lat 70 XX wieku pod nazwą Wielkoprzestrzennego Systemu Obszarów Chronionych. W drugiej połowie lat 70 XX wieku opracowano teoretyczne podstawy Ekologicznego Systemu Obszarów Chronionych, który znalazł wsparcie zarówno przyrodników jak i planistów, czego owocem były liczne projekty lokalnych i regionalnych systemów obszarów chronionych. Jednakże niejednoznaczne kryteria wyznaczania obszarów oraz brak wystarczającej wiedzy na temat stanu polskiej przyrody spowodowały, że próby wprowadzenia w życie spójnego systemu dla obszaru całej Polski nie zostały wówczas zrealizowane¹¹.

Podejście „sieciovie” nabrało w Europie realnych kształtów wraz z utworzeniem Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000, na którą składają się obszary chroniące siedliska oraz ostoje ptasie. Idea połączenia elementów sieci Natura 2000 w zintegrowany system ochrony zakłada utworzenie systemu korytarzy ekologicznych łączących obszary Natura 2000 oraz nadanie im rangi obszarów prawnie chronionych o statusie nie niższym niż obszary chronionego krajobrazu¹². Niejednokrotnie obszary Natura 2000 pokrywają się lub stykają z istniejącymi parkami narodowymi stanowiąc niejako ich pośrednią strefę buforową. Niezależnie od realnego funkcjonowania sieci ekologicznych zaczęto dostrzegać potrzebę dalszego udoskonalania istniejącego paradygmatu systemu ochrony przyrody, co wynikało z wciąż obserwowanego zmniejszania się różnorodności biologicznej. Podejście oparte na sieciach ekologicznych ewoluowało stopniowo w podejście krajobrazowe, ujmujące większą ilość komponentów przestrzennych, w tym wytwory kulturowe działalności ludzkiej. Wiązało się to również z rosnącym włączaniem społeczności lokalnych do procesów decyzyjnych¹³. Jednocześnie coraz większego praktycznego znaczenia zaczęła nabierać koncepcja usług ekosystemowych¹⁴, podkreślająca wpływ funkcjonowania ekosystemów na dobrobyt człowieka. Obszary chronione, w tym parki narodowe, zaczęły być postrzegane w kontekście użytecznych korzyści dla szeroko rozumianego społeczeństwa¹⁵.

Warto zaznaczyć, że opisany powyżej proces ewolucji poglądów na temat znaczenia obszarów chronionych postępował w głównej mierze na kartach artykułów i książek, a praktyczna implementacja idei ograniczała się do wybranych obszarów świata. Kontynent europejski (w tym Polska) należy do tych regionów, gdzie budowa i ulepszanie systemu ochrony przyrody przebiegało w ostatnich dekadach XX wieku (oraz jeszcze w pierwszej dekadzie XXI wieku) z relatywnie dużą dynamiką. Dla przykładu, Polska i wiele innych krajów europejskich osiągnęły jeszcze w XX wieku, ustanowiony na poziomie globalnym¹⁶, strategiczny cel pokrycia 17% powierzchni lądowej obszarami chronio-

nymi¹⁷. Niemniej wdrażanie założeń teoretycznych dotyczących budowy spójnego systemu ochrony przyrody, podobnie jak starania o zwiększenie udziału społeczeństwa w procesach związanych z ochroną przyrody, nieraz rozbiły się o problemy instytucjonalne, finansowe oraz niechęć ze strony licznych interesariuszy. Sztandarowym przykładem jest impas w tworzeniu nowych, lądowych obszarów chronionych w randze parku narodowego lub wyższej¹⁸, w Polsce jak i na całym świecie¹⁹. Proces ten (w odróżnieniu od obszarów morskich), praktycznie zatrzymał się, a w naszym kraju od blisko 20 lat nie utworzono parku narodowego, czego przyczyną są w głównej mierze niekorzystne zmiany w krajowym ustawodawstwie, takie jak możliwość zablokowania utworzenia parku przez weto organu samorządowego na poziomie gminy lub powiatu²⁰.

Wszystko to skłania to do refleksji i budowania doskonalszych modeli systemu ochrony przyrody, uwzględniających dwustronne, dynamiczne interakcje pomiędzy środowiskiem a społeczeństwem. Dzisiaj mówi się zatem o myśleniu w kategoriach systemów społeczno-ekologicznych zdolnych do adaptacji i obejmujących złożoność dwustronnych powiązań między działalnością człowieka a cechami środowiska²¹. Celem działania obszaru chronionego (np. parku narodowego) byłoby w tym ujęciu zarządzanie daną funkcjonalną jednostką krajobrazu poprzez prawne lub inne efektywne środki w celu utrzymania różnorodności biologicznej i związanych z nimi usług ekosystemowych, które przyczyniają się do dobrostanu człowieka w dłuższej perspektywie czasowej²².

Aby jednak rozpocząć planowanie parku narodowego w tak nowoczesnym wydaniu, należy dysponować odpowiednią ilością danych dotyczących tego, w jaki sposób społeczności lokalne (a zarazem, do pewnego stopnia, również polskie społeczeństwo ogółem) postrzegają lokalną przyrodę oraz koncepcje jej zagospodarowania. Innowacyjne planowanie sprzęgające systemy społeczne i przyrodnicze powinno znaleźć wspólny język dla różnych grup interesu i umożliwić im bardziej realne zaangażowanie się w procesy decyzyjne. Koncepcję usług ekosystemowych i jej dalsze twórcze rozwinięcia postrzega się jako platformę, na której można ukazać w pełniejszym stopniu powiązania przestrzenne między obszarami dostarczającymi i przyjmującymi takie usługi, co powinno ułatwiać planowanie przestrzenne²³. Wspomniane podejście społeczno-ekologiczne, wyposażone w narzędzie wyceny (lub oceny) usług ekosystemowych może integrować wiedzę na temat czynników i zagrożeń antropogenicznych z aktualną wiedzą socjologiczną i ekologiczną, umożliwiając lepsze zarządzanie zarówno obszarem chronionym, jak i otaczającą go strefą zewnętrzną²⁴.

11 Liro in. 1995

12 Kiczyńska i Weigle, 2004

13 Palomo 2014.

14 MEA 2005.

15 Mace 2014.

16 CBD 2012.

17 UNEP 2018.

18 Dudley i in. 2008.

19 UNEP 2018; UNEP-WCMC 2021.

20 Sześciło i in. 2011.

21 Cumming 2011.

22 Palomo 2014.

23 Diaz i in. 2018.

24 Palomo 2014.

Na przestrzeni ostatnich dekad koncepcja Turnickiego Parku Narodowego (TuPN) wielokrotnie powracała do lokalnego i krajowego dyskursu publicznego, za każdym razem wzniciając niepokoje społeczne, które nie przybliżały żadnej z zainteresowanych stron do rozwiązania konfliktu. Sytuacja ta trwa do dzisiaj i w opinii autorów tego opracowania zasługuje na uważniejsze pochylenie się nad problemem. Powodem ku temu jest choćby to, że przypadek projektowanego TuPN ukazuje jak w przybliżeniu istniejącą od wielu lat dyskusję na temat roli parków narodowych w krajowym systemie obszarów chronionych. Dyskusja ta przebiega zazwyczaj w odniesieniu do planów powiększenia Białowieskiego Parku Narodowego i odzwierciedla, jak się wydaje, głębszy, niemalże filozoficzny podział w rozumieniu podstawowych funkcji, jakie pełni dla człowieka las²⁵. Tymczasem w odniesieniu specyficznie do obszaru projektowanego Turnickiego Parku Narodowego brakowało do tej pory opracowania naukowego, które starałoby się kompleksowo ująć relacje człowieka i środowiska przyrodniczego w perspektywie najnowszej wiedzy z zakresu społecznych i ekonomicznych uwarunkowań ochrony przyrody.

Dotychczasowe źródła odnoszące się do przedmiotowego obszaru i korespondujące w mniejszym lub większym stopniu z tematyką niniejszego opracowania, można podzielić na cztery kategorie. Pierwsza z nich to dokumenty strategiczne miejscowych jednostek samorządu lokalnego. Należą do nich m.in. „Plan Rozwoju Lokalnego dla Gminy Bircza na lata 2004–2006 oraz na lata 2007–2013”²⁶, „Strategia zrównoważonego rozwoju gminy Fredropol na lata 2014–2020”²⁷, „Strategia rozwoju gminy Ustrzyki Dolne 2015–2025”²⁸, a na poziomie powiatu choćby „Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej Powiatu Przemyskiego”²⁹, będąca częścią „Strategii Rozwoju Powiatu Przemyskiego do 2020”. Dokumenty te w sposób opisowy, graficzny lub tabelaryczny zestawiają ze sobą istniejące dane makroekonomiczne właściwe dla danego obszaru, przedstawiają cele operacyjne (strategiczne) oraz zadania przewidziane do realizacji w kolejnym okresie planowania.

Drugie ze źródeł to zbiory danych statystycznych dostępne przykładowo na stronie Urzędu Statystycznego w Rzeszowie czy też Głównego Urzędu Statystycznego. Są to np. Portret Terytorialny Regionów, Statystyczne Vademecum Samorządowca, Dziedziny Bazy Wiedzy itp.³⁰. Zawierają one bardziej szczegółowe i kompletne liczbowe zbiory danych dotyczące czynników gospodarczych i społecznych i stanowią w znacznym stopniu źródło dla wyżej wymienionych dokumentów strategicznych.

Trzecim rodzajem źródeł danych są dokumenty planistyczne związane z występującymi obszarami chronionymi np. projekty Planów Zadań Ochronnych dla obszarów Natura 2000³¹. Zawierają one podstawowe wskaźniki demograficzno-gospodarcze dla omawianych przez nie terenów

z krótkim omówieniem w kontekście celów ochrony danego obszaru chronionego.

Czwartym typem źródeł na temat uwarunkowań społeczno-ekonomicznych gmin są opracowania związane bezpośrednio z projektem utworzenia Turnickiego Parku Narodowego i należą do nich:

- Opracowanie pt. „Społeczne i ekonomiczne uwarunkowania tworzenia Turnickiego Parku Narodowego”³².
- Maszynopis elektroniczny „Uwarunkowania utworzenia TuPN” (tytuł roboczy) – prawdopodobnie z 2009 r.
- Praca magisterska „Przyrodnicze i społeczne uwarunkowania dla powołania Turnickiego Parku Narodowego”³³.
- Książka o charakterze monograficznym pt. „Projektowany Turnicki Park Narodowy. Stan walorów przyrodniczych – 35 lat od pierwszego projektu parku narodowego na Pogórzu Karpackim”³⁴.

Dodatkowo, interesującą pozycją, która należy zasadniczo do pierwszej grupy źródeł, ale pośrednio odwołuje się do planów utworzenia TuPN i szeroko rozumianych priorytetów ochrony przyrody w kontekście społeczno-ekonomicznym jest raport pt. „Kierunki rozwoju prośrodowiskowej działalności gospodarczej w gminie Bircza”³⁵.

Pierwsza z omawianych grup źródeł zawiera informacje na temat obiektywnie występujących wskaźników ekonomicznych, jednak bardzo zdawkowo odnoszą się do planów ewentualnego powołania Turnickiego Parku Narodowego. Dokumenty te mają szeroki charakter dotyczący wielu aspektów życia gminy i tylko w pewnym stopniu odnoszą się do kwestii środowiskowych. Mają one charakter prostej syntezy zgromadzonych już wcześniej danych z niewielkimi uzupełnieniami z własnych źródeł. Prowadzi się w nich dość zachowawczą próbę wyważenia priorytetów pomiędzy eksploatacją zasobów leśnych a ich ochroną. Nie przeprowadza się w nich żadnej głębszej dyskusji na temat efektów powołania parku narodowego w odniesieniu do różnych grup interesariuszy. Drobnym wyjątkiem jest pojedynczy i pozytywny zapis o TuPN w planie rozwoju dla gminy Bircza z 2004 r., w którym autorzy planu wyrażają ubolewanie, że ówczesny projekt na skutek protestów miejscowych mieszkańców nie objął gminy granicami Parku³⁶. Druga kategoria źródeł danych stanowi zasadniczo główny materiał źródłowy dla opracowań z pierwszej grupy i nie zawiera treści o charakterze analitycznym. Grupa trzecia również dość pobieżnie omawia uwarunkowania społeczno-ekonomiczne, głównie ze względu na odmienny cel tego typu opracowań, skupiony w głównej mierze na aspektach przyrodniczych. Zdecydowanie najcenniejszymi źródłami są opracowania z ostatniej wymienionej grupy, jednak i one stanowią zaledwie przyczynek do przeprowadzenia prawdziwej diagnozy społeczno-ekonomicznej dla cennych przyrodniczo obszarów gmin Bircza, Fredropol i Ustrzyki Dolne.

25 Blicharska i Herzele 2015; Niedziałkowski 2016.

26 Kusch i in. 2004.

27 Wiącek 2014.

28 BARR 2015.

29 SP Przemysł 2015.

30 GUS 2020; US Rzeszów 2020.

31 Np. Pawlaczyk i in. 2012.

32 Burger i in. 1998.

33 Bernaś 2010.

34 Boćkowski i in. 2018.

35 Wilk i in. 2013.

36 Kusch i in. 2004, s. 38–39.

Opracowanie T. Burgera i in. (1998) ma obecnie, ze względu na swój wiek, głównie wartość historyczną, stając przy tym cenne źródło porównań z czasem obecnym. Opierano się w nim na analizie danych zastanych oraz, jak to określono, „wywiadach z dyspozycjami” z reprezentantami różnych grup lokalnych oraz „rozmowach ze spotykanymi mieszkańcami”. Określono kondycję społeczną i ekonomiczną gmin, przeprowadzono analizę konfliktu oraz sformułowano ogólne zasady strategii działań w celu uzyskania akceptacji społecznej dla powołania Parku. Opracowanie robocze w formie manuskryptu z 2009 roku również bazowało na danych zastanych oraz „rozmowach” z różnymi interesariuszami. W dużej mierze skupia się ono na omówieniu różnorodnych uwarunkowań przyrodniczych oraz kulturowych i wnosi krótką, acz cenną aktualizację podstawowej analizy stron konfliktu. Podobnie praca magisterska A. Bernas (2010) zawiera interesujący opis konfliktu, ale przy tym znacznie szerszą ocenę uwarunkowań społeczno-ekonomicznych. Autorka prowadzi w niej również dyskusję w szerszym kontekście problemów związanych z tworzeniem obszarów chronionych. Opis spodziewanych efektów utworzenia Turnickiego Parku Narodowego zawarty m.in. w podsumowaniu ma jednak bardzo zdawkowy i raczej spekulatywny charakter.

Monografia przyrodnicza TuPN³⁷ stanowi z kolei najbardziej aktualne źródło danych na temat ponadprzeciętnych walorów przyrodniczych obszaru projektowanego Turnickiego Parku Narodowego. W swoim założeniu stanowi ona przyczynek do dalszych opracowań, również tych o charakterze społeczno-ekonomicznym, zawierając wstępny obraz opisujący elementy krajobrazu gospodarczego przedmiotowego obszaru. Na koniec, warto osobno omówić opracowanie przygotowane przez Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków³⁸, które chyba w największym stopniu zbliża się do prawdziwej diagnozy społeczno-ekonomicznej ukierunkowanej na zarządzanie zasobami przyrodniczymi, pomimo że temat TuPN został w nim prawie całkowicie pominięty, zapewne z powodu współpracy z lokalnym samorządem przy powstaniu dzieła. Zawiera ono elementy (jakościowej) analizy stanu obecnego i kierunków (wariantów) przyszłego rozwoju gminy z turystyką jako przewodnią gałęzią rozwoju regionalnego. Daje też szereg rekomendacji dla przyszłych działań oraz przedstawia szczegółowy plan działań na lata 2014–2020. Wydaje się również, że z wymienionych pozycji opracowanie to powstało w najbardziej partycypacyjny sposób, poprzez organizację warsztatów informacyjnych z lokalną społecznością, spotkania robocze, a następnie konsultowanie wersji roboczej strategii. Opracowana strategia wskazuje „takie rozwiązania na poziomie gminy, które wspierać będą jej stabilność ekonomiczną, przy jednoczesnym zachowaniu lokalnych walorów przyrodniczych i kulturowych”.

Podsumowując, pomimo istnienia wielu rozproszonych i fragmentarycznych źródeł dotyczących bezpośrednich i pośrednich uwarunkowań społecznych i ekonomicznych obszaru projektowanego Turnickiego Parku Narodowego, nie został przeprowadzony do tej pory proces badawczy, który omówiłby, w zgodzie z najnowszą wiedzą

z zakresu socjologii przyrody oraz ekonomii ekologicznej, a nawet ekonomii środowiska, uwarunkowania społeczno-ekonomiczne potencjalnego utworzenia parku narodowego lub innych obszarów chronionych. W toku przygotowywania żadnego z wymienionych źródeł nie został przeprowadzony pogłębiony proces analizy interesariuszy i ich postaw wobec przyrody. Nie stwierdzono również obecności wyceny (lub oceny) usług ekosystemowych właściwej dla adekwatnych podmiotów społecznych i obszaru. Poza zastosowaniem jakościowych metod analizy danych (wywiady, obserwacje) nie przeprowadzono w żadnym przypadku reprezentatywnych badań ilościowych, lecz jedynie syntetyczną analizę danych zastanych.

W związku z powyższym **celem niniejszego opracowania** było zarysowanie portretu społeczno-ekonomicznego lokalnych społeczności, z uwzględnieniem już występujących lub potencjalnych konfliktów interesów oraz wartości, mogących oddziaływać na szeroko rozumiane uwarunkowania ochrony cennych przyrodniczo terenów Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych. Oczekiwany skutkiem tego badania było przedstawienie argumentów do zapoczątkowania merytorycznej dyskusji na temat ewentualnego wpływu powstania parku narodowego na lokalny rynek pracy oraz możliwych efektów ekonomicznych dla regionu. Wyniki takiej diagnozy społeczno-ekonomicznej mogą stanowić podłoże do dalszej analizy i planowania możliwych kierunków rozwoju gmin położonych w tym obszarze.

Opracowanie składa się z pięciu rozdziałów opracowanych przez trzy niezależne zespoły badawcze. Rozdział pierwszy stanowi wprowadzenie i rozpoczyna się opisem lokalizacji oraz krótkim rysem historycznym obszaru w kontekście planów utworzenia parku narodowego. Dalsza część rozdziału stanowi uzasadnienie wyboru obszaru poszczególnych badań cząstkowych wraz z ich graficzną ilustracją.

Rozdział drugi stanowi portret społeczno-kulturowy badanego obszaru i przedstawia analizę zasobów ludzkich, społeczno-kulturowych oraz problemów i aspiracji rozwojowych w gminach Bircza, Fredropol i Ustrzyki Dolne. Następnie autorka przechodzi do oceny potencjału społeczno-kulturowego badanych gmin w kontekście utworzenia parku narodowego, gdzie rysuje obraz lokalnych społeczności na tle występujących trudności z uruchomieniem lokalnych zasobów. Kluczowym wynikiem rozdziału jest synteza pięciu potencjalnych źródeł obaw wobec Turnickiego Parku Narodowego.

Część trzecia opracowania sięga do opisu relacji pomiędzy człowiekiem i przyrodą z zastosowaniem koncepcji usług ekosystemowych. Autorzy przedstawiają wyniki dwóch badań ukazujących znaczenie przyrody dla jakości życia społeczności lokalnej. Pierwsze z badań miało charakter warsztatowy i było zorientowane na poznanie pogłębionych opinii wybranych członków społeczności lokalnej, uzupełnione mapami wynikowymi. Drugie z opisanych badań miało charakter reprezentatywnego badania kwestionariuszowego stanowiącego próbę reprezentatywnego opisu relacji człowieka i przyrody na terenie badanych gmin.

37 Boćkowski i in. 2018.

38 Wilk i in. 2013.

Rozdział czwarty zawiera analizę podstawowych interesariuszy, którzy mogą mieć wpływ na powstanie parku narodowego na przedmiotowym obszarze. Autorka analizuje kontekst organizacyjno-prawny poszczególnych grup interesariuszy takich jak m. in. administracja samorządowa, sektor prywatny czy leśników w celu lepszego zrozumienia ich postaw i dążeń względem planów utworzenia parku narodowego na terenie poszczególnych gmin. Wniośki końcowe obejmują zbiorcze zestawienie stanowisk lokalnych aktorów wobec powoływania nowych obszarów chronionych, rolę lokalnych instytucji w kształtowaniu opinii oraz perspektywę lokalnych organizacji pozarządowych.

Piąta, ostatnia z głównych części opracowania przedstawia charakterystykę głównych kategorii działalności gospodarczych i źródeł utrzymania podmiotów, które mogą zostać objęte oddziaływaniem w postaci utworzenia parku narodowego. Opisano również dodatkowe ankietowe badanie uzupełniające pozwalające na poszerzenie wiedzy o bieżących i planowanych źródłach utrzymania mieszkańców oraz opinie na temat turystyki. Istotną część rozdziału stanowi opis wyników kolejnego badania ankietowego (TCM – ang. *travel cost method*), czyli wyceny ekonomicznej walorów rekreacyjnych badanego obszaru.

Opracowanie kończy się podsumowaniem, w którym dokonana została próba krótkiego, syntetycznego zestawienia i dyskusji wyników wszystkich wymienionych rozdziałów w świetle bieżącej literatury przedmiotu.

Omawiane w niniejszym opracowaniu badania nad uwarunkowaniami społeczno-ekonomicznymi dla ochrony cennych przyrodniczo terenów Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych są bez wątpienia działaniem bez precedensu i odpowiadają na istniejącą lukę poznawczą w aktualnej wiedzy na temat uwarunkowań społeczno-ekonomicznych ochrony przyrody na tym terenie. Jako autorzy opracowania, mamy nadzieję, że wyniki naszej pracy pomogą w pełniejszym stopniu zrozumieć potencjalne skutki planowanych działań, zainicjować rzeczową dyskusję na temat ich podjęcia oraz wyznaczyć i zaplanować dalekosiężną wizję rozwoju lokalnego, opartego o zrównoważone i adekwatne do potrzeb współczesnego świata gospodarowanie zasobami naturalnymi.

■ Piśmiennictwo

- BARR 2015. Strategia rozwoju gminy Ustrzyki Dolne 2015–2025. Bieszczadzka Agencja Rozwoju Regionalnego, Ustrzyki Dolne.
- Bernaś A. 2010. Przyrodnicze i społeczne uwarunkowania dla powołania Turnickiego Parku Narodowego. Praca magisterska na kierunku: ochrona środowiska (maszynopis). UW, Warszawa.
- Blicharska M., van Herzele A. 2015. What a forest? Whose forest? Struggles over concepts and meanings in the debate about the conservation of the Białowieża Forest in Poland. *Forest Policy and Economics* 57:22–30.
- Bloemmen M., Van der Sluis T. 2004. European Corridors – example studies for the Pan-European Ecological Network. Alterra, Wageningen UR.
- Boćkowski M. D. (red.) 2018. Projektowany Turnicki Park Narodowy. Stan walorów przyrodniczych – 35 lat od pierwszego projektu parku narodowego na Pogórzu Karpackim. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Nowosiołki Dydyńskie.
- Boćkowski M. D., Rogowski W. 2018. Wycena usług ekosystemowych oraz ich zastosowanie w rachunku ekonomicznym – praktyczne przykłady w zarządzaniu zasobami przyrodniczymi. *Studia i Prace KZiF*, 167: 37–64.
- Burger T., Okularczyk S., Siewierski J. 1998. Społeczne i ekonomiczne uwarunkowania tworzenia Turnickiego Parku Narodowego (maszynopis). Warszawa. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa.
- CBD 2012. Convention on Biological diversity. Strategic Plan 2011–2020 // Target 11. [<https://www.cbd.int/sp/targets/rationale/target-11/>] [dostęp: 20.09.2020].
- Cumming G.S. 2011. Spatial resilience in social-ecological systems. *Landscape Ecol.*, 26: 899–909.
- Díaz S., Pascual U., Stenseke M., Martín-López B., Watson R. T., Molnár Z., Hill R., Chan K. M. A., Baste I. A., Brauman K.A., Polasky S., Church A., Lonsdale M., Larigauderie A., Leadley P.W., van Oudenhoven A.P.E., van der Plaats F., Schröter M., Lavorel S., Aumeerud-Dy-Thomas Y., Bukvareva E., Davies K., Demissew S., Erpul G., Failler P., Guerra C.A., Dudley (red.) 2008. Guidelines for Applying Protected Area Management Categories. IUCN. Gland, Switzerland.
- Hewitt C.L., Keune H., Lindley S., Shirayama Y. 2018. Assessing nature's contributions to people. *Science* 359(6373): 270–272.
- GUS 2020. Przekroje terytorialne Bank Danych Lokalnych. Główny Urząd Statystyczny [<http://swaid.stat.gov.pl/SitePages/DBW/Bank%20Danych%20Lokalnych.aspx>] [dostęp: 20.09.2020].
- Kronenberg J., Bergier T. (red.) 2010. Wyzwania zrównoważonego rozwoju w Polsce, Fundacja Sendzimir, Kraków.
- Ims, R.A., Stenseth, N.C. 1989. Conservation biology: divided the fruitflies fall. *Nature* 342(6245): 21–2. Kiczynska A. i Weigle A. 2003. Jak zapewnić spójność sieci Natura 2000, czyli o korytarzach ekologicznych. W: Makomaska-Juchiewicz M. i Tworek S. *Ekologiczna sieć Natura 2000. Problem czy szansa*. Instytut Ochrony Przyrody PAN, Kraków: 169–182.
- Kusch J., Darlak M., Kot S., Birczyński B. 2004. Plan Rozwoju Lokalnego dla Gminy Bircza na lata 2004–2006 oraz na lata 2007–2013. Akordbud-Consulting sp. z o.o., Kraków.
- Liro A. 1998. Strategia wdrażania sieci ECONET. IUCN, Warszawa.
- Mace G.M. 2004. Whose conservation? *Science*, 345(6204): 1558–1560.
- MEA 2005. Millennium Ecosystem Assessment. Ecosystems and Human Well-being: Synthesis. J. Sarukhán J., Whyte A. (red.), Island Press, Washington, DC.
- Margules, C.R., Pressey, R.L. 2000. Systematic conservation planning. *Nature* 405: 243–253.
- McCarthy, M.A., Thompson, C.J. & Possingham, H.P. 2005. Theory for designing nature reserves for single species. *American Naturalist* 165: 250–257.
- Michalik S. (red.) 1993. Turnicki Park Narodowy w polskich Karpatach Wschodnich Dokumentacja Projektowa. Polska Fundacja Ochrony Przyrody Pro Natura, Kraków.
- Niedziałkowski K. 2016. Dlaczego leśnicy nie chcą rozszerzenia Białowieżskiego Parku Narodowego? Motywacja pracowników Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe w perspektywie aktorów społecznych zaangażowanych w dyskusję wokół Puszczy Białowieżskiej. *Leśne Prace Badawcze* 77(4): 358–370.
- Palomo I., Montes C., Martín-López B., González J.A., García-Llorente M., Alcorlo P., Rosario García-Mora M. 2014. Incorporating the Social-Ecological Approach in Protected Areas in the Anthropocene. *BioScience* 64: 181–191.

Pawlaczyk P., Michalczyk J., Pitucha G., Michalski R., Kuberski Ł. 2012. Plan zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000 Góry Słonne PLB180003 w województwie podkarpackim. Wersja zintegrowana 2013-02-18. RDOŚ, Rzeszów.

Pimm S.L., Gilpin M. 1989. Theoretical aspects of conservation biology. W: Roughgarden J., May R.M., Levin S.A. (red.). Perspectives in Ecological Theory. Princeton U. Press, Princeton, NJ: 287–305.

Quinn J.F., Harrison S.P. 1988. Effects of habitat fragmentation and isolation on species richness: evidence from biogeographic patterns. *Oecologia* 75 (1): 132–140.

Saunders, D. A., Hobbs, R. J., Margules, C. R. 1991. Biological consequences of ecosystem fragmentation: a review. *Conservation Biology* 5: 18–32.

SP Przemysł 2015. Strategia Rozwoju Powiatu Przemyskiego do 2020. Starostwo Powiatowe w Przemysłu, Przemysł.

Steffen W., Richardson K., Rockström J., Cornell S.E., Fetzer I., Bennett E.L., Biggs R., Carpenter S.R., de Vries W., de Wit C.A., Folke C., Gerten D., Heinke J., Mace G.M., Persson L. M., Ramathanathan V., Reyers B., Sörlin S. 2015. Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet. *Science* 347 (6223): 736–747

Steffen W., Rockström J., Richardson K., Lenton T. M., Folke C., Liverman D., Summerhayes C. P., Barnosky A.D., Cornell S.E., Crucifix M., Donges J.F., Fetzer I., Lade S.J., Scheffer M., Winkelmann R., Schellnhuber H.J., 2018. Trajectories of the Earth System in the Anthropocene. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 115(33): 201810141.

Sześciło D. (red.) 2011. Regulacja tworzenia i powiększania parków narodowych w Polsce. Propozycja ClientEarth Poland na rzecz modelu partycypacyjnego. ClientEarth, Warszawa.

Taylor C.R. 2002. The role of risk versus the role of uncertainty in economic systems. *Agricultural systems* 75: 251–264.

UN 2020. United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Population Dynamics. [<https://population.un.org/wpp/DataQuery/>] [dostęp: 20.09.2020].

UNEP 2018. United Nations Environment Programme. Protected Planet Report 2018. Tracking progress towards global targets for protected areas. UNEP-WCMC, IUCN and NGS: Cambridge UK; Gland, Switzerland; and Washington, D.C., USA.

UNEP-WCMC 2021. Protected Area Profile for Poland from the World Database of Protected Areas, March 2021. [<https://www.protectedplanet.net/country/POL>] [dostęp: 27.03.2021].

US Rzeszów 2020. Statystyczne Vademecum Samorządowca 2019. Urząd Statystyczny w Rzeszowie. [<http://rzeszow.stat.gov.pl/statystyczne-vademecum-samorzadowca/>] [dostęp: 20.09.2020].

Wiącek A. 2014. Strategia zrównoważonego rozwoju gminy Fredropol na lata 2014–2020. UG Fredropol, Fredropol.

Wilk T., Bobrek R., Michałek J., Pawłusiński R., Pępkowska-Król A., Śliwa-Martinez K. 2013. Kierunki rozwoju prośrodowiskowej działalności gospodarczej w gminie Bircza. OTOP, Marki.

Ziółkowska, E., Ostapowicz, K., Kuemmerle, T., Perzanowski, K., Radeloff, V.C., Kozak, J. 2012. Potential habitat connectivity of European bison (*Bison bonasus*) in the Carpathians. *Biological Conservation* 146: 188–196.

Mariusz Daniel **Boćkowski**
Marcin **Rechciński**

ZASIĘG PRZESTRZENNY ANALIZY I UZASADNIENIE WYBORU OBSZARU BADAŃ

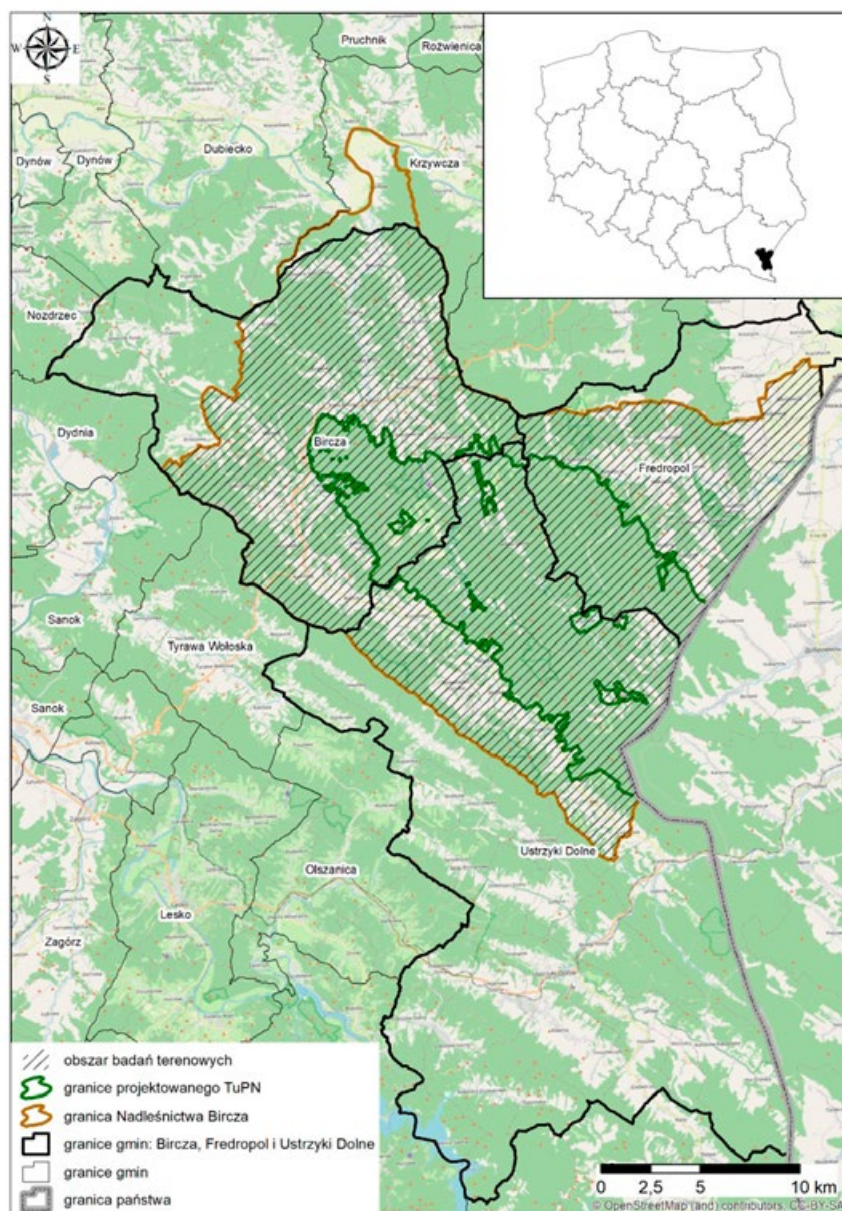

Zasięg przestrzenny niniejszego opracowania obejmuje obszary gmin Bircza, Fredropol i Ustrzyki Dolne (część wiejska), które mogą zostać objęte oddziaływaniem nowego, wielkopowierzchniowego obszaru chronionego (ryc. 1). Są one położone w południo-wschodniej Polsce i wchodzą w obręb trzech mezoregionów fizyczno-geograficznych: Pogórza Przemyskiego, Gór Sanocko-Turczańskich oraz, w niewielkim zakresie, Podgórze Hermanowickiego¹. Znajdujące się tam rozległe obszary leśne, umiejscowione na południe od Przemyśla przy obecnej granicy z Ukrainą, od dawna wzbudzały zainteresowanie przyrodników. Jeszcze przed II wojną światową profesor biologii w I Gimnazjum w Przemyślu i entomolog, Tadeusz Trella, określał lasy w okolicach Arłamowa mianem „pierwoboru” i sugerował objęcie znacznej części tych terenów (do 25 km²) rezerwatem, który uchroniłby je przed intensywną gospodarką leśną². W wyniku działań wojennych i wysiedleń lokalnej ludności, a następnie objęcia tego terenu tzw. Państwem Arłamowskim, koncepcja ustanowienia dużego obszaru chronionego, tym razem w postaci parku narodowego, powróciła dopiero w latach 80. XX wieku³, kiedy złożono pierwszy projekt utworzenia Turnickiego Parku Narodowego (TuPN). Głównymi propagatorami powstania Parku w owym czasie byli przyrodnicy oraz wspierające ich organizacje pozarządowe, natomiast oponentami – miejscowi leśnicy, członkowie samorządu lokalnego czy też przedsiębiorcy leśni popierani przez istotną część społeczności lokalnej⁴. Ustalenie tej właśnie nazwy projektowanego parku miało dość długi i dyskusyjny przebieg, ponieważ wysuwano wiele propozycji nazw, począwszy m.in. od Parku Doliny Środkowego Wiaru (1982), Parku Narodowego Brzeźnych Karpat Wschodnich (1988) czy też Lędziańskiego Parku Narodowego (1991). Nazwa miejscowa „Turnica” odnosi się do do położonego na wysokości 598 m. n.p.m. zalesionego szczytu w masywie Działu oraz niewielkiego dopływu Wiaru odwadniającego niewielką część obszaru projektowanego parku, stąd była krytykowana przez niektórych autorów projektu⁵.

Kolejne koncepcje parku narodowego różniły się od siebie wielkością i przebiegiem granic, jednakże w każdym z proponowanych wariantów terytorialnych dotyczyły one rejonu styku południowej części Pogórza Przemyskiego i pasma Gór Słonnych, wchodzących w skład Gór Sanocko-Turczańskich⁶. Obecnie, starania w kierunku utworzenia Turnickiego Parku Narodowego podejmuje kolejne pokolenie polskich przyrodników, wspieranych przez regionalne lub krajowe pozarządowe organizacje społeczne o charakterze przyrodniczym. W ostatnich latach przedstawiono obszerne opracowanie na temat walorów przyrodniczych tego obszaru⁷ oraz opracowanie o charakterze syntetycz-

6 Por. Boćkowski i in. 2018.

7 Boćkowski i in. 2018.

Ryc. 1. Położenie gmin stanowiących obszar analizy danych zastanych oraz obszaru badań terenowych na tle podziału administracyjnego, zasięgu terytorialnego Nadleśnictwa Bircza oraz granic projektowanego Turnickiego Parku Narodowego (TuPN). Przedstawione granice projektowanego TuPN odnoszą się do aktualnego projektu z 2018 r.

Źródło: opracowanie własne.

1 Solon i in. 2018.

2 Trella 1938.

3 Michalik i in. 1993.

4 Boćkowski 2018.

5 Michalik 1993.

nym⁸. Materiały te, wraz z wielokrotnie wyrażanym w przeszłości poparciem różnych gremiów przyrodniczych i naukowych dla utworzenia parku narodowego lub rezerwatów przyrody na tym obszarze⁹, świadczą o wyjątkowych w skali regionu i kraju walorach przyrodniczych tych terenów.

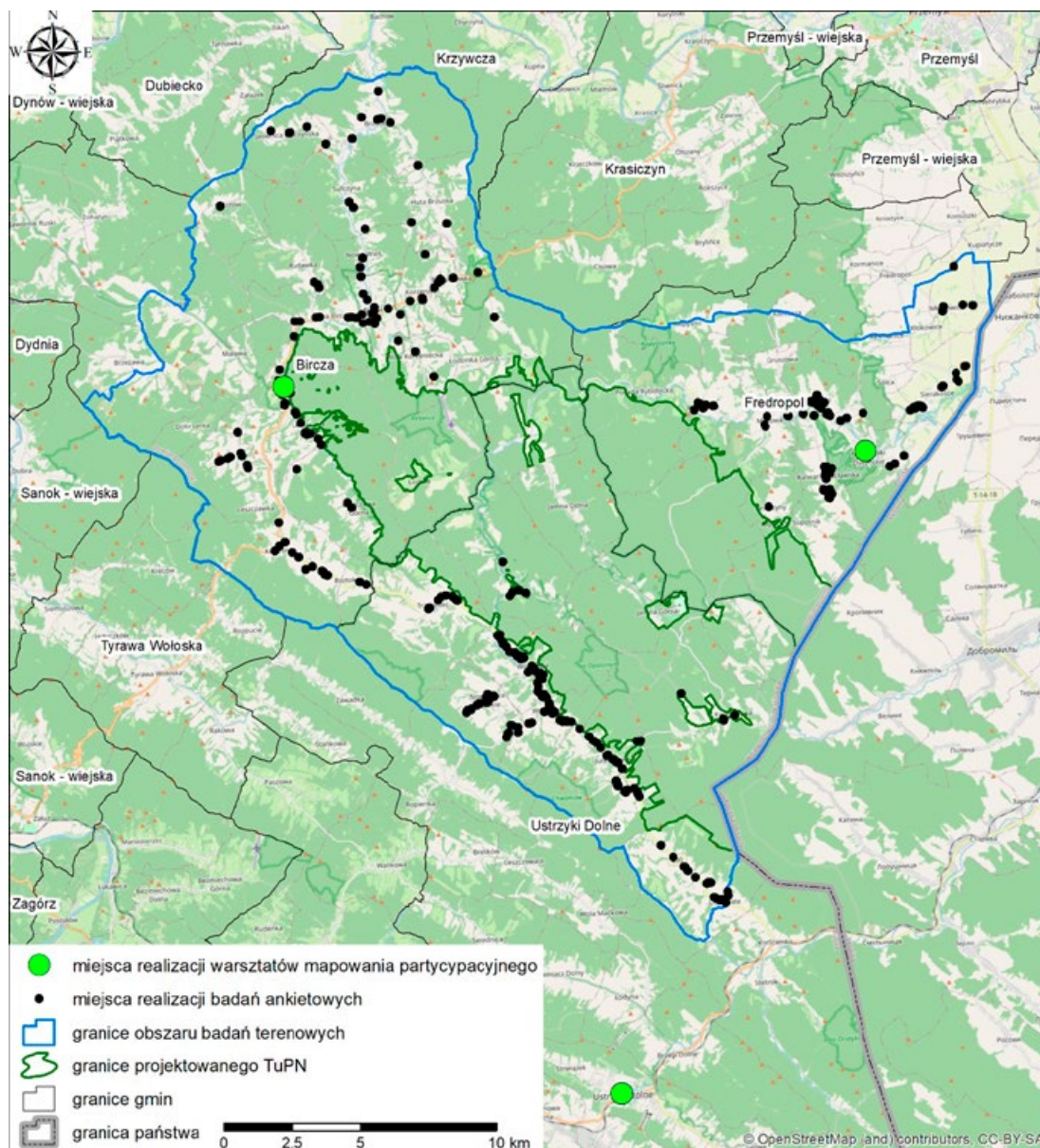
Idea utworzenia parku narodowego na terenie gmin: Bircza, Fredropol i Ustrzyki Dolne niemal od samego początku spotyka się z silnym oporem znacznej części lokalnej społeczności, w tym samorządowców, pracowników nadleśnictw oraz właścicieli firm przemysłu drzewnego.

8 Michalik i in. 1993.

9 Piórecki 1967, 1969; MOŚZNIL 1995; Komitet...1996; Pracownia... 1996; PROP 1994, 2011; FDP 2016.

Łączą oni perspektywę powołania parku z ryzykiem wzrostu bezrobocia (m. in. w związku z utratą pracy w sektorze leśnym), brakiem możliwości zabudowy i prowadzenia inwestycji, wieloma zakazami dotyczącymi korzystania z lasu i innymi ograniczeniami działalności gospodarczej oraz prywatnej¹⁰. Jak sugerują wykonane wcześniej fragmentaryczne badania społeczne, obawy te mogą wynikać na przykład z niekorzystnej sytuacji społeczno-gospodarczej, wydarzeń historycznych, niepełnej wiedzy na temat funkcjonowania parków narodowych oraz – przede wszystkim – obawy przed zmianą i utratą dotychczasowego statusu materialnego. Prawdopodobne są również: konflikt wartości w odniesieniu do postrzegania przyrody przez różne

10 Boćkowski 2018.

Ryc. 2. Rozmieszczenie przestrzenne zrealizowanych badań ankietowych (527 ankiet) i warsztatów mapowania partycypacyjnego (5 warsztatów) na tle jednostek podziału administracyjnego oraz granic projektowanego Turnickiego Parku Narodowego (TuPN)

Źródło: opracowanie własne.

grupy społeczne, trudności jakich doświadczają inne parki narodowe, brak informacji ze strony państwa dotyczącej zasad objęcia tych terenów ochroną i wsparcia dla lokalnych mieszkańców, którzy zostaną dotknięci ograniczeniami (np. dla małych przedsiębiorstw)¹¹. Przypuszczenia te są analizowane i weryfikowane w kolejnych rozdziałach niniejszego opracowania.

W świetle prawa, zgoda wybieranych przez społeczność lokalną samorządów gminnych i powiatowych jest obecnie niezbędnym warunkiem utworzenia parku narodowego¹², co w praktyce blokuje powstanie TuPN. Nastawienie społeczne niejednokrotnie utrudniało już próby utworzenia innych form ochrony przyrody na obszarze projektowanego parku, np. rezerwatów czy pomników przyrody¹³. Uwarunkowania te wskazują, że argumenty naukowe, odwołujące się do wartości wyłącznie przyrodniczych, nie wystarczają do rozpoczęcia merytorycznego dialogu na temat tworzenia nowych form ochrony przyrody, który powinien przebiegać pomiędzy przyrodnikami a lokalnymi mieszkańcami i ich liderami. Silniej podkreślane powinny być korzyści społeczne związane z istnieniem ekosystemów charakteryzujących się dużą różnorodnością biologiczną. Umożliwiłoby to przeorientowanie sposobu postrzegania obszarów chronionych tak, aby były widziane jako centra złożonych systemów społeczno-ekologicznych, w których zarówno przyroda, jak i jej użytkownicy są od siebie wzajemnie zależni¹⁴. Praktycznym celem dyskusji między zainteresowanymi stronami może być wzmocnienie zaangażowania lokalnych liderów, mieszkańców i ekspertów w zarządzaniu zasobami przyrodniczymi oraz wspieranie procesów decyzyjnych i podejmowania decyzji planistycznych związanych z zarządzaniem obszarami cennymi przyrodniczo, np. w formie sporządzenia planu rewitalizacji obszarów wiejskich dla badanych gmin¹⁵.

Opracowanie składa się z czterech odrębnych analiz, opisanych w kolejnych rozdziałach. W każdej z analiz stosowano odmienne metody, wykorzystując zarówno analizę danych zastanych, jak i badania terenowe, co determinowało szczegółowy zasięg obszaru badania. **Analiza danych zastanych** to kompleksowa analiza danych pisanych bądź statystycznych, pochodzących z wewnętrznych zasobów jednostek administracyjnych, urzędów administracji państwowej i innych źródeł. W niniejszym opracowaniu dotyczyła ona kontekstu społeczno-kulturowego, instytucjonalnego i ekonomicznego gmin oraz lokalnych podmiotów gospodarczych. Ta metoda badawcza została zastosowana w przygotowaniu rozdziałów II, IV i V. Obszar właściwy do celów analizy danych zastanych obejmował gminy Bircza, Fredropol i Ustrzyki Dolne. **Badania terenowe** przeprowadzone na potrzeby opracowania obejmowały: zogniskowane grupowe warsztaty mapowania partycypacyjnego, ankietowe badanie kwestionariuszowe, badanie kwestionariuszowe TCM oraz pogłębione wywiady indywidualne. Warsztaty grupowe (badanie jakościowe) polegały na dyskusji zaproszonych respondentów nad korzyściami z przy-

rody ważnymi z perspektywy lokalnej społeczności. Warsztaty te były uzupełnione o wspólną pracę przy mapie, na której zaznaczono zidentyfikowane korzyści. Wyniki tego badania zostały opisane w rozdziale III. Badania ankietowe (badania ilościowe) polegały na przeprowadzeniu wywiadu kwestionariuszowego w losowo wybranych gospodarstwach domowych (badanie główne) i wybranych gospodarstwach agroturystycznych oraz przy obiektach turystycznych (badanie TCM). Wyniki tych badań zostały opisane w rozdziałach III i V. Obszar badania dla warsztatów mapowania partycypacyjnego oraz ankietowego badania kwestionariuszowego został zawężony do zasięgu terytorialnego Nadleśnictwa Bircza (ryc. 2). Decyzja ta podyktowana była względami metodycznymi. W pierwszej kolejności kierowano się potrzebą ujęcia przybliżonego obszaru projektowanego Turnickiego Parku Narodowego w granicach obszaru badania, a obszar Nadleśnictwa Bircza obejmuje zarówno dawne propozycje, jak i obecny wariant przestrzenny projektowanego Turnickiego Parku Narodowego wraz z potencjalną otuliną parku. Ponadto, z przyczyn technicznych, czasowych i finansowych, definiując zasięg przestrzenny map warsztatowych oraz pulę losowanych gospodarstw domowych, należało ustalić konkretny, zamknięty obszar badania, który byłby jednocześnie odpowiedni dla przestrzeni występowania interakcji pomiędzy szerszymi uwarunkowaniami środowiska przyrodniczego a lokalnym rozwojem społeczno-gospodarczym. Powyższe etapy badań zostały uzupełnione przez pogłębione wywiady indywidualne z wybranymi respondentami; ich wyniki zostały omówione w rozdziale IV. Kryterium doboru respondentów było zaangażowanie w działalność społeczną na terenie danej gminy¹⁶. Obszar badania właściwy dla wyboru uczestników wywiadów indywidualnych obejmował gminy: Bircza, Fredropol i Ustrzyki Dolne jako miejsce pracy i codziennego funkcjonowania respondentów, którzy posiadają wiedzę na temat życia społeczno-gospodarczego w gminach.

■ Piśmiennictwo

- Bernaś A. 2010. Przyrodnicze i społeczne uwarunkowania dla powołania Turnickiego Parku Narodowego. Praca magisterska. Maszynopis. Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Boćkowski M. D. (red.) 2018. Projektowany Turnicki Park Narodowy. Stan walorów przyrodniczych – 35 lat od pierwszego projektu parku narodowego na Pogórzu Karpackim. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Nowosiółki Dydyńskie.
- Boćkowski M.D. 2018. Historia starań o utworzenie Turnickiego Parku Narodowego. W: Boćkowski M.D. (red.). Projektowany Turnicki Park Narodowy. Stan walorów przyrodniczych – 35 lat od pierwszego projektu parku narodowego na Pogórzu Karpackim. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Nowosiółki Dydyńskie: 176–227.
- Boćkowski M., Rogowski W. 2018. Wycena usług ekosystemowych oraz ich zastosowanie w rachunku ekonomicznym – przykłady praktyczne w zarządzaniu zasobami przyrodniczymi. Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów 163: 37–64.

11 Burger i in. 1998; Bernaś 2010; IPC 2018.

12 Sześciło 2011.

13 Gmina Bircza 2018.

14 Mace 2014.

15 Boćkowski i Rogowski 2018.

16 Ze względu na potrzebę zachowania anonimowości respondentów, na rycinie 2. nie zostały przedstawione lokalizacje wywiadów indywidualnych.

Burger T., Okularczyk S., Siewierski J. 1998. Społeczne i ekonomiczne uwarunkowania tworzenia Turnickiego Parku Narodowego. Maszynopis. Warszawa. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa.

FDP 2016. Dokumentacja dla rezerwatu przyrody „Reliktowa Puszcza Karpacka” wraz z projektem zarządzenia Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Rzeszowie w sprawie uznania za rezerwat przyrody. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Leszczawa Dolna. 1–447. [<http://przyrodnicze.org/wp-content/uploads/2017/01/RPK.pdf>] [dostęp: 6.05.2020].

Gmina Bircza 2018. Wspólna sesja Rady Powiatu Przemyskiego oraz Rady Gminy w Birczy. 27.09.2018. [<http://www.bircza.pl/asp/wspolna-sesja-rady-powiatu-przemyskiego-oraz-rady-gminy-w-birczy,89,artykul,1,2358>] [dostęp: 31.07.2020].

IPC 2018. Planowany Turnicki Park Narodowy. Raport z badań jakościowych (maszynopis). Instytut Badawczy IPC, Warszawa.

Komitet Społeczny na rzecz Utworzenia Turnickiego Parku Narodowego 1996. List do Dyrektora Fabryki Urządzeń Mechanicznych „Kamax” S.A. Kańczuga oraz Wójta Gminy Ustrzyki Dolne z dnia 19.02.1996 r.

Mace G.M. 2014. Whose conservation? *Science* 345, 6204: 1558–1560.

Michalik S. (red.) 1993. Turnicki Park Narodowy w polskich Karpatach Wschodnich. Dokumentacja Projektowa. Polska Fundacja Ochrony Przyrody Pro Natura, Kraków.

Michalik S. 1993. Ogólne informacje o projektowanym Turnickim Parku Narodowym. W: Michalik S. (red.). Turnicki Park Narodowy w polskich Karpatach Wschodnich. Dokumentacja projektowa (maszynopis). Polska Fundacja Ochrony Przyrody Pro Natura, Kraków: 9–14.

MOSZNiL 1995. Pismo do Wojewody Przemyskiego Stanisława Bajdy z dnia 28 listopada 1995 r. Znak. Spr. Op.pn-0/133/95.

Piórecki J. 1967. O racjonalną sieć rezerwatów przyrody oraz ochronę krajobrazu okolic Przemysła. W: Sprawozdanie z posiedzeń naukowych oraz działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk i innych towarzystw naukowych i kulturalnych miasta Przemysła w roku 1966. Przemysł: 33–36.

Piórecki J. 1969. Regionalna sieć rezerwatów przyrody okolic Przemysła. *Chrońmy Przyrodę Ojczystą* 25(6): 38–47.

Pracownia na Rzecz Wszystkich Istot 1996. Stanowisko Pracowni na Rzecz Wszystkich Istot – Bielsko-Biała w sprawie opracowania „Planu Urządzania Lasu Nadleśnictwa Bircza” na obszarze Projektowanego Turnickiego Parku Narodowego z dnia 06.03.1996.

PROP 1994. Opinia Państwowej Rady Ochrony Przyrody w sprawie projektu utworzenia Turnickiego Parku Narodowego Nr ROP-0021-PWiR-33/93 z 08.02.1994 r.

PROP 2011. Opinia Państwowej Rady Ochrony Przyrody w sprawie projektowanego Parku Narodowego. *Chrońmy Przyrodę Ojczystą* 67(6): 387–390.

Solon J., Borzyszkowski J., Bidłasik M., Richling A., Badora K., Balon J., Brzezińska-Wojcik T., Chabudziński Ł., Dobrowolski R., Grzegorzczak I., Jodłowski M., Kistowski M., Kot R., Krąż P., Lechnio J., Macias A., Majchrowska A., Malinowska E., Migoń P., Myga-Piątek U., Nita J., Papińska E., Rodzik J., Strzyż M., Terpiłowski S., Ziaja W. 2018. Physico-geographical mesoregions of Poland: Verification and adjustment of boundaries on the basis of contemporary spatial data. *Geographia Polonica* 91(2): 143–170.

Sześciło D. 2011. Regulacja tworzenia i powiększania parków narodowych w Polsce. Propozycja ClientEarth Poland na rzecz modelu partycypacyjnego. ClientEarth, Warszawa.

Trella T. 1938. Turnica pod Przemysłem. *Ochrona Przyrody Organ Państwowej Rady Ochrony Przyrody* 17: 203–209.

Ustawa 1990. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym. *Dz. U. Nr 16 (1990), poz. 95.*

Fot. M.D. Boćkowski

Mariusz Daniel **Boćkowski**
Joanna **Tuszno**
Marcin **Rechciński**
Małgorzata **Grodzińska-Jurczak**

ANALIZA KONTEKSTU SPOŁECZNO- PRZYRODNICZEGO

1. Wprowadzenie

Niniejszy rozdział stanowi opis wyników dwuetapowych badań społeczno-przyrodniczych przeprowadzonych na terenie gmin: Bircza, Fredropol (powiat przemyski) i Ustrzyki Dolne (powiat bieszczadzki), charakteryzujących się wyróżniającymi się w skali regionalnej i krajowej pod względem różnorodności biologicznej¹. W pierwszym etapie badań realizowano badania jakościowe – warsztaty partycypacyjnego mapowania usług ekosystemowych² z udziałem przedstawicieli lokalnej społeczności, specjalistów w dziedzinie gospodarki leśnej oraz specjalistów z zakresu przyrody. W drugim etapie zrealizowano ilościowe badanie kwestionariuszowe w gospodarstwach domowych, wylosowanych z dostępnej publicznie bazy punktów adresowych. W obydwu przypadkach zasięg przestrzenny badań zawierał się w obszarze wspomnianych trzech gmin, ograniczonym przez granice Nadleśnictwa Bircza (porównaj **ryc. 1 i 2** w rozdziale I). Z perspektywy fizyczno-geograficznej stanowi on część obszaru Pogórza Przemyskiego i Gór Sannocko-Turczańskich (których częścią są Góry Słonne), oraz w niewielkiej części Podgórze Hermanowickiego³. Badania jakościowe realizowano w maju i czerwcu 2019 r., badania kwestionariuszowe – od lipca do października tego samego roku. Tekst opracowania rozpoczyna się przedstawieniem metodyki i wyników badań z części jakościowej (podrozdział 2), następnie podobnie opisano badanie ilościowe (podrozdział 3)⁴. W podsumowaniu zestawiono całość wyników z obydwu badań (podrozdział 4). Analogicznie opracowanie kończy się podrozdziałem zawierającym wnioski końcowe i dyskusję całości wyników w kontekście uwarunkowań ochrony przyrody na przedmiotowym obszarze (podrozdział 5).

1 Boćkowski i in. 2018

2 W polskiej literaturze obecne są przynajmniej trzy tłumaczenia angielskiego terminu „ecosystem services”: 1) „usługi ekosystemowe”, 2) „świadczenia ekosystemowe” i 3) „usługi ekosystemów”. Kierując się argumentacją J. Solona i in. (2017), autorzy zdecydowali się na użycie pierwszego z nich. Termin „świadczenia ekosystemowe” jest szerszy i odnosi się również do dóbr, które mogą być pozyskiwane ze środowiska przyrodniczego. Z kolei termin „usługi ekosystemów” ogranicza paletę omawianych usług jedynie do tych, które są świadczone przez konkretne jednostki geograficzne, jakimi są ekosystemy. Tymczasem, jak pokazują m.in. badania opisywane w raporcie, zdefiniowanie „ekosystemu” świadczącego daną usługę jest niejednokrotnie trudne. Usługi stanowiące przedmiot badań bywają (współ-)świadczone przez obiekty czy cechy przyrodnicze, których nie można określić mianem ekosystemów. Termin „usługi ekosystemowe” zostanie dokładniej objaśniony w dalszej części tekstu.

3 Kondracki 2009; Solon i in. 2018.

4 Ze względu na odmienny charakter dwóch badań i stosunkowo obszerny opis wyników, zdecydowano przedstawić je wraz ze szczegółowym opisem metodyki w odrębnych podrozdziałach

2. Znaczenie przyrody Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych dla społeczności lokalnych w perspektywie dostarczanych przez nią korzyści. Opis mapowania partycypacyjnego

2.1. Informacje wstępne

Korzyści czerpane przez społeczności lokalne z przyrody są jednym z istotnych elementów wpływających na jej postrzeganie w danym miejscu. W tym rozdziale przeanalizowano, które korzyści dostarczane przez przyrodę są dostrzegane i cenione przez różnych interesariuszy trzech gmin znajdujących się na terenie Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych. Badano także, które części tych gmin są postrzegane przez respondentów jako miejsca dostarczania tych korzyści. Powyższe wątki rozpatrywane są z zastosowaniem koncepcji usług ekosystemowych⁵. Pozwala ona zarówno na klasyfikowanie korzyści dostarczanych przez środowisko przyrodnicze, jak i na czytelne łączenie ich z procesami przyrodniczymi i wartościami społecznymi. Według Międzypaństwowej Platformy ds. Różnorodności Biologicznej i Funkcjonowania Ekosystemów (IPBES⁶), przyjmuje się podział korzyści z przyrody (usług ekosystemowych) na trzy podstawowe kategorie: (i) materialne (inaczej – zaopatrzeniowe⁷) – żywność, materiały fizyczne i energia czerpane ze środowiska, które bezpośrednio podtrzymują ludzką egzystencję, (ii) niematerialne (inaczej – kulturowe) – wszelki rodzaj indywidualnego lub zbiorowego kontaktu człowieka z przyrodą, oddziaływający pozytywnie na psychologiczne aspekty życia poprzez np. sport, rekreację, edukację, inspirowanie się przyrodą czy jej podziwianie, (iii) regulacyjne – procesy łagodzące ekstremalne zjawiska przyrodnicze bądź oczyszczające środowisko z zanieczyszczeń, również bazowe procesy obiegu materii i energii⁸. Uważa się, że dostarczanie ich człowiekowi przez przyrodę jest podstawą istnienia społeczeństw poprzez zapewnianie podstawowych warunków dobrej jakości życia, takich jak: dostęp do pożywienia, wody, energii, bezpieczeństwa, a także zdrowie, relacje społeczne, tożsamość kulturowa oraz wolność wyboru i działań⁹.

Koncepcja usług ekosystemowych umożliwia analizowanie znaczenia przyrody w sposób uporządkowany, a także, co wynika z naszych poprzednich doświadczeń badawczych, zwraca uwagę na aspekty często pomijane w badaniach innego typu lub dyskusjach o lokalnej przyrodzie¹⁰. Celem niniejszych badań **było przede wszystkim ustalenie, które korzyści z przyrody są najważniejsze dla społeczności lokalnych. Dodatkowo zbadano, jak społecz-**

5 Daily i in. 2000; Diaz i in. 2018; MEA 2005.

6 The Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES 2020).

7 Polskie tłumaczenie za Solon 2008.

8 Diaz i in. 2018.

9 IPBES 2019.

10 Pietrzyk-Kaszyńska i in. 2016; Tusznio i in. 2020.

ności lokalne i ich istotni interesariusze postrzegają zmiany w dostępności tych korzyści oraz aktualne problemy i zagrożenia dla ich dostarczenia.

Na potrzeby badania przyjęto ogólnie sformułowaną definicję „istotności” usług ekosystemowych dla lokalnych mieszkańców. Inspiracją było funkcjonujące w literaturze przedmiotu pojęcie „jakości życia” (ang. *well-being*). Podczas warsztatów poinformowano respondentów, że punktem odniesienia jest jakość życia lub dobrostan ogółu mieszkańców lokalnej społeczności (gminy); za każdym razem była to definicja uzgodniona podczas dyskusji z wszystkimi uczestnikami badania.

Koncepcja usług ekosystemowych ulega stałej i dynamicznej ewolucji w ostatnich latach. Przykładowo, obecnie mówi się coraz częściej o „Zasługach Przyrody Wobec ludzi” (ang. *nature's contributions to people*), który zasadniczo jest rozszerzeniem koncepcji usług ekosystemowych, oferującym dalsze rozwinięcie opisu złożonych relacji człowieka i przyrody¹¹. W celu uniknięcia niejednoznaczności, podczas wprowadzenia do badań przedstawianego na każdym z warsztatów oraz prezentacji wyników w tym rozdziale, autorzy odwołują się do najbardziej rozpowszechnionej aktualnie koncepcji „usług ekosystemowych” z jej podziałem na wspomniane trzy podstawowe kategorie. Według obserwacji autorów, podczas badań podział ten był zrozumiały dla respondentów.

Zaproponowana w niniejszym badaniu lista usług ekosystemowych jest inspirowana wykazem zastosowanym w podobnych badaniach, realizowanych m.in. przez współautorów tego rozdziału (por. Pietrzyk-Kaszyńska i in. 2016). Wykaz ten był tworzony w oparciu o Wspólną Międzynarodową Klasyfikację Usług Ekosystemowych (ang. *The Common International Classification of Ecosystem Services*), jednak z uwagi na niską jej aplikowalność w badaniach społecznych, dokonano jej istotnych modyfikacji. Część z nich polegała na łączeniu przykładów konkretnych usług w kategorie bardziej ogólne. W tym procesie wspomagano się wspomnianą klasyfikacją Zasług Przyrody wobec Ludzi (ang. *Nature's Contributions to People*), a także propozycją integracji obu podejść dostępną w wersji CICES 5.1¹². Mając na uwadze aplikacyjny charakter badań, zdecydowano się na zamiennie stosowanie nazewnictwa używanego w obu klasyfikacjach.

Ponadto, dokonano korekty nazewnictwa niektórych usług ekosystemowych. Jak podają m.in. A. Boerema¹³ czy J. Tuszni¹⁴, badanie niektórych usług ekosystemowych w ścisłym ich słowa rozumieniu jest zadaniem bardzo trudnym i wymaga dokonania procesu ich operacjonalizacji. Często polega on na sformułowaniu określeń zastępczych wobec usług ekosystemowych, odnoszących się albo do funkcji ekosystemów (stanowiących podstawę usług ekosystemowych), albo do konkretnych korzyści uzyskiwanych w wyniku wykorzystywania tych usług przez człowieka. Wykaz usług ekosystemowych zastosowany w niniejszym badaniu stanowi efekt tak przeprowadzonej operacjonalizacji.

11 IPBES 2019; Kadykalo i in. 2019.

12 CICES 2021.

13 Boerema i in. 2017.

14 Tuszni i in. 2020.

Znaczenie przyrody dla jakości życia społeczności lokalnych można badać z różnych perspektyw metodologicznych. W tym rozdziale przyjęto podejście jakościowe, zorientowane na poznanie pogłębionych opinii wybranych członków społeczności lokalnych. Jest ono uzupełnieniem analizy danych zastanych (przedstawionej w rozdziale 2), oraz reprezentatywnych badań ankietowych (podrozdział 3. w niniejszym rozdziale), które przedstawiają dane i trendy analizowane na podstawie publicznie dostępnych danych oraz skategoryzowanych w ankietach reprezentatywnych opinii i informacji od mieszkańców. Podejście zaprezentowane w tym rozdziale ma w zamierzeniu umożliwić lepsze zrozumienie obserwowanych trendów oraz przede wszystkim zrozumieć ich źródła, stopień zróżnicowania i uzasadnienia pewnych zjawisk z punktu widzenia członków społeczności lokalnych oraz ekspertów – przyrodników pracujących na tym terenie.

Dodatkowo w prezentowanym badaniu korzyści z przyrody przedstawione są w przestrzeni geograficznej, w miejscach wskazanych przez uczestników badania. Pozwala to na kartograficzne zwizualizowanie obrazu korzyści z przyrody widzianego oczyma uczestników badania oraz na osadzenie dyskusji nad znaczeniem przyrody w bardzo konkretnym, przestrzennym wymiarze.

2.2. Metody badań

Przeprowadzono pięć warsztatów realizowanych metodą mapowania partycypacyjnego. Warsztaty odbyły się okresie od 18 maja do 29 czerwca 2019 r., w miejscowościach Leszczawa Dolna (I, II, II), Nowosiółki Dydyńskie (IV) i Ustrzyki Dolne (V). Zrealizowane były odpowiednio ze specjalistami z zakresu ochrony przyrody (I), specjalistami z zakresu gospodarki leśnej (II) oraz reprezentantami społeczności lokalnych gmin Bircza (III), Fredropol (IV) i Ustrzyki Dolne (V). W ich trakcie uczestnicy brali udział w moderowanej dyskusji dotyczącej korzyści płynących z przyrody dla społeczności lokalnej, a następnie wybierali pięć kluczowych ich zdaniem korzyści i zaznaczali na mapie miejsca, w których są one według nich dostarczane. Wybór kluczowych korzyści z przyrody został celowo ograniczony do zaledwie pięciu, aby umożliwić uczestnikom szczegółową dyskusję nad nimi i zapewnić czas wystarczający do oznaczenia tych korzyści na mapie, w ramach 5-godzinnych warsztatów¹⁵. Wybór odbywał się metodą głosowania, podczas którego każdy z uczestników proponował pięć korzyści. Głosowanie było poprzedzone dyskusją nad tymi korzyściami, zaś po głosowaniu uczestnicy dyskutowali do momentu osiągnięcia zgody co do pięciu korzyści wybranych do mapowania (czyli – do umieszczenia wybranych korzyści na dostarczonej podkładzie mapy analizowanego obszaru). Po zrealizowaniu etapu pracy z mapą następowało podsumowanie i ocena efektów mapowania przez uczestników. Spotkania prowadzone były przez dwóch moderatorów na podstawie opracowanego wcześniej scenariusza (**Aneks nr 1**).

W trakcie realizacji zasadniczej części warsztatów sto-

15 Podobna formuła sprawdziła się w przypadku wcześniejszych badań (Pietrzyk-Kaszyńska i in. 2016).

sowano wielkoformatowy podkład mapy pokrycia terenu w skali 1:10 000, przygotowanej przez autorów opracowania na podstawie bazy danych obiektów topograficznych z zasobów Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii¹⁶. Dodatkowo na mapach zawarto podstawowe treści dotyczące rzeźby terenu i nazewnictwa (miejscowości, kompleksy leśne, szczyty). Na podkład mapy nałożono też uproszczone granice kategorii ekosystemów. Wykorzystano w tym celu bazę typów ekosystemów z opracowania wykonanego na zamówienie Ministra Środowiska pt. „Mapowanie i ocena ekosystemów i ich usług w Polsce”¹⁷. Granice te miały w założeniu pomóc respondentom w wykreślaniu zasięgów przestrzennych konkretnych miejsc dostarczających wybrane przez nich usługi ekosystemowe. Podczas wprowadzenia do pracy z mapą zaznaczano jednak, że jest to jedynie propozycja, a każda grupa ma możliwość zaproponowania zupełnie innych granic wybranych korzyści bądź odwoływania się jedynie do konkretnych kategorii kartograficznych (np. „proszę zaznaczyć wszystkie obszary leśne jako dostarczające tę usługę”). Tym niemniej, przyjęta metodyka wyraźnie sugerowała oznaczanie poszczególnych terenów w postaci obiektów powierzchniowych (tzw. „poligonów”), nie zaś np. obiektów punktowych czy liniowych. Podczas warsztatów z grupami interesariuszy poszczególnych gmin korzyści były możliwe do oznaczenia jedynie w granicach danej gminy, a w grupie ekspertów przyrodników – na terenie wszystkich trzech gmin. Grupa specjalistów z zakresu gospodarki leśnej, pracowników PGL Lasów Państwowych, zdecydowała o niedokonywaniu oznaczeń na mapie, co zostało wyjaśnione w części wynikowej. Dla ułatwienia procesu grupowego został on poprzedzony czasem przeznaczonym dla każdego z uczestników warsztatu na zastanowienie się nad indywidualną propozycją granic zasięgu poszczególnych usług ekosystemowych. Wykorzystano w tym celu mapy obszaru w formacie A3, które rozdano respondentom. Co ważne, etap ten miał na celu wyłącznie wspomaganie procesu grupowego podejmowania decyzji przestrzennych – indywidualne notatki respondentów na podkładzie A3 nie były poddawane analizie.

Każdy z warsztatów trwał ok. 5 godzin, łącznie uzyskano 15 godzin i 47 minut nagrań dyskusji. Po zakończeniu warsztatu, tego samego dnia, sporządzano również notatkę (**Aneks nr 2**). Całość każdego spotkania była nagrana na dyktafon; z nagrania sporządzono zapisy – transkrypcje (łącznie 499 stron) – które zostały potem zakodowane za pomocą oprogramowania¹⁸ do analizy danych jakościowych¹⁹. W celu zapewnienia zgodności w interpretacji wyników kodowanie było realizowane przez dwóch badaczy. Następnie materiał został poddany analizie w celu podsumowania głównych wątków wynikowych i tendencji, przedstawienia zróżnicowania opinii oraz uzasadnień i wyjaśnień podawanych w trakcie dyskusji. Lista kodów użytych do analizy zapisów dyskusji, wraz z krótką analizą kodowania, załączona jest osobno (**Aneks nr 3**). Łącznie, za pomocą 26 kodów, zakodowano 975 fragmentów dyskusji

(71% tekstu). Uzyskane wyniki przedstawione są w formie opisu tematycznego, zilustrowanego cytataми wypowiedzi respondentów (anonimowo). Ze względu na jakościowy charakter zebranego materiału, zdecydowano się na możliwie pełną i wyczerpującą prezentację wątków poruszanych podczas warsztatów. Pozwoliło to również na zaadresowanie obaw uczestników związanych z rzetelnym przedstawieniem przebiegu spotkań. Część warsztatów, w trakcie której odbywało się mapowanie, została nagrana kamerą wideo. Ponadto wykonano dokumentację fotograficzną map uzyskanych podczas warsztatów. Na podstawie tych materiałów uzyskane obrazy przeniesiono do postaci cyfrowej z użyciem oprogramowania geoinformatycznego. Efektem końcowym są mapy wynikowe stanowiące załączniki do rozdziału.

W warsztatach mapowania partycypacyjnego wzięło udział łącznie 30 osób, stanowiących tzw. próbę celową (**tab. 1**). W spotkaniach ze społecznością lokalną uczestniczyło odpowiednio 9 (Bircza), 7 (Fredropol) i 6 (Ustrzyki Dolne) osób. Były to osoby dobierane według wywiadu lokalnego (w tym metodą tzw. kuli śniegowej) lub pełniące określone funkcje w społeczności lokalnej. Cechą wspólną respondentów wybieranych tą metodą było odgrywanie opinotwórczej roli w lokalnej społeczności, wpływ na bieg wydarzeń w gminie bądź prezentowanie ponadprzeciętnej aktywności na polu społecznym lub gospodarczym²⁰. Należy podkreślić, że proces rekrutacji w każdej z gmin był trudny i czasochłonny ze względu na dużą liczbę odmowy udziału i w niektórych przypadkach ostateczna liczba uczestników stanowiła nie więcej niż połowę wszystkich podejmowanych prób rekrutacji (lub zamierzonej, docelowej liczby uczestników). Charakterystyczne, że mimo ponawianych zaproszeń, autorzy spotkali się praktycznie z brakiem udziału osób ze szczebla lokalnej administracji samorządowej, z wyłączeniem wykonawczych organów pomocniczych (sołtysów). Sytuacja ta pozostaje w zgodzie ze wcześniejszymi doświadczeniami autorów z innych prac na tym terenie, dotyczącymi niechęci do wypowiadania się publicznie na tematy związane z ochroną przyrody u osób związanych z administracją lokalną.

W grupie specjalistów z zakresu gospodarki leśnej znalazły się trzy osoby. Pierwotnym założeniem było zaproszenie, głównie z poziomu lokalnego, trzech–czterech specjalistów związanych z gospodarką leśną i dobrze znających ten teren, oraz trzech–czterech przedstawicieli środowiska myśliwych związanych swoją działalnością z tym obszarem. Niewielka ostateczna liczba respondentów w tej grupie wynikała z dwóch powodów. Po pierwsze lokalne nadleśnictwo, mimo próśb o wydelegowanie co najmniej dwóch lub trzech przedstawicieli, zgłosiło zaledwie jedną osobę do udziału w warsztacie. Po drugie żadne z rekrutowanych czterech kół łowieckich operujących na tym obszarze nie skorzystało z zaproszenia do udziału w warsztacie. Swoje potwierdzenie uczestnictwa przysłał Zarząd Okręgowy Polskiego Związku Łowieckiego w Przemyślu, lecz ostatecznie, podobnie jak powyżej, na badanie nie przyjechał żaden z jego przedstawicieli.

16 GUGiK 2020.

17 UNEP/GRID-Warszawa 2015.

18 IBM SPSS Statistics 26.

19 Bryda 2014; Burski i Brzeziński 2014.

20 Jest to tzw. dobór celowy (Babbie 2004).

Tabela 1. Zestawienie grup respondentów warsztatów mapowania partycypacyjnego i pełnionych przez nich funkcji

Grupa respondentów	Kategoria uczestników ^{a)}
Spółeczność lokalna gminy Bircza (9)	lokalny przedsiębiorca, sołtys, nauczyciel, radny gminy, działacz kultury, rolnik
Spółeczność lokalna gminy Fredropol (7)	właściciel gospodarstwa agroturystycznego, lokalny przedsiębiorca, sołtys, członek stowarzyszenia, działacz społeczny
Spółeczność lokalna gminy Ustrzyki Dolne (6)	pracownik starostwa powiatowego, sołtys, listonosz, rolnik, kucharz, gospodyni domowa
Specjaliści z zakresu ochrony przyrody (5)	pracownik naukowy, działacz przyrodniczej organizacji pozarządowej, edukator przyrodniczy, pracownik organu ochrony przyrody
Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej (3)	pracownik nadleśnictwa, pracownik regionalnej dyrekcji Lasów Państwowych, pracownik biura urządzania lasu

a) Podane kategorie nie wyczerpują pełnego zakresu działalności poszczególnych osób. Jedna osoba może pełnić dwie lub więcej ról jednocześnie

Objaśnienia: w nawiasach podano liczbę uczestników.

Źródło: opracowanie własne.

W grupie respondentów związanych zawodowo z ochroną przyrody wzięło udział pięć osób. Próba celowa miała objąć osoby związane z ochroną przyrody np. poprzez pracę w jednostkach administracji publicznej, jednostkach naukowych czy też działalność w organizacjach pozarządowych związanych z ochroną przyrody. Tutaj liczba respondentów była również nieco mniejsza niż zakładana (sześć–osiem osób). Miało to związek z odmową udziału przez regionalną administrację ochrony przyrody (Regionalną Dyrekcję Ochrony Środowiska – RDOŚ), a także niezjawieniem się na warsztatach, mimo zapowiedzi przyjazdu, przedstawicieli lokalnych parków krajobrazowych.

2.3. Przebieg dyskusji

W trakcie dyskusji uczestnicy byli proszeni o skupienie się na korzyściach z przyrody **najważniejszych dla jakości życia społeczności lokalnych** danego terenu. Nie byli pytani o korzyści, które są ważne dla nich samych ani te istotne z punktu widzenia jakiś szczególnych grup bądź społeczeństwa w szerszym rozumieniu. Podczas jednego z warsztatów uczestnicy zinterpretowali to zadanie jako wczucie się w perspektywę wójta, którego celem jest zapewnienie wysokiej jakości życia wszystkich mieszkańców gminy. Zasadniczą część dyskusji dotyczyła również korzyści, których źródłem jest **obecnie przyroda**, a dopiero w dalszej części, pogłębiającej uzyskane wyniki, moderatorzy otwierali dyskusję nad historycznymi uwarunkowaniami powstania lub zmniejszenia wagi danych korzyści, a także zagrożeniami, które mogą umniejszyć te korzyści w przyszłości. Dla niektórych respondentów skupienie się na aktualnej sytuacji nie było łatwe, pojawiały się wypowiedzi dotyczące potencjału do korzystania z pewnych aspektów przyrody bądź korzyści, który były istotne lub powszechnie dostępne w przeszłości, natomiast aktualnie nie mają szerokiego zasięgu. Wszystkie te komentarze zostały zapisane i przeanalizowane, aczkolwiek autorzy traktują je jako uzupełnienie głównego wyniku badania.

2.4. Wyniki mapowania partycypacyjnego

Respondenci z gmin Bircza i Ustrzyki Dolne wskazali jako najważniejsze korzyści odpowiadające zaopatrzeniowym (materialnym) usługom ekosystemowym. Były to w pierwszej kolejności: pozyskiwanie drewna na cele opałowe, pozyskiwanie drewna na cele inne niż opałowe, a następnie hodowla zwierząt²¹, zbieranie dziko żyjących grzybów, ziół i jagód, oraz: pozyskiwanie dzikich zwierząt i ich wytworów (w gminie Bircza), a także pobieranie wody do picia (w gminie Ustrzyki Dolne). Z kolei respondenci z gminy Fredropol wybrali do oznaczania na mapie wyłącznie korzyści o charakterze kulturowym: wartości estetyczne i krajobrazowe, dziedzictwo kulturowe, wartość istnienia, wartości duchowe lub religijne, uprawianie sportu i turystyki oraz rekreacji. W **grupie ekspertów** z zakresu ochrony przyrody wybrane zostały zarówno korzyści zaopatrzeniowe (materialne), jak i kulturowe (niematerialne), przy czym w pierwszej kolejności pod względem liczby wskazań respondentów uplasowały się korzyści z pozyskiwania drewna na cele opałowe, a następnie (z równą liczbą głosów) uprawa roślin, hodowla zwierząt, uprawianie sportu, turystyki, rekreacji oraz wartości estetyczne i krajobrazowe (**tab. 2**).

Odmierna sytuacja wystąpiła natomiast w grupie ekspertów z zakresu gospodarki leśnej – respondenci odmówili wyboru pięciu korzyści z przyrody najważniejszych dla jakości życia społeczności lokalnych, a także oznaczania tych korzyści na mapie. Zamiast tego grupa skupiła się na omówieniu wszystkich korzyści z przedstawionej listy w kontekście ich roli dla jakości życia społeczności lokalnej. Argumentów za takim wyborem sposobu postępowania pojawiło się kilka. W pierwszej kolejności respondenci wskazali na holistyczne podejście leśnictwa do środowiska – zorientowane na dbałość o różne funkcje lasu, które potencjalnie mogą dostarczać wszystkich korzyści z przedstawionej listy.

21 Pod skrótowym pojęciem „hodowla zwierząt” rozumiane były chów i hodowla zwierząt, w tym prowadzenie wypasu, hodowla ryb i pszczelarstwo, o czym respondenci byli informowani na początku badania.

Tabela 2. Pięć korzyści z przyrody najważniejszych dla społeczności lokalnych, wybranych przez uczestników poszczególnych warsztatów, w kolejności odpowiadającej liczbie uzyskanych głosów

Grupa respondentów	Pięć najważniejszych korzyści z przyrody, wybranych przez grupę do oznaczania na mapie				
	najważniejsze			mniej ważne	
Społeczność lokalna gminy Bircza	pozyskanie drewna na cele opałowe ^a	pozyskanie drewna na cele inne niż opałowe ^a	hodowla zwierząt (w tym możliwość wypasu, stawy, pasieki)	zbieranie dziko żyjących grzybów / ziół / jagód ^b	pozyskiwanie dzikich zwierząt i ich wytworów ^b
Społeczność lokalna gminy Fredropol	wartości estetyczne i krajobrazowe	dziedzictwo kulturowe	wartość sama w sobie / wartość istnienia	wartości duchowe lub religijne	uprawianie sportu / turystyki / rekreacji
Społeczność lokalna gminy Ustrzyki Dolne	pozyskanie drewna na cele opałowe	pozyskanie drewna na cele inne niż opałowe	zbieranie dziko żyjących grzybów / ziół / jagód	hodowla zwierząt (w tym możliwość wypasu, stawy, pasieki)	pobieranie wody do picia
Specjaliści z zakresu ochrony przyrody	pozyskanie drewna na cele opałowe	uprawa roślin (w tym sadownictwo)	pozyskiwanie drewna na cele inne niż opałowe ^c	uprawianie sportu / turystyki / rekreacji ^c	wartości estetyczne i krajobrazowe ^c
Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej	odmowa wyboru				

Objaśnienia: grupy oznaczone indeksem górnym a, b lub c oznaczają korzyści, które uzyskały tyle samo głosów; odpowiednimi kolorami zaznaczone są korzyści należące do tej samej kategorii według klasyfikacji CICES²⁰: pomarańczowy – usługi zaopatrzeniowe (wg IPBES materialne); niebieski – usługi kulturowe (wg IPBES niematerialne)²¹.

Źródło: opracowanie własne.

Według respondentów zadaniem leśników nie jest wybieranie ważniejszych spośród tych korzyści, ale dbałość o możliwość dostarczania wszystkich z nich: „[Lasy Państwowe]²⁴ dostarczają wszystkich tych usług. (...) Ciężko jest je spozycjonować, bo one są po prostu równoważne. Zarówno pozyskanie drewna, jak i badania naukowe w lasach zagospodarowanych czy lasach chronionych formami ochrony przyrody, czy lasy w aspekcie czystości powietrza, czy dziedzictwa kulturowego, jakie mamy na naszym terenie. One wszystkie te funkcje mają po prostu spełnić i [my leśnicy] mamy się tym zajmować. Jeżeli Państwa oczekiwania będą takie, że mamy spośród nich wybrać pięć, pomijając wszystkie inne, to będzie dla nas praca tak naprawdę niewykonalna. (...) Po prostu one są dla nas równoważne. Leśnictwo zarówno ma dostarczać drewna, ma zapobiegać erozji, ma edukować przyrodniczo (...). To są tylko odmienne sfery naszej działalności” [Specjalista z zakresu gospodarki leśnej]. Kolejny argument dotyczył **trudności**

22 CICES – *The Common International Classification of Ecosystem Services*; wyróżnia trzy podstawowe rodzaje usług ekosystemowych (w niniejszych badaniach przedstawianych jako korzyści z przyrody): zaopatrzeniowe, kulturowe oraz regulacyjne. W niniejszych badaniach na początkowej liście usług ekosystemowych proponowanych respondentom do dyskusji znajdowały się usługi ze wszystkich grup. W efekcie dyskusji grupy i głosowania nad pięcioma usługami najważniejszymi dla jakości życia społeczności lokalnych wybrane zostały wyłącznie usługi z grup zaopatrzeniowej i kulturowej, nie została wybrana natomiast żadna usługa regulacyjna.

23 Haines-Young i Potschin 2018.

24 W nawiasach kwadratowych wstawiane są wyjaśnienia i dopiski autorów rozdziału niezbędne do zrozumienia wypowiedzi respondenta. Wstawki te zawierają wyłącznie określenia pojawiające w szerszym fragmencie rozmowy, w kontekście której dany cytat jest interpretowany przez autorów.

w generalizowaniu perspektywy społeczności lokalnych, które nie są jednorodne pod względem preferencji dotyczących środowiska: „No, według mnie, wybranie tylko pięciu korzyści spośród całej listy jest niemożliwe. Dlatego że Nadleśnictwo Bircza to jest olbrzymi obszar i mieszkańcy mogą reprezentować różne zawody, różne stanowiska, mieć odmienne wyobrażenia o rzeczywistości. I wypowiadać się za całe społeczeństwo, jeszcze z perspektywy leśnika, jest bardzo ciężko” [Specjalista z zakresu gospodarki leśnej].

Respondenci wyjaśnili, że ich zadanie polega na **zapewnianiu potencjału świadczenia różnych korzyści z przyrody**, natomiast **ustalenie priorytetów i faktyczne wykorzystanie tego potencjału to rola społeczności lokalnych i ich władz**: „Bo jeżeli my realizujemy politykę leśną państwa, to jeżeli ta wizja innych grup społecznych będzie miała bezpośredni wpływ na to, jak my mamy gospodarować w lesie, to my się obrócimy w tą stronę, po prostu. My jesteśmy wykonawcą odpowiedniej polityki. Musimy spełniać wszystkie funkcje, tylko i wyłącznie po to, żeby pozostała część społeczeństwa mogła sobie wybrać, które jej najlepiej pasuje. I ja bym ten cały wybór z tej listy pozostawił właśnie tym ludziom” [Specjalista z zakresu gospodarki leśnej].

Dodatkowo, zdaniem respondentów z tej grupy, zadanie wyboru pięciu najważniejszych korzyści z przyrody jest utrudnione przez bogactwo przyrodnicze Nadleśnictwa Bircza i **współzależność różnych korzyści z przyrody**, która utrudnia wyróżnienie konkretnego obszaru dostarczającego daną korzyść: „Jak to przestrzennie podzielić? Bo jedna przestrzeń jest zależna i bezpośrednio wynika z drugiej. W całości jest to komplementarne. Nie da się tego fragmentu wyciąć i powiedzieć [którą korzyść dostar-

cza]...” [Specjalista z zakresu gospodarki leśnej]. „I nawet [trudno jest] wykluczyć któreś z tych korzyści, bo jak dla mnie to teren Nadleśnictwa Bircza spełnia wszystkie te wymienione korzyści” [Specjalista z zakresu gospodarki leśnej]”. Zadanie oznaczania korzyści na mapie, zdaniem respondentów, utrudnione by było również z **powodu skali oraz opisu mapy**, w niektórych przypadkach nieadekwatnej do poziomu szczegółowości warunków dostarczania określonych korzyści: „Musiałaby to być co najmniej mapa drzewostanowa Nadleśnictwa w skali 1:10000 z opisem taksacyjnym wszystkich drzewostanów i wtedy można by było powiedzieć, że jeżeli występuje tam jodła, jawor, to będą to lepsze drzewostany dla pasiek, niż lite drzewostany sosnowe. Chociaż niekoniecznie, bo lite drzewostany sosnowe w warunkach «Pogórzowych» są tak podszyte jeżyną i innymi (...), że te są doskonałym pastwiskiem dla pszczół. I dlatego to jest takie trudne. Nie da się tego przyłożyć [na mapę]” [Specjalista z zakresu gospodarki leśnej].

2.4.1. KORZYŚCI Z PRZYRODY W OCZACH RESPONDENTÓW ZE SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ GMINY BIRCZA

Zdaniem respondentów teren gminy Bircza dostarcza mieszkańcom wielu różnych korzyści z przyrody, potencjalnie mogących przekładać się na jakość życia: „Ja myślę w ten sposób, że wszystkie elementy, które tutaj są zaznaczone, w tym momencie akurat są ogólnie dostępne w zależności od potrzeb ludzi, jeśli ktoś chce się tym zająć, nie jest to zabronione, z każdego elementu można skorzystać.” [Bircza. Społeczność lokalna]. Z listy proponowanych korzyści respondenci wybrali następujących pięć najważniejszych i aktualnie wykorzystywanych przez społeczność lokalną: (1) pozyskanie drewna na cele opałowe, (2) pozyskanie drewna na cele inne niż opałowe, (3) hodowla zwierząt (w tym możliwość wypasu, stawy, pasieki), (4) zbieranie dziko żyjących grzybów, ziół lub jagód oraz (5) pozyskiwanie dzikich zwierząt i ich wytworów.

Pozyskiwanie drewna, zarówno na cele opałowe, jak i inne niż opałowe, zostało jednogłośnie wybrane w grupie jako najważniejsza korzyść z przyrody dla społeczności lokalnej. Obie te korzyści, zdaniem respondentów, mają istotne, wymierne finansowo znaczenie dla całej społeczności lokalnej, a przemysł drzewny jest podstawą lokalnej gospodarki i zapewnia podstawowy byt materialny mieszkańcom dzięki tworzeniu miejsc pracy: „u nas w obecnym czasie najważniejszą taką korzyścią tutaj ze środowiska jest przede wszystkim las, pozyskiwanie drewna, no i związane z tym przemysły. Tutaj ludzie pracują, mają z tego pieniądze, to jest taka najważniejsza wartość. Oczywiście te inne są nie mniej ważne, na przykład przyrodnicze i takie ważne dla zdrowia, dla turystyki. No niemniej jednak ja bym tutaj wyróżnił [przemysł drzewny] – to po prostu miejsce pracy, zakłady, w każdej miejscowości jakiś tartaczek malutki czy większy, w Birczy jest największy i który zatrudnia największą ilość ludzi, no i w nadleśnictwach, gdzie przy tej fachowej pracy, przy uprawach leśnych, przy oczyszczaniu lasu, pozyskaniu drewna i tak dalej pracuje najwięcej ludzi. Bo tak, to tu by nie było już co robić. Natomiast pozostałe te [korzyści] są, można powiedzieć, już na dalszych miej-

scach” [Bircza. Społeczność lokalna]. Przemysł drzewny jest postrzegany jako **podstawowy element lokalnej gospodarki**, na którym opierają się dochody gminy i mieszkańców – bezpośrednio poprzez wykonywaną pracę bądź też pośrednio poprzez dostępność innych miejsc pracy dzięki istnieniu przemysłu drzewnego w lokalnej gospodarce: „Jeżeli nie byłoby z jakiegoś powodu możliwości pracy w lesie, to ci ludzie, którzy pracują w lesie, po prostu by stąd musieli wyjechać. Gdyby tych ludzi nie było, to nie byłoby też i dzieci, które chodzą do szkoły, gdyby nie było tych dzieci, nie byłoby szkół, więc to jest wszystko system naczyń połączonych” [Bircza. Społeczność lokalna].

Ważna dla mieszkańców jest też dostępność bardzo **istotnego i taniego surowca – drewna opałowego**: „Ekonomicznie dla nas jest bardzo ważne to, że możemy na miejscu kupić materiał opałowy, który jest nam potrzebny na sześć miesięcy bytowania i nie wyobrażam sobie innej alternatywy. Jeśli byśmy stracili dostęp do tych źródeł energii, żeby po prostu jeździć, gdzieś daleko kupować to drewno lub palić węglem, który jest przecież jednak bardzo drogi...” [Bircza. Społeczność lokalna]. Respondenci zwrócili uwagę, że w gminie nie ma alternatywy w postaci gazu do ogrzewania domów i mieszkań. Zakup drewna opałowego na lokalnym rynku jest postrzegany przez nich jako istotna **korzyść ekonomiczna**, choć równocześnie pojawiały się głosy o tym, że mieszkańcom nie oferuje się preferencyjnych cen za drewno, jak np. firmom spoza terenu gminy dokonujących większych zakupów: „Często tak jest, że my mieszkając na tym terenie (...) za drewno musimy kupić drożej niż inni, którzy nie mieszkają tutaj. (...) na przykład ja, idąc do nadleśnictwa, płacę za metr drewna na przykład 150 zł, a przyjeżdża jakiś przedsiębiorca czy ktoś, kupuje duże ilości i on kupuje za dużo mniej, (...) ale to już jest polityka nadleśnictwa i jakaś taka ogólna, którzy powinni mieszkańcom też na rękę w jakiś sposób pójść” [Bircza. Społeczność lokalna]. Pomimo kierunkowania dyskusji przez moderatorów na korzyści z przyrody czerpane przez społeczność lokalną, zauważona została dysproporcja pomiędzy lokalnym wykorzystaniem pozyskiwanego drewna a jego eksportem poza teren regionu kosztem eksploatacji lokalnego środowiska: „Drzewo, to jest wiadomo tutaj jakiś trzon tej dyskusji, ale moim zdaniem też większość drzewa idzie na eksport *de facto* z tych terenów i ci ludzie, co użytkują to drzewo do opałów, to *de facto* mieszkańcy tych rejonów. Dostaliby na przykład jak gdyby taki jakiś limit tego drzewa, który im na 100% wystarczy do ogrzania, to i tak jest znikoma część tego drzewa, które w ogóle tu jest wywożone...lasy są, no nie chcę mówić tam głośno, moim zdaniem są dewastowane. Moim zdaniem (...) ci ludzie co tu mieszkają (...) oni z tego powinni mieć największe korzyści, a nie że spoza tego środowiska ludzie korzystają jak najwięcej” [Bircza. Społeczność lokalna]. Wyjątkiem jest tzw. gałęziówka, skupowana od nadleśnictwa przez mieszkańców „w dosyć dobrych dla nas cenach” [Bircza. Społeczność lokalna].

Dostarczanie przez las drewna na cele opałowe i inne niż opałowe jest, zdaniem respondentów, nierozłącznie – dostępność i występowanie tych korzyści nakładają się na siebie w warunkach obecnego modelu gospodarki leśnej, dlatego też podczas warsztatów były łącznie dyskutowane

i oznaczane na mapie. Z pozyskiwania drewna natomiast wyłączone są obszary objęte ochroną prawną, w tym np. rezerwy i strefy przypotokowe.

Z całego zakresu korzyści obejmowanych przez **hodowlę zwierząt**, w opiniach respondentów, na terenie gminy obecnie przeważają pasieki. Inne rodzaje hodowli, zdaniem respondentów, występowały powszechnie do lat 90. XX w., po czym aktywności te zamierały, wraz z upadkiem państwowych gospodarstw rolnych (PGR-ów). Obecne tereny rolne to, zdaniem respondentów, przede wszystkim łąki. Hodowla zwierząt (niegdyś m.in. krów, koni) **nie ma obecnie dużego znaczenia ekonomicznego** dla społeczności lokalnej, choć może odbywać się w wybranych miejscach, w skali dużo mniejszej niż dawniej: „jak w wiosce jest jeden albo dwa konie, albo jedna krówka czy dwie, to jest teraz góra” [Bircza. Społeczność lokalna]. Istnieje przy tym wyraźny sentyment do tego rodzaju gospodarowania: „Ja Panu powiem tak, powinniśmy się teraz opierać na tej właśnie hodowli zwierząt, a to dlatego – kiedyś wszyscy przy tych miejscowościach praktycznie byli rolnikami (...) i jeśli grunt typowo rolny, który był orką, teraz jest zamieniony na łąkę, po co go znowu przekształcać na orne, jeśli właśnie może służyć tej hodowli, do wypasu” [Bircza. Społeczność lokalna]. W wypowiedziach respondentów odczuwalny był sentyment za czasami, kiedy hodowla zwierząt była prowadzona na większą skalę – wyrażano chęć jej zwiększenia na terenie gminy. Hodowla pszczół jest natomiast często podejmowana w małej skali, wiąże się z tradycjami regionu. Szczególnie istotna jest produkcja miodu spadziowego, charakteryzująca się cykliczną (co kilka lat) obfitością spadzi. Zdaniem respondentów lokalny mikroklimat, czystość środowiska i bliskość lasów odgrywają ważną rolę dla pszczelarstwa. Istnieją również stawy hodowlane, choć tworzenie nowych miejsc tego typu wiąże się ze znacznymi utrudnieniami administracyjnymi.

Na terenie gminy istnieją **certyfikowane gospodarstwa ekologiczne**, a prowadzenie takiej działalności jest – zdaniem respondentów – potencjałem, który może być dalej rozwijany w gminie: „jest wiele takich gospodarstw, które tam mają swoje produkty, takie na przykład nabiał, sery i tak dalej, ale to jest tak, no, sprzedawane po prostu z ręki do ręki. Myślę, że z tego względu, że te wszystkie przepisy i te certyfikaty przerażają niektórych ludzi i nawet pewnie się za to nie zabierają i ... chociaż naprawdę są smaczne te rzeczy takie...” [Bircza. Społeczność lokalna].

Zagrożeniem hodowli zwierząt jest, w opinii respondentów, **konkurencja ze strony innych działalności** rolniczych, wspomaganych dotacjami, np. sadzenie wierzby energetycznej, która – zdaniem respondentów – nie ma uzasadnienia w tym regionie i negatywnie wpływa na jakość gleby. Jednocześnie należy pamiętać, że pastwiska mogą być niszczone przez zwierzynę leśną, zwłaszcza dziki.

Zbieranie dziko żyjących grzybów, ziół i jagód dyskutowane było przede wszystkim jako dodatkowe, ale istotne, źródło utrzymania mieszkańców: „[Zbieranie grzybów] jest dodatkowym źródłem dochodów, bo z tego, co się orientuję, są osoby na terenie naszej gminy, które naprawdę z tych suszonych grzybów, które później sprzedają, no mają spore dochody. Nawet jedna pani mówiła mojej żonie, że za jeden sezon zbierania tych grzybów i suszenia, i sprzedaży

potrafiła zrobić wesele swojej córce, także to są duże dochody.” [Bircza. Społeczność lokalna]. Grzyby skupywane są lub sprzedawane do przedsiębiorstw spoza regionu: „znam rodzinę, która (...) przemysłowo, ale domowo marynuje i prawdziwki (...) ma odbiór do Warszawy do restauracji, takich można powiedzieć dobrej” [Bircza. Społeczność lokalna]. Szczególnie popularne i specyficzne dla tego regionu (wraz z Bieszczadami i Beskidem Niskim) są rydze: „Jest kilkanaście czy kilkadziesiąt osób, które praktycznie próbują się tak przemysłowo zajmować przetwórstwem rydza. Najpierw te osoby same zbierały i przetwarzały je właśnie w słoikach, pasteryzowały, ale później doszły do wniosku, że nie opłaca im się chodzić do lasu, bo szkoda czasu, lepiej kupić rydza od miejscowych, no i tak się dzieje, i to jest też dobre (...) w okresie, kiedy występuje na naszym terenie, przyjeżdżają nawet firmy, które kupują rydze. Są nawet ogłoszenia na tablicach ogłoszeń z kalibracją wielkości rydza i ceną, także jest to też źródło dochodów” [Bircza. Społeczność lokalna].

Poza aspektem dochodowym, w zbieraniu dziko żyjących grzybów, ziół i jagód respondenci wskazywali również na korzyści **typowo rekreacyjne**. Zbieranie grzybów z myślą o rekreacji jest zajęciem uprawianym nie tylko przez społeczność lokalną, ale również turystów, którzy w tym celu przyjeżdżają do gminy Bircza: „Jest jeszcze aspekt kulturowy tego wszystkiego. Raz, że jest to fajne spotkanie z przyrodą, z rodziną wyjeżdża się, aby ten czas mile spędzić właśnie na tym grzybobraniu, nawet czy on [grzyb] jest czy nie ma, ale jest fajna sprawa, bo można pospacerować po lesie” [Bircza. Społeczność lokalna]. Zbieranie i domowe przetwarzanie grzybów jest bardzo popularne, również ze względu na ich powszechne występowanie – mieszkańcy zbierają je zarówno w okolicach domów, jak i miejscach oddalonych od miejsca zamieszkania.

Istnieje również **turystyka** związana ze zbieraniem grzybów, która jest źródłem zarobków dla właścicieli podmiotów agroturystycznych. Z dziko rosnących owoców mieszkańcy zbierają jeżyny, maliny, czarny bez, głóg. Natomiast spośród ziół popularne są dziurawiec czy mniszek lekarski. Respondenci wskazywali również na chronione rośliny zielne, które mogą przyciągać zainteresowanych botaników, np. ostrożeń siedmiogrodzki *Cirsium decussatum* Janka²⁵. Powszechna obecność roślin zielnych zwiększa też, zdaniem respondentów, jakość i wartość odżywczą siana zbieranego jako pasza dla zwierząt gospodarskich: „[Mieszkańcy] mogliby handlować sianem, jak ktoś by był tutaj taki bardziej operatywny, ze względu na to, że w tej właśnie roślinności jest tak bardzo dużo tych różnych ziół i to siano ma taką wartość (...) Na tych pastwiskach krowy – pasąc się – to w ogóle wartość tego mleka była dużo większa, jak gdziekolwiek indziej” [Bircza. Społeczność lokalna].

Eksploracja lasów w celu zbierania dziko rosnących grzybów, ziół i jagód może być ograniczana przez **obawy przed spotkaniem z dzikimi zwierzętami**, przede wszystkim niedźwiedziami. Obawy te, zdaniem respondentów, są udziałem przede wszystkim mieszkańców, znających lepiej realia tutejszej przyrody, niż przyjezdnych: „U nas miejscowi się bardziej boją w głąb lasu wchodzić, bo znają zagrożenie

25 Nazwa wg „Atlasu roślin” [brak daty].

nia. Na terenie miejscowości mojej jest trzech, którzy się wybudowali z Krakowa, także przyjeżdżają i w okresie tego grzybobrania, jak opowiadają, gdzie oni byli, to mi włosy po prostu dęba stają, że mają odwagę w głąb lasu Ja mówię, no nasi nie są tak odważni, przeważnie miejscowi zbierają w pobliżu domu, nie zapuszczają się aż tak w głąb lasu, a ci z zewnątrz są bardziej odważni” [Bircza. Społeczność lokalna]. Poza tym respondenci zauważyli, że najlepsze grzyby, maliny i jeżyny najobficiej występują w miejscach, gdzie są prześwietlenia, czyli przede wszystkim na obrzeżach, a nie w głębi lasu, choć można tam zbierać np. opieńki. Jako miejsce występowania grzybów wskazano również zadrzewienia śródpolne. Zioła i dzikie owoce są również obfite na terenach dawnych PGR-ów.

Pozyskiwanie dzikich zwierząt i ich wytworów, w tym poprzez działalność łowiecką, odbywa się praktycznie wszędzie na terenie gminy, nie tylko w kompleksach leśnych, ale też na otwartych terenach. Łowiectwo uprawiają zarówno osoby z gminy, w niewielkiej skali (zdaniem respondentów jest to kilkanaście osób z każdej wsi lub miejscowości), oraz w większej liczbie osoby przyjezdne – w tym zagraniczni myśliwi, np.: „Niemcy są zakwaterowani w gospodarstwach agroturystycznych w Birczy i już mają stałe miejsca i także przyjeżdżają tutaj na polowania. (...) Dodatkowe źródło dochodów dla mieszkańców, którzy ich przyjmują, też jest ważna sprawa” [Bircza. Społeczność lokalna]. Myśliwi jako turyści zostawiają, zdaniem respondentów, więcej pieniędzy w gminie niż zwykli turyści, co stanowi istotny dochód dodatkowy dla osób prowadzących np. gospodarstwa agroturystyczne: „Niemcy chcą tu przyjeżdżać z tego tytułu też, że tutaj jest jeszcze dzikość tych zwierząt i tych lasów, i tego wszystkiego i inaczej przebiega polowanie (...) w sensie zachowania zwierząt (...), i otoczenia całego” [Bircza. Społeczność lokalna]. Pojawił się również głos o tym, że teren gminy zaczyna powoli tracić swój dziki charakter, głównie z powodu intensywnej gospodarki leśnej i rozbudowy sieci dróg leśnych, w efekcie czego zagraniczni myśliwi zaczynają poszukiwać nowych terenów do polowania w innych państwach Europy Wschodniej.

Głównymi obiektami zainteresowania myśliwych, szczególnie przyjezdnych, są jelenie i dziki. Lokalnym myśliwym łowiectwo dostarcza korzyść przede wszystkim rekreacyjną i kulturową, nie generuje natomiast zysków: „Nie ma co ukrywać, na terenie naszej gminy jest spora ilość myśliwych i przede wszystkim, jeśli chodzi o dziki, zatrzymują je dla siebie, czyli kupują te dziki w swoim kole łowieckim, płacą za to, częstują własną rodzinę, ale również mogą i przyjaciół, to jest też ważna sprawa (...). Oczywiście, od myśliwego możesz sobie tam odkupić czy wziąć jako prezent. W Przemyślu jest też sklep z wędlinami z dzicyzny, można sobie kupić. Produkty uboczne to nie tylko poroże, ale przecież to są skóry, to są kopyta, które się przerabia na kleje, szczególnie jeśli chodzi o renowację mebli, to się używa tych starych klei kazeinowych z kopyt, no i poroża” [Bircza. Społeczność lokalna]. Jako istotną korzyść z łowiectwa respondenci wskazywali również spożywanie dzicyzny w aspekcie zarówno zdrowotnym, jak i kulturowym – pielęgnowania tradycji: „System komunistyczny (...) doprowadził do tego, że zamarła tradycja przedwojenna spożywania mięsa z dzicyzny i przetworów, i to pomału wraca.

Ludzie zaczynają tego szukać i to jest też dobra alternatywa, żeby po prostu ludzie się nauczyli sporządzać potrawy z tego mięsa, bo naprawdę mało kto potrafi. (...) Jest droższe niż w sklepie. Ale zdrowsze” [Bircza. Społeczność lokalna]. Mówiono również o właściwościach leczniczych dzicyzny, a także produktów medycyny naturalnej, do produkcji których wykorzystuje się np. poroża. Zbieranie poroży funkcjonuje jako dodatkowe zajęcie zarobkowe mieszkańców gminy – w sezonie w gminie regularnie pojawiają się ogłoszenia o skupie. Wspomniano również o łowieniu ryb w rzekach, chociaż w kontekście zmniejszenia się ich liczby wskutek zwiększającego się zanieczyszczenia rzek, spowodowanego odprowadzaniem ścieków oraz śmieciami.

Możliwość pozyskiwania dzikich zwierząt, jest zdaniem respondentów, ograniczana przede wszystkim przez **obecność drapieźników** – wilków. Respondenci wiązali zmniejszenie liczby jeleni z obecnością wilków, choć pojawił się również głos o zwiększającej się presji myśliwych na populację jeleni. Negatywną konsekwencją obecności dzikich zwierząt (w szczególności dzików i saren) są utrudnienia w uprawie roślin – zdaniem respondentów przydomowa uprawa jest albo zarzucana z powodu strat powodowanych przez zwierzynę, albo wiąże się z groźbą zniszczenia terenu.

Respondenci z tej grupy dyskutowali również nad **korzyściami z przyrody**, które ich zdaniem są bardzo istotne, nie tylko dla ich społeczności lokalnej, ale szerzej, więc z tego względu **nie zostały wybrane** do oznaczania na mapie jako jedne z pięciu najistotniejszych lokalnie: „Ogólnie dla wszystkich, dla naszego środowiska (...) pierwsze jest utrzymanie mikroklimatu. Lasy, przyroda jako taka, to są płuca, ponieważ jest fotosynteza. Przez właśnie przyrodę jako taką, drzewa, kwiaty i tak dalej jest zamiana dwutlenku węgla na tlen i jeżeli by tego nie było, to po prostu przestalibyśmy istnieć. Stąd my tu mamy czystość tego klimatu, na tym jakichś smogów czy innych, nie jesteśmy tutaj na razie jakoś narażeni” [Bircza. Społeczność lokalna]. Rola przyrody na terenie gminy Bircza w dostarczaniu korzyści dla szerszego obszaru niż sama gmina jest postrzegana też jako potencjał rozwoju i możliwość przyszłych zysków dla mieszkańców: „Przy tej sytuacji, jaka jest w ogóle, w świecie, ocieplenie globalne i wszystko, to my (...) myślę, że mamy dużą szansę, my, zadecydować o tym, że możemy pozyskać duże pieniądze w tym związku. (...) Można by było wziąć alternatywy różne takie tego światowe, z których można naprawdę, moim zdaniem, pozyskać bardzo duże pieniądze ze względu na ochronę środowiska (...), wtedy można dyskutować na temat nawet tych zwierząt, że ludzie mogą się kulturą zająć regionalną, mogą wszystko umocnić względem turystyki, bo na to będą pieniądze” [Bircza. Społeczność lokalna].

Innym przykładem takiej korzyści, czerpanej z przyrody gminy Bircza przez mieszkańców szerszego obszaru, jest ochrona przed powodzią i suszą. Zdaniem respondentów kluczowe dla wykorzystania potencjału gminy, bazującego na zachowaniu walorów przyrodniczych, jest zapewnienie źródeł utrzymania mieszkańcom, innych niż związane z gospodarką leśną, takich które byłyby wystarczające i powszechnie dostępne. Społeczność lokalna potrzebuje do wykorzystania tego potencjału wsparcia władz wyższego

szczebla: „Nie szukajmy czegoś po prostu gdzieś dalej, a tutaj mamy na miejscu, właśnie przez to, że mieszkamy w tym terenie bardzo ubogim, gdzie rolnictwo już się dawno temu zatraciło, właśnie mamy przez to potężny potencjał, bo nigdzie w Polsce nie znajdziemy takiego miejsca, gdzie gleba ekologicznie już jest tak czysta. Na moim przykładzie, sześć hektarów ziemi, niech mi ktoś w centralnej Polsce pokaże, gdzie przez 20 lat nie było nawozów sztucznych. Ja już mogę dostać certyfikat na to i mogę produkować żywność ekologiczną, bo mam gotowy grunt, a ktoś innych choćby chciał, a tego nie osiągnie i tu jest też ten problem, tylko trzeba nam to umożliwić, ale to już jest gospodarka, polityka państwa” [Bircza. Społeczność lokalna].

Choć zachowanie walorów przyrodniczych dyskutowane było jako potencjał rozwoju społeczności lokalnych, to **utworzenie Turnickiego Parku Narodowego jednoznacznie oceniane było jako zagrożenie** dla dostarczania korzyści z przyrody dla społeczności lokalnych. Obawy dotyczyły przede wszystkim ograniczeń w prowadzeniu gospodarki leśnej i utraty dotychczasowych miejsc pracy, której konsekwencją byłaby emigracja mieszkańców: „Ja jestem takiego zdania i chyba myślę, że większość mieszkańców jest takiego zdania, że utworzenie Parku Turnickiego byłoby dla nas szkodliwe, bo trzeba chronić przyrodę, ale razem z ludźmi, bo tutaj człowiek, jako ten element tej przyrody, jest moim zdaniem w tej chwili najbardziej zagrożony na naszym terenie” [Bircza. Społeczność lokalna]. Respondenci zauważyli, że planom utworzenia Parku nie towarzyszy żaden program dla społeczności lokalnych, a także wątpią w możliwość szerokiego i szybkiego rozwoju turystyki w ich gminie związanego z powstaniem parku narodowego: „Bo park narodowy nie daje nam zastępczej alternatywy, która by równoważyła to, co teraz mamy, i oni tego nigdy nie zrobią. Park narodowy znajdowałby się, dajmy na to, tam, blisko Arłamowa, Turnicy. Swoją otuliną zajmowałby nasze wszystkie okoliczne łąki po same praktycznie domostwa, jesteśmy wtedy ograniczeni ze wszystkim. Nawet ja już nie mówię o tej działalności rekreacyjnej, że po prostu praktycznie będzie zamknięty dostęp nawet do tego zbierania runa leśnego, grzybów, malin czy jeżyn, ale będzie zamknięta droga do rozwoju gospodarki rolnej naszej tutaj, w naszej gminie i to jest właśnie najgorsze. Nie mają po prostu nic zastępczego, co by nam mogli zaoferować. Otwarcie jesteśmy na dialog, nikt tego nie podejmuje, robią po prostu pewne rzeczy za naszymi plecami, bez konsultacji z mieszkańcami, którzy tutaj żyją od lat, od wielu pokoleń i są wręcz obrażeni na to, że takie rzeczy się dzieją bez ich wiedzy i zdania” [Bircza. Społeczność lokalna]. Zdaniem respondentów, społeczność lokalna nie jest traktowana jako partner w dyskusji o parku narodowym, a koszty, które mieszkańcy poniosą z tytułu ograniczenia aktualnych działalności, nie są brane pod uwagę. Oczekivaliby natomiast dyskusji o rekompensatach z tytułu utworzenia parku, np. obliczonych na podstawie aktualnych zysków z gospodarki leśnej, która zostałaby ograniczona przez nową formę ochrony przyrody.

Nie oznacza to, że respondenci nie rozumieją znaczenia ochrony przyrody w ich gminie – pojawił się głos o roli lokalnych lasów w ochronie klimatu, zagrożeniach i obo-

wiązkach związanych z globalnym ociepleniem, aczkolwiek równocześnie zaznaczono, że wszelkie ograniczenia dla społeczności powinny być adekwatnie rekompensowane finansowo, a społeczność lokalna wspierana aktywnie przez władze w transformacji lokalnej gospodarki: „Bo wiadomo, że ten park, moim zdaniem, to jest tak naprawdę uratowanie życia nie tylko nam, tylko na całym świecie. (...) już jest tak ekologia zachwiana, że to będzie moment (...). Nie chodzi o Birczę, w ogóle o świat (...), tu jest zagrożenie prawdziwego życia, całej Ziemi, całej kuli ziemskiej (...). Polski rząd to jeszcze może wynegocjować poważne pieniądze względem tych różnych takich parków” [Bircza. Społeczność lokalna]. Rozumieniu potrzeby ochrony przyrody może towarzyszyć jednak poczucie niesprawiedliwego traktowania – obarczania kosztami tej ochrony, co postrzegane jest przez respondentów jako niesprawiedliwość. „Co nam daje w ogóle otwarcie parku? (...) to nie jest żadne rozwiązanie, że się turystyka rozwine (...), młodzieży na pewno się tutaj nie zatrzyma, a ci ludzie, którzy żyją teraz, to jeszcze bardziej podupadną, bo nie będzie pracy, nie będzie z czego żyć i nie będzie czym domów opalić, i co robić dalej? To po prostu jest, można powiedzieć, skazanie wszystkich na jakąś taką, można powiedzieć, torturę (...), bo coś musi być naprawdę takiego (...) da pracę ludziom, żeby po prostu nie dać im pieniądze z góry, bo dawanie pieniędzy to nic nie daje (...) w tych ZUL-ach²⁶ przecież tyle ludzi pracuje (...) tartaki i tak dalej, no kupę ludzi właśnie z tego żyje, a tutaj nie ma zakładu pracy innego, żadnego” [Bircza. Społeczność lokalna]. Zauważono również, że o ile proponowana otulina parku objęłaby tereny zamieszkiwane i użytkowane przez mieszkańców, to z granic parku wyłączony byłby Arłamów wraz z terenami użytkowymi przez ten ośrodek, co również oceniane jest jako niesprawiedliwe wobec społeczności lokalnej.

Oceniając wyniki warsztatów, respondenci odwołali się do swoich dotychczasowych doświadczeń z brakiem dialogu ze społecznościami lokalnymi o utworzeniu Turnickiego Parku Narodowego. Sama dyskusja, jej przebieg i wymiana doświadczeń odebrane były bardzo pozytywnie, wyrażona została jednak nieufność wobec sposobu wykorzystania wyników niniejszego badania. Respondenci wyrazili obawę, że wyniki te mogą być tendencyjnie zaprezentowane w celu poparcia idei utworzenia parku narodowego. Tym niemniej stwierdzono, że spotkanie ze społecznościami lokalnymi poświęconych tej tematyce powinno być zdecydowanie więcej oraz zadeklarowano zainteresowanie dalszym prowadzeniem dialogu.

PRACA Z MAPĄ – OMÓWIENIE WYNIKÓW PRZESTRZENNYCH MAPOWANIA WŚRÓD RESPONDENTÓW ZE SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ GMINY BIRCZA (MAPA NR 1, 2, 3)

Korzyści z przyrody dla człowieka, uznane przez uczestników warsztatu za najważniejsze dla jakości życia lokalnej społeczności, to: **pozyskanie drewna na cele opałowe, pozyskanie drewna na cele inne niż opałowe, hodowla zwierząt, zbieranie dziko żyjących grzybów/ziół/**

²⁶ Zakłady usług leśnych – prywatne przedsiębiorstwa świadczące usługi dla Lasów Państwowych – przyp. autorów.

jagód oraz **pozyskiwanie dzikich zwierząt i ich wytworów** (tab. 2). Wybór ten skupia się zatem na korzyściach z przyrody zaliczanych do tzw. zaopatrzeniowych usług ekosystemowych²⁷. Respondenci zasadniczo nie mieli problemów z mapowaniem poszczególnych usług, a sam proces odbywał się głównie poprzez wskazania wielkopowierzchniowe, czyli włączanie całych klas powierzchni (np. obszary leśne) do danej kategorii korzyści i następnie stosowanie zazwyczaj mniejszych powierzchniowo wyłączeń przestrzennych dla obszarów pozbawionych, zdaniem respondentów, danej korzyści. W nielicznych przypadkach zaznaczano precyzyjnie wybrane obiekty, np. stawy hodowlane. Na szczególną uwagę zasługują obie korzyści związane z pozyskaniem drewna, które w oczach respondentów charakteryzowała ogólna powszechność i dostępność, związana z dużą lesistością terenu gminy. Obszary dostarczające korzyści z pozyskania drewna rozciągają się zasadniczo na wszystkie obszary leśne, w tym również zagajniki i zadrzewienia, jednakże z wykluczeniem korzyści z miejscowej plantacji wierzby energetycznej, którą uznano za nieaktualną. Warto zauważyć, że nie różnicowano terenów leśnych ze względu na rodzaj i przeznaczenie pozyskiwanego materiału drzewnego – obydwie formy korzyści miały identyczną charakterystykę przestrzenną. Jako obszary wyłączone z dostarczania korzyści związanych z pozyskaniem drewna na terenach leśnych, w przypadku obydwu z nich wskazano rezerwaty i inne formy ochrony przyrody uniemożliwiające gospodarkę leśną. Nie wszystkie z nich były jednak możliwe do zaznaczenia na mapie obszarowo, np. pomniki przyrody. Ciekawe i wyróżniające grupę społeczności lokalnej gminy Bircza było zauważenie, że istnieją inne, pozaustawowe formy ochrony przyrody, wynikające z wewnętrznych regulacji Lasów Państwowych, które również wykluczają gospodarkę leśną. Należą do nich np. chronione strefy przepływowe czy też ostoje ksylobiontów²⁸ w drzewostanach rębnych (tzw. 5%²⁹). Wskazano też strefy ochronne dla gatunków chronionych, które z kolei wynikają z ustawy o ochronie przyrody, lecz są wyznaczane w uzgodnieniu z lokalnym zarządcą terenu (tutaj często nadleśnictwem).

W przypadku hodowli zwierząt zastosowano nieco bardziej szczegółową logikę mapowania, czyli zaznaczano głównie wybrane tereny dolin przy miejscowościach (np. Leszczawa Dolna) o charakterze rolno-łąkowym – „tereny łąkowe do granicy lasu z wyłączeniem zabudowań”. Nie dotyczyło to jednak całych klas powierzchni, tylko wybranych obszarów w bliskości siedlisk ludzkich, w których według respondentów prowadzi się wypas bydła lub owiec o charakterze małoskalowym. Dodatkowo wskazano obszar ze stawem hodowlanym w miejscowości Lipa oraz tereny pszczelarskie (Wola Korzeniecka, Huta Łodzińska, Leszcza-

wa Dolna, Łodzinka Górna) z rośliną miododajną – facelią, które częściowo pokrywały się obszarami hodowli i wypasu zwierząt. Na dużym poziomie ogólności wskazano natomiast tereny związane z pozyskiwaniem dziko żyjących zwierząt i ich wytworów – włączono wszystkie tereny leśne, łąki i tereny upraw. Z terenów leśnych, które mogłyby dostarczać tę korzyść, wyłączono obszary chronione i wyłączone z pozyskania na identycznej zasadzie, jak w przypadku pozyskania drewna. Podobnie, zbieranie grzybów/ziół/jagód objęło niemal cały obszar z niewielkimi wyłączeniami – plantacja w Starej Birczy, lotnisko w Krajnej, tereny zabudowane. W przypadku ostatnich dwóch korzyści podkreślano powszechność i dostępność ich występowania analogicznie do korzyści związanych z drewnem.

2.4.2. KORZYŚCI Z PRZYRODY W OCZACH RESPONDENTÓW ZE SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ GMINY USTRZYKI DOLNE

Respondenci z gminy Ustrzyki Dolne jako najważniejsze dla jakości życia społeczności lokalnej wybrali następujących pięć korzyści z przyrody: (1) pozyskiwanie drewna na cele opałowe, pozyskiwanie drewna na cele inne niż opałowe, zbieranie dziko żyjących grzybów, ziół lub jagód, hodowla zwierząt (w tym możliwość wypasu i pasieki) oraz pobieranie wody do picia. Wybór tych korzyści uzasadniony został poprzez ich podstawowe znaczenie dla dochodów i środków potrzebnych do życia dla członków społeczności lokalnej: „Jeżeli patrzymy o przetrwanie tutaj życia na naszym terenie, no to dla nas jest ważny opał, woda, takie rzeczy. Jeżeli patrzymy dalej, chęć pozyskania dodatkowych rzeczy, no to idziemy do lasu po grzyby. (...) wszystko zależy, od czego zaczynamy. Czy zaczynamy od tego, żeby przeżyć, czyli jedzenie, opał i inne rzeczy, a potem się skupiamy, jakie jest reszta dodatkowych (...) mniej ważnych” [Ustrzyki Dolne. Społeczność lokalna]. Możliwość zapewnienia podstaw utrzymania respondentzi wiązali z walorami przyrodniczymi, dzięki którym mogą pozyskiwać wybrane materiały, czerpać dodatkowe dochody oraz mieć pracę: „Dzięki tym walorom my żyjemy tutaj, ale też możemy to sprzedać, bo czy opał, czy zwierzęta, czy właśnie produkty lasu, tak? My to możemy sprzedać, ale tak samo jest dla nas do życia” [Ustrzyki Dolne. Społeczność lokalna].

Korzyści z **pozyskania drewna na cele opałowe i inne niż opałowe** dyskutowane były przez respondentów w bardzo podobny do siebie sposób, a w oznaczaniu na mapie różniły się one przede wszystkim obecnością lasów iglastych, z których zdaniem respondentów nie pozyskuje się drewna opałowego, natomiast obie te korzyści zostały oznaczone w lasach liściastych i mieszanych. Z pozyskiwania drewna wyłączone są rezerwaty. Pozyskiwanie drewna na cele opałowe i inne niż opałowe często realizowane jest równocześnie, dlatego dyskusja na ich temat odbywała się łącznie. Gospodarka leśna postrzegana jest przez respondentów przede wszystkim jako źródło dwóch podstawowych korzyści dla mieszkańców – **zatrudnienia oraz drewna opałowego**: „gospodarka leśna powinna być prowadzona i pozyskiwane to drzewo, to jest i źródło dochodów lokalnej społeczności, no i jako materiał” [Ustrzyki Dolne. Społeczność lokalna]. Dostępność drewna opałowe-

27 Haines-Young i Potschin 2018.

28 Ostoje ksylobiontów – „obiekty powierzchniowe stanowiące drzewostany lub ich części lub zadrzewienia – wyznaczane w celu zwiększania zasobów martwego drewna (drzew martwych i zamierających). Celem tworzenia ostoi jest poprawa warunków bytowania i rozwoju organizmów saproksylicznych – zwierząt, grzybów i roślin – żyjących w, i na rozkładającym się drewnie” (Maciantowicz 2020).

29 Zwyczajowo wyłączone z pozyskania na terenie danego nadleśnictwa w obrębie Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych Krosno – przyp. autora.

go nie jest jednak zawsze bezproblemowa – zdaniem respondentów powodem jest priorytet zbywania drewna przez PGL Lasy Państwowe wcześniej ustalonym kontrahentom, a dopiero w dalszej kolejności przeznaczanie drewna na lokalny rynek zbytu: „I druga rzecz, że tu są przetargi na drzewo. Firmy robią przetargi, wygrywają przetargi i pierwsze dla nich jest zabezpieczenie drewna. Dopiero, co zostaje, puszczają na wolny rynek, na prywatny” [Ustrzyki Dolne. Społeczność lokalna]. Zdaniem respondentów popyt na drewno zwiększa się, nadleśnictwa zwiększają również ilość wycinanego drewna, czego skutki można obserwować w lasach: „Drewna jest coraz mniej. (...) Coraz więcej wycinane, niż rośnie. Z daleka to wygląda na las, ale z bliska, jak się wejdzie, ten las to tak naprawdę więcej polany niż lasu. (...) Ten teren za czasów PRL-u tak zwanego (...) był ogrodzony, Arłamów to był teren niedostępny dla ludzi. Wycinki nie było, był stary las. Czasy się zmieniły, poszły piły w ruch, no i wycinali. No wtedy było więcej tego drzewa. No a teraz już się kończy ten stary las. (...) Zaczyna być problem właśnie z tym drzewem dla...[mieszkańców]” [Ustrzyki Dolne. Społeczność lokalna].

Dodatkowym czynnikiem jest obserwowany brak sezonowości w pozyskaniu drewna: „Bo jeszcze dawniej drewno... Znaczący tak, pozyskiwanie tego drewna nie było cały rok, tylko był sezon. Jesienią się wycinało, przez zimę, a teraz jest pozyskiwanie na potrzeby, jak ktoś potrzebuje drewna, na przykład ma umowę, to tną mu dzisiaj i on jutro tu ma drzewo. A dawniej nie było, że ktoś buka ciął na przykład w lecie, tylko porą zimową. Większą wartość miał”. Według obserwacji respondentów pozyskanie drewna dla zewnętrznych odbiorców wiąże się z dużą skalą eksploatacji tego zasobu: „Lokalni mieszkańcy w małych ilościach korzystają na opał (...) na większą skalę to po prostu na sprzedaż, wywóz, handel, poza granicę (...)”. Respondentom trudno było wypowiedzieć się na temat sposobu realizacji czy uwarunkowań gospodarki leśnej, ponieważ jako odbiorcy drewna czy nawet właściciele lasów prywatnych zdają się na decyzje leśników, sami nie posiadając wiedzy w tym zakresie.

Zbieranie dziko żyjących grzybów, ziół lub jagód według respondentów odbywa się w gminie zarówno w celach zarobkowych, jak i na własne potrzeby. Zbieranie grzybów to dodatkowa aktywność; zbierane są przede wszystkim rydze, które są charakterystyczne dla tego regionu, i jest na nie popyt: „No i dochód mamy ze zbierania grzybów, bo tak jak rydze skupują, no to... No, naprawdę dużo tego jest tutaj” [Ustrzyki Dolne. Społeczność lokalna]. Zbieranie ziół w celach zarobkowych staje się zdaniem respondentów mniej popularne, ale nadal, w mniejszym stopniu niż kiedyś, jest podejmowane. Zmniejszenie popularności zbierania grzybów i ziół respondenci wiążą z ogólnym polepszeniem warunków życia mieszkańców, zmianą stylu życia i mniejszym zainteresowaniem młodych tymi zajęciami, programami socjalnymi promującymi inne źródła zarobkowania, a także ze spadającymi cenami w skupach. Respondent 1³⁰: „(...) programy socjalne, które są wprowa-

30 Oznaczenia numeryczne respondentów dotyczą wyłącznie kolejności ich wypowiedzi w danym cytacie i są stosowane w celu wyróżnienia wypowiedzi różnych osób w danym fragmencie dys-

dzione, one też troszkę... Ludziom się już nie chce iść właśnie na zioła, bo mają już środki”. Respondent 2: „No bo to jest pracochłonne”. Respondent 1: „I staniały zioła też także.” Na sprzedaż zbierane są dziurawiec i tarnina, a wśród ziół na własny użytek respondenci wymienili również: rumianek, miętę, pokrzywę, lipę, podbiał, krwawnik, dziki bez czarny, mniszek lekarski. Z jagód, popularna w innych regionach borówka, nie owocuje na tym terenie, można natomiast zbierać maliny, jeżyny, głóg.

Grzyby i zioła zbierane są zarówno w lasach, jak i na łąkach, generalnie wszędzie na terenie gminy, gdzie nie obowiązują odpowiednie zakazy: „Wszystkie tereny, oprócz tych, które są wyłączone i do których my nie mamy wstępu, w których nie wolno” [Ustrzyki Dolne, Społeczność lokalna]. Na dużą dostępność grzybów wpływa lokalny klimat i czystość środowiska. Zdaniem respondentów kiedyś lokalne środowisko było bardziej zanieczyszczone niż obecnie z powodu prowadzonych dawniej oprysków na terenach leśnych: „Dawniej jeszcze te lasy były opryskiwane. (...) Wtedy grzyba nie za bardzo w tych miejscach znalazł. (...) W tej chwili to środowisko leśne jest czyste”. Moderator: „(...) a teraz są mniej opryskiwane, czy nie są opryskiwane?” Respondent 1: „teraz nie są opryskiwane, z tego co wiem (...)” Moderator: „Ale to były jakieś owadobójcze środki?” Respondent 1: No, trudno mi powiedzieć. (...) Ale to z samolotu były przyskane i nie było wtedy grzybów, no ja już pamiętam te czasy. Także środowisko w lesie było bardziej zatrute, w tej chwili w lesie wszystko rośnie, i chwast, i grzyb, i zioła... wszystko jest”. Respondenci nie widzą konkurencji pomiędzy miejscowymi i przyjezdnymi w tych aktywnościach: „Tak z doświadczenia wiem, że każdy idzie w swoje miejsce. Niektórzy lubią przy lesie pozbierać, przy łące, ... na samym początku, a niektórzy wchodzi bardzo, bardzo głęboko, bo uważają, że tam są lepsze, albo że tam nikt nie poszedł... i tak może pomyśleć każda osoba, więc tak naprawdę my wykorzystujemy cały teren i każdy sobie wybiera dowolne miejsce, w którym stanie, pójdzie, bo dzisiaj idzie tutaj, a jutro pójdzie tam, a pojutrze jeszcze (...) gdzieś w inne miejsce” [Ustrzyki Dolne, Społeczność lokalna].

Hodowla zwierząt (w tym możliwość wypasu, stawy, pasieki) została wybrana przez respondentów jako jedna z pięciu najważniejszych korzyści z przyrody, mimo że poza pasiekami nie jest to obecnie intensywnie realizowana aktywność: „występują krowy, na przykład gospodarstwa są, że mają po jednej krowie (...). Albo jest jeszcze kilka takich gospodarstw, że mają (...) z dziesięć może bydła” [Ustrzyki Dolne. Społeczność lokalna]. Respondenci wskazali, że praktycznie w każdej wsi utrzymywane jest bydło, nigdzie jednak nie jest to aktywność realizowana na większą skalę niż na własne potrzeby. Popularne natomiast są pasieki i produkcja miodu, przede wszystkim spadziowego. Lokalizacja uli wiąże się z określonymi preferencjami, związanymi z cechami lokalnego środowiska: „Nasłonecznione takie polany leśne, nasłonecznione, żeby były, ale w każdym razie tutaj przede wszystkim las odgrywa dużą rolę jak w Bieszczadach jodłowy, tu występuje spadz”. Mimo okresowych trudności związanych z pogodą i choro-

kusji. Powtarzające się oznaczenia w kolejnych cytatach celowo nie identyfikują tej samej osoby, aby zachować poufność wyników.

bami pszczół, obserwuje się tendencję wzrostową w pszczelarstwie. Respondent 1: „No, ale też pszczoły padają przecież, chorują przecież, no... też zależy, jaka zima jest, od warunków klimatycznych”. Respondent 2: „No, chorują, tak, ale ogólnie pasiek przybywa”. Moderator: „Ale ogólna tendencja jest, że raczej przybywa, tak?” Respondent 3: „Tak”. Hodowla pszczół może być realizowana nie tylko przez mieszkańców gminy, ale również pszczelarzy spoza gminy, którzy w okresie obfitości spadzi przywożą na ten teren swoje pasieki, aby umiejscowić je w lesie: „Jeżeli mają zezwolenie od nadleśnictwa, z leśniczym muszą uzgodnić, to tak, mają na takich polanach odkrytych, żeby *słońce w lesie...*”. Na terenie gminy występują również, choć nie liczenie, stawy hodowlane. Respondenci nie postrzegają ich jednak jako przedsięwzięcia przynoszącego społeczności lokalnej korzyści materialne: Respondent 1: „Pojedziesz Pani do Arłamowa złowić rybę i kupić? Raczej nie, bo nie będzie Panią stać na to (...)”. Respondent 2: „Tylko to wtedy nie jest korzyść z tytułu hodowli zwierząt, tylko to jest bardziej turystyka rekreacyjna”. Respondent 3: „Korzyść ma hotel”. Na terenie gminy powstała niedawno również hodowla ślimaków w osadzie Braniów (Jureczkowa), zdaniem respondentów ulokowana przez wzgląd na czyste środowisko gminy.

Zaniechanie hodowli zwierząt wiąże się, zdaniem respondentów, z obecnymi wymogami sanitarnymi, którym trudno jest sprostać właścicielom niewielkich gospodarstw. Respondent 1: „Zmiany się zaczęły, jak żeśmy weszli do Unii”. Respondent 2: „Do posesji wjeżdżają i zabierają, ma chłodnię swoją, wszystko, a takie małe gospodarstwa odpadły, bo nie zdawały kryterium [warunków sanitarnych]. I jemu się nie opłaci rolnikowi jedną krowę trzymać, na przykład, jak on nie ma gdzie zbyć resztę mleka i dlatego poszły krowy sprzedane”. Inne czynniki odchodzenia od hodowli to zdaniem respondentów mniejsza opłacalność takiej działalności oraz dostępność alternatywnych źródeł dochodu. Respondent 1: „Młodzi nie chcą hodować zwierząt, nie chcą takiej brudnej roboty i ciężkiej”. Respondent 2: „Wolimy wygodę”. Respondent 1: „Większość młodych pakuje się i wyjeżdża za lepszą, lepszą pracą, inną. I też, jeżeli chodzi o płatność, przestaje to być opłacalne u nas. (...) żyjemy tak naprawdę z dopłat (...) z samej sprzedaży, czy tam mięsa, czy mleka, czy czegokolwiek innego nie bylibyśmy w stanie przeżyć. Wszystko zaczyna się po prostu obracać no nie w taki sposób, jak to było dawniej. (...) No i przepisy, tak jak mówicie, zaostrzyły się przepisy. Sprzedaż sąsiadowi czy komukolwiek innemu, no jest wszystko utrudnione, na rynku”. Znaczenie odgrywa również struktura łańcucha dostaw produktów rolnych, która nie sprzyja korzystnemu zbytowowi przez lokalnych rolników.

Pobieranie wody do picia dyskutowane było jako podstawowa, niezbędna dla jakości życia korzyść z przyrody. Korzyść ta realizowana jest poprzez przydomowe studnie i ujęcia wody źródlanej. Podczas oznaczania tej korzyści nie dyskutowano dużo, aczkolwiek wyrażano istotność tej korzyści i jej bardzo podstawowe znaczenie. Lokalizacja punktów poboru jest uwarunkowana popytem (obecnością zabudowań i osad), a nie dostępnością wody, która jest raczej powszechna na tym terenie. Respondenci zauważyli jednak niekorzystne zmiany w dostępności wody, wiążące

się z warunkami klimatycznymi oraz zmianami w zapotrzebowaniu, związanymi ze stylem życia i aktywnością mieszkańców: „Przede wszystkim dlatego jest właśnie mało tych wód powierzchniowych, że nie ma opadów śniegu. Przedtem, jak śnieg opadł, to leżał i leżał, pół roku, teraz troszkę” [Ustrzyki Dolne. Społeczność lokalna]. Zdaniem respondentów gospodarstwa domowe zużywają obecnie więcej wody, niż kiedyś z powodu polepszenia się warunków sanitarnych w domach, aczkolwiek pobór wody do celów np. hodowli bydła zmniejszył się, wraz ze zmniejszeniem popularności takiej działalności. Respondenci zaobserwowali również, że na dostępność wody niekorzystnie wpływają poszukiwania gazu łupkowego.

Poza opisanymi powyżej pięcioma najważniejszymi korzyściami, respondenci wymienili również i krótko dyskutowali kilka innych, istotnych dla społeczności lokalnej. Były to: siedlisko owadów zapylających, ochrona przed wiatrem (ze strony rozległych kompleksów leśnych), walory estetyczne i krajobrazowe, wartość edukacyjna (ścieżki edukacyjne), oczyszczanie powietrza, pozyskiwanie dzikich zwierząt i ich wytworów (zbieranie winniczków jako źródło dodatkowego dochodu).

Terenem, który dostarcza większość dyskutowanych korzyści z przyrody, jest zdaniem respondentów **las**: „Tutaj jest więcej lasu, a wiadomo, no las jest korzyścią” [Ustrzyki Dolne. Społeczność lokalna]. Korzyści płynące z lasów są, zdaniem respondentów, powszechnie dostępne, nie powodują też konkurencji pomiędzy mieszkańcami czy też między mieszkańcami a przyjezdnymi. Respondent 1: „Do tych wszystkich punktów [korzyści], nie tylko ludzie, którzy tutaj mieszkają, korzystają, ale są przyjezdni. Turyści przyjeżdżają”. Respondent 2: „Każdy może skorzystać z lasu, z dobra lasu. (...) Bo jest las państwowy, nie ma szlabanu, że jest teren prywatny, tylko każdy może wejść”. W przypadku trzech z pięciu kategorii wybranych jako najważniejsze (drewno na cele opałowe i cele inne niż opałowe, zbieranie dziko żyjących grzybów, ziół i jagód), tereny leśne zostały zaznaczone jako dostarczające dane korzyści. Respondent 1: „No, mi się wydaje, że my żyjemy z lasu, korzystamy dużo z niego. Daje i ciepło, i zarobek”. Respondent 2: „Główne źródło dochodu dla ludzi”. W dalszej dyskusji respondenci zauważyli również, że z lasem związane są też inne, niewybrane przez nich jako najważniejsze, niematerialne korzyści, które można czerpać z przyrody: „las to jest przede wszystkim, no natura, zdrowie, z tym mi się kojarzy. Relaks i korzyści” [Ustrzyki Dolne. Społeczność lokalna]. Istotna rola lasu i dostarczanych przez niego korzyści wynika też z tego, że na terenie gminy nie ma dobrej jakości ziemi pod uprawy rolne ani potencjału rozwoju przemysłu. Uprawa roślin, zwłaszcza w sadach, ma głównie charakter przydomowy, na własne potrzeby.

Las jest również postrzegany jako źródło zagrożeń (barier) w odniesieniu do dostarczania korzyści z przyrody – mowa o dzikiej zwierzynie, która powoduje szkody w uprawach i wśród utrzymywanych zwierząt. Respondent 1: „Po prostu jest dużo zwierząt i zwierzęta wchodzi na pola, i niszczą te uprawy. I jest ciężko cokolwiek, żeby wyhodować. Tak jak Pani mówi, trzeba to ogrodzić, zabezpieczyć”. Respondent 2: „No, zwierzęta, no, te krowy by trzymał. No, wilki, też!”. Obecność dzikich zwierząt, przede

wszystkim drapieżników, wpływa również na możliwość i komfort czerpania korzyści z przyrody, takich jak zbieranie grzybów, ziół i jagód, czy też na inne prace wykonywane w lesie: „Niedźwiedź się nie boi, wilk się nie boi, już były ataki, więc mają utrudnioną pracę w lesie. Potem my, idąc na grzyby, ja idąc w ostatnim roku, nie patrzyłam na grzyby, tylko patrzyłam, czy nie wychodzi niedźwiedź albo wilk, albo inna zwierzyna. Hodowla zwierząt, mając owce, mamy dwumetrową siatkę, zastanawiamy się nad pastuchem, owce już były zagryzione, jest kolejny problem, gdzie nie było przez tyle lat problemu, i wszystka zwierzyna sobie żyła ładnie w obiegu, nic się nie działo” [Ustrzyki Dolne. Społeczność lokalna]. Drapieżniki, zdaniem respondentów, zmniejszają również korzyści czerpane przez myśliwych z pozyskiwania dzikich zwierząt. Osobnym problemem jest mała liczba lub niechęć do wykonywania odstrzałów. Respondent 1: „W tym roku, tylko na odstrzał, gmina dostała coś pięć odstrzałów i to termin był, do kiedy mogą odstrzelić, jeżeli nie wykorzystują myśliwi, to przepada (...). I tutaj ważne, żeby władze jakoś pomyśleli o tych odstrzałach (...). Myśliwych jest na tyle i są koła łowieckie, i mogły by to zrobić, ale to faktycznie zagraża, w tej chwili...” Respondent 2: „Bardzo dużo jest ceregieli z tymi odstrzałami, nie chcą.”

Kolejnym zagrożeniem jest, według badanych, działalność bobrów, przyczyniająca się do podtopienia łąk i pastwisk: „To są też pod ochroną, także rzeki są zawałone tymi drzewami i duże też mają ludzie szkody na użytkach zielonych przez te bobry.” [Ustrzyki Dolne. Społeczność lokalna]. Innym zagrożeniem możliwości czerpania korzyści z przyrody byłoby, zdaniem respondentów, **ograniczenie gospodarki leśnej jako formy działalności człowieka**. Respondent 1: „Zmniejszanie pozyskiwania drewna. (...) Na potrzeby mieszkańców, na cele opałowe i...” Respondent 2: „I na przemysłowe chyba też”. Respondent 1: „Nie jest tak, że tu jakaś degradacja jest zrobiona, no bo te drzewa nawet są 100-letnie, przecież wiadomo, że ich nie wytną, tylko te tereny, które jest prowadzona gospodarka leśna, na tym Lasy Państwowe pracują”. W tym kontekście **obszary chronione** postrzegane są przez respondentów jako przeszkoda w czerpaniu korzyści z przyrody: „rezerwat szkodzi na tym terenie, a nie pomaga (...). Przyrodzie, myślę, że też nie szkodziłaby ta gospodarka leśna, bo skąd by te walory tam się wzięły, jakby tak źle tam się działo? By było wszystko wycięte, nic by nie było, nie? A skoro ktoś tam uznał, że ten teren trzeba chronić, to znaczy że tam była odpowiednia gospodarka prowadzona i wszystko się rozwijało prawidłowo” [Ustrzyki Dolne. Społeczność lokalna].

Tworzenie obszarów chronionych to, według respondentów, działanie zewnętrzne, nieuwzględniające ani perspektywy i potrzeb społeczności lokalnej, ani faktycznych, lokalnych uwarunkowań przyrodniczych. Respondent 1: „Znaczy decyzja nie może zapadać gdzieś tam za biurkiem, że ktoś sobie myśli, że tu, ten teren będzie chroniony, wyłączony jakoś całkiem z gospodarki, dajmy na to ma być tu park i koniec. Po prostu musi być to tak skonstruowane, żeby to było do zaakceptowania przez ludzi tu mieszkających”. Respondent 2: „Żeby wszyscy na tym skorzystali, nie tylko jedna strona”. Respondent 1: „A na chwilę obecną według mnie jest przyroda dobrze chroniona, ludzie tu miesz-

kają od bardzo dawna (...) i nie zaszkadzili przyrodzie, tylko jej pomagają, tak że – według mnie – tak powinno zostać.” W obecnej sytuacji stawia się, według badanych, dobrostan zwierząt ponad potrzeby ludzi, którzy znajdują się w trudnej sytuacji ekonomicznej ze względu na peryferyjne i przygraniczne położenie gminy. Respondent 1: „i tak mamy tutaj ciężko, tak, prawdę mówiąc, my jesteśmy na krańcu Polski i tutaj jest wystarczająco ciężko”. Respondent 2: „Ważniejsze są zwierzęta jak ludzie, nie? (...) Zwierzęta mają swobodę, bo mogą sobie dojeść, gdzie chcą”. Respondent 1: „Nie ma regulacji właśnie zwierząt, jak dawniej była, gdzie słyszy się też w krajach dookoła, że są regulacje, a u nas po prostu to się rozmnaża i dalej.” Respondent 3: „Na Ukrainie strzelają, to zwierzyna ucieka do nas.”

Podsumowując wyniki warsztatów, respondenci **pozytywnie ocenili** sposób rozmowy o przyrodzie poprzez korzyści, które ona dostarcza społeczności lokalnej. Określili, że wpisuje się to w potrzebę większego uwzględnienia perspektywy społeczności lokalnej w podejmowaniu decyzji o ochronie przyrody i planowaniu przestrzennym: „O tym jak to ma wyglądać, to powinni właśnie lokalni mieszkańcy decydować” [Ustrzyki Dolne. Społeczność lokalna]. W dyskusji pomocne było dla nich również oznaczanie korzyści na mapie, które niektórym osobom ułatwiało wyrażanie opinii. Respondent 1: „Możemy zobaczyć w przybliżeniu...” Respondent 2: „W przestrzeni...” Respondent 1: „Tak mniej więcej umiejscowić swoje położenie na mapie, zobaczyć, gdzie co leży, zobaczyć nawet, o tu, szczyty, nie wiemy nawet, jak się nazywają, sąsiednia góra, zobaczę, a popatrzę, przypomnę sobie, gdzie na mapie tam widziałam... wrażenia dobre”. Respondent 3: „(...) sposób pracy taki wizualny, tak? I słowny, bo dla każdego coś jest dobrego. Niektórzy ludzie wolą graficznie popatrzeć, wskazać miejsca, niektórzy wolą słownie, tak? Niektórzy wolą szczytać, więc myślę, że tutaj dla każdego było coś, żeby (...) odnalazł.”

PRACA Z MAPĄ – OMÓWIENIE WYNIKÓW PRZESTRZENNYCH MAPOWANIA WŚRÓD RESPONDENTÓW ZE SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ GMINY USTRZYKI DOLNE (MAPA NR 4, 5, 6)

Wśród respondentów za najważniejsze korzyści płynące z przyrody dla społeczności lokalnej uznano: **pozyskanie drewna na cele opałowe, pozyskanie drewna na cele inne niż opałowe, zbieranie dziko żyjących grzybów/ziół/jagód, hodowlę zwierząt i pobieranie wody do picia**. Podobnie jak w przypadku gminy Bircza, skupiono się tutaj na korzyściach uznawanych za tzw. zaopatrzeniowe usługi ekosystemowe. Respondenci wykazali się zmiennym stopniem rozpoznania obszaru badania w odniesieniu do różnych typów usług i poszczególnych respondentów. Wyraźnie podkreślano znajomość przede wszystkim najbliższych obszarów wokół własnego miejsca zamieszkania. Dominujące powierzchniowo okazały się korzyści związane z drewnem. W przypadku pozyskania na cele opałowe włączono do zaznaczonych obszarów wszystkie lasy liściaste, lasy mieszane, zadrzewienia i zagajniki. Z tychże kategorii wyłączono rezerwaty „Chwaniów” oraz „Nad Trzciancem”. Nie wymieniono natomiast rezerwatu „Na Opalonym”, co może świadczyć o braku świadomości znajdowania się tego

rezerwatu na obszarze gminy. W przypadku pozyskania drewna na cele inne niż opałowe włączono natomiast wszystkie tereny leśne. Nie wymieniono *explicite* wspomnianych wcześniej rezerwatów jako wyjątków od reguły, jednak z uwagi na to, że moderatorzy nie zapytali wprost o wyłączenia, uznano to za przeoczenie i domyślnie zakwalifikowano rezerwaty „Chwaniów” i „Nad Trzciańcem” do obszarów wyłączonych z pozyskania drewna na cele inne niż opałowe.

Największą łatwość respondenci wykazali podczas mapowania korzyści związanych z hodowlą zwierząt. W pierwszej kolejności dokładnie wyznaczono tereny polno-łąkowe w obrębie kilku wsi (Liskowate, Jureczkowa, Wojtkowa, Wojtkówka, Nowosielce Kozickie), w których prowadzi się hodowlę i wypas bydła. Następnie również w formie niewielkich obszarów oznaczono występowanie pasiek w okolicy Trzciańca – trzy obszary przy zabudowaniach oraz jeden obszar po drugiej stronie wsi, w okolicy „Górnego Lasu”. Z uwagi na liczne występowanie oraz niewielkie rozmiary obszarów innych pasiek postanowiono, że reszta pasiek zostanie opisana w sposób jakościowy. Dodatkowymi obszarami wskazanymi jako związane z hodowlą zwierząt były staw rybny w Wojtkowej i hodowla ślimaków w osadzie Braniów (część Jureczkowej) przy trasie z Jureczkowej do Makowej. Podobnie jak w przypadku korzyści związanych z drewnem, pozyskanie dziko żyjących grzybów, ziół, jagód odnoszono do całych klas powierzchni, do których należały: wszystkie obszary leśne, zadrzewienia, zagajniki, tereny łąkowe, grunty orne. Zasada stosowania wyłączeń objęła w tym przypadku również wspomniane dwa rezerwaty przyrody. W ostatniej kolejności oznaczono korzyść: „pobieranie wody do picia”. Obszary źródłowe dostarczania tej usługi zostały zinterpretowane jako niewielkie obszary oznaczające ujęcia wody lub studnie głębinowe. W ten sposób zaznaczono na mapie studnię głębinową w Trzciańcu oraz ujęcia wody w Grąziowej, Jureczkowej i Wojtkówce (dwa ujęcia).

2.4.3. KORZYŚCI Z PRZYRODY W OCZACH RESPONDENTÓW ZE SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ GMINY FREDROPOL

Podobnie jak w gminie Bircza, respondenci z gminy Fredropol również uważali, że wszystkie korzyści z przyrody z przedstawionej listy są dostępne na terenie ich gminy. Inaczej jednak niż respondenci z gmin Bircza i Ustrzyki Dolne, którzy skupili się na korzyściach zaopatrzenia w materiały i produkty, uczestnicy warsztatów w gminie Fredropol wybrali do mapowania wyłącznie korzyści o charakterze kulturowym: wartości estetyczne i krajobrazowe, dziedzictwo kulturowe, wartość sama w sobie lub wartość istnienia, wartości duchowe lub religijne, uprawianie sportu, turystyki lub rekreacji.

Wartości estetyczne i krajobrazowe to korzyść z przyrody najczęściej wskazywana przez respondentów jako ważna dla jakości życia społeczności lokalnej gminy Fredropol. Korzyść ta jest, według wypowiedzi respondentów, szczególnie ważnym aspektem ich postrzegania i przywiązania do miejsca zamieszkania: „Słyszałam z wypowiedzi wielu mieszkańców, którzy twierdzą, że nie ma piękniejsze-

go miejsca, jak tu. W życiu by nie chciał mieszkać gdzieś indziej, bo tu sobie wychodzi, choćby tam na Paclawiu, gdzieś tam na Żytnem, i go to cieszy. (...) Ja sobie rano przejdę, popatrzę, pooddycham tym powietrzem. I to nie jest tylko, że ci przyjezdni się cieszą z tego krajobrazu i z tego środowiska, ale ci mieszkający tu, też im sprawia satysfakcję to, że mieszkają w takiej pięknej okolicy” [Fredropol. Społeczność lokalna]. **Krajobraz**, jako cecha miejsca zamieszkania, wiąże się przy tym dla respondentów z doznaniem duchowym oraz więziami społecznymi, które stanowią odrębne korzyści z przyrody wg przyjętej klasyfikacji usług ekosystemowych. Ponadto wpływa on na niewątpliwą wartość, jaką jest tożsamość lokalna i identyfikacja z miejscem pochodzenia. Respondent 1³¹ „To jest coś bardzo ważnego, to jest trudno nazwać, ale (...) dla mnie to konkretnie, to jest miejsce. Ja się zawsze śmieję i mówię, że jedno sanktuarium, to sanktuarium religijne, a drugie to jest to moje, tam trochę poniżej, takie ma dla mnie znaczenie ten dom moich rodziców, moich dziadków i pewnie prapradziadków. Wydaje mi się, że nawet jak człowiekowi jest strasznie w życiu ciężko, jak ma jakieś różne problemy, to jak ma takie miejsce, nawet jak już tam nie ma rodziców, to to jest ogromne oparcie, ma się wtedy przyjaciół (...) nie boisz się, bo wiesz, że masz takie miejsce, gdzie, żeby nie wiem co się stało, to możesz tam wrócić i tam będziesz mogła być, tam ci pomogą i tak dalej”. Moderator: „W powiązaniu z tym krajobrazem przyrodniczym?” Respondent 1: „Tak, to jest wszystko nierozłączne, to jest właśnie i krajobraz, i widok, i kościół, i dom. To, że takie miejsce się ma w życiu, to dla mnie jest ważne”. Respondent 2: „I ta zieleni.” [Fredropol. Społeczność lokalna] Szczególne **wartości estetyczne i krajobrazowe**, zdaniem respondentów, **przyciągają turystów** na tereny ich gminy: „No, ludzie przyjeżdżają tutaj, bo jest ładnie, po prostu. Przyjeżdżają odpocząć, przyjeżdżają tutaj, nie jadą w Bieszczady, bo Bieszczady już są zadeptywane powolutku, tutaj jeszcze tych ludzi nie ma tyle. Jak ktoś chce samemu pochodzić, pomyśleć, pokontemplować” [Fredropol. Społeczność lokalna]. Ważne są nie tylko ładne widoki, ale również sytuacja, w której można je podziwiać – w szczególności brak tłumów, możliwość doznań duchowych związanych z samotnością, kontemplacja. Podczas oznaczania na mapie korzyści estetycznych i krajobrazowych punktem wyjścia dla respondentów były tereny otwarte, z których można podziwiać szczególne krajobrazy. Respondent 1: „Czyli chodzi o korzyści... krajobrazowe, no, to praktycznie każda górka, na której nie rosną drzewa, z której jest jakikolwiek widok, dostarcza takich wartości krajobrazowych”. Respondent 2: „Czyli cały obszar”. Moderator: „(...) ja zwrócę uwagę na taką rzecz, czy to jest tak, że ta górka dostarcza tej korzyści, czy to co...” Respondent 1: „Znacząca ona dostarcza miejsca do obserwacji, że tak powiem, całego krajobrazu, patrząc na Kalwarię, całe Połoninki Kalwaryjskie w stronę Paclawia, jedna strona w stronę Huwniki... jadąc z Kalwarii, z drugiej strony Gruszowa, Leszczyny... więc tutaj prak-

31 Oznaczenia numeryczne respondentów dotyczą wyłącznie kolejności ich wypowiedzi w danym cytacie i są stosowane w celu wyróżnienia wypowiedzi różnych osób w danym fragmencie dyskusji. Powtarzające się oznaczenia w kolejnych cytatach celowo nie identyfikują tej samej osoby, aby zachować poufność wyników.

tycznie każda górka, z której można pooglądać krajobraz, dostarcza takich wartości”. Respondent 3: „I tak samo u nas”.

W dalszej dyskusji respondenci dodali, że wartości te generowane są również przez zwarte kompleksy leśne: Respondent 1: „Maria Magdalena, to jest takie miejsce szczególnie”. Respondent 2: „To jest na wzgórzu kapliczka, ale stamtąd nie ma widoków”. Respondent 1: „To jest las, tam nie ma widoków, ale to jest las”. W dyskusji dodano również do tej kategorii tereny otwarte o charakterze rolniczym: „To ma swój urok, nawet jak tam są ziemniaki, to kwitną na biało, jak jest fasola, buraki, kukurydza” [Fredropol. Społeczność lokalna]. Korzyści estetyczne i krajobrazowe, szczególnie na terenach rolniczych, dostarczane są cyklicznie, w wybranych sezonach lub porach roku. W lasach czasowe zmiany w dostarczaniu tych korzyści są determinowane przez gospodarkę leśną – po wycince dany fragment lasu traci swoje walory, ale po jakimś czasie odrasta te walory znowu się pojawiają. Również tereny otwarte, z których można podziwiać krajobrazy, mogą zarastać i przestać być atrakcyjne, aż do momentu ich ponownego odsłonięcia poprzez wycinkę czy karczowanie: „Znaczą nowe miejsca powstają wtedy, kiedy się wykarczują choćby kawałek szczytu górki, z której jest ładny widok, ewentualnie zanikają, jeżeli to zarośnie, tak jak góra Chyb (...). Kiedyś był super widok na dolinę Wiaru, na Huwniki, na ten teren, w tej chwili wyjeżdżając z lasu, wjeżdża się, że tak powiem, w krzaki” [Fredropol. Społeczność lokalna]. Respondenci zauważyli przy tym, że próby zachowania wartości krajobrazowych poprzez budowanie infrastruktury (w szczególności dyskutowany był przykład wieży widokowej) nie zawsze są trafnym i satysfakcjonującym dla społeczności lokalnej sposobem na podtrzymywanie możliwości czerpania korzyści z widoków. Cenione przez respondentów naturalne walory widokowe, utracone przez zarastanie, nie mogą być kompensowane poprzez sztuczne instalacje i infrastrukturę turystyczną, ponieważ powoduje to utratę cenionych przez nich naturalnych walorów danego miejsca.

Respondenci wymienili kilka zagrożeń dla dostarczania korzyści estetycznych i krajobrazowych. Oprócz wspomnianej czasowej degradacji tych walorów wskutek gospodarki leśnej, wymieniono także niszczącą zabudowę popegeerowską oraz sposób utrzymywania dróg leśnych i zrywkowych. Respondent 1: „Popegeerowskie...”. Respondent 2: „(...) takie budynki, niektóre remontują, ratują się też, ale niektóre po prostu, rzeczywiście wyglądają strasznie”. Respondent 3: „Straszą, podobnie jak te rozjechane drogi w lesie przez nadleśnictwo, bo ta gospodarka chyba też by mogła trochę inaczej wyglądać (...). Jak tak popatrzyć się w las, w głębi i te koleiny takie prawie jak ja, i te porozwalane drzewa, takie poniszczone, to serce boli, bo to można trochę inaczej, ja tak przynajmniej uważam”. Respondent 4: „Ale to nie tylko w lesie, jakby się Pani przejechała u nas w pole, tylko kawałek od wioski, tak zniszczone są drogi, te które my mamy do pól przez lasy”. Respondent 5: „To wygląda jak socjalistyczna, niszczycielska gospodarka, tak to w skrócie nazwę, bo można to robić (...) inaczej”. Respondent 4: „nadleśnictwo tak robi, ale my na to nie poradzimy”.

Kolejną korzyścią z przyrody, dyskusowaną przez re-

spondentów, było **dziedzictwo kulturowe**, będące szczególnie cechą charakterystyczną dla terenu tej gminy. Respondent: „No, na pewno na naszych terenach jest dziedzictwo kulturowe, bo mamy w Posadzie cerkiew, Kalwarię Paclawską”. Moderator: „Czy to dziedzictwo kulturowe wiąże się w jakiś sposób z charakterem przyrody, w której się ono znajduje?”. Respondent: „No na pewno, bo znajduje się między drzewami, między rzeką, pagórki, różne dzikie zwierzęta są... no, to jest przyroda, to jest wszystko przyroda”. Wśród miejsc dostarczających tę korzyść zwrócono uwagę przede wszystkim na **obiekty sakralne** o znaczeniu historycznym wraz z ich otoczeniem przyrodniczym, ważnym, zdaniem respondentów, dla odbioru tych miejsc: „Dziedzictwo kulturowe? Wsie (...) są starymi wsiami, nie w każdej są zabytki, ale w większości są stare cerkwie, kościoły, stare cmentarze, więc ślady bytowania ludzi” [Fredropol. Społeczność lokalna]. Dziedzictwo kulturowe, choć jest wytworem człowieka, jest – zdaniem respondentów – nierozłączne z przyrodą; jego odbiór jest zależny od otoczenia przyrodniczego, w którym można go doświadczać. Respondent 1: „Jeżeli chodzi o dróżki choćby, czyli cała droga krzyżowa wkomponowana w przyrodę, w krajobraz i ta strona tutaj, i od drugiej strony Wiaru także”. Respondent 2: „Tak i on właśnie leci, prawie że przy tej cerkwi, też piękny starodrzew, cmentarz”. Respondent 1: „Leszczyny z cmentarzem”. Rolą dziedzictwa kulturowego jako amalgamatu sfery sacrum, przyrody i kultury jest, wspólnie z pozostałymi wyróżnionymi korzyściami z przyrody, udział w budowaniu tożsamości lokalnej: „Ważne to jest dla tych osób, które tu mieszkają, ja mogę o tym powiedzieć najlepiej. Ja jestem stąd, tu się urodziłam, ale jakiś czas tutaj nie mieszkalam. Niemniej to, co było na Kalwarii, było dla mnie tak ważne, że każdy weekend spędzałam w Kalwarii Paclawskiej, nawet Pan wie, w jakim domu, był w takim stanie, w jakim był, ale było to dla mnie lepsze miejsce i ważniejsze od wyjazdu tam na Majorkę założmy, na której nigdy nie byłam, ale nie żałuję wcale, właśnie, nawet dla takiego dziecka, które się tu wychowało, na tych łąkach pasło krowy, widzi to i jest to ważne, tylko może nie każdy to widzi” [Fredropol. Społeczność lokalna].

Następną w kolejności wybraną korzyścią z przyrody była **wartość sama w sobie**, inaczej **wartość istnienia**. Wiaże się ona bardzo mocno z innymi korzyściami wskazanymi przez respondentów. Znalazło to swoje odzwierciedlenie na mapie wypracowanej podczas warsztatów: „ja myślę, że (...) te miejsca, które zaznaczyliśmy, że są wartości estetyczne i krajobrazowe, i dziedzictwo kulturowe spełniają te oczekiwania, które są wartością samą w sobie” [Fredropol. Społeczność lokalna]. Wartość sama w sobie jest również, zdaniem respondentów, odbierana bardzo indywidualnie, dla różnych osób może oznaczać co innego czy też być dostarczana przez różne miejsca. Umiejętność odbioru tej korzyści jest związana z wrażliwością i umiejętnością kontemplacji: „może nie każdy widzi pajęczynę, która jest gdzieś tam rozpięta na jakimś kwiatuśku, a na niej siedzi pająk i kropelki rosy, ja mam szczęście, że mam taki ogród i własne takie pajęczyny (...), no, to widzą mieszkańcy” [Fredropol. Społeczność lokalna]. Wiaże się również z indywidualnymi doświadczeniami: „Są to rzeczy niepoliczalne, dla każdego to będzie coś innego, dla jednego to będzie

drzewo, które rośnie koło domu, które pamięta... co robił... to drzewo było zawsze, siedział pod tym drzewem, pierwszy raz może spał pod tym drzewem czy huśtał się jeszcze za dziecka pod tym drzewem, dla kogoś innego to będzie wyjście nad rzekę i fajne miejsce, gdzie zawsze chodził, od zawsze cała jego młodość to było ta rzeka, dla kogoś innego to będzie jeszcze inne miejsce” [Fredropol. Społeczność lokalna]. Korzyści płynące z wartości samej w sobie, czerpanej na różne sposoby, choćby poprzez możliwość pracy we własnym ogrodzie, mają charakter niematerialny, nie są – zdaniem respondentów – policzalne ani nawet porównywalne wśród różnych odbiorców tej korzyści. Respondent 1: „Nie da się tego wyliczyć, że to się opłaca”. Respondent 2: „Nigdy się to nie opłaca”. Respondent 1: „(...) często się za tę pracę nie zwraca, ale to daje satysfakcję”. Moderator: „Ale ma wartość?” Respondent 1: „Tak, ma wartość”. Respondent 3: „Poczucie spełnienia”. Respondent 2: „Ma wartość, że to jest moje (...)”. Respondent 1: „(...) osoba taka, która tylko przelicza i myśli, czy jej się to opłaciło, czy coś z tego ma, tu się nie odnajdzie”.

Wartości duchowe lub religijne, podobnie jak wcześniej omawiane korzyści, zostały określone jako istotne zarówno dla społeczności lokalnej, jak i dla przyjezdnych, jako jedna z cech tego obszaru, które przyciągają turystów. Respondent 1: „Myślę, że turystów by też dużo nie było, gdyby nie te wartości duchowe i religijne, bo przede wszystkim tu u nas, na południu Polski, to tak jest”. Respondent 2: „A jak one nie mają znaczenia duchowego i religijnego, to mają kulturowe i estetyczne, nawet jak ktoś nie myśli o duchowości ani nie jest zainteresowany religijną stroną cerkwi czy kościoła, obojętnie, to dla niego to stanowi tak, jak ja idę do muzeum, jestem ciekawa, zainteresowana” [Fredropol. Społeczność lokalna]. Podobnie jak w przypadku wartości samej w sobie, miejsca ich dostarczania pokrywają się z innymi korzyściami z przyrody, zwłaszcza o charakterze kulturowym i estetycznym. Co istotne, wartości duchowe niekoniecznie związane są z doświadczeniami religijnymi, nawet jeśli realizowane są w miejscach sakralnych: „Jeżeli chodzi o tak zwany reset, czyli zresetowanie tego, co się ma w głowie, no to praktycznie cały region można pod to podpiąć i wszystkie miejsca, które się odwiedza. Dla jednego to będzie pójście do kościoła, dla drugiego łowienie ryb, a dla trzeciego pójście do lasu na grzyby” [Fredropol. Społeczność lokalna]. Tym, co wyróżnia ten rodzaj wartości, jest – według respondentów – związek z dobrostanem psychicznym. Respondent 1: „[gdzie indziej] i sąsiedzi na głowie i z boku, a tutaj jest po prostu ta przestrzeń, wolność”. Respondent 2: „Cisza”. Respondent 1: „Jak mam jakąś nerwicę, to idę na długi spacer i spokój”. Respondent 2: „Super! Bez leków”. Przyroda w kontekście duchowym ma wartość terapeutyczną. Respondent 1: „Jak jest złe samopoczucie i jestem zła, smutna, wychodzę, patrzę na tą zieleni i się wyciszam (...) na te krajobrazy i zaraz po prostu potrafię się wyciszyć, korzystając z tej przyrody, która tu jest (...)”. Respondent 2: „Terapia za darmo”. Ważną korzyścią jest tutaj możliwość relaksu, odprężenia, uspokojenia: „Człowiek nieraz ma tego wszystkiego dość i chce opuścić na przykład na chwilę coś, i jedzie na Kalwarię, i tam po prostu wystarczy, że jest dwie, trzy godziny i wraca jak nowy, nie musi się od razu modlić, ale po prostu wyjdzie tam na tą górę, coś

tam przeżyje, odpocznie, odpręży się, wszystko zostawi, jak to się mówi: gdzieś..., i żyje dalej, i przychodzi odnowiony” [Fredropol. Społeczność lokalna]. Opisując wartości duchowe i religijne w kontekście ich związku z przyrodą jako ich źródłem, respondenci odwołują się do emocji związanych z odbiorem przyrody: „Głupi kwiatusek jakiś wyrosł, a cieszysz się jak z miliona w totolotku” [Fredropol. Społeczność lokalna].

Jako obszary dostarczające korzyści duchowych i religijnych zostały oznaczone miejsca, w których znajdują się obiekty i zabytki sakralne, w tym w szczególności kapliczki przydrożne, ale również szlaki turystyczne, ścieżki, którymi mieszkańcy wchodzą do lasu, wraz z całą powierzchnią lasów. Czerpanie tych korzyści wiąże się często – zdaniem respondentów – z praktyką przemierzania się, pielgrzymowania, wędrowania. Respondent 1: „Między wioskami były te tak zwane krzyże, kapliczki przydrożne i parę jest takich kapliczek, które szczególnie są piękne, no, między innymi w Leszczynach czy tam w Gruszowej (...). Ludzie szli z wioski do wioski, a po drodze się modlili”. Respondent 2: „Tak jak w tej piosence (...) »na rozstaju dróg Chrystus stał, zapytałem: dokąd iść, frasośliwą minę miał«. Mniej więcej to ma taką wymowę (...), niekoniecznie trzeba być bardzo wierzącym i iść w celu, żeby się modlić, czasami się idzie...”. Respondent 1: „W celu, żeby znaleźć siebie”. Wartości duchowych i religijnych dostarczają więc różnego rodzaju szlaki pielgrzymowania. Dodatkowo respondenci wskazali na malownicze tereny rolnicze, łąki, nieużytki, wzgórza, z wyłączeniem miejsc zabudowanych, które nie wchodzą w dziedzictwo kulturowe. Doświadczenie podróżowania jest szczególnie ważne dla turystów – pielgrzymów, przyjeżdżających do Kalwarii Pałacowskiej, podczas gdy mieszkańcy czerpią pośrednie korzyści z tej usługi: „[zanim] dojdą do Kalwarii, to muszą wejść do Rybotycz, wejść pierwsze do Posady Rybotyckiej, tam nocują, tu jedzą, tam są zapraszani do kościoła i po drodze ci nasi turyści też zdobywają wiedzę. (...) Niczym dojdą do Kalwarii, to muszą przejść inne wioski i tu ich nakarmią, tam im dają, jak to się mówi, spanie, i dopiero idą na Kalwarię” [Fredropol. Społeczność lokalna].

Ostatnią z korzyści z przyrody wybranych do oznaczania na mapie i pogłębionej dyskusji było **uprawianie sportu, turystyki lub rekreacji**. Korzyść ta dostarczana jest przede wszystkim w południowej części gminy: „Od góry Chyb w tą stronę, właściwie na południe, to właściwie turystyka (...), czyli nasza gmina jakby... tak można ją prawie w połowie przedzielić, że tamta jest bardziej rolnicza, tam może i nawet jakiś przemysł się rozwijać, ale tu już [nie]” [Fredropol. Społeczność lokalna]. Sport, turystyka i rekreacja praktykowane są zarówno przez mieszkańców, jak i przez przyjezdnych. W odróżnieniu jednak od wcześniej omawianych korzyści z przyrody ważnych dla społeczności lokalnej gminy Fredropol, w tym przypadku respondenci mówili również o znaczeniu turystyki jako źródła dochodu dla społeczności lokalnej. Respondent 1: „Turystyka chyba jest jedną z głównych dziedzin (...) zatrudniania na terenie tej gminy, choćby sam Arłamów³², który zatrudnia w granicach 300 osób, nie ma drugiego tak dużego zakładu pracy”.

32 Mowa o kompleksie hotelowym w Arłamowie.

Respondent 2: Dom Pielgrzyma zatrudnia, my samo się zatrudniamy w turystyce”. Respondent 1: „No i masa ludzi, która współdziała z tym, ktoś gotuje dla tych turystów, ktoś ich przyjmuje, ktoś ich oprowadza, ktoś przyjmuje w domu i tak dalej. (...) Jest to główna chyba gałąź gospodarki tutaj, na tym terenie. Oprócz ludzi, którzy jeżdżą do Przemysła, do pracy” [Fredropol. Społeczność lokalna]. Niekoniecznie są to zyski, które są podstawą dochodów, ale uzupełniają budżet rodzinny. Respondent 1: „W sensie materialnym korzyści może nie są to na utrzymanie się, ale na pewno jakieś korzyści finansowe mam realne”. Respondent 2: (...) to jakiś zastrzyk, nawet choćby po to, żeby spełnić swoje marzenia i zrobić remont”. Warto zaznaczyć, że była to jedyna korzyść w tej grupie, przy której uwypuklono aspekt finansowy. Przyjmowanie turystów może być również źródłem satysfakcji dla mieszkańców, dostarczając tym samym dodatkową korzyść, poza finansową: „ponieważ lubię historię lokalną, interesuję się też przyrodą, coś tam propagowaniem turystyki, więc też jakąś tam satysfakcję mam, jakiegoś biznesu wielkiego nie ma, tam parę groszy, które sobie tam człowiek dorobi i to właściwie w sezonie raczej letnim. Ale też jest taka satysfakcja, że się jednak przewijają tu ciekawi ludzie różni, różne takie osobowości, jak to sąsiad nieraz mówi, a jakiś tam wariat przyjdzie do ciebie”. Czerpanie większych zysków finansowych z turystyki, stanowiących podstawę utrzymania, może być w przyszłości – zdaniem respondentów – domeną osób młodych, rozwijających ofertę turystyczną gminy: „A ja chciałam powiedzieć tak, że my tutaj mieszkamy i żyjemy, i może my już z tych walorów nie my skorzystamy, bo będziemy oddychać, odpoczywać, ale młodzi ludzie mają dużą szansę właśnie zająć się czy agroturystyką, coś wymyśleć” [Fredropol. Społeczność lokalna].

Respondenci wymienili kilka przeważających rodzajów aktywności turystycznych praktykowanych na terenie ich gminy: turystykę związaną z pielgrzymowaniem, korzystanie z rzeki Wiar („jest masa ludzi, która przyjeżdża tylko i wyłącznie nad rzekę” [Fredropol. Społeczność lokalna]) oraz ogólnie z walorów przyrodniczych, uprawianie sportów, takich jak jeżdżenie na rowerze, koniach, nartach biegowych, biegi przełajowe, wędkowanie czy uprawianie sportów motorowych (w tym nielegalnie na drogach leśnych). Wśród turystów spotykani są również przyrodnicy – pasjonaci przyrody, w tym fotografowie. Respondent 1: „I szczególnie fotografia przyrodnicza przyjeżdża, i chyba już trzeci czy czwarty rok z rzędu, no a jeżeli nie grupowo, to indywidualnie, ale jest ich sporo”. Respondent 2: „Nie ma takiej konkurencji jak w Bieszczadach, nie ma dokarmiania tych zwierząt, one są w naturalnym (...) środowisku, nie są dokarmiane, bo tak jak w Bieszczadach ściągają, to najpierw dokarmiają te zwierzęta, one przychodzą i dopiero później robią zdjęcia. No i tutaj jest dość dużo gatunków, zdarzają się wilki”. Wszystkie aktywności turystyczne, rekreacyjne i sportowe wiążą się z walorami krajobrazowymi: „Myślę, że ten krajobraz ludzi ściąga tu. Krajobraz, powietrze” [Fredropol. Społeczność lokalna], a także przyrodniczymi: „jedną z głównych atrakcji to jest tak naprawdę... dziewiczość tego terenu” [Fredropol. Społeczność lokalna], w tym z tzw. obszarem ciemnego nieba, oraz małą presją turystyczną: „Nie ma miliona ludzi, miliona reklam i tak dalej. Nie jest to Zakopane, gdzie się wbija w tłum,

tylko jest cisza, spokój” [Fredropol. Społeczność lokalna].

Zdaniem respondentów rekreacja ma często charakter „przebywania” w miejscu, a turyści nie potrzebują dużo pieniędzy, aby spędzać tu wartościowy czas. Turyści przyjeżdżają również dla korzyści duchowych – relaksacyjnych. Respondent 1: „Wstała pani i powiedziała rano, że ona nie spała tak od 30 lat. Co jest tutaj takiego w tym miejscu, na tym łóżku? ... Ja mówię, że nie, że to nie u nas, że to jest tak w Kalwarii po prostu. Mówi, że ona pierwszy raz wstała wyspana, bo mówi, że w domu śpi do 9.00 i wstaje zmęczona”. Respondent 2: „50% turystów twierdzi, że śpi tak”. Respondenci określili, że turyści są zróżnicowaną grupą, pochodzącą z różnych krajów oraz reprezentującą różne wyznania: „nie tylko z Polski, tylko z Europy i ze świata, bo ja miałam turystów, już chciałam sobie nawet mapę założyć, skąd oni do mnie przyjeżdżają, bo są z różnych części świata (...). Teraz sporo turystów przyjeżdża dla walorów krajobrazowych, ale też sporo turystów na Kalwarię przyjeżdża, licząc się z wartościami tymi duchowymi i religijnymi, i chodzi też o wyznania na przykład nawet grekokatolickie czy rzymskokatolickie, one, te wyznania, się tu wiążą na Kalwarii, bo przyjeżdżają oglądać, gdzie była cerkiew, do kościoła przyjeżdżają się modlić, do konkretnych świętych, czyli to jest wszystko ze sobą bardzo powiązane”.

Istotny wpływ na możliwość czerpania korzyści z turystyki, sportu i rekreacji odgrywa Arłamów. Z jednej strony respondenci wskazali, że jest miejscem zatrudnienia dla wielu osób, jak i jednym z głównym punktów atrakcji skupiających turystów. Respondent 1: „Z tego Arłamowa też korzystamy, bo ci ludzie przyjeżdżają jednak do nas”. Respondent 2: „Znaczy Makowa czy te wioski sąsiadujące, no to jakieś korzyści mają (...), ktoś chce korzystać tam z basenu w Arłamowie i z pola golfowego, to nie znaczy, że tam jedzie mieszkać, tylko sobie zamieszka w Makowej czy w Huwnikach, czy w Kalwarii i sobie jedzie tam do tego Arłamowa, na takiej zasadzie, że my też, w jakiś sposób, trochę jakaś tam korzyść dla nas jest. (...) Czy nawet zakupy robią w sklepie po drodze”. Obiekt ten wpływa również pozytywnie na ruch turystyczny w pobliskich miejscowościach: „A biorąc jeszcze Arłamów i sakralnie, no, to nie wiem, praktycznie 90% turystów z Arłamowa przyjeżdża zobaczyć kościół w Kalwarii Paclawskiej, czyli z automatu, no, może my jako mieszkańcy nie, ale na pewno księża i ten, mają z tego korzyść, jeżeli chodzi o wymierne takie badanie sytuacji, a poza tym kupują jakieś pamiątki w tych sklepikach, czy tam magnes, czy coś, i to też napędza jakoś koniunkturę na pewno” [Fredropol. Społeczność lokalna]. Z drugiej strony kompleks w Arłamowie stanowi konkurencję dla innych, lokalnych przedsięwzięć i usług turystycznych. Respondent 1: „(...) teren Ustrzyk, no jeżeli chodzi o nich, Arłamów wydręnował im najlepszych klientów, z tamtej strony masa ośrodków ma bardzo duże problemy z przetrwaniem, bo co lepsi klienci, którzy przyjeżdżali w Bieszczady, zostają w Arłamowie i wydają tylko i wyłącznie pieniądze w Arłamowie, to jest tak jak z ośrodkiem w Mikołajkach [na Mazurach], przyjeżdża się tam, nie wyjeżdża się poza ten ośrodek, tylko się spędza czas w jednym miejscu, bo tam jest i strzelnica, jest basen, są masaże, kiedyś jak ktoś przyjechał do Ustrzyk, do ośrodka, żeby pójść na masaż, musiał pójść do pani Halinki, żeby coś

zjeść, poszedł do kogoś innego, a teraz wszystko jest w jednym miejscu, pieniądze są wydawane w jednym miejscu i, że tak powiem, okruszki trafiają do ludzi z okolic. Więc Arłamów wcale nie jest aż taką dobrą opcją, jakby się mogło wydawać”. Respondent 2: „Tak, ale wiesz, ten Arłamów jest dla bogatego klienta, ten mniej bogaty...”. Respondent 1: „Tylko ten bogaty klient kiedyś przyjechał w inne miejsce i on zostawił te pieniądze w kilku różnych miejscach, a nie u jednego człowieka i te pieniądze się rozchodziły”. Respondenci przyznają, że oferta Arłamowa jest skierowana do zamożniejszych klientów, podczas gdy usługi oferowane przez społeczność lokalną kierowane są przede wszystkim do turystów, którzy nie zamierzają wydać dużej ilości pieniędzy lub preferują klasyczny typ turystyki (małe, lokalne gospodarstwa agroturystyczne bez dużej liczby odwiedzających). Pewną luką w lokalnej ofercie turystycznej może być brak ofert kierowanych do klientów średniej klasy, którzy oczekują nieco wyższych standardów, ale niekoniecznie w przedziale cenowym ośrodka w Arłamowie: „To jest klient biedniejszy, który ląduje u nas, nie obrażając, to jest klient, który chce wydać średnio kasę i w tym miejscu tu jest nisza. Klient, który chce wydać bardzo dużo kasy i jedzie do Arłamowa (...). Klient średniej klasy, czyli nie ten taki, co szuka standardu po prostu do przetrwania, tylko wyższej troszeczkę klasy, nie ma tutaj u nas za bardzo [oferaty]” [Fredropol. Społeczność lokalna].

Podczas dyskusji wymieniane były również inne korzyści z przyrody, ważne dla lokalnej społeczności, choć niewybrane jako te najistotniejsze do oznaczania na mapie. Jedną z nich było **pozyskiwanie drewna na cele opałowe**, postrzegane, podobnie jak w innych gminach, jako korzyść o podstawowym znaczeniu: „Bo bez tego się u nas nie obejdzimy” [Fredropol. Społeczność lokalna]. Respondenci przyznali, że powodem, dla którego ta korzyść nie została przez nich wybrana do oznaczania na mapie, jest specyficzna charakterystyka grupy uczestniczącej w warsztatach, niekoniecznie reprezentatywna dla większości mieszkańców gminy: „Wydaje mi się, że my trochę inaczej to odbieramy (...), wszyscy żyjemy z szeroko pojętej turystyki. W przypadku społeczności lokalnej są inne priorytety, dla ludzi, którzy mieszkają tutaj, ważniejsze jest to, żeby mieli opał na zimę, niż żeby przyjechali turyści i mieli z tego pieniądze, bo oni bezpośrednio czy tam nawet pośrednio z tego nie mają nic, bo jeżeli ktoś pracuje, nie wiem, w Przemysłu, w jakiejś odlewni czy w jakimkolwiek innym zakładzie pracy... dla niego jest bez różnicy, czy tu przyjadą turyści, czy tu nie przyjadą turyści” [Fredropol. Społeczność lokalna]. Inne korzyści z przyrody, wymienione przez respondentów, to hodowla zwierząt i uprawa roślin na własny użytek, czyste środowisko – powietrze i woda w rzece. Hodowla i uprawa roślin są zanikającymi aktywnościami, zarówno jako źródło utrzymania, jak i na własny użytek: „Dlatego kto mieszka na wsi, to musi lubić pracę i musi mieć ogródek, bo ja sobie nie wyobrażam, tak jak teraz młodzi, że mają pół hektara koło domu i tylko drzewka rosną, a nie ma marchewki, nie ma pietruszki. (...) Co to za gospodyni koło domu, żeby miała hektar pola, a nie ma ziemniaka (...), to nie jest już wieś” [Fredropol. Społeczność lokalna]. Uprawa i hodowla na własny użytek jest często marginalizowana lub wręcz zaniechana przez zmianę

stylu życia, natomiast w celach zarobkowych – zdaniem respondentów – ograniczają ją niekorzystne uwarunkowania – niskie klasy ziemi oraz zniszczenia powodowane przez dzikie zwierzęta (w szczególności wymienione były dziki i bobry).

Respondenci wskazali kilka głównych zagrożeń możliwości dostarczania pięciu korzyści z przyrody, wybranych przez tę grupę jako najważniejszych dla jakości życia społeczności lokalnej na terenie ich gminy. Pierwszym z tych zagrożeń jest **zabudowa prywatna nad rzeką**, utrudniająca dostęp do rzeki oraz stwarzająca presję na regulację rzeki: „(...) gmina z czegoś musi pobierać, a to jest taki najłatwiejszy pieniądz, sprzedawanie tych działek w pobliżu Wiaru (...). Jak ja byłem młodszy (...), to chodziłem, gdzie chciałem się kąpać nad Wiar, czy sobie kocyk rozłożyć, czy jakiś piknik, to teraz zagrodzone (...), a ten prywatny to już sobie na tej rzece robi, co żywnie mu się podoba (...). Ludzie się domagali regulacji tych rzek” [Fredropol. Społeczność lokalna]. **Drugim zagrożeniem jest gospodarka leśna**, prowadzona zarówno w takich sposób, jak obecnie, jak i jej potencjalna intensyfikacja: „No, rabunkowa gospodarka leśna to jest pierwsze zagrożenie, bo jak tutaj się zrobi pustynia, to na pewno nikt do nas nie przyjedzie oglądać piękno drzewa” [Fredropol. Społeczność lokalna]. Zdaniem respondentów gospodarka leśna umniejsza walory przyrodnicze tego terenu – pogarsza walory estetyczne i zuboża drzewostan: „No, przypomina mi się rozmowa z przyrodnikiem z dębowej tej doliny, mówię: chodzimy, robimy... to było z pięć lat temu, robimy inwentaryzację dębów, są piękne, wspaniałe dęby, zaznaczamy je na mapie, za dwa miesiące przyjeżdżam ze studentami... dębów już nie ma, był i nie ma, był zabytkowy i już go nigdy nie będzie. Będzie, owszem, zasadzą (...). I oni się tym szczycą, tylko co z tego, co z tego młodnika (...)” [Fredropol. Społeczność lokalna].

Innym niekorzystnym oddziaływaniem jest postrzegany niekorzystny wpływ na stosunki wodne: „Z gospodarką leśną wiąże się więcej rzeczy, niszczy poziom wody, choćby w rzece (...). Nie ma odpowiedniej retencji wody, woda zaraz po deszczu spłynie, przepłynie że tak powiem, przez tą rzekę i za chwilę jest w Wiśle, a zamiast spływać powoli (...). Praktycznie cały maj padały deszcze, tydzień po tym deszczu wchodzi się do lasu i jest sucho, na upartego można by zapalić tam ognisko bez użycia rozpałki (...), bo wszystkie grubsze drzewa są wycięte (...). Tak samo utrzymanie brzegów czy erozja nawet (...) – zawieje troszkę wiatr i jest po wszystkim” [Fredropol. Społeczność lokalna]. Zdaniem respondentów problemem jest również **brak świadomości mieszkańców** co do wpływu gospodarki leśnej na inne korzyści, istotne dla społeczności lokalnej. Pozytywny wizerunek gospodarki leśnej jest związany nie tylko z miejscami pracy, które ona tworzy dla mieszkańców, ale jest również aktywnie kształtowany przez lokalnych polityków i PGL Lasy Państwowe. Respondent 1: „Walory przyrodnicze, jakie niesie ten teren, są umniejszone i cały czas polityka, że walory pozyskiwania drewna i walory opałowego i przemysłowego są najważniejsze, i cały czas ta polityka jest tak rozpropagowana, że świadomość ludzi na naszym terenie to jest taka, że las to jest tylko drzewo i pracownicy, którzy z tego żyją, a cała przyroda okoliczna

nie niesie dla nas żadnych [korzyści]. (...) pozyskiwanie jakichś innych wartości...w świadomości przeciętnego mieszkańca naszej gminy nie istnieje. Wartość to jest las, drzewo, pracownicy, bo las daje pracę. (...) koleżanka mnie zahacza tam gdzie i mówi tak, »ty uważasz, że ochrona przyrody na tym terenie jest potrzebna?« No, uważam, że dziedzictwo przyrodnicze jest tak samo ważne, jak dziedzictwo historyczne. [koleżanka:] »Popatrz, ile ludzi pracuje w lesie«. Ja mówię, no, nie wiem, jakby tak odsetek ludzi czerpiących korzyści z lasu i z pozyskiwania drewna policzyła na odsetek ludzi, którzy czerpią korzyści z innych walorów przyrodniczych, czy nie byłaby zrównoważona z przewagą dla tych, którzy czerpią z innych. Ale świadomość mieszkańców jest jedna, las to jest tylko drzewo, ale myślę, że to jest wytworzona świadomość przez Lasy [Państwowe]. Respondent 2: „To lobby leśników”. Respondent 1: I wysyłamy dla dobra leśników, tak jak mi kiedyś leśniczy powiedział, na każdej sośnie stówka rośnie”. Respondenci wyrazili bezsilność wobec tego zagrożenia, ich zdaniem społeczność lokalna i władze lokalne **nie mają wpływu** na to, jak w praktyce prowadzona jest gospodarka leśna: „(...) nadleśnictwa nikt nie pilnuje, nie pilnował, nie pilnuje. Niszczą nam drogi, niszczą nam lasy, niszczą nam wszystko, no, my tu tego [zmienić] nie damy rady, bo to jest polityka ich” [Fredropol. Społeczność lokalna].

Trzecim zagrożeniem jest **intensyfikacja turystyki** i presja, jaką może wywierać na możliwość czerpania innych korzyści z przyrody. Respondenci krytycznie patrzą w tym kontekście na rozbudowę infrastruktury, nie tylko *stricte* turystycznej, ale również drogowej, obok potencjalnych korzyści dostrzegając również zagrożenia. Turyści postrzegani są również jako źródło zagrożenia dla czystości, np. rzeki i lasu, poprzez pozostawiane przez nich śmieci, ale też takie praktyki, jak zabieranie kamieni z brzegów rzeki, które wpływa negatywnie na stan tarlisk ryb. Niektórzy respondenci dodawali, że takie działania praktykowane są również przez mieszkańców.

Respondenci podkreślali, że teren ich gminy jest nieuprzemysłowiony, bez intensywnego rolnictwa, a możliwości zarobkowe nie są wielkie – bazują na pracy w lesie, pracy wykonywanej w mieście bądź w trakcie dłuższych wyjazdów za granicę: „Bo tam ten wycinek mapy, który żeście akurat Państwo przygotowali tutaj nam do tego, to tutaj nie ma ani za bardzo tego przemysłu tutaj nie mamy, ani nie mamy za bardzo tych upraw, no bo tak ludzie żyją albo z lasu, albo z zagranicy, bo jeżdżą za granicę pracować, albo jakoś tam próbujemy ratować coś z tej turystyki trochę, więc nie ma tutaj takich (...) potężnych obszarów uprawnych”. Problemem społeczności lokalnej jest emigracja młodych osób, respondenci mają jednak nadzieję, że uda się zatrzymać ten trend. Sposobem na przyciągnięcie młodych osób jest, zdaniem respondentów, właśnie wykorzystanie walorów przyrodniczych gminy w celach zarobkowych: „ja nie korzystam z finansowych walorów z przyrody, ale mieszkam w pięknym miejscu, mieszkam w rodzinnym domu i myślę, że moje dzieci też z tego będą korzystać, z tej przyrody (...) [ale] cały czas jeszcze raz mówię, że to jest przyszłość dla młodych ludzi, że więcej może skorzystać jak my, będą myśleć, więcej inicjatywy, więcej odwagi może mają i myślę, że to idzie w takim kie-

runku, że jeszcze więcej skorzystają z tej przyrody, że tu mieszkamy i mamy takie warunki” [Fredropol. Społeczność lokalna].

W społeczności lokalnej zachowane są nadal **silne więzi społeczne**, które respondenci bardzo cenią: „No i wszyscy dookoła, bo tak naprawdę to my się tu wszyscy znamy i myślę, że dotyczy to wszystkich, a najbardziej moich takich bliskich przyjaciół, że ja się po prostu nie boję, że cokolwiek by się w moim życiu podziało, to ja mam do kogo mogę pójść (...). W dzisiejszych czasach to jest jeszcze bardzo ważne, bo dzisiaj nikt nie ma jeden dla drugiego czasu, nie ma takiej jakiejś przyjaźni (...), czego trudno jest tam gdzieś doświadczyć w Przemysłu albo jeszcze dalej” [Fredropol. Społeczność lokalna]. W opiniach respondentów wybrzmiewa, że obecnie społeczność lokalna zostawiona jest niejako samej sobie ze swoimi problemami, otrzymuje niewiele wsparcia od wyższych organów administracyjnych, a lokalne władze w gminie nie patrzą kompleksowo na problemy, walory i potencjał tego terenu: „My sobie radzimy, ale sobie sami radzimy, sami sobie zawdzięczamy swoją pracę, swoim uporem, a trochę za mało władze lokalne dla nas, niestety, robią, tak żeby nam dopomóc. Ja mówię nie o sołtysach, bo sołtysi to, wiadomo, nasi są, wybrani, to są ci najlepsi z najlepszych, liderzy, ale już tam na szczeblu gminnym czy powiatu (...) bym powiedział, że te władze administracyjne, (...) wójt z wyboru czy tam starosta nie zawsze czuje ten temat” [Fredropol. Społeczność lokalna]. Respondenci widzą tutaj rolę innych ekspertów, którzy braliby wraz ze społecznością lokalną udział w podejmowaniu decyzji na temat terenów gminy. Respondent 1: „Uważam, żeby decyzje o jakichś zmianach podejmowali ludzie, którzy mają wiedzę, eksperci, nie samorządowcy, nie przypadkowi politycy, nie ludzie, którzy widzą po jednej stronie tylko swój interes (...); ja nie mówię już o naszym interesie, o jakimś ... sprawach ekonomicznych, ja mówię o interesie ludzkości i przyszłych pokoleń, i to uczciwi eksperci”. Respondent 2: „Eksperci w porozumieniu ze środowiskiem lokalnym (...) i gminą, może być, ale to powinno być powiązane”. Decyzje powinny być, zdaniem respondentów, zrównoważone – w których brano by pod uwagę zarówno potrzeby ochrony przyrody, jak i realia życia społeczności lokalnej. Respondent 1: „Kocham ich wszystkich, ale nie można tak robić, żeby kochać zwierzątka tylko, a ludzi mieć za nic”. Respondent 2: „Zdrowy rozsądek jest potrzebny”. Respondent 3: „Wyważona polityka”.

Obszary chronione nie są postrzegane przez respondentów jako bardzo **skuteczny sposób ochrony lokalnej przyrody** – wskazywali oni na możliwości obchodzenia prawa i dewastacji przyrody w granicach obszarów chronionych, które znają z własnych obserwacji. Respondent 1: „Jak ktoś jest mały, to prawa musi przestrzegać, a jeżeli ktoś ma pieniądze, koneksje, to tego prawa nie musi przestrzegać (...). Wycięcie jednego drzewa to jest 150 tysięcy złotych, a jak ktoś wytnie cały las, no...”. Respondent 2: No, co mu zrobią”. Respondent 3: „Prawo się ustawi, że można wycinać”. Respondent 1: Więc tutaj można wszędzie stworzyć obszar chroniony, tylko żeby to ktokolwiek tym zarządzał w jakiś sposób sensowny”. Respondent 4: „To się importuje kornika, tego drukarza”. Respondent 3: „I wtedy w parku można wyciąć coś, jak trzeba”. Na zakończenie respondenci

wyrazili **zadowolenie z efektów warsztatu** – dyskusji i mapy wynikowej z oznaczeniami miejsc dostarczających korzyści z przyrody. Zaproponowany sposób rozmowy o przyrodzie, przez pryzmat korzyści dostarczanych dla społeczności lokalnej, uznali za cenny i warty rozpowszechnienia. Respondent 1: „No, ja też uważam, że to jest dobra mapa, nie? I my z tego skorzystamy rzeczywiście na co dzień, nie?” Respondent 2: „Myślę, że Państwo, jeżeli macie już tę mapę taką naszą, bo to jest teraz w tej chwili nasza mapa, może to pójdzie trochę wyżej, może ktoś zobaczyć”. Sami również, poprzez udział w dyskusji, dowiedzieli się nowych rzeczy o walorach okolic ich gminy: „nawet się dużo więcej rzeczy dowiedziałam, gdzie co może być, bo się człowiek tak aż bardzo nie wgłębiał w te lasy, że tak powiem” [Fredropol. Społeczność lokalna]. Wyrazili przy tym nadzieję, że uzyskane wyniki zostaną przedstawione decydentom, którzy – zdaniem respondentów – w niewystarczający sposób rozumieją i interesują się problemami społeczności lokalnej. Zaznaczyli również, że przedstawione przez nich opinie nie muszą być podzielane przez innych członków społeczności lokalnej oraz że inny skład uczestników warsztatów mógłby doprowadzić do odmiennych wyników.

PRACA Z MAPĄ – OMÓWIENIE WYNIKÓW PRZESTRZENNYCH MAPOWANIA WŚRÓD RESPONDENTÓW ZE SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ GMINY FREDROPOL (MAPA NR 7, 8)

Ta grupa uczestników badania za najważniejsze dla jakości życia lokalnej społeczności uznała następujące korzyści: **wartości estetyczne i krajobrazowe, dziedzictwo kulturowe, wartość sama w sobie/wartość istnienia, wartości duchowe lub religijne oraz uprawianie sportu/turystyki/rekreacji (tab. 2)**. Ten zestaw korzyści w porównaniu z poprzednim składa się wyłącznie z korzyści zaliczanych do tzw. kulturowych usług ekosystemowych³³. Uczestnicy warsztatu wysoko cenili i zarazem wykazali się bardzo dobrą znajomością miejsc występowania korzyści związanych z estetyką i krajobrazem. W tym przypadku respondenci zaproponowali zaznaczenie całego obszaru badania jako obszaru źródłowego dla tej kategorii korzyści, co wiązało się w ich opinii z jej powszechnym występowaniem. Jedynymi obszarami wyłączenia były nieliczne tereny, takie jak otoczenie budynków po PGR-ach czy żwirownia. Uważali zatem, że cały obszar badania odznaczał się **wyjątkowymi walorami** w tym zakresie, niemniej zdecydowali się na zaznaczenie obszarów, które dostarczają szczególnych przeżyć estetycznych. Członkowie tej grupy jako jedyni zdecydowali się zatem na dwustopniowe mapowanie danej korzyści, co miało związek z dobrą znajomością obszaru badania w zakresie tej korzyści. I tak, obszary szczególnie cenne obejmowały wodospad w Rybotyczach, las Maria Magdalena przy Kalwarii Paclawskiej, wzgórze w okolicy Gruszowej, całą dolinę Wiaru z wyłączeniem budynków, wzgórze Kopysno, okolice wzgórza Żytne, fragment miejscowości Leszczyzna, punkt widokowy w Sólcy oraz zasadniczo całą Kalwarię Paclawską. W przypadku korzyści związanych z dziedzictwem kulturowym powrócono do

podstawowej idei mapowania obszarów źródłowych. Respondenci wskazali liczne obszary, zazwyczaj o stosunkowo niewielkiej powierzchni. Były to: obszar Kalwarii Paclawskiej wraz z „Marią Magdaleną”, Park w Sierakoścach, teren Cerkwi w Nowych Sadach z „górką cmentarną”, stara zabudowa w Rybotyczach, cerkiew w Posadzie Rybotyckiej, cerkiew w Kopysnie, obszary w Koniuszy, Młodowicach i Kłokowicach, obszary dawnych wsi Borysławka i Paportno, cmentarz ewangelicki w Makowej, cerkiew w Leszczytach wraz z cmentarzem, młyn w Nowych Sadach.

Interesujący wynik przyniosło mapowanie korzyści określanej jako wartość sama w sobie, tudzież wartość istnienia, mianowicie uznano, że jest to połączenie (zachowanie) wszystkich obszarów z pierwszych dwóch mapowanych korzyści na zasadzie alternatywy (występowanie 1 lub 2). Korzyść ta objęła zatem niemal cały obszar badania z wyłączeniem terenów przemysłowych. Na podobnej zasadzie wyznaczono obszary korzyści związanych z wartościami duchowymi lub religijnymi. Stanowiły one kombinację wszystkich obszarów dziedzictwa kulturowego mających charakter sakralny oraz wszystkich obszarów powiązanych z wartościami estetycznymi i krajobrazowymi z wyłączeniem zabudowań niemających charakteru sakralnego (np. młyn). Widać tutaj silne **powiązanie wartości estetycznych** z szeroko rozumianymi **wartościami duchowymi**, które rozumiano np. jako kontemplację przyrody. Na koniec korzyści związane z uprawianiem sportu, turystyki i rekreacji uznano za pozbawione ograniczeń terytorialnych i zdecydowano o włączeniu do tej kategorii całego obszaru badania.

2.4.4. KORZYŚCI Z PRZYRODY W OCZACH EKSPERTÓW Z ZAKRESU OCHRONY PRZYRODY

Grupa ekspertów z zakresu przyrody jako pięć najważniejszych dla jakości życia społeczności lokalnej wybrała następujące korzyści z przyrody: pozyskiwanie drewna na cele opałowe, uprawę roślin, hodowlę zwierząt (w tym możliwość wypasu, stawy i pasieki), uprawianie sportu, turystyki i rekreacji oraz wartości estetyczne i krajobrazowe. Trzy pierwsze należą do grupy korzyści zaopatrujących, podczas gdy dwie kolejne – do korzyści o charakterze kulturowym, aczkolwiek mogą również stanowić źródło zarobku dla społeczności lokalnej. Zdaniem respondentów wybór ten wynikał z ich wiedzy na temat społeczności lokalnej i jej źródeł utrzymania: „(...) wynik (...) odzwierciedla mniej więcej relacje zawodowe miejscowej ludności, czym się kto, czym zajmuje” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody]. Nie są to jedyne korzyści, które – zdaniem ekspertów – są dostarczane przez przyrodę Gór Słonnych i Pogórza Przemyskiego, a ich wybór wynikał również z narzuconego ograniczenia do jedynie pięciu korzyści do dalszej dyskusji i oznaczania na mapie. Konieczność dokonania ograniczonego wyboru, zdaniem respondentów, sprawiła, że skupili się z jednej strony na praktycznych i bezpośrednich korzyściach, z drugiej – na tych, które łatwiej jest utracić lub zmienić. W efekcie pominięte zostały korzyści o charakterze regulacyjnym: „świadczona regulacyjna (...) są dostarczane przy okazji (...). Po prostu (...) są dostarczane w zasadzie niemal przy każdym scenariuszu, tutaj

33 Haines-Young i Potschin 2018.

tych preferencji i realizacji ich promowania (...). Las pozostanie lasem. Zawsze tam będą (...). Oczyszczanie powietrza i tak dalej. Więc myślę, że z tego względu też unikaliśmy zaznaczania tych, które zawsze są. Zawsze na to możemy liczyć” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody].

Wśród korzyści wybranych do dalszej dyskusji i oznaczania na mapie **pozyskanie drewna na cele opałowe** zostało wskazane przez wszystkich uczestników warsztatów jako istotne dla jakości życia społeczności lokalnej. Zdaniem respondentów istotność drewna opałowego wynika w pierwszej kolejności z deklaracji mieszkańców i władz lokalnych o jego znaczeniu, a w dalszej kolejności dopiero z faktycznej powszechności jego stosowania, która, jak zaznaczono, może być mniejsza, niż jest to często artykułowane w dyskursie publicznym. Respondent 1: „Z jednej strony tak, z drugiej strony nie. To znaczy ja zaznaczyłem, bo wiem, że dla wielu osób jest to bardzo ważne. Jest to takie podnoszone na różnych spotkaniach społecznych. Z drugiej strony, gdyby tutaj zrobić takie realne rozpoznanie, jakie są potrzeby opałowe tutaj gospodarstw, przypuszczam, że bylibyśmy zaskoczeni, ile osób pali jeszcze węglem. Sam palę węglem. Ile osób pali, w tej chwili, już tymi nowymi peletami i tak dalej. Ci bogatsi, bo po prostu jest to dużo wygodniejsze niż palenie drewnem. Czyli pelety, jakieś tego typu ekogroszki, pomysł i inne tego typu. Więc to jest taka potrzeba, która, owszem, myślę, że jest podnoszona bardzo często, jest artykułowana. Natomiast, na ile jest realna, nie wiem”. Respondent 2: „Tu też się zgodzę, że właśnie nam się bardziej to może wydaje, niż rzeczywistość jest (...). Bo wszędzie, na każdym spotkaniu jest podnoszona ta kwestia przez mieszkańców, na przykład drewno opałowe musi być dla lokalnego mieszkańca”. Respondent 3: „Takie poczucie bezpieczeństwa, chyba lokalnego, znaczy, a nie tak musi być rzeczywistość”. Zdaniem respondentów kwestia drewna opałowego jest problemem poczucia bezpieczeństwa społeczności lokalnej, dostępności do zasobu, który w miesiącach zimowych jest dla nich konieczny. Teren Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych – zdaniem respondentów – faktycznie dostarcza dużo materiału opałowego, ale nie tylko na lokalne rynki zbytu – większość materiału opałowego i drewna przeznaczona do innych celów jest wywożona poza ten region, niekoniecznie przynosząc przy tym korzyść społeczności lokalnej. Respondent 1: „Mówimy tutaj nie tyle o potrzebach, co o świadczeniach, prawda? (...) Czyli podaż, a ta podaż jest olbrzymia, więc tutaj ona jest chyba bezdyskusyjna i pewna”. Moderator: „Tylko pytanie, czy ten strumień korzyści trafia do lokalnej społeczności”. Respondent 2: „Pewnie w niewielkim stopniu. (...) drewno stąd wychodzi opałowe, ale to idzie w Polskę i pewnie w świat”. W dalszej dyskusji respondenci określili, że eksportowane z regionu jest przede wszystkim drewno do innych celów niż opałowe. Główny zysk z tej działalności trafia do PGL Lasy Państwowe, choć respondenci przypomnieli, że na terenie badanych gmin są też lasy prywatne i gminne. Społeczność lokalna zyskuje głównie poprzez podatki odprowadzane do budżetu gminy przez to przedsiębiorstwo.

Pozyskiwanie drewna opałowego odbywa się często równoległe z **pozyskiwaniem drewna na cele inne niż opałowe**; respondenci zauważyli nierozłączność prowa-

dzenia tych dwóch działalności: „Ale to słuchajcie, to tak samo przecież te wszystkie nawet resztki z tych drzew pozyskanych. Idzie część na opał, a część idzie na zębki i na jakieś właśnie też opałowe rzeczy, ale jeszcze w konsekwencji jeszcze inaczej przerabiane, więc jak gdyby trzyetapowo tu mamy... Z jednego jak gdyby źródła, z drewna pozyskanego nie do celów użytkowych, a nie na opał, mamy opał...” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody]. Wyjątkiem od tej reguły może być produkcja drewna z drzewostanów iglastych: „Wiadomo, że do celów opałowych nie będzie sośnin, modrzewin, nie? Czyli tych takich sztucznych drzewostanów porolnych, których jest... czy olszy szarej, której jest niemało” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody]. Według badanych szczególnym przypadkiem celowanego pozyskania drewna na cele inne niż opałowe jest wyszukiwanie okazów klonu jawora (*Acer pseudoplatanus* L.) nadających się do produkcji oklein [drewno rezonansowe] – siedliska z takimi okazami miałyby się znajdować w mniej żyznych położeniach (nie porolnych).

Zdaniem respondentów gospodarka leśna w aspekcie pozyskiwania drewna ze starych dębów prowadzona jest w sposób nieodnawialny i zuboża lokalny drzewostan: „Jest mnóstwo starszych drzewostanów dębowych. I one (...) mają niski stopień zadrzewienia, wskaźnik zadrzewienia. Czyli ten stopień wypełnienia biomasą przestrzeni, która może być wykorzystana produkcyjnie. One podlegają systematycznej przebudowie. (...) Na których miejsce można posadzić jodłę, to one są bardzo masowo wycinane i tutaj na składach to są przede wszystkim dęby, jak w okolicach Kalwarii Pałacowskiej. Także to jest też taki lokalny produkt, no, w zasadzie nieodnawialny, bo dąb w żaden sposób nie wróci i nie ma zainteresowania sadzeniem dębu. To był produkt uboczny, powiedzmy tej gospodarki leśno-pastwiskowej, dawnej. No, teraz jednorazowo jest on usuwany, wykorzystywany i w zasadzie jest to nieodnawialna rzecz” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody].

Warunki do realizacji **uprawy roślin, w tym sadownictwa**, zdaniem respondentów, są dobre na terenie Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych i mogą być wykorzystywane do niektórych rodzajów upraw: „budowa geologiczna i ekosystem, co implikuje jakość gleb, które są na Pogórzu Przemyskim dosyć dobrej jakości, więc to część roślin można w ten sposób uprawiać. Tak samo sadownictwo też się może tutaj rozwijać. Ekspozycje niektórych zboczy też są odpowiednie dla uprawy niektórych gatunków roślin czy grup roślin, które są społecznie potrzebne albo znajdują jakieś, powiedzmy, zapotrzebowanie na dany typ warzyw, owoców” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody]. Korzyść z uprawy roślin została wybrana przez respondentów jako jedna z pięciu najważniejszych korzyści z przyrody, mimo że ogólnie skala aktywności rolniczej w tym regionie istotnie się zmniejszyła: „Zmiany idą wyraźnie ku temu, że ograniczona jest ilość pól uprawnych i łąk. Pozostawiane na tej sukcesji przechodzą w zarośla, potem w zbiorowiska jakieś tam leśne. (...) Nie wiem, czy się Panowie ze mną zgadzacie, ale w tych rejonach Pogórza i podgórskich zjawisko typowe. Kiedyś rolnicy byli notowani na tej piątej klasie, czyli uprawiali te marne ziemniaki, jakiś owies, coś innego. W tej chwili są pozostawiane, bo to się nie opłaca. (...) pola transformowane są do użytków zielonych, za które

są teraz dopłaty, a jak się skończą dopłaty, no to będą szukali innego źródła, prawda? Być może ta hodowla, czy pasterstwo o którym mówiliśmy... Ale to będzie, jeśli nie, no to sukcesja. Stadium klimaksu w naszych warunkach to jest las” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody].

Dodatkowo, zdaniem respondentów, bardzo dużą korzyść z utrzymywania użytków zielonych czerpią myśliwi w celu realizowania wartości łowieckich. Respondent 1: „Właśnie sobie patrzę na ten obszar i widzę te użytki zielone. Myślę, że one są utrzymywane po to, żeby łowiectwo kwitło. Respondent 2: „No tak, no, żeby było do czego strzelać. Skąd i do czego” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody]. Podczas próby doprecyzowania obszarów występowania tej korzyści respondenci mieli problem ze wskazaniem konkretnych miejsc, w których realizowana jest uprawa.

Zmiany w skali upraw rolnych rozpoczęły się na tym terenie, zdaniem respondentów, w latach 90. XX w. We wcześniejszym okresie rolnictwo zmieniało swoją strukturę wraz z wysiedleniami po II wojnie światowej, a następnie przejściem rolnictwa przez PGR-y. Konsekwencją transformacji ustrojowej i zmiany gospodarowania po 1989 r. był upadek PGR-ów i przekształcenie pól uprawnych do użytków zielonych lub sukcesja (zarastanie). Obecnie, od momentu wejścia Polski do Unii Europejskiej, trend sukcesji naturalnej na terenach porolnych jest spowalniany przez programy dopłat rolnośrodowiskowych: „Największy, według mnie, ten skok sukcesji tych zalesień nastąpił między ’89, a jednak z pewnym tam poślizgiem kilkuletnim wejściem Polski do Unii. Wejście Polski do Unii stanowczo, według mnie, zahamowało proces sukcesji dzięki dopłatom [do wykaszania łąk]” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody]. Dopłaty są również istotnym czynnikiem podtrzymującym inne praktyki rolne w tym terenie: „Może nie sama uprawa, ale, że tak powiem, korzyści finansowe, które ludzie otrzymują w tej chwili z dopłat unijnych, trzymają tutaj jeszcze te rolnictwo na tym poziomie, takim no (...) szcążkowym” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody]. Opłacalność upraw jest obecnie również niska z powodu strat powodowanych przez dzikie zwierzęta, zarówno w uprawach przeznaczonych na zarobek, jak i na własny użytek: „No i teraz ludzie mówią, że nie uprawiają też z powodu strat. Dzikie. Nic się nie opłaca. Tak że w zasadzie, na tych polanach tutaj wewnątrz, nie mówię tam o Fredropolu, to tylko w ogródkach przydomowych coś się spotyka. Natomiast tak, żadnego rolnictwa nie ma” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody]. Szczególnym przypadkiem jest uprawa wierzby energetycznej (wierzba wiciowa *Salix viminalis*), która pojawia się na tym terenie. Jej uprawa jest stosunkowo łatwa, bo wierzba to gatunek mało wymagający. Nie jest ona związana ze szczególnymi warunkami środowiska: „Gdzie ją posadzisz, tam będzie generalnie rosła. Lepiej bądź gorzej, ale będzie rosła” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody], ani uwarunkowaniami ekonomicznymi – raczej, zdaniem respondentów, jest po prostu pewnym pomysłem osób inwestujących w to przedsięwzięcie. Respondenci zauważyli, że uprawy wierzby energetycznej można zaklasyfikować zarówno jako korzyść z upraw roślin, jak i korzyść z drewna na cele opałowe.

Uprawianie sportu, turystyki i rekreacji na terenie

Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych jest, zdaniem respondentów, różne od tego, które może być realizowane w Bieszczadach czy Tatrach, przede wszystkim przez możliwość innego kontaktu z przyrodą, brak spektakularnych „atrakcji turystycznych” oraz niewielką liczbę innych turystów. Korzyści te związane są zarówno z dziedzictwem kulturowym tego regionu, jak też walorami estetycznymi i przyrodniczymi: „(...) turystyka – duże pojęcie, prawda? W które wchodzi, na przykład, wartości duchowe, religijne, dziedzictwo kulturowe, walory estetyczne, krajobrazowe (...). A to [Pogórze Przemyskie i Góry Słonne] jest miejsce, w którym wiele osób, myślę, że jest w stanie znaleźć taką przestrzeń, w której lubi wypoczywać. Czy to są drobne gospodarstwa agroturystyczne, czy intensywna turystyka rowerowa, czy piesza. To są tereny dla jednych, być może, mało atrakcyjne, ponieważ tu jednak wyjdziemy na wzniesienie, to jednak mamy las. Nie ma pięknych widoków, jak w Tatrach. (...) Ja jestem zwolennikiem tej drugiej grupy, która lubi kontakt z przyrodą pełny i najlepiej w ciszy i spokoju. Więc to jest miejsce dla już dosyć [sporej liczby] ludzi, bo odchodzą od takiego stadnego i grupowego, bo takie się już Bieszczady stały, prawda?” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody].

Turystyka, rekreacja i sport dają możliwość zarobku społeczności lokalnej poprzez świadczenie usług dla przyjeżdżających w te tereny. Choć jest to korzyść już obecnie realizowana, to respondenci widzą potencjał jej dalszego rozwoju w kierunku rodzinnej, spokojnej turystyki. Z jednej strony na tzw. „masową turystykę” ich zdaniem nie ma tu miejsca ani możliwości. Z drugiej – region ten zdecydowanie ma potencjał na przyjęcie dodatkowej liczby turystów, bez zagrożenia ze strony presji turystycznej na walory przyrodnicze. Przyciągnięcie turystów na Pogórze Przemyskie i w Góry Słonne może być korzystne np. dla Bieszczadów, gdzie presja turystyczna jest już problematyczna. Moderator: „A w kontekście turystyki i rekreacji, jak na przykład Panowie oceniają zagrożenia, perspektywy i kontekst ochrony przyrody?” Respondent: „Ja uważam, że tutaj sprzeczności nie ma, aczkolwiek byłbym szczęśliwy, jeśliby tutaj trochę turystów z Bieszczadzkiego Parku się przeniosło w te rejony. Bo dusimy się już tam. Kiedyś w weekend październikowy, wracając z Pogórza Przemyskiego, z Kopystańki, mijalem turystów, którzy akurat zablokowani byli na odcinku remontowanej drogi przez światła. Korek miał cztery kilometry. Ludzie z Bieszczadów. Tutaj było puściutko. Na Pogórzu Przemyskim, kilkanaście osób na Kopystańce, co i tak był tłok. Więc, no, fajnie by było. Tutaj te walory przyrodnicze na pewno pomagają turystyce”.

Zagrożeniem dla czerpania korzyści z turystyki może być sposób prowadzenia gospodarki leśnej, przede wszystkim poprzez ingerencję w krajobraz oraz niszczenie szlaków turystycznych. Respondent 1: „Faktem też jest, że między takim już intensywnym pozyskaniem drewna a turystyką są konflikty. Bo metody gospodarowania drzewostanami, tymi rębnymi, powodują, że jeżeli jest powierzchnia, powiedzmy odnowieniowa, zrębowa, na szlaku turystycznym, no to jest totalna demolka szlaku. Przy obecnym systemie gospodarowania”. Respondent 2: „Zgadza się. I to jest powszechne tutaj na... I to zauważają też mieszkańcy nawet, którzy do lasu chodzą w zasadzie tylko na grzyby

czy tam po zrzuty. Że takiego bałaganu, jak w ostatnich latach, w lasach Pogórza to nie pamiętają. Że po prostu, naprawdę chodzi się bardzo trudno. Jest niebezpiecznie, bo nogę można złamać gdzieś tam, przez co polecieć". Zdaniem respondentów rozdźwięk między korzyściami turystycznymi a gospodarką leśną mógłby być wyeliminowany, ale nie ma w tej kwestii zainteresowania ze strony pracowników PGL Lasy Państwowe: „Kiedyś podnosiliśmy właśnie kwestię tych szlaków, żeby już wzdłuż szlaków nie było wycinki prowadzonej. Nie wiem, 50 metrów, czy coś takiego. Żeby było bezpieczeństwo, jakoś tam krajobrazowo i tak dalej. Leśnicy mówili, że dlaczego mają zostawiać ten las nieruszony, że (...) chcą się chwalić swoją gospodarką leśną też. Nie muszą ukrywać tej gospodarki leśnej” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody].

Wartości estetyczne i krajobrazowe zostały przez grupę ekspertów-przyrodników przypisane do całego obszaru badania z wyłączeniem centrum Birczy i Trzcianca. Respondent 1: „(...) ten region jako całość jest, według mnie, obdarzony tym dużym walorem (...)”. Respondent 2: „Nie jest taki poszatowany” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody]. Czerpanie korzyści z walorów krajobrazowych ułatwiają miejsca, z których można podziwiać widoki – często takie punkty właśnie przyciągają turystów (przede wszystkim Arłamów, ale również Kopyśno³⁴ i Kopystańka).

Inne korzyści z przyrody, które zostały wymienione podczas dyskusji w tej grupie, to pobieranie wody do celów pitnych, ochrona przed suszą i powodzią, ochrona (oczyszczanie) powietrza. Korzyści te, choć istotne, nie zostały wybrane jako pięć najważniejszych dla jakości życia społeczności lokalnej, ponieważ mają one charakter bardziej globalny, nawet, jeżeli dostarczane są w szczególnie istotny sposób przez obszar Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych, to korzyść czerpią ludzie zamieszkujący dużo szerszy rejon: „No więc ja zaznaczyłem pierwotnie, ochrona przed suszą lub powodzią, więc to jest bardziej globalne, jakieś ogólne dla całej społeczności. Potem się wycofałem na któreś inne. Ale to też uważam, że to w jakiś sposób, akurat na tym terenie, ta struktura tutaj środowiska, topografii i całej przyrody... w takim stanie jakim jest i zachowania go, pewnie by wpływała na to” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody]. Korzyści te, dodatkowo, trudno byłoby ulokować na mapie w określonych miejscach – raczej, zdaniem respondentów, należałoby zaznaczyć cały obszar, jako teren, który ich dostarcza: „Ale Panowie popatrzcie. Cała prawa strona tej kategorii [patrz: lista korzyści z przyrody przedstawiona respondentom – Aneks nr 4] to są rzeczy bardzo ogólne i globalne, które dotyczą nie tylko konkretnych miejsc, regionów ... tej części Polski. No bo, czy oczyszczanie wody, powietrza, to są takie zjawiska, które generalnie całość chronią. (...) w ogóle nie ma sensu ich zaznaczać” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody].

Najistotniejszą i najszerzej omówioną przez respondentów korzyścią, która nie została ostatecznie wybrana w pierwszej części spotkania, jest **hodowla zwierząt (w tym wypas, stawy i pasieki)**, która w opiniach respondentów ma spory potencjał rozwoju na terenie Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych. Co więcej, hodowla jest, zdaniem

respondentów, istotnym czynnikiem w ochronie przyrody tych terenów i jako taka powinna być wspierana przez odpowiednie programy dopłat: „Jeśli chodzi o hodowlę zwierząt, to ja dlatego zaznaczyłem, bo uważam, że jest to absolutnie kluczowy... potencjalnie, bo nie aktualnie. To jest coś, co było i coś, co w moim przekonaniu powinno być. Również jako zasadnicze narzędzie takiego *transformation management*. Czyli zmiany zagospodarowania krajobrazu z udziałem hodowli, jako główne również narzędzie nie tylko to gospodarcze czy działalność gospodarza, ale narzędzie ochrony przyrody, ochrony krajobrazu. (...) Ludzie rezygnują, zmieniają reżimy hodowlane czy w ogóle działalności gospodarczej. To jest przykład fatalnego wpływu tych polityk z góry do dołu (...). Ludzie nie działają racjonalnie tak jak niegdyś, kiedy te zasoby lokalne, przyrodnicze były podstawą ich gospodarowania. Dlatego że tak wygląda, jak wygląda ten krajobraz, najlepiej jest hodować zwierzęta, prawda? Tylko dlatego, że są dopłaty. Raz są na to, raz są na tamto... I dlatego właśnie ma to znaczenie bardzo negatywne. Potencjalnie właśnie hodowla powinna być tym bardzo istotnym czynnikiem ochrony przyrody również, ale nie tylko” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody]. Ze względu na ochronę przyrody działania odgórne, takie jak dopłaty, mogą pomagać we wspieraniu korzystnych aktywności gospodarczych, choć również mogą się z nimi wiązać zagrożenia nadmiernej intensyfikacji hodowli lub wypasu. Respondent 1: „Pan mówi jeszcze o tym właśnie zarządzaniu odgórnym. Wydaje się, że gdyby w ogóle nie było dopłat, żadnych, to moglibyśmy sobie wyobrazić jak (...) to by wyglądało. Sukcesja wszędzie”. Respondent 2: „No niekoniecznie. Mógłby być też rynek, prawda? Nie sukcesja, tylko hodowla i taka hodowla, jaką dzisiaj mamy, na przykład, w południowych Karpatach, w Siedmiogrodzie. Gdzie to naprawdę hula”. Respondent 1: „I tam nie ma dopłat?” Respondent 2: „Znaczący są, ale one działają w innym kierunku. Tam są dopłaty do krów. I przez to są te pastwiska przeeksploatowane”.

Ponadto wypas nie jest aktualnie popularną aktywnością. Potencjał rozwoju wypasu zwierząt respondenci dostrzegają m.in. w zmianach klimatycznych uwarunkowań rolnictwa w Polsce i cennych walorach Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych pod względem zasobów wodnych: „Ja bym też chciał, żeby ten wypas wrócił tutaj na Pogórze Przemyskie (...). I myślę, że może wrócić. Dlaczego tak uważam? Bo następuje, po prostu, wysychanie części nizinnej Polski. I nie tylko Polski. Natomiast Karpaty przez jakiś czas jeszcze utrzymują produkcję (...) użytków zielonych z uwagi na większe opady. Więc, jeśli będzie susza na nizinach, więc może tutaj na Pogórze wróci wypas” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody]. Popularnym zajęciem jest natomiast hodowla pszczół: „(...) jak się chodzi po terenie, to te pasieki są non stop, gdzieś tam rozstawione. (...) Nie wiem na jaką to skalę, czy to jest skala gospodarza już. Ale generalnie tego jest bardzo dużo” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody].

Respondenci podawali przykłady, jak mając odpowiedni pomysł można z sukcesem realizować działalność hodowlaną na tym terenie: „Trzeba mieć pomysł na też taką hodowlę. Tam generalnie jest Nikos. Greckiego pochodzenia gość, który ma gospodarstwo rolne. Bydło, kozy, owce.

34 Inna nazwa miejscowości Kopyśno.

No i sery, najbardziej popularne na Podkarpaciu praktycznie. I tam ludzie do niego, no, wałą oknami i drzwiami, cały czas praktycznie. Więc jakby... trzeba mieć też na to pomysły” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody]. Hodowla zwierząt może być też źródłem innych korzyści (edukacyjnych) czy też atrakcją turystyczną. Zdaniem respondentów taki model jest, bardzo popularny np. w Wielkiej Brytanii, np. farmy edukacyjne: „(...) I u nas w ogóle jest ten potencjał, mówi się o gospodarstwach agroturystycznych, prawda? Ale to są pseudo agroturystyczne. To jest tylko, że mieszka się na jakimś gospodarstwie, natomiast tak naprawdę z tym agro, z tym rolnictwem, nie ma się do czynienia. Co więcej, te agroturystyki, no to one prześcigają się, żeby spełniać raczej takie różne miejskie standardy, zachcianki. A to plac zabaw, a to wi-fi i tak dalej, i tak dalej... Wypożyczalnie różnego tam sprzętu. Wyobraźmy sobie, że jest przywrócony ten wypas. To mógłby być tutaj taki ośrodek, no, rekreacji, dzieciaki wyjeżdżają na tydzień, na dwa tygodnie i pasą te zwierzęta. Kto z nas nie chciałby, czy to swoich dzieci, czy wnuków właśnie dać pod opiekę takiego pasterza. Nie ma tam telefonu, nic. Proste jedzenie, proste spanie, gonienie za tymi zwierzętami przez cały dzień. Ja miałem przyjemność spędzić, pasąc bydło przez pewien czas, w zeszłym roku, właśnie w Siedmiogrodzie, w południowych Karpatach. Niesamowite doświadczenie. Mimo tego, że ja tam musiałem, też przy okazji, jakieś dane zbierać. Ale największa korzyść to w zasadzie ta korzyść obcowania... Zaznanie tego prostego życia, którego dzisiaj człowiekowi brakuje. I myślę, że to jest olbrzymi tutaj potencjał” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody].

Zagrożenia możliwości czerpania omówionych korzyści z przyrody. Powstanie parku narodowego na obszarze badania, zdaniem respondentów, nie powinno być zagrożeniem dla pozyskiwania drewna do celów opałowych, będzie natomiast kolidowało z aktualnym modelem gospodarki leśnej i szerszym pozyskiwaniem drewna. Respondent 1: „Z punktu widzenia całego nadleśnictwa to nie jest zagrożenie dla opałówki”. Respondent 2: „Oczywiście, że nie”. Respondent 3: „No nie, bo oni uprawiają las, tak jak rolnicy uprawiają zboże, ziemniaki i tak dalej. Jest inny interwał czasowy, ale zabiegi są... Sprowadzają się do tego, że w jednym miejscu prześwietlamy, promujemy jakieś gatunki. One za 30, 40 lat, za 70 lat będą znowu do wycięcia, będą produkcyjne i takie gospodarowanie tutaj, jak mamy (...), zielone światło i korzyści. Tu na pewno, wszystkie warunki będą temu sprzyjały”. Pozyskiwanie drewna do celów opałowych w potencjalnym parku narodowym, aby zaspokoić potrzeby społeczności lokalnych, na pewno wymagałoby szczególnych rozwiązań prawnych i organizacyjnych. Nie są to jednak – zdaniem respondentów – sprawy niemożliwe do rozwiązania, szczególnie jeżeli przyrodnicy – zarządzający potencjalnym parkiem narodowym – zdają sobie sprawę z potrzeby zapewnienia tego zasobu: „No, czyli [przyjmijmy hipotetycznie, że] istnieje już park narodowy i są osady w parku, wielkości porównywalnej do tych osad. No i jest kwestia tego, co robić z zapotrzebowaniem na drewno opałowe. Gdzie w sytuacji, gdy sporo jest obszarów objętych ochroną ścisłą, a część która jest objęta ochroną czynną, to są takie drzewostany, które nie bardzo nadają się na opał. Bo są świerki, olsze czy tam modrzewie. No ściśle

przestrzegając przepisów prawa, czyli tak, no, trzymając się litery zapisów planu ochrony (...), jest pewien problem, bo, no, trzeba się gimnastykować, jak zapisać cięcia na potrzeby opałowe, żeby one, no, jakoś przeszły. To znaczy, żeby były akceptowalne na poziomie prawno-legislacyjnym. Ale robi się to od 20 czy 30 lat. Że tak powiem, robimy, ukrywamy pod jakimiś dziwnymi hasłami, chociaż może najlepiej by było wprost pisać, że są to cięcia, żeby zabezpieczyć potrzeby opałowe osad wewnątrz parku, żeby ludzie nie palili węglem, (...) śmieciami albo czymkolwiek” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody]. Zauważono również, że pozyskanie wyłącznie drewna opałowego na rynek lokalny byłoby wielokrotnie mniejsze niż aktualne pozyskanie drewna w nadleśnictwie Bircza, aczkolwiek ceny tego drewna mogą być wyższe niż obecnie: „Obecnie tutaj [Nadleśnictwo] Bircza chyba około 100 000 metrów sześciennych rocznie pozyskuje. (...) Natomiast na cele opałowe pozyskujemy 1000 metrów sześciennych buka. Czyli jedną setną tego, co się w Birczy tnie. No ale są też takie problemy ekonomiczne dla mieszkańców, że na przykład, jeśli oni tną 100 000 metrów sześciennych, to zawsze jakieś tam odrzuty, takie na opał się nadające z tego wyselekcjonują. My, tnąc tylko na potrzeby opałowe buka, nie jesteśmy w stanie wyciąć tylko tego podłego drewna. Więc pozyskujemy drewno średniej jakości i złej jakości, więc u nas drewno opałowe jest droższe. Bo nie jest takie podłe. Także to się wiele takich dziwnych powiązań zachodzi, że wszystkiego też nie sposób przewidzieć. Na poziomie naszej takiej ogólnej dyskusji dopiero trzeba w praktyce przetestować system, jak to działa” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody].

Walory estetyczne i krajobrazowe, zdaniem respondentów, mogą być zaburzone przez gospodarkę leśną, w szczególności z perspektywy przyrodników: Respondent 1: „Bo dla nas przyrodników (...) taki „zaśmiecony”, z większością drewna i zróżnicowany siedliskowo [las jest cenniejszy]...”. Respondent 2: „Ale nie tak zaśmiecony, jak po wyrębie, prawda?” Respondent 1: „Oczywiście. Nie, bo to już jest demolka. (...) Ale to jest bardzo fajne. I bardzo przyjazne do badań i interesujące”. Zauważają, że ich sposób postrzegania walorów estetycznych lasu jest różny niż perspektywa leśników. Respondent 1: „Zwykle leśnicy przyznawali, że zrąb nie jest miłym wrażeniem. To była większość zdania leśników, że zrąb nie może się podobać. No, jest przejściowym zaburzeniem estetyki. Teraz niektórzy... sporo leśników twierdzi, że to jest super, że to jest nowa estetyka”. Moderator: „Wnętrze krajobrazowe, tak?” (...). Respondent 2: „Nie, to są kominy przewietrzające”. Respondent 2: „Malowanie światłem na dnie lasu”. Dla turystów natomiast wygląd lasu będzie miał znaczenie przede wszystkim w okolicach szlaków turystycznych, natomiast w głębi lasu sposób prowadzenia gospodarki leśnej nie będzie miał wpływu na ich odbiór tych walorów: „Jeśli chodzi o postrzeganie tych walorów krajobrazowych, to generalnie dla człowieka, który korzysta i wędruje tymi szlakami jednak turystycznymi, które w tej chwili istnieją, to dla niego nie będzie istotne, czy te lasy są tu zharatane, tu na dole (...), czy dobrze zachowane tutaj przy szlaku” [Specjaliści ochrony z zakresu przyrody].

Wycinka drzew wiąże się również z ograniczeniem wstępu do lasu. Zdaniem respondentów jest to ogranicze-

nie dotyczące turystów w większym stopniu, niż ograniczenie wynikające z istnienia obszarów chronionych, w przypadku których nie ma oznaczenia o zakazie wstępu ani jasnego prawa, na podstawie którego można by je egzekwować. Wyjątkiem są tutaj niektóre formy ochrony przyrody, takie jak rezerwy przyrody. Poza gospodarką leśną na możliwość korzystania z walorów estetycznych i krajobrazowych negatywnie wpływa obecność inwazyjnego gatunku barszczu Sosnowskiego *Heracleum sosnowskyi* Manden oraz niszcząca zabudowa, w szczególności popegeerowska. Zagrożeniem jest również proces sukcesji i omawiane wcześniej porzucanie upraw rolnych i hodowli: „Jedno zagrożenie to jest proces sukcesji. Gdzieś w samych obszarach leśnych, no to tam, gdzie są te stare drzewostany, to gospodarka leśna. A więc krajobraz wewnętrzny, leśny. I zabudowa. To są trzy bardzo groźne. (...) Myślę, że [przed tymi zagrożeniami] nie zabezpieczają skutecznie istniejące formy ochrony przyrody” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody].

Respondenci z tej grupy mieli również bardzo dużo **komentarzy i uwag do użytej w badaniu koncepcji korzyści z przyrody** – usług ekosystemowych – oraz **do samego procesu oznaczania ich na mapie**. Między innymi skomentowali **różnicę między zaznaczaniem poligonów** (narzuconych przez metodę badawczą) **i punktów na mapie**. W zależności od korzyści, niektóre z nich łatwiej scharakteryzować za pomocą poligonu, a inne – za pomocą punktu, również z powodu skali mapy, na której odbywała się praca podczas warsztatów. Respondent 1: „Tylko pewne rzeczy (...) są powierzchniowe, w sensie poligonów. Wypas. A na przykład te pszczoły? No to raczej punktowe”. Respondent 2: „Ja wiem. Ale na przykład staw? W tej skali to jest punkt”. Przypisywanie korzyści na mapie do większych obszarów (poligonów) również wiąże się – zdaniem respondentów – z ryzykiem pominięcia pewnych punktów o szczególnej wartości: „Tutaj patrzymy na (...) jako takie duże obszary. No bo same te kwestie, które się tu pojawiły, są takie, no, ważne. (...) Gubimy pewne punkty, które na tej mapie, dla poszczególnych osób, mogą być super istotne, ważne [ważniejsze], niż te wszystkie nasze duże płyty, poligony. Jest to taka, trochę dla mnie bolesna kwestia³⁵” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody]. W skali mapy przedstawionej w trakcie warsztatów również trudno było respondentom zaznaczyć lokalne zróżnicowania np. gatunków drzew, które warunkują dochodowość gospodarki leśnej. Zaproponowane wstępnie poligony, zdaniem respondentów z tej grupy, mogą również sugerować sposób oznaczania korzyści na mapie.

Respondenci w tej grupie również **skrytykowali przygotowaną listę korzyści z przyrody** do dyskusji oraz oznaczania na mapie. Podobnie jak w przypadku poligonów, woleliby nie mieć narzuconej z góry listy korzyści (nawet, jeżeli uwzględniała ona opcję dodania innych, nowych korzyści przez badanych, tak jak w naszym badaniu), ale stworzyć ją od początku w trakcie warsztatów. „Myślę że, taka dyskusja powinna być też w przyszłości poprzedzona, żeby nie korzystać, jakby z takiej gotowej check-listy tych

35 Respondenci mogli zaznaczać poligony o dowolnej wielkości. W praktyce niektóre omawiane obiekty były zbyt małe w skali mapy, aby efektywnie wyrysować je jako poligon.

świadczeń tutaj. To są świadczenia z jakiejś tam literatury, prawda? Tylko mniej doktrynalnie, a być może jest kwestia też w pojmowaniu tych świadczeń lokalnie, na miejscu. (...) Więc trzeba byłoby przeprowadzić jakąś taką dyskusję, w celu [ich] identyfikacji” (...). „Nie mamy pewnej wiedzy dokładnie o poszczególnych elementach. Narzucone te kategorie, które były dosyć szerokie, czasami zachodzące na siebie, też dawały pole do nadinterpretacji albo właśnie generalizowania. I tutaj też jestem za tym, że generalny efekt dlatego jest taki, bo te dane, w jakiś sposób bazowe, z których startujemy, w jakiś sposób to zdefiniowały”. (Specjaliści z zakresu ochrony przyrody). Respondenci radzili również, aby na początku warsztatów więcej czasu poświęcić na omówienie poszczególnych korzyści z przyrody oraz innych kluczowych definicji i założeń badania, ponieważ w trakcie mapowania w tej grupie okazało się, że nie wszystkie definicje zostały dobrze lub tak samo zrozumiane przez uczestników warsztatów³⁶. „Ja bym miał taką ogólną uwagę, żeby bardziej przepracować te właśnie, pierwsze, ten punkt: wyjaśnianie usług. Żeby to było bardziej przepracowane, bo potem... No potem wyszły różne rzeczy na mapie już. (...) Definicje. Co to znaczy tak naprawdę, co się zawiera”.

Zdaniem respondentów w interpretacji danych z tych badań należy również pamiętać, że mają one charakter wyłącznie opinii, a nie przedstawiają realnego stanu korzyści z przyrody w danym terenie. Jest to szczególnie ważne w przypadku badania w grupach społeczności lokalnych, których wyobrażenia i opinie o przyrodzie pochodzą z własnych, specyficznych doświadczeń, a także są kształtowane przez różne media, niekoniecznie w rzetelny sposób. Pojawiły się również opinie, że wyniki badania byłyby ciekawsze i bardziej wiarygodne, gdyby dotyczyły potencjalnych korzyści z przyrody, jakie ten teren może dostarczać, a nie – tak jak realizowane było to w tym badaniu – korzyści aktualnie dostarczanych. Takie podejście rozwiązałoby w opinii uczestników warsztatu również problem niepełnej lub często błędnej wiedzy respondentów o faktycznym stanie i realizacji określonych korzyści z przyrody, podczas gdy byłiby oni w stanie znacznie łatwiej (w ich przekonaniu) określić potencjał do występowania korzyści na podstawie posiadanej wiedzy. Wyniki badania powinny być, zdaniem respondentów, uzupełnione o analizę obiektywnych, statystycznych danych dotyczących wykorzystania walorów przyrodniczych (np. danych dotyczących skali i charakterystyki działalności rolnej, pozyskiwania drewna lub usług turystycznych)³⁷.

Specjaliści z zakresu ochrony przyrody, biorący udział w badaniu, znali dobrze **koncepcję usług ekosystemowych** (korzyści z przyrody) i dyskutowali również zalety i ograniczenia stosowania jej w takich badaniach. Pierwsza uwaga krytyczna dotyczyła obecnego odseparowania działalności człowieka od cech ekosystemów – co widoczne było m.in.

36 Warsztaty z ekspertami-przyrodnikami odbyły się jako pierwsze; na podstawie sugestii respondentów oraz doświadczeń z tego spotkania podczas kolejnych warsztatów poświęcono więcej uwagi na omówienie definicji korzyści z przyrody i zakresu pojęciowego poszczególnych kategorii.

37 Zestawienia takich danych przedstawione są w pozostałych rozdziałach niniejszego opracowania.

w opisywanych wcześniej czynnikach wpływających na rolnictwo (uprawa i hodowla), wśród których najważniejsze okazują się dopłaty, a nie uwarunkowania środowiskowe, które wskazywałyby na inne, optymalne sposoby gospodarowania – koncepcja usług ekosystemowych w takiej sytuacji nie jest pomocna w wyjaśnieniu zależności człowieka od przyrody. Druga uwaga krytyczna dotyczyła współzależności między przyrodą i działalnością człowieka, która – zdaniem badanych – nie jest dobrze oddana przez koncepcję usług ekosystemowych; w rzeczywistości to nie tylko przyroda dostarcza korzyści, ale również człowiek poprzez swoją działalność i przekształcanie środowiska te korzyści współtworzy: „Zasadniczym problemem naszych krajobrazów, w tym również tego [Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych], to jest odseparowanie ludzkiej gospodarki na miejscu od fizjografii lokalnej. Tradycyjne gospodarstwo jest samowystarczalne z definicji przez to, że musiało polegać na cechach fizjograficznych krajobrazu danego regionu, tego mikroregionu. (...) i właśnie ten człowiek, to gospodarstwo jest jakby niezbędnym elementem i tutaj trudno wtedy wyszukiwać tych świadczeń ekosystemowych, co przyroda mu daje. Nie wiadomo tak naprawdę, co jest ważniejsze. My potem przychodzimy i zastajemy ten krajobraz, który funkcjonował przez długi, długi, długi okres, ale właśnie jest on efektem, wypadkową tej współzależności człowieka i przyrody. Dlatego to jest takie moje jakby zastrzeżenie do samego pojęcia tych świadczeń ekosystemowych. Z tym mam problem” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody].

Trzecia uwaga dotyczyła promowania antropocentrycznej perspektywy, którą narzuca koncepcja usług ekosystemowych, co w efekcie zmniejsza znaczenie ochrony przyrody: „Tego narzędzia [usług ekosystemowych] bardzo chętnie używają również tak zwani entuzjaści antropocenu. To znaczy taka grupa naukowców i działaczy społecznych, którzy twierdzą, że ochrona przyrody w sensie takim tradycyjnym, konserwatorskim zupełnie straciła na sensie podstawowym. Z uwagi na to, że świat jest już tak przekształcony przez człowieka, wiem że te usługi ekosystemowe należy zachowywać jak najbardziej. No, ale pewne rzeczy, no, po prostu już trzeba sobie darować. No bo po prostu, tutaj jakieś tam idee świata naturalnego, nieprzekształconego, są przebrzmiałe. I należy tylko praktycznie dbać o podtrzymywanie tych usług ekosystemowych i na tym się skupić, a o reszcie całej zapomnieć” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody]. Należy przy tym zauważyć, że powyższe uwagi krytyczne zgłoszono na samym początku spotkania i wpływ na nie mogło mieć (częściowo) przygotowane wcześniej wprowadzenie do tematu usług ekosystemowych, w którym uwypuklono aspekt wyceny ekonomicznej tych usług. W dalszej części rozmowy poinformowano respondentów o znaczeniu szerszej, społeczno-kulturowej perspektywie, jaką przyjęto w tym badaniu. Później w dyskusji zarysowany problem podziału między czynnikami antropogenicznymi i środowiskami wydawał się nie być już tak istotną przeszkodą w wyznaczaniu obszarów dostarczania korzyści. „Ja proponuję, nie wiem, takie zaznaczenie, jeśli Pano wie się ze mną zgadzacie, że te niektóre doliny, które są częściowo antropogenicznie przekształcone, ale to są też doliny rzeczne. Mają niektóre z dolin na tym terenie, mają

walory estetyczne i krajobrazowe”. Natomiast zaletą wykorzystania koncepcji usług ekosystemowych jest według respondentów podkreślanie znaczenia czynników środowiskowych dla jakości życia lub rozwoju społeczeństw, co często jest pomijane w innego rodzaju analizach. Wykorzystanie tej koncepcji byłoby więc cenną i ciekawą alternatywą do np. stosowanych powszechnie analiz SWOT w strategiach rozwoju gmin, w których bardzo łatwo jest pominąć uwarunkowania przyrodnicze rozwoju lokalnego: „Nie tak dawno opracowywano z wielkim szumem taką strategię rozwoju Bieszczadów. To było bodajże powiat bieszczadzki, powiat leski, się tam skrzyknęły, dały jakieś pieniądze (...), jakiś ekspert to opracowywał. Było to robione metodą tej analizy SWOT (...). No i nagle leśnicy się przebudzili, że jak to jest możliwe (...), że w ogóle w tej strategii nie uwzględniono lasów jako takich. To znaczy, nawet nie chodziło o Lasy Państwowe i o nadleśnictwa, tylko lasy nie istniały w Bieszczadach. Ani w przemyśle drzewnym, ani nigdzie. (...) Ja się tam akurat wypowiedziałem wtedy tak na okrągło trochę, na zasadzie takiej, że te czynniki środowiskowe są często niezauważalne, to co jest takie dane przez naturę, to [oczywiste], o tym się nie myśli (...). I być może tutaj właśnie analiza ta, wyceny usług ekosystemowych, przy tego typu opracowaniach, by dawała lepsze wyniki niż analiza SWOT. (...) Wycena usług ekosystemowych na pewno powinna być uwzględniana w sensie tych walorów środowiskowych. I do oceny takich, generalnie środowiska jako takiego, znaczenia tego środowiska to jest, uważam, świetne narzędzie. Jeśli chodzi o ochronę przyrody..., powątpiewam” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody].

Respondenci w tej grupie mieli również **problem z definicją jakości życia** i oceną znaczenia korzyści z przyrody istotnych dla społeczności lokalnych, rozumianych jako pewna całość – ujednoliconą grupą. „Trzeba jakoś uśrednić tego lokalnego mieszkańca? To jest bardzo trudne zadanie”. Zauważyli oni, że jest to zagadnienie mocno subiektywne, tzn. że dla różnych osób wysoka jakość życia może oznaczać co innego, wiązać się z innymi korzyściami z przyrody: „takie słowo-klucz, jakość życia, prawda? I to jest takie słowo teraz wręcz bożyszczce, to zastępuje PKB³⁸ wręcz, prawda? O ile PKB jest czymś wymiernym i można dyskusjonować, jak to się liczy, to jakość życia jest czymś zupełnie niewymiernym i tak naprawdę zależy od każdego człowieka. I jest to zadanie chyba niewykonalne (...). Bo to tutaj jest cały porządek wartości każdego człowieka, który jest ważny dla każdego indywidualnie. To wpływa w sposób zasadniczy na jakość życia. Na przykład ja mogę zrezygnować z telewizji (...). A ktoś inny znowu będzie chciał mieć samochód..., zielono wokół i komunikację rowerową” [Specjaliści z zakresu ochrony przyrody]. Niemniej w tej własnej grupie wypracowano wspólnie pomysł, aby – oceniając występowanie i znaczenie korzyści z przyrody – spróbować przyjąć perspektywę władz lokalnych jako ciała oceniającego sytuację społeczności lokalnej.

W efekcie tych wszystkich ograniczeń uzyskana mapa korzyści z przyrody została oceniona przez uczestników warsztatów jako ogólna i uproszczona. Wynikało to również z relatywnie krótkiego czasu trwania spotkania (w sto-

38 PKB – produkt krajowy brutto.

sunku do złożonej tematyki badania) oraz niepełnej wiedzy respondentów, często ograniczonej do ich wąskich specjalności, nie zaś np. ze skali opracowań kartograficznych, na których pracowano. Respondent: „To znaczy..., jeśli chodzi o ten efekt ogólny, to wydaje mi się, że no... uzyskaliśmy właśnie efekt dosyć ogólny. To znaczy, że [uzgodnienie] mogłoby być zrealizowane w dużo mniejszej skali. Znaczący na... jakby, no nie na pięćdziesiątce, tylko nawet no pięćdziesiątce czy setce. Przypuszczam, że efekt uzyskany byłby podobny, czyli skala mapy tak naprawdę nie przełożyła się na szczegółowość naszego wyniku opracowania. Bo tak raczej zaproponowaliśmy pewne ogólne zasady tego podziału, tego terenu niż bardzo szczegółowe granice tych poligonów. Moderator: „A z czego to wynika? Jak Pan myśli?” Respondent: „No jednak z tego, że to jest ograniczony czas, troszkę ogólne kryteria samego wskazania funkcji. Czyli mało to precyzyjnie dzieliliśmy te granice. No i jednak tego, że ta wiedza nasza też jest ograniczona do pewnego stopnia. Znaczący tych ludzi, którzy tu siedzą”. Sama metoda jednak ma, ich zdaniem, potencjał i warto jest ją wykorzystać w dyskusji nad rolą przyrody w rozwoju lokalnym.

PRACA Z MAPĄ – OMÓWIENIE WYNIKÓW PRZESTRZENNYCH MAPOWANIA WŚRÓD RESPONDENTÓW Z GRUPY ZWIĄZANEJ ZAWODOWO Z OCHRONĄ PRZYRODY (MAPA NR 9, 10, 11)

Podczas warsztatu mapowano korzyści z przyrody najważniejsze dla jakości życia lokalnej społeczności wszystkich trzech gmin (Bircza, Fredropol, Ustrzyki Dolne). Posługiwano się zatem mapami wszystkich trzech podobszarów badania. Za najistotniejsze korzyści uznano: **pozyskanie drewna na cele opałowe, pozyskanie drewna na cele inne niż opałowe, uprawa roślin, uprawianie sportu/turystyki/rekreacji oraz wartości estetyczne i krajobrazowe**. Grupa, w odróżnieniu od pozostałych, wybrała korzyści z przyrody zaliczane do zaopatrzeniowych i kulturowych usług ekosystemowych. Z kolei, podobnie jak w innych grupach, nie wyróżniono żadnej korzyści zaliczanej do tzw. regulujących i podtrzymujących usług ekosystemowych³⁹. Respondenci z tej grupy wykazali się bardzo dobrą znajomością w zakresie zagadnień specjalistycznych związanych na przykład z występowaniem poszczególnych gatunków dziko żyjących roślin i zwierząt. W przypadku usługi o charakterze gospodarczym (uprawa roślin) stopień znajomości jej występowania był słabszy, o czym mówili w trakcie warsztatu sami respondenci – często brakowało szczegółowych informacji, mapowanie polegało głównie na wyłączeniu fragmentów z całego obszaru lub grup obszarów. Zwrócono też uwagę na brak poziomicy na mapie jako problem utrudniający mapowanie. Na uwagę zasługuje fakt, że dostrzeżono wagę korzyści związanych z pozyskaniem drewna dla lokalnych społeczności, w szczególności na cele opałowe. Do tej kategorii korzyści włączono całe klasy powierzchni na terenie badanego obszaru: wszystkie obszary leśne, zagajniki i plantację wierzby energetycznej w miejscowości Leszczawa Dolna. Z powierzchni leśnych wyłączono natomiast rezerwat przyrody, lasy (działki leśne) zawierające jako gatunek dominujący jodłę, świerka,

sosnę, modrzew oraz lasy poniżej 30 lat. Pominięcie lasów iglastych motywowano tym, że w tej części kraju nie stosuje się drzew iglastych na cele opałowe, mając do dyspozycji znacznie bardziej kaloryczne drewno z drzew liściastych (buk, jesion, grab). Zakres mapowania w przypadku pozyskania drewna na cele inne niż opałowe był szerszy, ponieważ obejmował, tak samo jak wcześniej, wszystkie obszary leśne, zagajniki i plantację wierzby energetycznej, natomiast lista wyłączeń obejmowała jedynie rezerwat i lasy poniżej 30 lat. Pewien problem interpretacyjny stanowiła też decyzja o włączeniu plantacji wierzby energetycznej do kategorii pozyskania drewna bądź, alternatywnie, uprawy roślin.

W zakresie uprawy roślin wskazano w głównej mierze uprawę łąk, w dużej mierze skierowaną na dopłaty rolnośrodowiskowe, w mniejszym stopniu zaś przydomowe gospodarstwa rolne i ogródki oraz sady. Ze wspomnianych wcześniej powodów zdecydowano na włączenie do tej kategorii korzyści całych klas powierzchni na terenie trzech badanych gmin, czyli wszystkich gruntów ornych, łąk i sadów. Wskazano też, że mogą występować w tej kwestii różnice w natężeniu tej korzyści, podano przykład żyzniejszych dolin, jednak bez podawania szczegółów. Kolejną korzyścią, w odniesieniu do której zastosowano mapowanie wielkoskalowe, było uprawianie sportu/turystyki/rekreacji, gdzie zdecydowano włączyć cały obszar badania z niewielkimi wyjątkami. W tym przypadku argumentem za taką decyzją była duża wartość rekreacyjna badanego obszaru i brak większych ograniczeń w realizowaniu tych form aktywności. Wykluczono jedynie obszar poligonu wojskowego i miejsca porośnięte barszczem w Trzciancu na terenie gminy Ustrzyki Dolne oraz dwa obszary rolne w okolicy Młodowic na terenie gminy Fredropol. Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku walorów estetycznych i krajobrazowych, które oceniono bardzo wysoko w skali regionu i kraju. Stosując wykluczanie fragmentów z całego obszaru, wyłączono z mapowania obszar poligonu i miejsca porośnięte barszczem w Trzciancu, zabudowania w Kwaszeninie (gmina Ustrzyki Dolne), dwa obszary rolne w okolicy Młodowic (gmina Fredropol) oraz obszar przydrożny zwartej zabudowy w okolicy Birczy (gmina Bircza).

2.4.5. KORZYŚCI Z PRZYRODY W OCZACH EKSPERTÓW GOSPODARKI LEŚNEJ

Grupa specjalistów z zakresu gospodarki leśnej nie dokonała wyboru pięciu korzyści z przyrody najważniejszych ich zdaniem dla jakości życia społeczności lokalnej. Uzasadnienie tej decyzji zostało opisane w podrozdziale 2.4 na str. 63. Zamiast dyskusji nad najważniejszymi korzyściami członkowie tej grupy omówili po kolei korzyści z proponowanej przez moderatorów listy, skupiając się przede wszystkim na terenach będących w zarządzie Nadleśnictwa Bircza. Generalnie, zdaniem respondentów, teren Nadleśnictwa Bircza dostarcza wszystkie z tych korzyści, a z perspektywy leśników wszystkie z nich są równie ważne i konieczne do zapewnienia społeczności lokalnej. Ponadto, zdaniem respondentów, społeczność lokalna w praktyce korzysta z wszystkich tych walorów przyrody, choć nie zawsze mieszkańcy są tego świadomi. W trakcie dyskusji

³⁹ Haines-Young i Potschin 2018.

respondenci zauważyli, że niektóre z korzyści z przyrody nie są powszechnie realizowane, ale pozostają jako potencjał do wykorzystania przez społeczność lokalną.

Uprawa roślin, zdaniem respondentów, na terenie Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych dotyczy przede wszystkim utrzymywania łąk: Moderator: „Grunty orne, czy sady? [Respondent: „Raczej bym poszedł w łąki. (...) Ale to wynika tylko i wyłącznie z przyczyn (...) klimatycznych, obiektywnych (...), na przykład długość okresu wegetacyjnego. Nie będziemy tutaj mieć opłacalnych, przynajmniej w tym terenie, nazwijmy to nad Wiarem i okolicach, opłacalnych w dzisiejszym pojęciu tego słowa, wielkoobszarowych, nie wiem, upraw kukurydzy. Po prostu ona tutaj nie urośnie. To jest przyczyna obiektywna. Nie dlatego, że ktoś by nie chciał, tylko po prostu się nie da”. Respondenci wskazali, że o inne rodzaje upraw na gruntach ornych i sadownictwo – należy pytać społeczność lokalną, ponieważ oni nie posiadają szczegółowej wiedzy na ten temat.

Uprawa roślin na tym terenie powiązana jest – zdaniem respondentów – z innymi korzyściami z przyrody, przede wszystkim z walorami estetycznymi i krajobrazowymi: „Nie będzie łąk, nie będzie krajobrazu” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Dostarczają one również korzyści edukacyjnych, siedliskowych – w tym dla owadów zapylających, utrzymują mikroklimat. Łąki natomiast nie pełnią w istotny sposób funkcji zaopatrzeniowej, która jest zasadniczo w klasyfikacjach usług ekosystemowych przypisana do tej kategorii korzyści z przyrody. Respondent 1: „Czyli społeczeństwo korzysta. (...) Ale z podstawowej funkcji łąki nie korzysta (...) – z takiej, z definicji, z konserwatywnego podejścia do łąki. Ale czasy się zmieniły (...)”. Respondent 2: „Co nie znaczy, że to nie ma wartości, ma olbrzymią wartość”. Respondent 1: „To znaczy, że nie ma wartości. Nikt dawniej się nie zachwycał w sposób taki jak dzisiaj. Niektórzy ludzie robią nad tym (...) jaka fajna łąka. Nie... (...) Jeszcze nie tak dawno tak nie było, tylko po prostu ludzie podchodzili do tematu tak, fajną mam produkcyjną łąkę, przeżyję”. Powody utrzymania terenów łąkowych na tym terenie zmieniły się więc na przestrzeni lat. Zdaniem respondentów dużo terenów łąkowych jest utrzymywanych przez PGL Lasy Państwowe w celu ochrony walorów przyrodniczych tych terenów. Respondent: „(...) my je kosimy, no z przyczyn środowiskowych”. Moderator: „A co się dzieje z tą biomasą?” Respondent: „Zbieramy. (...) Jeśli się uda sprzedać, to sprzedajemy. Najczęściej się chyba nie udaje sprzedać. Ale żeby utrzymać strukturę łąk 6510⁴⁰ musi być biomasa zebrana. I taki obowiązek został na nas nałożony w istniejącym prawie. I po prostu jesteśmy zobligowani to robić”. Moderator: „A dlaczego jest taka trudność ze sprzedażą?” Respondent: „Bo nikt nie chce tego kupić. (...) Nie ma na to rynku”.

PGL Lasy Państwowe przejęły więc zadanie utrzymania łąk od członków społeczności lokalnych, dla których taka działalność już nie jest opłacalna ani potrzebna, m.in. w związku z zaprzestaniem hodowli zwierząt: „Dawniej były tutaj na tym terenie szeroko rozpowszechnione małe kopytne. Owce, kozy, krowy czerwone polskie i tego typu

historie. I te łąki były najczęściej w części koszone na siano, a w części były wypasane i tak po prostu tutaj ludzie gospodarowali, i tak te siedliska zostały ukształtowane. A teraz zostali, tak naprawdę, praktycznie już tylko leśnicy” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Leśnicy podkreślali, że zatrzymywanie sukcesji naturalnej przez utrzymywanie łąk przez PGL Lasy Państwowe odbywało się wcześniej, niż narzucone zostało to przez prawo, np. ustanowienie obszarów Natura 2000, choć na nieco mniejszą skalę. O dokładnej skali wykorzystania łąk przez mieszkańców w celach produkcyjnych respondenci z tej grupy nie mieli wiedzy.

Hodowla zwierząt jest kolejną korzyścią z przyrody, która – zdaniem respondentów – obecnie odbywa się w inny sposób i w mniejszej skali niż dawniej na omawianym terenie. Przede wszystkim, hodowla bydła jest obecnie prowadzona w zdecydowanie mniejszej skali, zdarzają się nieliczne stawy hodowlane, popularne są natomiast pasieki. Popularność pszczelarstwa wiąże się z obecnością i jakością lasów: „Jak tutaj trochę się kręciłem po tym nadleśnictwie, to wszędzie były te pasieki. Zarówno w lesie, jak i przy budynkach. To jest dosyć powszechne, no taki bogaty las” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej].

Pobieranie wody do celów pitnych i gospodarczych odbywa się powszechnie na tym terenie, wodę charakteryzuje czystość i nie ma problemów z jej zasobami oraz tworzeniem ujęć: „Myślę, że woda brana z terenów leśnych jest czystą wodą i zdatną do picia bez przegotowania. (...) Cały ten obszar jest wodonośny, a to, skąd ludzie biorą, wynika tylko i wyłącznie z tego, jak są położeni przy lesie” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. W dostarczaniu wody ważną rolę odgrywa las: „ujęcia są w lesie. (...) Może ja nie znam przykładu, żeby nie było ujęcia, nawet gminnego wodociągu w lesie. (...) Wszystko z lasu” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Występują również źródła wód mineralnych.

Badania naukowe, jako rodzaj aktywności, są realizowane na terenie Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych. Atrakcyjność tego terenu dla badań naukowych wiąże się z jego zróżnicowaniem i cechami fizjograficznymi: „Jesteśmy na pograniczu, a pogranicze zawsze jest najciekawsze. (...) Na pograniczu jednostek fizjograficznych, klimatycznych, z tego, co pamiętam. Zawsze to jest najciekawsze. Do tego, jak dodamy określony sposób zagospodarowania i przestrzeni, no to mamy taką piękną mieszankę, jak wszyscy widzimy. (...) Ten obszar jest na tyle fascynujący, że nawet Państwo przyjechali go badać. (...) Nawet pod względem socjologicznym będziecie go badać” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Zdaniem respondentów badania naukowe są źródłem korzyści dla szerszego społeczeństwa oraz potencjalnie mogą wpływać na społeczność lokalną – zarówno będąc dla nich korzyścią, jak i stanowiąc ograniczenie lub zagrożenie: „Zróżnicowane ekosystemy (...) dają pole do popisu naukowcom. A odkryte, opisane, spostrzeżone zdarzenia przyrodnicze mogą mieć zastosowanie rzeczywistości na całym Pogórzu, wszędzie. Jest to wartość dla innych, na przykład [całej] społeczności. A dla lokalnych to wszystko zależy od sfery badań. No bo tak jak wcześniej wspominałem, jeżeli Pogórze Przemyskie badają geolodzy pod kątem ropy i gazu, no to będzie to wymierna korzyść, nie wiem, podatkowa dla lokalnej społeczności.

40 Siedlisko przyrodnicze sieci Natura 2000 o kodzie 6510 – Ekstensywnie użytkowane niżowe łąki świeże (*Arrhenatherion*) (GIOŚ 2020).

Czy to będzie miało wpływ na zachowanie innych walorów? Wyniki tych badań, oczywiście, że tak. A jeżeli mówimy o badaniach naukowych w sferze przyrodniczej, to wszystko zależy od tego, jak zostaną zinterpretowane wyniki albo jak zostaną określone wyniki tych badań” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej].

Badania naukowe realizowane na tym terenie, zdaniem respondentów, prowadzą autorów do wysuwania wniosków o konieczności tworzenia nowych form ochrony przyrody, w tym parku narodowego. Zdaniem respondentów, to czy realizacja tych postulatów będzie korzyścią czy stratą dla społeczności lokalnej, zależy już od opinii i reakcji samych mieszkańców. „Od bardzo dawna prowadzone są badania przyrodnicze na tym terenie, których w sumie zasadniczym wnioskiem jest powstanie parku narodowego, rezerwatu przyrody. To już jest wpływ na lokalną społeczność. (...) Więc można powiedzieć, że badania naukowe mają wpływ na lokalną społeczność, abstrahując od tego, czy negatywny, czy pozytywny. Ale jednak ktoś, kto znalazł, nie wiem, 10 lat temu zgniotka cynobrowego, stwierdzając, że jest to relikw. Później dążąc do tego, żeby kilkadziesiąt tysięcy hektarów było wyłączonych z zagospodarowania *stricte* leśnego w naszym rozumieniu rzeczy. To ma wpływ na lokalną społeczność. Po czym okazało się, że zgniotek nie jest... ani zagłębek, nie jest relikw. Więc, no, 10 lat nieporozumień. (...) Ja mam zdanie, czy on jest korzystny, czy niekorzystny, ale nie o tym mówię. To niech się lokalna społeczność wypowie” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Respondenci zauważyli, że dyskusje na temat wprowadzania nowych form ochrony przyrody, bazujące na wynikach realizowanych badań, prowadzone są w taki sposób, że powodują niepokój i stres wśród mieszkańców, co samo w sobie może być interpretowane jako niekorzystny wpływ na społeczność lokalną: „Ja myślę, że jeżeli rozpatrywać to tylko w aspekcie nerwów, jakie niektórzy ludzie przeżyli, to był to wpływ jednoznacznie negatywny. Nie samych badań, tylko wniosków płynących z tych badań. Bo to, że dane zwierzęta, rośliny, grzyby, porosty, występują na danym terenie i wiedza o ich występowaniu jest informacją bardzo cenną. Ale wyciąganie wniosków co do ich ochrony i zagospodarowania terenu tylko na podstawie, nie wiem, jednego zdarzenia przyrodniczego, jest rzeczą niedopuszczalną. I może generować bardzo wiele złych rzeczy” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej].

Wydobywanie gliny, żwirów, minerałów jest potencjalną korzyścią, którą można by czerpać na tym obszarze, ale nie jest ona, zdaniem respondentów, aktualnie realizowana. [Respondent 1: „Złoża oczywiście (...) Ale nie są wydobywane”. Respondent 2: „Żwiry, piaski (...), diatomity. I były użytkowane, z tego, co pamiętam”.

Wartości duchowe lub religijne koncentrują się – zdaniem respondentów – wokół miejsc sakralnych i zabytkowych, przede wszystkim duże znaczenie ma sanktuarium w Kalwarii Pałacowskiej i sieć drózek kalwaryjskich. Do tego można dodać rozsiane punktowo po różnych miejscowościach kapliczki oraz stare cmentarze, a także stare wsie jako całość. Korzyści duchowe mają nie tylko charakter religijny, wiążą się też z historią oraz przyrodą: „A miłośnik zielonego będzie się zasztywał w lesie i będzie inaczej tę duchowość odbierał, więc każdy znajdzie coś dla siebie. I wtedy to

już są indywidualne predyspozycje człowieka” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Respondenci zauważyli, że miejsca dostarczania korzyści duchowych i religijnych są bardzo często ujęte w programach ochrony przyrody realizowanych przez PGL Lasy Państwowe: „Większość z tych rzeczy u nas jest w programie ochrony przyrody poznaczone, możecie do tego sięgnąć” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Z tych walorów korzystają zarówno turyści, jak i miejscowi, aczkolwiek ta druga grupa może w sposób mniej świadomy, z racji dostępności tej korzyści na co dzień: „[miejscowi] na co dzień nie zdają sobie z tego sprawy. (...) Oni nie definiują tego w ten sposób. Dla nich to jest coś normalnego” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Generalnie, odbiór wartości duchowych i religijnych jest, zdaniem respondentów, bardzo indywidualnym odczuciem, sprawiającym, że różne osoby będą w różnych miejscach różnie tę korzyść odbierały. Respondent 1: „Každy będzie ją odbierał inaczej. Dla przykładu, mieszkaniec dużego miasta, który szuka ciszy i spokoju, przyjedzie do doliny Jamny, po prostu. Respondent 2: Gdzie znajdzie też pozostałości cerkwi, cmentarzy. Takie miejsca, które też skłaniają do refleksji ... Respondent 1: I [wtedy] będzie odczuwał niepokój, dlaczego nie ma innych ludzi” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej].

Uprawianie sportu, turystyki i rekreacji. Rekreacja jest uprawiana – zdaniem respondentów – w zasadzie na całym omawianym terenie. W większości dominują aktywności turystyczne i rekreacyjne, sportowe w mniejszym stopniu i raczej skoncentrowane w określonych miejscach. Według wiedzy respondentów zyski finansowe z turystyki czerpie niewielu członków społeczności lokalnej. Wynika to zarówno z braku turystyki masowej (czyli niewielkiej liczby turystów ogółem), jak i krótkiego pozostawiania turystów na tym terenie. Respondent 1: „W tej skali, która jest aktualnie, z wiedzy którą posiadam, jednostki korzystają z tego, że ktoś tutaj przyjeżdża”. Respondent 2: „To znaczy takie indywidualne, bo jeżeli chodzi o grupy zorganizowane, no to tutaj turystyka, w tym naszym leśnym kompleksie promocyjnym, to rzeczywiście, no, na wysokim poziomie działa”. Respondent 1: „No tak, tyle że ile z tych osób na przykład nocuje cztery dni, cztery noce?”. Teren ten charakteryzuje niewiele standardowych atrakcji turystycznych – turyści przyjeżdżają przede wszystkim w celu zwiedzenia Kalwarii Pałacowskiej bądź dla walorów przyrodniczych terenów leśnych. Respondent: „W moim odczuciu jest bardzo mało ludzi, którzy chcą przyjechać po prostu oglądać las. Dla nich jest to nużące”. Moderator: „To po co przyjeżdżają?” Respondent: Na godzinę oglądać las. Po czym wyjeżdżają i więcej nie wracają. (...) To już nie są turyści, to są już fascynaci, którzy cyklicznie przyjeżdżają po prostu, żeby zobaczyć las, a nie widzieć ludzi. Ale jest bardzo mało takich turystów”. Szczególnym walorem turystycznym i rekreacyjnym jest możliwość odosobnienia – przebywania w terenie bez obecności innych ludzi: „Sam fakt przejażdżki, na przykład doliną Jamnej, gdzie tam leśnicy utrzymują łąki, tereny otwarte. Wszystko ładnie widać i jedzie Pan 17 bodajże kilometrów. I nie widzi nikogo” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Zdaniem respondentów zwiększenie ruchu turystycznego, w kierunku turystyki bardziej masowej, nie byłoby korzystne dla tych terenów.

Nadleśnictwo Bircza oferuje różne ścieżki turystyczne do tego typu aktywności. Według szacunków respondentów przez teren Nadleśnictwa przewija się rocznie kilka tysięcy turystów. Respondent 1: „Ruch turystyczny jest ukierunkowany. (...) To znaczy, stworzyliśmy też dużą infrastrukturę, żeby przystosować jednak do tego ruchu turystycznego, no i są ścieżki przyrodniczo-edukacyjne. No i jeżeli to są duże grupy, no to często tam kierujemy właśnie się razem z nimi w takie miejsca”. Respondent 2: „Jest takie pojęcie: kanalizacja ruchu turystycznego. (...) Wszystko zależy od tego, jakie są oczekiwania w stosunku do leśników. Jeżeli oczekiwanie grupy zorganizowanej polega na tym, żebyśmy poopowiadali im o własnej pracy, poopowiadali o drzewostanach, więc mamy do tego celu przygotowane odpowiednie miejsca (...). Ale tu mówimy przede wszystkim o grupach zorganizowanych, bo trzeba pamiętać, że las generalnie jest otwarty. Każdy może chodzić w Polsce, gdzie chce, poza przypadkami określonymi w ustawie, czyli tam gdzie prowadzimy prace, rezerваты przyrody i tego typu historie. Więc turysta indywidualny tak naprawdę może sobie chodzić, gdzie chce. I dla nas jest to niemierzalne, bo my nawet nie wiemy, czy chodzi”.
Siedlisko owadów zapylających, jako korzyść, jest dostarczana społeczności lokalnej przez przyrodę Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych przede wszystkim przez siedliska o charakterze krajobrazowym (utrzymywanie łąk), a także poprzez korzyść z zapylania dla osób prowadzących przydomowe ogródki.

Zbieranie dziko żyjących grzybów, ziół, jagód jest popularną aktywnością, realizowaną na dużą skalę. Dostarcza ona korzyści w postaci grzybów, ziół i owoców leśnych na własny użytek, jak i zysków finansowych ze sprzedaży. Zdaniem respondentów mogą być one potencjalnie zbierane zarówno w lasach, jak i na terenach łąkowych. Sprzedawane są przede wszystkim grzyby, w mniejszym stopniu zioła czy jagody. Respondent 1: „Na terenie całego nadleśnictwa spotykamy grzybiarzy. (...)szukają po prostu wszędzie. (...) więc ta penetracja jest olbrzymia”. Respondent 2: „Trzeba zwrócić uwagę na to, że mamy różnych grzybiarzy. Niektórzy zbierają grzyby po to, żeby je zbierać, niekoniecznie znaleźć. (...) Turystyka grzybowa. Ale mamy też ludzi, którzy z tego się utrzymują. I później sprzedają. Chyba mamy skup grzybów co roku?”. Występowanie grzybów określane jest jako powszechne, zarówno w lasach liściastych, jak i iglastych, od młodników po starodrzewy.

Pozyskanie dzikich zwierząt i ich wytworów. W obrębie tej korzyści z przyrody najważniejsze jest zbieranie poroża: „W marcu jakbyście przyjechali, to podejrzewam, że wszędzie samochody tu stoją [osób zbierających poroża]” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Aktywność ta dostarcza społeczności lokalnej wymiernych zysków finansowych. [Respondent]: „To jest bardzo wymierna korzyść, bo to ma określoną, no, cenę. Nie wiem, po ile w tym roku był skup. Ale pewnie koło stówki za kilogram się kręciło”. Moderator: A czy według Pana ten obszar się wyróżnia pod tym względem, na przykład w skali tutaj całego regionu?” Respondent: „Myślę, że jest podobny”. Po drugie – łowiectwo. Respondent 1: „Część z lokalnej społeczności na pewno jest myśliwymi. To jest pierwsza rzecz, ale to akurat w wymiarze finansowym bym tego nie traktował. Ale druga

rzecz, no skup i sprzedaż upolowanej zwierzyny. Jej wartość bezpośrednio pochodzi z tego terenu (...). Baza noclegowa” Respondent 2: „Jeżeli ktoś przyjeżdża na polowanie, przyjeżdża na dłużej”. Łowiectwo jest dla społeczności lokalnej zarówno korzyścią rekreacyjną, zaopatrującą w mięso na własny użytek, jak i dostarcza zysków finansowych, czerpanych bezpośrednio ze sprzedaży mięsa, jak i pośrednio z usług oferowanych przyjezdnym myśliwym. Nadleśnictwo Bircza jest cennym terenem łowieckim z uwagi na charakterystykę przyrodniczą: „Mozaikowość siedlisk powoduje, że zwierzyna się w nim lepiej odnajduje” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Według wiedzy respondentów na tym terenie raczej nie występuje nielegalne pozyskiwanie zwierząt, przede wszystkim z powodu braku potrzeby zaopatrywania się w mięso w taki sposób. Legalnie pozyskuje się przede wszystkim dziki, jelenie i sarny, w mniejszym stopniu ptaki, np. bażanty. Choć obecność drapieżników (wilków), zdaniem respondentów, nie wpływa na możliwości czerpania korzyści z łowiectwa, to powoduje ona zmianę zachowania jeleniowatych, w tym zwiększenie powodowanych przez te gatunki szkód w uprawach leśnych: „wilk bardzo negatywnie wpływa na las. (...) Bo powoduje to, że jeleniowate zmieniają swoje zachowania. (...) Z rozproszonych na bardziej skupiskowe, czyli na przykład, chmary jeleni liczące po 10 sztuk zamieniają się w chmary jeleni liczące po 50 sztuk. I wtedy chmara jeleni licząca 50 sztuk, jak wpakuje się w młodnik, to powoduje punktowo dużo bardziej wyraźne szkody. Jeleniowate zmieniają swoje zachowania, są bardziej czujne, mniej czasu poświęcają na żerowanie, więcej na wypatrywanie zagrożenia” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Zwrócono uwagę, że watahy wilków na tym obszarze są zbyt małe liczne, by wpłynąć na samą liczebność jeleniowatych.

Pozyskiwanie drewna do celów opałowych i innych niż opałowe jest istotną korzyścią z przyrody dla społeczności lokalnej, która w oczach leśników nie jest możliwa do rozdzielania na dwie osobne kategorie w sensie przestrzennym, choć oczywiście konkretne gatunki w różnym wieku mają inne przeznaczenie: „To jest u nas, to rozróżnienie polega tylko i wyłącznie na tym, jaką normę spełnia określony surowiec. Bo jeżeli, nie wiem, pozyskamy buka, który ma 120 lat. Jest piękny (...) i długi, nasz nadleśniczy nigdy go nie przeznaczy na cele opałowe, w sensie wyjazdu z lasu. (...) A prywatni właściciele, no, tutaj też sporo pól pozarastało iwą, brzozą, trzeba by było ich popytać. I to jest wtedy *stricte* cel opałowy, tak?” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Mieszkańcy korzystają bezpośrednio z drewna opałowego, jak również wiele osób wykonuje pracę zarobkową związaną z pozyskiwaniem drewna. Respondent 1: „Dużo ludzi tutaj jednak opala drewnem domy. (...) dużo ludzi pracuje w lesie tutaj”. Respondent 2: „Możecie Państwo dotrzeć do statystyki, którą w zeszłym roku we wrześniu prezentował starosta przemyski albo wójt gminy Bircza. (...) On tam pokazywał statystykę, ile ludzi, pośrednio lub bezpośrednio, mieszkańców gminy Bircza jest związana z leśnictwem. (...) I on tam z tego wywodził, ile podatków, tego typu historii, jaka to jest wymierna korzyść dla lokalnej społeczności. Z samego faktu pozyskiwania drewna”. Pozyskanie drewna generuje też pośrednio inne miejsca pracy: „Ktoś musi je przewieźć, no. Pan lub Pani, która prowadzi

tartak, nie musi pracować na zasadach zleconych przez Lasy Państwowe w przetargu. Może być po prostu odbiorcą gotowego surowca. Mało tego, pozyskanie drewna wiąże się z odpowiednią infrastrukturą leśną. My (...) udostępniamy drzewostany przy pomocy dróg leśnych. Te drogi mają po 40 ton i więcej nośności. Tylko leśnicy budują takie drogi. Każda ciężarówka do wywozu drewna kosztuje mniej więcej dwa miliony złotych” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej].

Leśnicy wskazują, że drewno przeznaczone jest na wiele różnych celów – dostarcza wiele korzyści członkom społeczności lokalnej oraz klientom z innych regionów, kupujących drewno na bardzo różne potrzeby. Respondent 1: „Zawsze mam problem z cennością drzewostanów, bo musi mi Pan teraz podać definicję, co znaczy drzewostany cenne (...) Jeżeli będziemy się tylko o pozyskanie drewna chodzić, to jest jeszcze wiele innych aspektów. Tak bogate drzewostany, w których jest na przykład jodła, w każdej klasie wieku. Od małej, dużej, tak? Młodej, starej... Żerdzie mają swoje znaczenie dla lokalnej społeczności, budują z nich ogrodzenia, tego typu rzeczy. Później mamy drągowiny, to już jest drewno, nazwijmy to, przemysłowe. Będą kupować na to... Jakieś małe zakłady będą robić z tego palety, to drewno będzie wywożone nawet do 100 kilometrów od tego miejsca i dalej będzie przetwarzane. Drewno pochodzenia... z gruntów porolnych, które dawniej zostały zalesione, przede wszystkim sosną, tak? (...) Dalej mamy, właśnie, mamy paleciarzy, jedzie na papier, jedzie na klejki meblowe, do bardzo różnych rzeczy, miejscowe tartaki robią z niej tarcicę. (...) Później mamy drewno konstrukcyjne, tak? Wszystkie dachy tu są drewniane. Wszystkie”. Respondent 2: „Nawet patyczki leszczynowe ludzie wykorzystują na (...) płotki, na jakąś taką łupankę, też do celów ozdobnych.” Respondent 1: „Bez surowca drzewnego jest to po prostu niemożliwe”. Lasy w obrębie Nadleśnictwa Bircza są zasobne i obecnie prowadzona gospodarka nie prowadzi – według badanych – do ich zubożenia: „Ogólnie Bircza posiada bardzo zasobne drzewostany. (...) w sposób nieprzerwany średni wiek i średnia zasobność (...) od pięciu rewizji ciągle wzrasta. (...) Bircza ma chyba teraz 1,5 miliona etatu na 10 lat, jak mnie pamięć nie myli... (...) Czy to jest dużo, czy to jest niemało, tyle wychodzi z optymalizacji urzędzeniowej i to jest nasz cel, którego nie możemy przekroczyć. W takich przepisach prawnych się teraz poruszamy i my je będziemy respektować i wykonywać. Co nie zmienia faktu, że jeżeli rządzący zmieniają nam przepisy, to ta sama Bircza mogłaby wyciąć trzy miliony metrów. Skutkowałoby to na przykład co najmniej chwilowym obniżeniem średniego wieku. Ale czy to by była katastrofa dla drzewostanów? Podejrzewam, że nie. Dopóki nie będziemy w górach stosować rębni zupełnych, tak jak Słowacy. Podejrzewam, że dla zwykłego zjadacza chleba nawet percepcja wzrokowa byłaby niezauważalna, jeżeli chodzi o drzewostany, bo to by się wiązało z wycięciem trzech drzew więcej na hektar. Trzech, czterech” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej].

Respondenci podkreślili również, że gospodarka leśna wiąże się nie tylko z pozyskiwaniem drewna, ale służy też dostarczaniu innych korzyści z przyrody. Respondent 1: „Pozyskanie drewna wiąże się z utrzymaniem trwałości lasu, czyli ciągłym następowaniem pokoleń po sobie. Jeżeli

mamy coś takiego, co się nazywa klasa odnowienia, wypuszczamy młode pokolenie, przy okazji pozyskujemy drewno. Ale jeżeli pozyskujemy drewno, tworzymy mozaikę siedlisk, gdzie tu mamy młodsze, średnich klas wieku, stare z odnowieniem, *et cetera, et cetera...* Stwarzamy optymalne warunki do rozwoju jeleniowatych. Cały czas mają coś pod pyskiem. Jeżeli do tego dodamy jeszcze to, że utrzymujemy łąki 6510, bo też nas prawo do tego obliguje. I jeszcze do tego dodamy, że jesteśmy na pograniczu, czyli najlepszych miejsc do rozwoju populacji. To mamy tyle jeleniowatych, na które możemy polować, bo przyjeżdżają jeszcze myśliwi i jeszcze za to zapłacą. Do tego (...) przyjeżdżają fotografowie, fotografować jelenie karpackie. Przyjeżdżają goście, zasadzają się na wilki. Ja osobiście uważam, że jest to pokłosie prowadzonej gospodarki leśnej w połączeniu z odpowiednią gospodarką rolną na tym terenie. Jeżeli wszędzie mielibyśmy tu las spontanicznie, nie spontanicznie, jak byśmy zostawili go samego sobie, myślę że by tyle jeleniowatych nie było. Bo przyroda prowadzi do tego, że upraszcza struktury w skali krajobrazu. A my różnicujemy struktury w skali wydzieleni. Dlatego jest takie bogactwo siedlisk, mikrosiedlisk”. Moderator: „A z punktu widzenia tych grup usług, o których mówił... we wprowadzeniu, czyli tych usług regulacyjnych. Oczyszczanie wody, powietrza, ochrona przed erozją, tego typu rzeczy”. Respondent 2: „To też jest ściśle powiązane, bo jak jest ciągłość lasu, no to zachowujemy te pozostałe wartości”.

Według respondentów, dzięki dobrej kondycji lasu, korzyści z **oczyszczania wody i powietrza** są potencjalnie dostępne na tym terenie, choć niekoniecznie kluczowe z racji braku zanieczyszczeń, które mogłyby być zredukowane przez przyrodę: „Nie mamy na swoim terenie źródeł zanieczyszczeń dla wody, więc nie wiem, z czego mielibyśmy ją oczyszczać?” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Podobnie oceniona została **ochrona przed hałasem** – która istnieje jako funkcja lasu, aczkolwiek w ocenie respondentów nie ma na tym terenie istotnych źródeł hałasu. **Ochrona przed suszą lub powodzią** realizowana jest – zdaniem respondentów – przede wszystkim poprzez regulację mikroklimatu przez las. Respondent 1: „Jest inna wilgotność powietrza, inny przepływ tego powietrza, ewapotranspiracja, zwykła transpiracja, to wszystko inaczej się odbywa przy tej skali lesistości. To jest po prostu. Czy klimat jest łagodniejszy, czy nie jest bardziej łagodny, zapytacie Państwo sobie lokalnych, czy im się tu po prostu dobrze odczuwa temperaturę i wilgotność powietrza. Co nie zmienia faktu, że przy lesistości bodajże, ile – 80%? Czy więcej? Myślę, że jest jednym z aspektów takich, że po prostu większości ludzi się tu podoba również z tego tytułu, że jest taki klimat”. Moderator 1: „A jakby z punktu widzenia cech drzewostanu, o których Pan dosyć dużo mówił w kontekście pozyskania drewna, czy to jest jakoś powiązane z tą ochroną przed suszą, czy w ogóle przed zjawiskami ekstremalnymi?” [Respondent 1] „Sam fakt trwania drzewostanów już powinien wystarczyć. Znaczący, w zależności od fazy rozwojowej drzewostanu to się inaczej odbywa, ale generalnie skutek jest ten sam. Na niżu byśmy mówili troszkę inaczej. Jeżeli mamy zręby zupełne, to te zręby inaczej oddziałują na zasoby wody gruntowej”. W podobny sposób respondenci ocenili korzyści z **ochrony przed wiatrem, zapobiegania**

erozji i utrzymywania mikroklimatu, które są podstawowymi funkcjami spełnianymi przez las: Respondent 1: „To są takie podstawowe funkcje, które spełnia las. No i właściwie wszędzie tam, gdzie mamy las, no to jest spełnione. (...) A jeżeli o erozję chodzi... o ukształtowanie terenu, szczególnie”. Moderator: „A czy w ogóle ten problem erozji gdzieś tutaj występuje na terenie nadleśnictwa?” Respondent 1: „Myślę, że nie”. Respondent 2: „Pewnie dlatego, że są te drzewostany”.

Teren Nadleśnictwa Bircza stwarza duże możliwości realizacji **edukacji przyrodniczej**. Charakterystyka tego terenu pozwala na pokazanie w praktyce bardzo wielu aspektów przyrodniczych: „taki przekrój tych zasobów przyrodniczych, jaki tutaj mamy ... tutaj jest o czym opowiadać, co pokazywać” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Edukacja przyrodnicza realizowana przez PGL Lasy Państwowe kierowana jest do wszystkich grup społecznych, zarówno dzieci, jak i dorosłych (w tym – niepełnosprawnych) i osób starszych, ze szczególnym uwzględnieniem członków społeczności lokalnych: „Mamy ciągłą współpracę. Ze szkołami, z gminnym ośrodkiem kultury, ze strażakami, ze strażą graniczną” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Zakres edukacji dotyczy nie tylko cech charakterystycznych przyrody (np. zwierząt, roślin i ich siedlisk), ale też pracy leśników i zasad gospodarowania lasem: „Chcielibyśmy, żeby też ludzie zrozumieli, na czym polega nasza praca. No bo to jest ważne. Jakie korzyści nam właśnie przynosi też gospodarka leśna” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Rolą edukacji przyrodniczej jest również wzbudzenie zainteresowania przyrodą i przybliżanie przyrody ludziom, którzy na co dzień są od niej oderwani: „Nawet same takie po prostu pierwsze zainteresowanie, żeby wzbudzić zainteresowanie w dzieciach, w dorosłych, do danej grupy, do której mówimy. (...) bo ludzie są kompletnie oderwani teraz od przyrody” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej].

Dziedzictwo kulturowe, zdaniem respondentów, wiąże się przede wszystkim z historią tego terenu – czasem burzliwą, związaną z lokalizacją na pograniczu państwa i na styku kultur: „To nawet można sprowadzić do poziomu wzajemnych animozji. Pogranicze, historia. Z historii wynikają pozostałości kulturowe” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Uwarunkowania przyrodnicze wpływały na historyczną aktywność ludzi, np. popularność pasterstwa czy lokalizacja wsi, ale też obecny kształt przyrody wynika z procesów historycznych, np. przesiedleń ludności: „(...) oni się głównie zajmowali pasterstwem. Co wynika właśnie z przyczyn środowiskowych, bo jedynym zbożem, które się dało uprawiać na skalę większą niż amatorską, był owies. Po prostu taka roślina, więc to wszystko wynika ze środowiska. System tartaków, jaki tutaj istniał jeszcze nie tak dawno, też determinował ułożenie tych wsi, tak? Bo tartaki chodziły wszystkie na wodę, więc w Trzciancu chyba był taki duży tartak. (...) Później masowe wysiedlenia. Jedne z największych ochroniarzy przyrody. W pojęciu niektórych ludzi” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Obecnie również można obserwować migracje ludzi, w tym osób sprowadzających się w te tereny, czasem związanych z mniejszościami wcześniej wysiedlanymi z tych terenów: „(...) niektórzy przyjeżdżają, zostają i to jest ko-

rzyść dla lokalnej mniejszości. Po prostu to, co tu zostało, i ten duch, który tu się unosi, tak? Ta jakaś taka magia (...)” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Dziedzictwo kulturowe wiąże się dla respondentów z wcześniej omawianymi wartościami duchowymi i religijnymi oraz z aktywnościami turystycznymi – zarówno przez wątek historyczny, jak i „aurę tajemniczości”, która sprawia, że teren ten jest atrakcyjny pod względem zarówno kulturowym, jak i duchowym. Zdaniem respondentów istotnym aspektem jest możliwość czerpania korzyści kulturowych, duchowych oraz doświadczania „tajemniczości” i „magiczności” tego terenu dzięki aktualnemu sposobowi jego zagospodarowania i dużej dostępności: „Tajemniczość jest tajemniczością, tylko czy będziemy mogli doświadczać tej tajemniczości? W obecnym stanie rzeczy, tak. A jeżeli zmienimy sposób zagospodarowania tego terenu, czy będziemy mogli dostarczać..., doświadczać tajemniczości z poziomu udostępnionego szlaku turystycznego i tylko wyłącznie z tego poziomu? (...) Jeżeli byśmy zabronili uprawiania sportu, turystyki i rekreacji. (...) Dzisiaj mamy wolny i nieskrępowany wybór. I sami decydujemy, czy idziemy na wschód, zachód, północ czy południe” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej].

Korzystanie z **walorów estetycznych i krajobrazowych** w opiniach respondentów jest bardzo subiektywne i zależy od indywidualnych preferencji, stąd trudno było respondentom szerzej się na ich temat wypowiadać. Możliwość czerpania korzyści z widoków krajobrazowych wiąże się z przebywaniem w miejscach o odpowiednich warunkach: „Spotkałem w lesie taką panią, która sobie szła szlakiem zrywkowym i strasznie narzekała, że nic nie widać. No bo wszędzie jest las. (...) Dla niej to stanowiło przeszkodę, a nie atrakcję. (...) inni chcą pojechać na Połoninki Arłamowskie i sobie popatrzeć, co to stamtąd widać” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Charakterystyka walorów estetycznych i krajobrazowych i możliwość korzystania z nich w Nadleśnictwie Bircza odbiegają – zdaniem respondentów – od tych, do których przyzwyczajeni są turyści w innych lokalizacjach: „To miejsce jest zupełnie inne niż, nie wiem... Wysokie Bieszczady. Tam człowiek wie, czego się spodziewa, jak wyjdzie, nie wiem, na... Rozsypanca. A tutaj nie wie, co będzie za zakrętem” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej].

Wartość sama w sobie której definicję moderator zaproponował jako cechy przyrody funkcjonujące niezależnie od działalności człowieka⁴¹ i w tym kontekście szeroko dyskutowana przez respondentów. Dyskusja toczyła się głównie wokół konsekwencji zaniechania gospodarki leśnej: „Być może, za 10, 15, 20 lat pewne rzeczy, nawet jak byśmy całkiem się stąd wyautowali (...) to jeszcze zmiany będą niezauważalne. Ale w bardzo wielu miejscach już będą zauważalne, bo łąki na 100% nam zarosną” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Zdaniem respondentów zaniechanie gospodarki leśnej doprowadziłoby do ograniczenia różnych korzyści z przyrody dostarczanych obecnie, nie tylko związanych z produkcją drewna: „[jako leśnicy w Polsce] mamy dostarczać surowiec i pozostałe inne funk-

41 Taka definicja nie została wypracowana przez grupę w toku rozmów, ale zaproponowana przez moderatora i podjęta jako punkt wyjścia w dalszej części dyskusji.

cje jednocześnie. Po to jest nam leśnik, bo inżynier ma wiedzieć, jak to zrobić, żeby te wszystkie funkcje były spełnione. Czyli społeczeństwo ma mieć surowiec, mam mieć, gdzie się pospacerować, ma gdzie fotografować jelenie... I u nas musi to wszystko zachodzić jednocześnie. (...) I wskutek tego mamy takie drzewostany, jak mamy. Jeżeli wycofamy leśników z lasu, to będziemy mieć co najmniej funkcję produkcyjną mniej. Co najmniej funkcję produkcyjną mniej. Nie będziemy mieć drewna, ale drzewostany będą. One będą się upraszczać, zmieniać, wywracać, ale drzewostany będą. (...) Na mój stan wiedzy, z całą pewnością drzewostany będą się homogenizować i w wielkich przestrzeniach ujednolicać” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej].

Respondenci zauważyli również, że nie cała powierzchnia lasów jest przedmiotem aktywnego kształtowania w ramach gospodarki leśnej. PGL Lasy Państwowe chronią tak definiowaną wartość samą w sobie poprzez tworzenie i utrzymywanie rezerwatów. Respondent 1: „Ależ ma to dla nas wartość, co historia łatwo pokazuje. Wszystkie rezerwaty utworzone na tym terenie były inicjatywą leśników. (...) 5% powierzchni Nadleśnictwa Bircza”. Respondent 2: „Bufory na potokach, to są takie powierzchnie, w które nie wchodzimy, strefy dla zwierząt chronionych (...)” Respondent 1: „My nie uproduktywiliśmy wszystkiego na siłę”. Zdaniem respondentów leśnicy wychodzą naprzeciw oczekiwaniom społecznym dotyczącym zachowania nienaruszonych drzewostanów, aczkolwiek cały czas są poddawani krytyce przez różne środowiska, ponieważ ich działalność jest ograniczona przez konkretne ramy prawne, czego krytykując ich nie zauważają: „Takie były oczekiwania społeczne i my w ramach gospodarki leśnej, chcąc zaspokoić takie oczekiwanie pewnej grupy społecznej, wyszliśmy naprzeciw. Oczywiście, jest to wszystko kontestowane, bo ciągle jest za mało. Ale nikt nam nie powie, ile. Acha, cała Bircza. Tak, tak. Cała Bircza, no... My, z przyczyn od nas niezależnych, nie możemy zostawić Birczy. My nie możemy na przykład powiedzieć, że pierwszego stycznia nie przychodzimy do pracy. Jeżeli premier rządu podpisze rozporządzenie, że mamy nie przychodzić tu do pracy, to wtedy nie będziemy przychodzić. I dlatego wcześniej powiedziałem, że no jednostka, którą reprezentujemy, jest bardzo... i wdzięczna, i niewdzięczna. Bo jesteśmy najprostszy do zatakowania, bo działamy bezpośrednio w środowisku przyrodniczym. Pokazuje się tylko jeden aspekt naszej działalności, czyli na przykład ścięte drzewo” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej].

W dyskusji pojawił się również na krótko wątek innej korzyści, niż wymienione na liście proponowanej do dyskusji – **militarnej funkcji** obszaru Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych, z racji lokalizacji jednostki wojskowej na tym terenie, ze względu na jego cechy przyrodnicze i geograficzne. Moderator: „A lokalizacja tego poligonu jest związana tylko i wyłącznie z kwestiami geopolitycznymi, czy z jakimiś cechami środowiska również?” Respondent: „To jest jednostka górską”. Temat ten nie był szerzej dyskusowany, ponieważ według respondentów korzyść z pełnienia tej funkcji przez lokalną przyrodę odbierana jest przede wszystkim przez szersze społeczeństwo, natomiast dla społeczności lokalnej ogranicza się ona do zakupów towarów

i usług realizowanych przez żołnierzy na lokalnym rynku.

Obszernie dyskutowany był w tej grupie wątek **zagrożeń możliwości czerpania omówionych korzyści z przyrody**. Dla respondentów głównym zagrożeniem jest **zmiana sposobu użytkowania terenów leśnych poprzez wprowadzenie wielkopowierzchniowych form ochrony przyrody**, w szczególności parku narodowego. Zagrożenia związane z nowymi formami ochrony przyrody to zarówno potencjalne, trudne do przewidzenia zmiany w ekosystemie, grożące zachowaniu wartości samej w sobie, jak i zakazy ograniczające możliwość wykonywania określonych aktywności i czerpania związanych z nimi korzyści, np. dyskutowanego wcześniej zbierania dziko żyjących roślin, grzybów i jagód, hodowli zwierząt, w tym utrzymywania pasiek, uprawiania sportu, turystyki i rekreacji, pozyskiwania drewna do celów opałowych i innych niż opałowe, pozyskiwania wody do picia i do celów gospodarczych, pozyskiwania dzikich zwierząt i ich wytworów. Respondent 1: „No właśnie wprowadzenie wielkopowierzchniowych form ochrony przyrody, które chroniłyby biernie tą przyrodę. Dla mnie to jest zagrożenie. Bo nie wiemy, jaki to efekt mogłoby przynieść”. Respondent 2: „Parę efektów możemy zdefiniować od razu. Możemy zacząć wykreślać funkcje. (...) No zbieranie dziko żyjących grzybów, ziół, jagód. Na to już trzeba mieć derogację na obszarach chronionych. Pozyskanie dzikich zwierząt i ich wytworów, pozyskanie drewna na cele opałowe. (...) Ja wiem, że od tego można uzyskać odstępstwo od zakazów w obowiązujących formach ochrony przyrody, ale to już jest dodatkowe działanie i może się to nie udać. (...) Pobieranie wody do picia – nie wiem, jakby się to skończyło. Czy zakaz kopania nowych studni, to jest na pewno, od razu”. Respondent 1: „No jeżeli zrozumiałam dobrze wartość samą w sobie, to ta wartość mogłaby zatracić się po prostu”. Respondent 2: „Bardzo słusznie (...), wartość sama w sobie już nie będzie tak, jak było. To już będzie zupełnie inna wartość”. Respondent 1: „Hodowla zwierząt, no, na przykład, pasieki, można uzyskać pozwolenie. Być może tutaj nic by się nie zmieniło, ale...” Respondent 2: „(...) Ale na bardzo wiele rzeczy można uzyskać pozwolenie, tylko proszę mi powiedzieć, gdzie na to pozwolono? (...) Magurski Park Narodowy strzela do jeleniowatych, tak? Ale to nie jest polowanie. To jest żadna gospodarka. To jest po prostu eksterminacja gatunku. Czy o to chodzi w parku? (...) I nazywa się to szumnie działaniami ochronnymi. Bieszczadzki Park Narodowy tnie w drzewostanach, ale czy o to chodzi?”

Zdaniem respondentów utworzenie parku narodowego spowoduje nierówny dostęp do korzyści, które można czerpać z jego terenu, generalnie wykluczając większość z obecnych użytkowników poprzez zakazy wstępu do miejsc znajdujących się poza wyznaczonymi szlakami: „Bo to nie jest nasz park narodowy. To jest ich park narodowy. U nas park narodowy jest zupełnie inaczej rozumiany. Pewnie się wszyscy zgodzimy, w polskim parku narodowym człowiek jest intruzem. (...) Zamykamy obszar i wpuszczamy ludzi tylko, nie wiem... asfaltową drogą w dolinę Jamny. Ale tam są piękne dwa stoki, których nikt nie zobaczy, oprócz pracowników parku narodowego i osób posiadających zezwolenie. Albo jeżeli będzie to rezerwat przyrody, to będą te osoby, które będą mieć zezwolenie dyrektora Regionalnej

Dyrekcji Ochrony Środowiska, tak? Więc tu już będzie daleko posunięta reglamentacja tych usług, o których teraz rozmawiamy” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej nie widzieli uzasadnienia ani ekonomicznego, ani merytorycznego dla utworzenia takiej formy ochrony przyrody: „Dla mnie to jest jedno..., o czym Pan powiedział, (...) jedno z większych zagrożeń dla tego terenu. Że ktoś podejmie decyzję, że zamykamy ten teren. Bo to są decyzje nieodwołalne. A później, co będzie, to się zobaczy, tak? I wtedy rzeczywiście, prędzej czy później, możemy doprowadzić do tego, że będzie to wartość sama w sobie, ale w sumie dla nikogo oprócz tego terenu. Jeżeli traktujemy ochronę przyrody trochę antropocentrycznie, jak wcześniej powiedzieliście, że to się zmienia... To w sumie takie działanie, z mojego punktu widzenia, nie ma żadnego uzasadnienia, ani merytorycznego, ani ekonomicznego” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Argumentowali, że obecne walory przyrodnicze mogą zostać utracone w wyniku zaniechania gospodarki leśnej, która doprowadziła do aktualnego stanu i utrzymania tych walorów: „I nie mamy pewności, że tak zostanie. Ja tak definiuję i tak tłumaczę zasadę przezorności. Że jeżeli nie wiemy, co zrobić, a teraz jest tak, że nam się to podoba, to róbmy tak dalej. Bo jeżeli zmienimy sposób zagospodarowania, nie wiem... niech ktoś się podpisze, że dalej będzie tak fajnie, za 10 lat. Myślę, że nikt i żaden naukowiec nie jest w stanie tego nawet oszacować, w którą stronę to pójdzie. Nawet nie jesteśmy w stanie oszacować, czy jeżeli zaprzestaniemy użytkowania drzewostanów, to w bliskiej perspektywie nie doprowadzimy do jakiejś katastrofy” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej].

Respondenci argumentowali również, że inne formy ochrony przyrody, takie jak rezerваты, pomniki przyrody czy parki krajobrazowe, nie są skutecznym narzędziem ochrony. Wynika to – ich zdaniem – zarówno z niekorzystnych zapisów prawnych, niewielkich powierzchni niektórych form ochrony przyrody (rezerwatów), ograniczeń organizacyjnych (w tym braku środków finansowych czy braku dokumentów planistycznych stanowiących podstawę zarządzania tymi obszarami, takich jak plany ochrony), jak i odgórnego planowania (w tym niestabilności zapisów ustaw wyższego rzędu): „Gdyby cokolwiek ode mnie zależało, to ja bym te wszystkie formy ochrony przyrody zlikwidował” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Dodatkowo podstawą ochrony przyrody powinno być – zdaniem respondentów – odpowiednie planowanie przestrzenne, które również nie działa w Polsce w sposób skuteczny. Respondent 1: „Druga podstawowa forma ochrony przyrody, powinno być planowanie przestrzenne”. Moderator: „Tylko że się nie sprawdziło planowanie przestrzenne w Polsce, niestety...”. [Respondent 1] „Znaczy nie, że się nie sprawdziło. Nie przyjęło się”. Respondenci natomiast dostrzegali potencjał w obszarach Natura 2000, które w ich opinii miałyby szansę być skuteczne w ochronie przyrody, jeżeli towarzyszyłby im sprawniejszy niż obecnie system zarządzania i finansowania. Moderator: „A obszary Natura 2000?” Respondent: „Jakbyśmy prawidłowo wykorzystali dostępne nam narzędzia, to by była chyba najlepsza forma ochrony przyrody w tym kraju”. Moderator: „A czego brakuje?” Respondent: „Spójnego systemu zarządzania. Po prostu. Nikt

nie zdefiniował oczekiwań w stosunku do tych obszarów. Wydano tylko metodyki i radźcie sobie. Organ nadzorujący tą formę ochrony przyrody nie ma na to ani złotówki, musi aplikować o środki. Obszary są nierozpoznane, chociaż już działają 15 lat niektóre. (...) Jakie są oczekiwania [w stosunku do] obszaru Natura 2000 Pogórze Przemyskie? (...) Lasy Państwowe opracowały taki dokument [plan zadań ochronnych], został on przyjęty przez Ministra, podpisany i leśnym siedliskom przyrodniczym na naszym terenie nic nie zagraża. (...) Więc w stosunku do nas są formułowane wyimaginowane oczekiwania, kiedy my i tak w ramach zagospodarowania drzewostanów robimy to na co dzień”. Moderator: „Nie takie wyimaginowane w takim razie”. Respondent: „No nie, są wyimaginowane, bo ciągle robimy coś źle. (...) ale jeżeli zastosujemy metodykę GIOŚ-ową do oceny stanu zachowania siedlisk, która jest bardzo restrykcyjna. Podejrzewam, że najbardziej restrykcyjna w Europie. (...) I jeżeli w Birczy nam wychodzą żyzne buczyny na FV⁴², w jednym i drugim, to czego jeszcze chcemy? A jednocześnie Natura ma dopuszczać i umożliwiać gospodarcze wykorzystanie zasobów i tworów”.

Innym zagrożeniem dostarczania korzyści z przyrody na terenie Nadleśnictwa Bircza jest, zdaniem respondentów, możliwa **intensyfikacja gospodarki leśnej**. W obecnej formie, ich zdaniem, gospodarka leśna jest realizowana w optymalny sposób, jednak nie jest wykluczone, że odgórnymi decyzjami mogłaby zostać zintensyfikowana w celu maksymalizacji korzyści ekonomicznych z produkcji drewna kosztem innych funkcji i korzyści: „Ja widzę jeszcze jedno zagrożenie, czyli po prostu zintensyfikowanie... Wtedy już może nawet użyłbym słowa eksploatacja, bo jeżeli ktoś do mnie mówi, że Lasy Państwowe eksploatują drzewostany, ja się z nim kardynalnie nie zgodzę. My je użytkujemy, [ale] jeżeli wprowadzimy eksploatację drzewostanów na zasadzie takich, jak widać tam czasami w Stanach Zjednoczonych, na jakiś filmach, to tak. (...) A my jesteśmy w tym momencie ze sposobem zagospodarowania pośredku. (...) Ja uważam sposób zagospodarowania, określony instrukcjami, prowadzony co najmniej od 96 lat (...), jako jedną z form ochrony przyrody” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Zagrożenie intensyfikacją pozyskiwania drewna wynika nie z decyzji podejmowanych w obrębie PGL Lasy Państwowe, ale z potencjalnego wpływu innych decydentów, na wyższym szczeblu władzy politycznej. Respondent: „Ja jestem w stanie sobie wyobrazić, że nasi decydenci w Warszawie zmieniają nam instrukcję urządzania lasu, zmieniają nam instrukcję hodowli lasu i każą nam góry ciąć zrębami pełnymi. Maksymalizacja zysków, minimalizacja strat. (...) Tak naprawdę drewno jest naszym produktem ubocznym”. Moderator: „Co jest produktem głównym w takim razie?” Respondent: „Drzewostany. Zróżnicowane, w miarę odporne, nie mówimy o katastrofach... drzewostany. (...) taka Bircza, ma takie zasobne drzewostany, że zamiast półtora miliona metrów, mogłaby ciąć pewnie ze trzy, jeżeli będziemy brać tylko aspekt finansowy. Myślę, że to jest bardzo udatny argument. Od razu trzy miliony metrów. Mnożymy to razy

42 Poziom „właściwy” w trzypięciowej skali (właściwy – FV, niezadawalający – U1, zły – U2) w odniesieniu do danego wskaźnika lub parametru siedliska (zob. GIOŚ 2020).

średnią cenę, 200 złotych za metr sześcienny i wychodzą bardzo poważne pieniądze, jak dobrze liczę, to jest od razu 600 milionów złotych. Który idzie w ruch. I ja bardzo duże zagrożenie upatruję w tym, że jeżeli nasi politycy, decydenci, którzy mają wpływ na zagospodarowanie w ogóle w kraju, przejdą na model myślenia tylko i wyłącznie ekonomiczny, to jedyna istniejąca w tym kraju forma ochrony przyrody, czyli sposób zarządzania lasami, padnie. I dla mnie to jest jedno z największych zagrożeń, bo to może pójść bardzo szybko”.

Ostatnim z zagrożeń wymienianych przez tę grupę, jest istotne **zwiększenie ruchu turystycznego**, które może wynikać z wyznaczenia i promowania nowych form ochrony przyrody: „Naprawdę jest bardzo mało ludzi, którzy chcą spacerować... Przyjechać, na przykład 150 kilometrów, żeby się przespacerować lasem. Większość ludzi odwiedza las, przynajmniej takie mam wyobrażenie, może mi to właśnie teraz zmienicie, najbliżej położony. (...) Jakbyśmy rzeczywiście doprowadzili do tego, że przyjedzie tu, nie wiem, jeden milion osób rocznie. Czy to dalej będzie to miejsce? Czy o to nam chodzi? (...) Popatrzcie, dużo więcej samochodów. Dużo więcej szlaków leśnych, ścieżek, takich nawet dzikich, rozdeptanych. Co zrobimy ze śmieciami? Bo wbrew pozorom ludzie śmiecą. Nie mamy takiej kultury jeszcze w narodzie, żeby wszystko zabierali ze sobą. Płoszenie zwierzyny, bo będą w nocy chodzić na przykład, z latarakami” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej].

Oceniając spotkanie, respondenci wyrazili wątpliwości do metody warsztatów. Przede wszystkim, ich zdaniem, nie nastąpił proces szerszej dyskusji czy dialogu, w szczególności zaś – konstruktywnej wymiany sprzecznych poglądów. Zaproponowane do dyskusji korzyści z przyrody – zdaniem respondentów – nie zawsze były od początku jasne bądź w ogóle sposób ich wyróżnienia nie był trafny (brak jednoznacznych definicji, „nakładanie się” różnych kategorii korzyści). Samo jednak prowadzenie dyskusji w kategoriach korzyści z przyrody, zdaniem respondentów, jest trafnym rozwiązaniem, szczególnie w rozmowach ze

społecznościami lokalnymi, których władarze podchodzą bardzo pragmatycznie do zagadnień ochrony przyrody: „Jedną z podstawowych zalet takiego spotkania, jeżeli już mamy rozpatrywać tą materię, w której Panowie chcą się specjalizować, jest po prostu ponazywanie funkcji, które na tym terenie występują i tak naprawdę na co dzień są stosowane, ale nie zostały opisane. Bo... większość tych rzeczy dzieje się tutaj na co dzień. Jest napisana nawet w naszych dokumentach planistycznych, ale nie jest nazwana w ten sposób” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Nazwanie i przedstawienie im szerokiej listy korzyści z przyrody, najlepiej wraz z ich wyceną, może być w opiniach respondentów trafnym argumentem w dyskusji. Zdaniem respondentów nastawienie społeczności lokalnych jednak nie stanowi bariery w dialogu na temat zagospodarowania i ochrony przyrody na omawianym terenie: „O dziwo... z większością lokalnych mieszkańców nie ma żadnego problemu z komunikacją. Żadnego. W jedną, czy tam w drugą stronę. Są jakieś czasami niedomówienia, inne oczekiwania, ale o nich się dyskutuje i sprawę się załatwia” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej].

Więszym wyzwaniem jest rozmowa i porozumienie z innymi stronami, reprezentującymi środowiska przyrodnicze: „Czy wyniki takich badań, analiz i definiowanie tego typu rzeczy... pomoże w komunikacji i wzajemnym zrozumieniu grup? Myślę, że nie. Ale z bardzo prozaicznej przyczyny. Ponieważ są grupy, które nie chcą tego zrozumieć i ich to nie interesuje. Jeżeli mamy do czynienia z grupami, które niektóre rzeczy, w sensie, nie wiem, dziedzictwo kulturowe, przyrodę, nie wiem... zakaz wycinania drzew, będą traktować na zasadzie religii... (...) To już jest kwestia postrzegania rzeczywistości i nic na to nie zrobimy” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej]. Mimo to respondenci wyrazili opinię, że z pozostałą częścią przyrodników nawiązanie dialogu i współpracy jest możliwe: „Z pozostałymi można dojść do porozumienia i wypracowania wspólnej metody, co już nieraz leśnikom się udawało (...)” [Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej].

Fot. M.D. Boćkowski

3. Reprezentatywny (ilościowy) opis znaczenia przyrody dla jakości życia w opiniach mieszkańców. Opis badania kwestionariuszowego

3.1. Informacje wstępne

Różnorodne techniki badawcze o charakterze jakościowym i ilościowym mogą zostać połączone w obrębie jednego planu badawczego. W naukach społecznych jest to nazywane podejściem mieszanym (ang. *mixed-mode*)⁴³ i służy maksymalnemu wydobyciu niezbędnych informacji w odpowiedzi na postawione pytania badawcze w sytuacji, gdy zastosowanie jednej z technik mogłoby ukazać niepełny, zawężony zakres opisywanego przedmiotu badania. Opisane w poprzednim podrozdziale badanie warsztatowe stanowiło fazę eksploracyjną procesu poznawania miejscowych relacji człowieka z przyrodą. **Celem badania kwestionariuszowego była natomiast próba reprezentatywnego opisu – stworzenia szerszego portretu znaczenia przyrody dla jakości życia na podstawie opinii mieszkańców gmin Bircza, Fredropol, Ustrzyki Dolne.** Sporządzone narzędzie badawcze (**Aneks nr 5**) czerpało z doświadczeń badania jakościowego – notatek⁴⁴ sporządzonych po każdym z warsztatów mapowania partycypacyjnego (**Aneks nr 2**), które pomogły w ułożeniu wybranych pytań kwestionariusza ankiety. W pozostałej części kwestionariusza czerpano z istniejącego globalnego dyskursu na temat paradygmatów ochrony przyrody⁴⁵ czy też, w ujęciu krajowym, debaty dotyczącej funkcjonowania parków narodowych w Polsce⁴⁶. **Kolejnym celem badania było również sprawdzenie, jak opinie lokalnych mieszkańców wpisują się w istniejące w przestrzeni publicznej dyskursy na temat priorytetów ochrony przyrody.**

3.2. Metodyka badania

3.2.1. OBSZAR BADANIA I DOBÓR PRÓBY

Badanie kwestionariuszowe objęło swym zasięgiem obszar gmin Bircza, Fredropol i Ustrzyki Dolne ograniczony zasięgiem terytorialnym Nadleśnictwa Bircza (zob. ryc. 1 i 2 w rozdz. I). Przeprowadzono je w okresie od końca lipca do początku października 2019 r., poprzedziwszy krótkim badaniem pilotażowym w miejscowościach o po-

43 Creswell 2014.

44 Notatka zawierała szereg pytań dotyczących przebiegu badania, poruszonych tematów (np. znaczenia przyrody dla jakości życia mieszkańców) oraz wynikających z tego propozycji dla dalszego konstruowania kwestionariusza ankiety.

45 Przez paradygmaty rozumie się istniejące obecnie główne trendy w spojrzeniu na kierunek, w którym powinna zmierzać współczesna (nowoczesna) ochrona przyrody, por. m.in. Holmes i in. 2017; Sandbrook i in. 2019.

46 Blicharska i van Herzele 2015; Hibsner 2013; Pawlaczyk 2014; Mika i in. 2015; Niedziałkowski 2016; Weiner 2016; Wesołowski in. 2018.

dobnej charakterystyce społeczno-ekonomicznej, znajdujących się tuż poza obszarem badania (np. Tyrawa Wołoska, Bachów). W każdym z trzech głównych obszarów wybranych do badania planowano przeprowadzanie docelowo maksymalnie 400 wywiadów kwestionariuszowych⁴⁷. Po uzyskaniu bazy punktów adresowych oraz bazy budynków z warstwy BDOT10k⁴⁸ wybrano do losowania obiekty z bazy punktów adresowych, najczęściej stanowiące gospodarstwa domowe. Głównym argumentem za tym wyborem było niedoszacowanie ilościowe bazy budynków we wspomnianej bazie. Po weryfikacji listy punktów adresowych (łącznie 3134) wylosowano z niej po 400 punktów adresowych oraz 100 rezerwowych dla gmin Bircza (1805 punktów) i Fredropol (990 punktów). W tychże gminach zastosowano dodatkowo losowanie kwotowo proporcjonalne dla pięciu największych miejscowości, które obejmowały min. 50% wszystkich punktów adresowych z danego podobszaru. Pozostałe punkty były losowane z całego obszaru poza tymi miejscowościami. Miało to na celu uniknięcie potencjalnego niedoreprezentowania większych miejscowości w losowaniu. Z uwagi na mało liczną (339) ogólną liczbę punktów adresowych w wybranym obszarze gminy Ustrzyki Dolne zdecydowano o podjęciu badania na tzw. pełnej próbie obejmującej 100% populacji gospodarstw domowych.

Przed rozpoczęciem badań wyselekcjonowano kilkuosobową grupę ankierów, mających wykształcenie wyższe, związane w większości przypadków z naukami przyrodniczymi bądź społecznymi. Następnie ankierów poddano starannemu szkoleniu, które obejmowało: opis charakterystyki obszaru badania; wprowadzenie do tematyki badań, w tym wyjaśnienie pojęć i terminów w narzędziu badawczym (ankiecie), ćwiczenie prowadzenia wywiadu kwestionariuszowego, zagadnienia organizacyjne, logistyczne i techniczne. W początkowej fazie badania, ankierzy pracowali w bezpośredniej obecności głównego autora opracowania. W razie pojawienia się jakichkolwiek problemów podczas pracy, przez cały okres badania, mogli również kontaktować się z nim w celu uzyskania wsparcia.

W jednym gospodarstwie domowym, pod jednym adresem (numerem domu/mieszkania) można było przeprowadzić tylko jedną ankietę z osobą pełnoletnią, podobnie w budynkach wielorodzinnych do 10 mieszkań (budynki powyżej 10 gospodarstw domowych nie znalazły się w próbie). Badanie prowadzono miejscowość po miejscowości do momentu, aż zostaną zrealizowane (wypróbowane) w jej obrębie wszystkie wylosowane punkty adresowe (łącznie z rezerwowymi, jeśli zajdzie taka potrzeba). Podczas wyboru respondenta w gospodarstwie domowym starano się zachować następujące zasady:

- co najmniej 30%, a idealnie 50% respondentów powinno stanowić mężczyźni;

47 Osiągnięcie tej wartości umożliwiłoby generalizowanie wyników dla każdej z badanych gmin z osobna. Osiągnięta w badaniu liczba obserwacji (527) umożliwia generalizowanie wyników dla całego obszaru badania (trzy gminy łącznie) i jest wystarczająca do przeprowadzenia wielu operacji statystycznych z odpowiednio wysoką tzw. mocą statystyczną. Minimalna wymagana liczba zebranych ankiet dla wszystkich trzech gmin łącznie wyniosła 379 (próg reprezentatywności przy poziomie ufności $\alpha = 0,95$).

48 GUGiK 2020.

- co najmniej 30%, a idealnie 50% respondentów powinny stanowić kobiety;
- co najmniej 20% powinny stanowić osoby w wieku 18–39 lat;
- co najmniej 20% powinny stanowić osoby w wieku 40–60 lat;
- co najmniej 20% powinny stanowić osoby w wieku powyżej 60 lat.

Zasady te dotyczyły ogólnie próby realizowanej dla danego obszaru (gminy), nie poszczególnych punktów startowych w miejscowości. W trakcie realizacji badań ankietowych przez kilka osób na jednym obszarze osoby te kontaktowały się ze sobą, aby zapewnić odpowiednią realizację próby. Prowadzenie badania techniką wywiadu kwestionariuszowego oznaczało, że ankieter sam osobiście zadawał pytania i notował odpowiedzi. Jedynie w wyjątkowych przypadkach pozostawiano ankietę do samodzielnego wypełnienia na wyraźne życzenie respondenta. Ankieter podejmował co najmniej dwie próby dotarcia do respondenta w obrębie wylosowanego punktu adresowego. Badanie zakończono po podjęciu prób przeprowadzenia ankiety we wszystkich wylosowanych punktach adresowych (400+100 rezerwowych [Bircza] +400+100 rezerwowych [Fredropol] +339 [Ustrzyki Dolne]).

3.2.2. OPIS NARZĘDZIA BADAWCZEGO (ANKIETY)

Ankieta składała się z 5 części i zawierała łącznie 34 pytania (**Aneks nr 5**). Część A zawierała jedno pytanie wielopunktowe i nawiązywała do dwóch skal badawczych, czyli wcześniej sprawdzonych przez innych badaczy, zestawów pytań do mierzenia określonych zjawisk. Pierwsza ze skal to skala „Nowego Paradygmatu Ekologicznego” (ang. *New Environmental Paradigm* – NEP), która służy do pomiaru stosunku do środowiska przyrodniczego⁴⁹. Druga ze skal nawiązuje do trzech wymiarów współczesnej debaty na temat priorytetów ochrony przyrody. Po zintegrowaniu wybranych pytań z tej debaty⁵⁰ oraz skali NEP pozycje 1, 4, 7, 10, 13 niniejszej skali A objaśniałyby czynnik roli człowieka w ochronie przyrody (*people centred conservation*), pozycje 2, 5, 8, 12 – czynnik roli wiedzy naukowej w ochronie przyrody (*science-led ecocentrism*), a pozycje 3, 6, 9, 11 – czynnik roli mechanizmów rynkowych w ochronie przyrody (*conservation through capitalism*). Część B zawierała 5 pytań i zaczynała się od powtórzenia (walidacji) wyboru kluczowych korzyści z przyrody dla lokalnej społeczności, przeprowadzonego podczas wcześniejszego badania jakościowego. Następne 4 pytania uszczegółwiająco dotyczyły czerpania korzyści ekonomicznych oraz równomierności dystrybucji korzyści z przyrody wśród ich odbiorców, a także potencjalnych zagrożeń dla ich dostarczenia. Część C składała się z 8 pytań i dotyczyła stosunku badanych do parków narodowych. Pierwsze pytanie wielopunktowe miało zbadać stosunek mieszkańców do stwierdzeń pochodzących z aktualnej debaty na temat funkcjonowania parków narodowych w Polsce. Następne pytania odnosiły się bardziej szczegółowo do projektowanego Turnickiego Parku Narodowego: źródeł informacji na temat TuPN, wie-

dzy na temat projektu Parku, opinii na temat potencjalnych korzyści i strat z tytułu jego utworzenia oraz finalnie ogólnego stosunku do jego utworzenia. Część D ankiety składała się z 12 pytań i dotyczyła działalności gospodarczej oraz turystyki – opis jej wyników jest zawarty w rozdziale V niniejszego opracowania. Na koniec część E – 8 pytań poświęconych informacjom o charakterze społeczno-demograficznym dotyczących płci, wieku, wykształcenia, sytuacji zawodowej, wykonywanego zawodu, liczby osób w gospodarstwie domowym, średniego miesięcznego dochodu w gospodarstwie domowym na osobę oraz liczby lat zamieszkiwania na terenie danej gminy.

3.2.3. CHARAKTERYSTYKA ZEBRANEJ PRÓBY

Łącznie zebrano 527 odpowiedzi (obserwacji): 184 w gminie Bircza, 176 w gminie Fredropol i 167 w gminie Ustrzyki Dolne. Wśród wszystkich obserwacji mężczyźni stanowili 40,9%, a kobiety 59,1% badanych, przy czym odsetek mężczyzn w próbie był najniższy w gminie Bircza (37%), a wyższy w gminie Fredropol (42,3%) oraz Ustrzyki Dolne (43,7%). Średnia wieku respondenta w całej próbie wyniosła nieco ponad 51 lat (mediana 54 lata), z minimum 18 i maksimum 86 lat. W rozbiciu na gminy średnia wieku w próbie była najniższa w gminie Fredropol (50,5 lat), następnie Bircza (50,7) i Ustrzyki Dolne (52,9). Rozkład wieku badanych jest lewostronnie skośny z widoczną dominantą w przedziale wieku 60–64 lata (**ryc. 1**) i przedstawia się podobnie dla każdej z gmin.

Średnia liczba lat zamieszkania na terenie gminy wyniosła 41,5 lat (mediana 42 lata), z minimum 1 i maksimum 86 lat. Może to świadczyć o fakcie, że większość uczestników badania mieszka na tym terenie od urodzenia. Wśród respondentów dominowało wykształcenie gimnazjalne/średnie i następnie zawodowe (**ryc. 2**), natomiast najwięcej badanych miało status emeryta i osoby pracującej na umowę⁵¹ (**ryc. 3**).

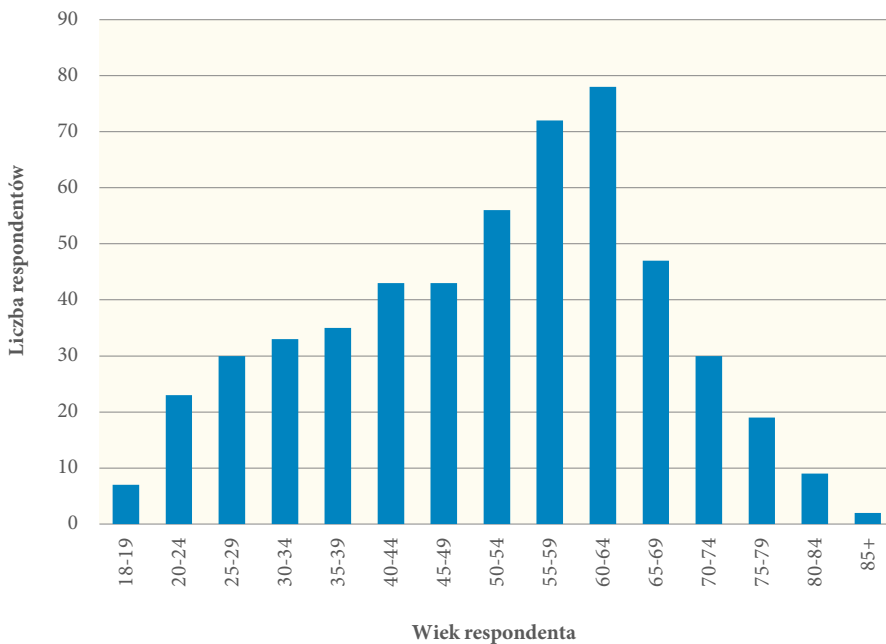
Dość znaczną (13,6%) grupę stanowiły osoby bezrobotne lub nieaktywne zawodowo (**ryc. 3**), przy czym należy zaznaczyć, że osoby „nieaktywne zawodowo” często deklarowały w trakcie wywiadu szeroko rozumianą pracę we własnym gospodarstwie. Potwierdza się to częściowo w deklaracjach wykonywanego zawodu – z 274 respondentów, którzy wskazali jakieś zajęcie, 39 wybrało *explicite* rolnictwo, a 28 – pracę „w gospodarstwie domowym”, w tym opiekę nad członkami rodziny. Pozostała część struktury zawodowej badanych jest bardzo rozdrobniona i obejmuje kilkadziesiąt innych kategorii zawodowych, spośród których wyróżnia się ilościowo jedynie praca w szkolnictwie (pedagog/nauczyciel) – 20 wskazań.

Wśród wszystkich 527 respondentów dominowali mieszkający w gospodarstwach domowych liczących dwóch stałych domowników, rzadziej trzy lub cztery osoby. Ten wynik koresponduje zarówno ze strukturą wiekową respondentów, jak i informacjami często przekazywanymi przez nich w trakcie wywiadu – dorosłe dzieci wyjechały na studia do ośrodków miejskich lub usamodzielniały się i założyły własne gospodarstwa domowe. Na pytanie o średni

49 Anderson 2012.

50 Holmes i in. 2017; Sandbrook i in. 2019.

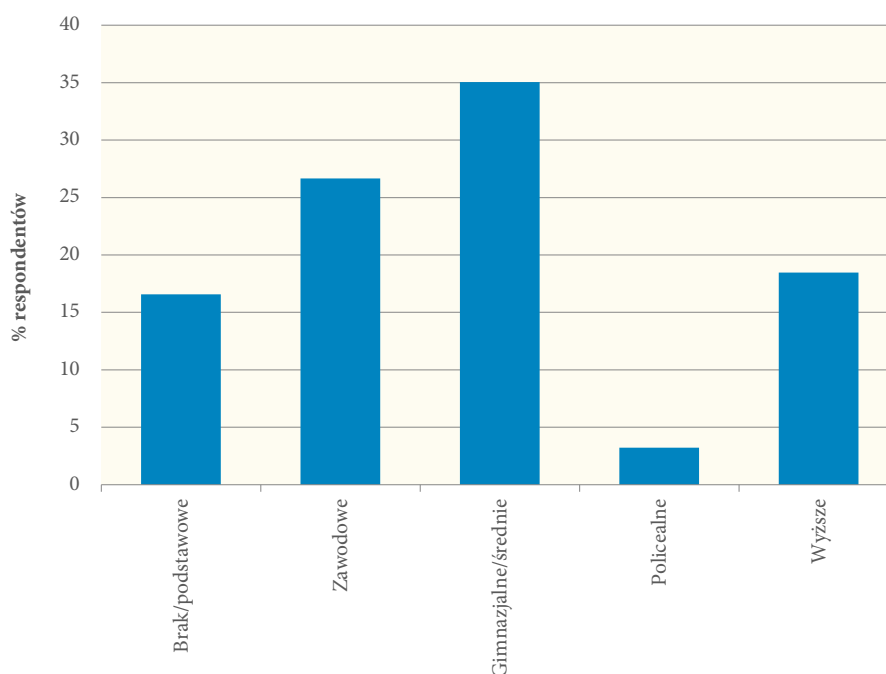
51 Dowolny typ umowy cywilno-prawnej określający formalnie relację pracownika i pracodawcy.

Ryc. 1. Rozkład wieku respondentów w całej badanej próbie (N = 527) wg przedziałów stosowanych przez GUS

Objaśnienia: średnia – 51,32; odchylenie standardowe – 15,59.

Źródło: wyniki własne.

Ryc. 2. Poziom wykształcenia respondentów w badanej próbie (N = 525)

Źródło: wyniki własne.

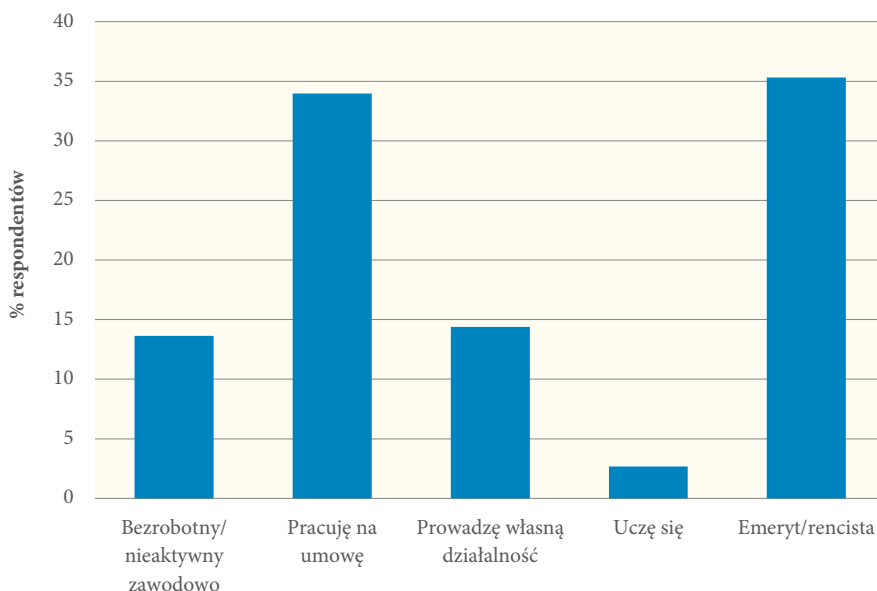
miesięczny dochód netto na osobę w gospodarstwie domowym odpowiedziało 382 respondentów. Wskaźnik ten wyniósł w tej grupie 1484,56 zł (mediana 1015,00 zł) i był niższy od średniej w kraju (1782,18 zł) w okresie od października 2018 r. do września 2019 r. (GUS 2020). Jednocześnie 80% wskazań mieściło się w przedziale do 2000zł netto na osobę.

Należy podkreślić, że zarówno dla całej próby, jak i cząstkowych grup w poszczególnych zostały zachowane założenia dotyczące struktury płci respondentów przedstawione we wstępie. W każdej z gmin wśród respondentów przeważały kobiety, przy czym ta dysproporcja była największa w gminie Bircza (63–37%), mniejsza w gminie Ustrzyki Dolne (43,7–56,3%) i Fredropol (42,3–57,7%)⁵².

⁵² Według danych GUS z 2018 r. proporcja płci wśród mieszkańców wszystkich trzech gmin jest bliska 1:1, lecz przeważają mężczyźni (zob. rozdział II.).

Podobnie wygląda sytuacja w odniesieniu do założeń dotyczących wieku respondentów. Tak samo jak w przypadku całej próby, wszystkie rozkłady wieku w poszczególnych gminach wykazują lewoskośność z dominantą w okolicy 60. roku życia oraz pewnym „niedoborem” respondentów (względem rzeczywistego rozkładu w populacji⁵³) w produkcyjnej grupie wieku. Mankament ten wiązał się z mniejszą dostępnością respondentów w tej grupie wiekowej (oraz mężczyzn) w godzinach pracy ankietatorów. Poprzez odpowiednie przesuwanie godzin pracy na późniejsze popołudnie oraz ankietowanie w sobotę problem ten udało się jednak zminimalizować i zachować pierwotne założenia co do charakterystyki pobieranej próby.

⁵³ W rzeczywistości aktualne rozkłady wieku we wszystkich trzech gminach są prawoskośne z dominantą pomiędzy 20. a 30. rokiem życia (zob. rozdział II.).

Ryc. 3. Sytuacja zawodowa respondentów w badanej próbie (N = 521)

Źródło: wyniki własne.

3.2.4. ANALIZA STATYSTYCZNA

W pierwszej części wynikowej (część A ankiety), z powodu braku normalności rozkładów poszczególnych elementów skali, do zbadania potencjalnych różnic zastosowano nieparametryczną alternatywę analizy wariancji (test Kruskala–Wallisa). Biorąc pod uwagę niewielką zmienność odpowiedzi wśród mieszkańców poszczególnych gmin, zdecydowano o przedstawieniu wyników dla całego obszaru (ryc. 4). Następnie – szukając potencjalnych korespondencji pomiędzy opiniami lokalnych społeczności a globalną debatą ekspercką na temat przyszłych kierunków (paradygmatów) w ochronie przyrody⁵⁴ – przystąpiono do porządkowania uzyskanych danych metodą analizy czynnikowej w podejściu eksploracyjnym⁵⁵. Czynniki wyodrębnione metodą głównych składowych opisano jakościowo. W odniesieniu do części B ankiety w analizie pytań dotyczących korzyści z przyrody posłużono się licznymi statystykami opisowymi oraz zestawieniami liczbowymi i procentowymi. Pytania zadane w części C ankiety miały na celu zmierzenie stopnia poparcia parków narodowych oparciu o skalę składającą się z ośmiu pytań (ryc. 14). W pierwszym rzędzie zbadano różnice dla poszczególnych odpowiedzi względem wybranych zmiennych niezależnych, używając testu nieparametrycznego (Kruskala–Wallisa) oraz analizy post-hoc parami. Następnie, po uwzględnieniu poprawki na odwrotne kodowanie pozycji negatywnie ładujących założony konstrukt poznawczy (2, 4, 6, 8), utworzono syntetyczny wskaźnik poparcia dla parków narodowych. Jego rozkład odbiegał od normalnego, jednak ze względu na niewielką skośność rozkładu dla utworzonej zmiennej „Rola parków” ($SKE = -0.121$, $SE_{SKE} = 0,106$) zastosowano jednoczynnikową analizę wariancji oraz analizę post-hoc (test Tukeya) do zbadania wpływu gminy jako czynnika różniącego poparcie dla roli parków narodowych.

54 Zob. m.in. Holmes i in. 2017; Sandbrook i in. 2019.

55 Analiza czynnikowa szuka podobieństw pomiędzy poszczególnymi zmiennymi i grupuje je w składowe – bardziej ogólne zmienne zbiorcze, które podlegają interpretacji (Fabrigar i Wegener 2012).

W dalszej kolejności zbadano korelacje (ρ Spearmana) pomiędzy syntetycznym wskaźnikiem a wybranymi zmiennymi ilościowymi. Pozostałe wyniki części C przedstawiono, używając głównie statystyk opisowych, przy czym pytanie o stosunek do planów utworzenia Turnickiego Parku Narodowego zostało dodatkowo uzupełnione o badanie zmienności względem gmin z użyciem jednoczynnikowej analizy wariancji. Zbadano także korelacje stosunku do TuPN ze zmiennymi ilościowymi (ρ Pearsona) oraz syntetycznym wskaźnikiem poparcia dla parków narodowych, różnice dla stosunku do TuPN w odpowiedziach w zależności od płci (test t -Studenta), a także w zależności od deklarowanej sytuacji zawodowej (test Kruskala–Wallisa).

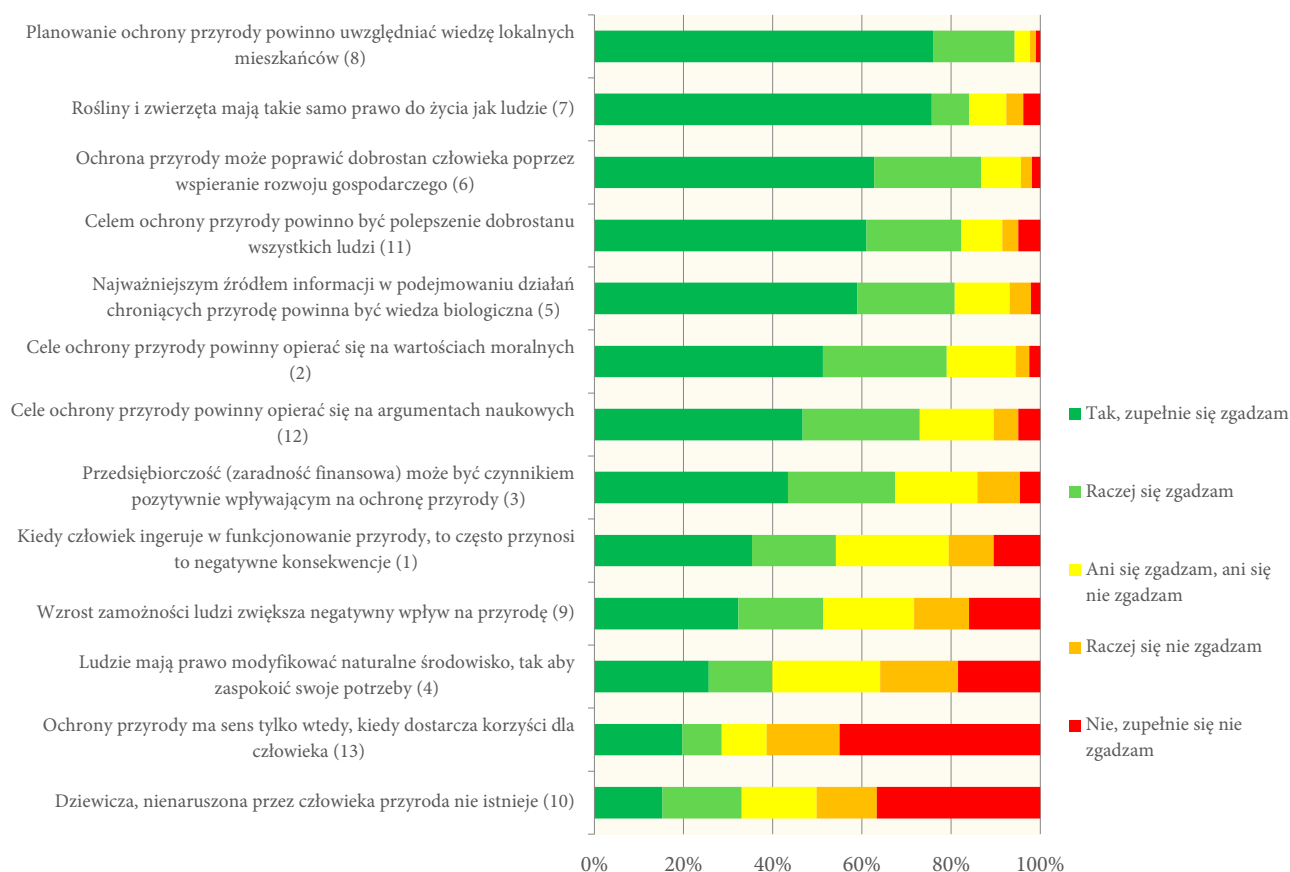
3.3. Wyniki badania kwestionariuszowego

3.3.1. OPINIE NA TEMAT OCHRONY PRZYRODY

Nie wykazano istotnych statystycznie różnic pomiędzy gminami dla jakiegokolwiek z elementów skali (ryc. 4). Największą zgodność ankietowanych zaobserwowano w przypadku stwierdzenia dotyczącego potrzeby uwzględniania opinii mieszkańców podczas planowania działań w ochronie przyrody (pozycja 8. na rycinie 4) – zdecydowana większość poparła ten postulat. Jednocześnie podobny odsetek badanych przyznał zdecydowaną rację twierdzeniu o równości praw do życia zwierząt i ludzi (poz. 7). Priorytetem wydaje się wspieranie rozwoju gospodarczego (poz. 6) i dążenie do polepszenia dobrostanu ludzi (poz. 11). Jednocześnie dla dużej części respondentów ochrona przyrody nie jest tożsama z ograniczaniem jej znaczenia do wartości materialnych (poz. 13). Kolejna niejednoznaczność jest również widoczna w odpowiedziach na pytanie o prawo do modyfikowania środowiska (poz. 4). Istotne w praktyce ochrony przyrody wydają się wartości moralne (poz. 2), ale również wiedza naukowa (poz. 5, 12). Respondenci wykazywali raczej przychylne spojrzenie na związki przedsiębiorczości i ochrony przyrody (poz. 3), niemniej ich opinie po-

zostają zróżnicowane w odniesieniu do rzeczywistego wpływu człowieka na przyrodę (poz. 1, 10) oraz relacji międ-

zy wzrostem zamożności i negatywnej ingerencji w środowisko (poz. 9).

Ryc. 4. Ogólne zestawienie opinii na temat stwierdzeń dotyczących relacji człowieka i dla respondentów z całego obszaru badania

Objaśnienia: całkowita liczba ważnych obserwacji w poszczególnych pozycjach wynosiła od 524 do 526 (na 527 respondentów).

Źródło: wyniki własne.

Tabela 3. Wynik analizy czynnikowej na podstawie pytań dotyczących relacji człowieka i przyrody

Macierz rotowanych składowych ^{a)}	Składowa		
	Pozycja w pytaniu	1	2
5. Najważniejszym źródłem informacji przy podejmowaniu działań chroniących przyrodę powinna być wiedza biologiczna	.608		
3. Przedsiębiorczość (zaradność finansowa) może być czynnikiem pozytywnie wpływającym na ochronę przyrody	.586		
6. Ochrona przyrody może poprawić dobrostan człowieka poprzez wspieranie rozwoju gospodarczego	.583		
2. Cele ochrony przyrody powinny opierać się na wartościach moralnych	.563		
8. Planowanie ochrony przyrody powinno uwzględniać wiedzę lokalnych mieszkańców	.561		
13. Ochrony przyrody ma sens tylko wtedy, kiedy dostarcza korzyści dla człowieka		.754	
4. Ludzie mają prawo modyfikować naturalne środowisko, tak aby zaspokoić swoje potrzeby		.678	
10. Dziewicza, nienaruszona przez człowieka przyroda nie istnieje		.604	
11. Celem ochrony przyrody powinni być polepszenie dobrostanu wszystkich ludzi		.508	
9. Wzrost zamożności ludzi zwiększa negatywny wpływ na przyrodę			.707
1. Kiedy człowiek ingeruje w funkcjonowanie przyrody, to często przynosi to negatywne konsekwencje			.659
7. Rośliny i zwierzęta mają takie samo prawo do życia jak ludzie			.571

^{a)} Rotacja osiągnięta zbieżność w sześciu iteracjach.

Objaśnienia: metoda wyodrębniania czynników – metoda głównych składowych; metoda rotacji – Varimax z normalizacją Kaisera. Im wyższy wynik dla danej pozycji, tym lepiej objaśnia ona zmienność w obrębie danej składowej.

Źródło: wyniki własne.

Potwierdzono przydatność danych do analizy (miara KMO = 0.703, Test Bartletta = 0.001), po czym metodą głównych składowych wyodrębniono trzy składowe objaśniające 44,7% całkowitej wyjaśnionej wariancji (tab. 3). Te trzy dominujące składowe opisują zatem w pewnym stopniu modele postrzegania relacji człowieka i przyrody w badanej grupie (N = 527). **Pierwsza** z nich jest określana przez rolę wiedzy (zarówno naukowej, jak i pozanaukowej) w planowaniu i podejmowaniu działań obejmujących ochronę przyrody, rolę aspektów moralnych oraz potrzebę rozwoju gospodarczego. **Druga składowa** ma charakter dość jednoznacznie „użyteczny” i opiera się na priorytecie zaspokajania potrzeb człowieka w wyniku korzystania z zasobów przyrody oraz braku wiary w istnienie przyrody w stanie nienaruszonym przez człowieka. **Trzecia składowa** skupia się sceptycyzmie wobec ingerencji człowieka w przyrodę ze zwróceniem uwagi na relację zamożności i negatywnego wpływu na przyrodę.

3.3.2. WYBÓR PRIORYTETOWYCH KORZYŚCI Z PRZYRODY

Korzyści uznane za najistotniejsze dla jakości życia lokalnych mieszkańców zostały przedstawione w rozbiciu na pięć najważniejszych, priorytetowych korzyści wybranych z listy 23 pozycji (Aneks nr 5, s. 2). W obrębie pierwszego wyboru (najważniejsza wśród priorytetowych korzyści), zdecydowanie dominuje pobieranie wody do picia, stanowiąc ponad 2/5 wskazań (ryc. 5). W obrębie drugiego wyboru **pobieranie wody do picia** wciąż zajmuje pierwszą pozycję *ex aequo* wraz z pozyskaniem **drewna na cele opałowe**, a tuż za nimi znajduje się **uprawa roślin**. W grupie trzeciego wyboru prowadzi pozyskiwanie drewna na cele opałowe; znaczny udział wskazań zajmuje również hodowla zwierząt. Najczęściej wybieraną w czwartej kolejności korzyścią było zbieranie dziko żyjących grzybów/ziół/jagód, następnie hodowla zwierząt oraz uprawa roślin. Do najczęściej wybieranych w piątej kolejności (mniej ważne, choć wciąż priorytetowe) zaliczono walory krajobrazowe i zbieranie dziko żyjących grzybów/ziół/jagód, natomiast pozostałe pozycje charakteryzowały się znacznym rozdrobnieniem głosów.

Przedstawienie tych samych wyników w rozbiciu na gminy wskazuje po raz kolejny na zjawisko wyraźnie większego podobieństwa respondentów w wyborze najważniejszej priorytetowej usługi w porównaniu z dalszymi wyborami (tab. 4). Dodatkowo uwidacznia większe podobieństwo wyboru wśród respondentów dwóch gmin – najczęściej wskazywane korzyści pierwszego wyboru gromadzą blisko połowę wszystkich wskazań w przypadku badanych z Birczy i Fredropolu, a niespełna jedną trzecią głosów badanych z Fredropolu. Jeśli chodzi o rozkład wybieranych korzyści, to w każdej z gmin w obrębie I wyboru zdecydowanie przeważa pobieranie wody do picia. W obrębie pozostałych wyborów występuje nieco większa zmienność wyboru korzyści niż w ujęciu ogólnym. Wśród najczęściej wybieranych korzyści pojawiają się usługi regulacyjne, takie jak oczyszczanie wody i powietrza (Fredropol, Ustrzyki Dolne) i ochrona przed suszą lub powodzią (Fredropol, Ustrzyki Dolne). Bardziej widoczne są również inne

usługi niematerialne, takie jak walory krajobrazowe (Bircza, Fredropol, Ustrzyki dolne) i uprawianie sportu/turystyki/rekreacji (Bircza, Fredropol).

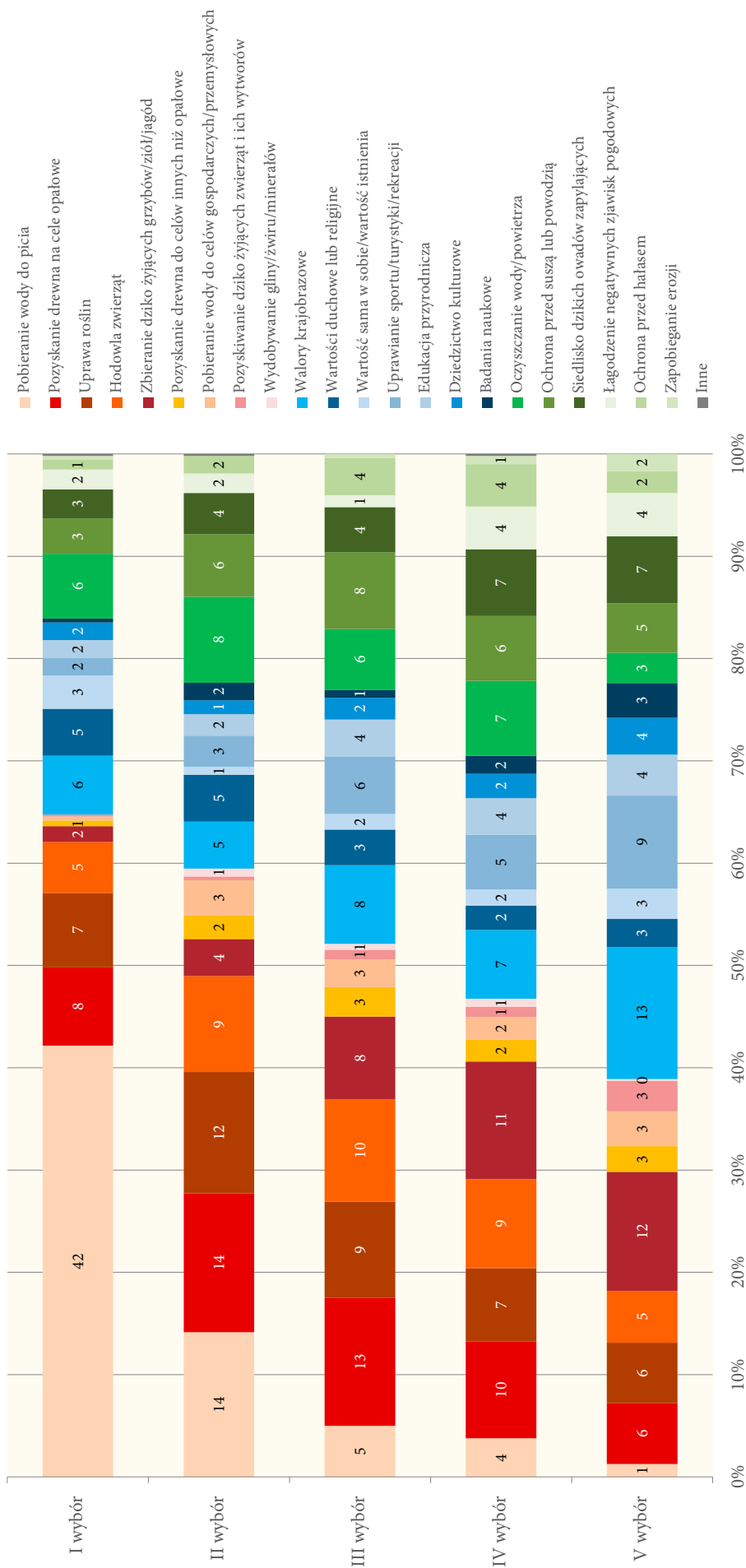
Nieco inny obraz przynosi zestawienie wyników udziału procentowego ze wszystkich 2543 wskazań (ryc. 6). W tym ujęciu wciąż dominuje pobieranie wody do picia, ale jego przewaga nie jest tak wyraźna. Następne pozycje, czyli pozyskanie drewna na cele opałowe, uprawa roślin, hodowla zwierząt, walory krajobrazowe czy zbieranie dziko żyjących grzybów/ziół/jagód znajdują się wysoko w rankingu, podobnie jak w wybranych grupach poprzedniego zestawienia. Należy jednak zwrócić uwagę, że w ujęciu sumarycznym tuż za nimi znajdują się dwie usługi regulacyjne: oczyszczanie wody/powietrza i ochrona przed suszą lub powodzią. Z kolei pozyskanie drewna na cele inne niż opałowe znalazło się na dalszej pozycji w tym rankingu.

Podobne zestawienie w rozbiciu na gminy z wyszczególnieniem pięciu najczęstszych wskazań pokazuje dominację korzyści „pobieranie wody do picia” w każdej z gmin (tab. 5). W stosunku do ujęcia całościowego (ryc. 6) występuje tutaj nieco inne rozmieszczenie akcentów. Zmianie ulegają również wybory na dalszych czterech pozycjach – do zestawu pięciu najczęstszych wyborów w gminie Fredropol dołącza zbieranie dziko żyjących grzybów/ziół/jagód (szósta pozycja w ujęciu ogólnym), natomiast w gminie Fredropol ochrona przed suszą lub powodzią, która w zestawieniu ogólnym znajduje się na ósmej pozycji. Największa kumulacja głosów dla pierwszych pięciu pozycji obserwowana jest w gminie Bircza, nieco mniejsza w pozostałych gminach (tab. 5).

W kategorii „zyski finansowe czerpane ze wskazanych korzyści”, 107 respondentów (20,3% wszystkich badanych) wskazało łącznie 149 przypadków, z czego 95 respondentów – 1 korzyść, 15 respondentów – 2 korzyści, 4 respondentów – 3 korzyści oraz 3 respondentów – 4 korzyści. W zestawieniu dominowały korzyści (usługi ekosystemowe) o charakterze materialnym, tzw. zaopatrzeniowym (ryc. 7). Najczęściej wybieraną korzyścią, przynoszącą wymierne pożytki pieniężne była hodowla zwierząt, następnie uprawa roślin i pozyskiwanie drewna na cele inne niż opałowe. Na czwartym miejscu znalazła się usługa o charakterze regulacyjnym, czyli siedlisko dzikich owadów zapylających. Kolejne dwie korzyści, pokrywające więcej niż 5% wszystkich wskazań, to walory krajobrazowe i badania naukowe.

3.3.3. OGRANICZENIA W DOSTĘPIE DO KORZYŚCI Z PRZYRODY

Spśród 527 respondentów 194 (36,8%) udzieliło informacji, że możliwość czerpania wskazanych przez nich korzyści była w chwili bieżącej ograniczona z jakiegoś powodu. Wśród najczęściej wskazywanych pozycji zdecydowanie dominowały pozyskanie drewna na cele opałowe (59 respondentów) i pobieranie wody do picia (46). Dość znaczną liczbę wskazań uzyskały też podstawowe usługi zaopatrzeniowe związane z szeroko rozumianą hodowlą zwierząt (28) oraz uprawą roślin (22). Pozostałe korzyści związane z ograniczeniami zostały wskazane przez stosunkowo niewielką liczbę respondentów (ryc. 8).

Ryc. 5. Wybór priorytetowych korzyści z przyrody dla respondentów z całego obszaru badania w podziale na pięć stopni wyboru

Objaśnienia:

odcieniami czerwieni/pomarańcza zaznaczono korzyści klasyfikowane jako zaopatrzeniowe usługi ekosystemowe, odcieniami błękitu – usługi kulturowe, a odcieniami zieleni – usługi regulacyjne; wartości procentowe w etykietach danych zaokrąglono do liczb całkowitych; liczba respondentów: I wybór N = 522, II wybór N = 523, III wybór N = 520, IV wybór N = 505, V wybór N = 473.

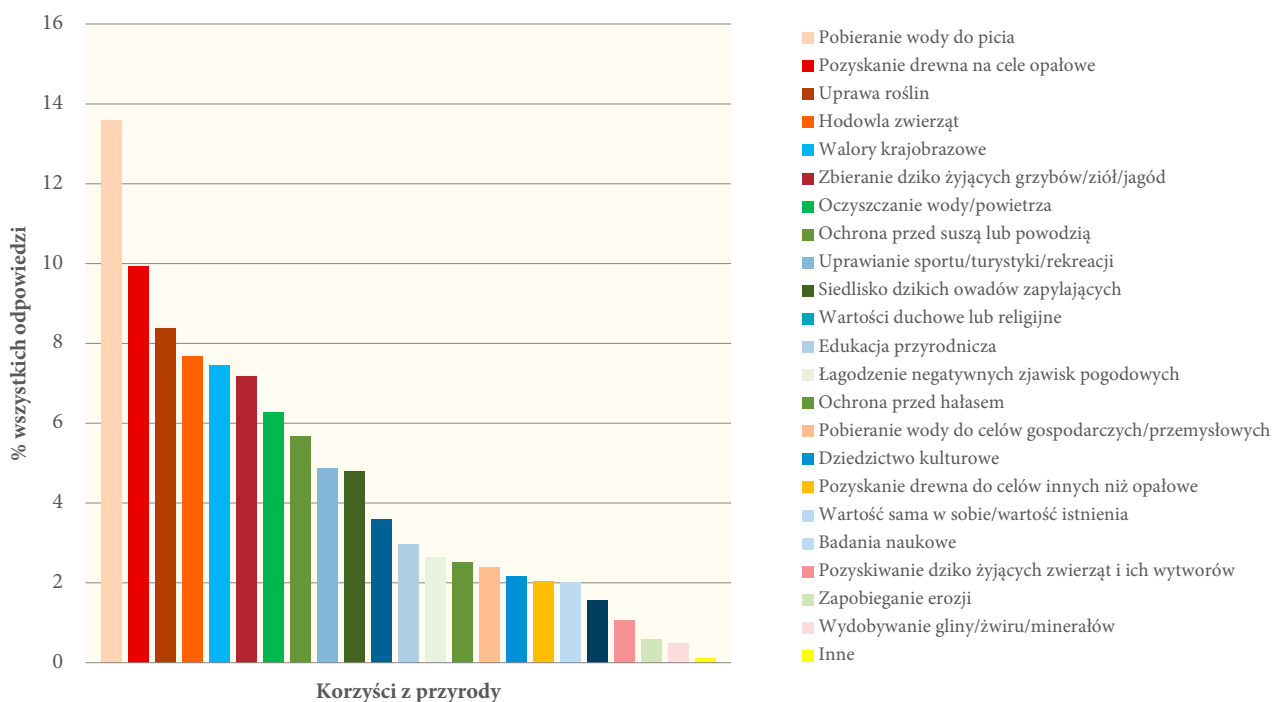
Źródło: wyniki własne.

Tabela 4. Zestawienie trzech najczęściej wybieranych przez respondentów z poszczególnych podobszarów badania priorytetowych korzyści z przyrody w podziale na pięć stopni wyboru

Priorytet	gmina Bircza			gmina Fredropol			gmina Ustrzyki Dolne (część wiejska)		
	pobieranie wody do picia	uprawa roślin	pozyskanie drewna na cele opatowe	pobieranie wody do picia	walory krajobrazowe	wartości duchowe lub religijne	pobieranie wody do picia	pozyskanie drewna na cele opatowe	hodowla zwierząt
I wybór									
Liczba wskazań	85	16	13	84	12	11	51	17	15
% skumulowany	46,4	55,2	62,3	47,7	54,5	60,8	31,3	41,7	50,9
II wybór									
Liczba wskazań	38	25	20	29	24	21	28	20	18
% skumulowany	20,8	34,4	45,4	16,5	30,1	42,0	17,1	29,3	40,2
III wybór									
Liczba wskazań	27	22	20	22	17	17	17	16	15
% skumulowany	14,8	26,8	37,7	12,5	22,2	31,8	10,6	20,5	29,8
IV wybór									
Liczba wskazań	30	21	19	16	16	15	16	16	13
% skumulowany	16,9	28,7	39,3	9,2	18,5	27,2	10,4	20,8	29,2
V wybór									
Liczba wskazań	28	24	18	24	18	14	13	13	12
% skumulowany	17,0	31,5	42,4	14,4	25,1	33,5	9,2	18,4	27,0

Objaśnienia: odcieniami czerwieni/pomarańczu zaznaczono korzyści klasyfikowane jako zaopatrzeniowe, odcieniami błękitu – usługi kulturowe, a odcieniami zieleni – usługi regulacyjne.

Źródło: wyniki własne.

Ryc. 6. Wybór priorytetowych korzyści z przyrody przez respondentów z całego obszaru badania jako udział procentowy wszystkich wskazań

Objaśnienia: w obrębie wszystkich pięciu priorytetowych wyborów, korzyści wskazano łącznie 2543 razy); odcieniami czerwieni/pomarańczu zaznaczono korzyści klasyfikowane jako zaopatrzeniowe usługi ekosystemowe, odcieniami błękitu – usługi kulturowe, a odcieniami zieleni – usługi regulacyjne.

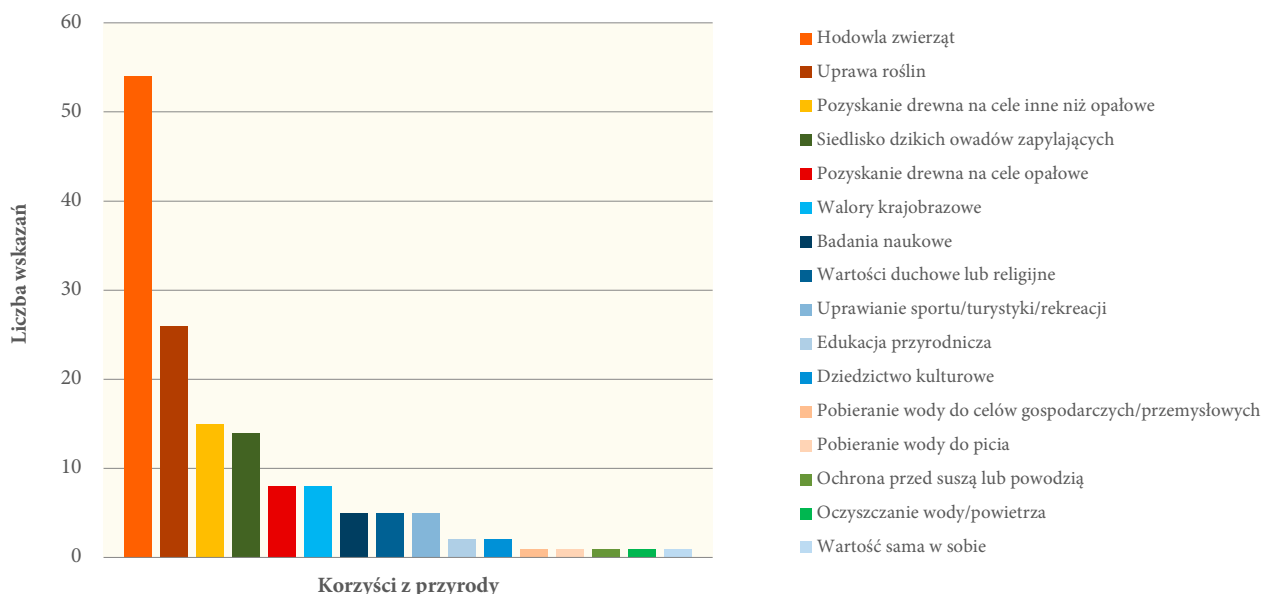
Źródło: wyniki własne.

Tabela 5. Wybór pięciu najczęstszych wskazań priorytetowych korzyści z przyrody przez respondentów z poszczególnych podobszarów badania przedstawiony jako skumulowany udział procentowy wszystkich wskazań w danej gminie (dla wszystkich pięciu priorytetowych wyborów)

gmina Bircza			gmina Fredropol			gmina Ustrzyki Dolne		
Rodzaj korzyści	Liczba wskazań	% skumulowany	Rodzaj korzyści	Liczba wskazań	% skumulowany	Rodzaj korzyści	Liczba wskazań	% skumulowany
pobieranie wody do picia	122	14	pobieranie wody do picia	124	14	pobieranie wody do picia	99	13
pozyskanie drewna na cele opałowe	107	26	uprawa roślin	80	24	hodowla zwierząt	77	23
zbieranie dziko żyjących grzybów/ziół/jagód	87	35	pozyskanie drewna na cele opałowe	80	33	pozyskanie drewna na cele opałowe	65	31
uprawa roślin	78	44	walory krajobrazowe	64	40	uprawa roślin	55	38
walory krajobrazowe	72	52	zbieranie dziko żyjących grzybów/ziół/jagód	57	47	ochrona przed suszą lub powodzią	55	45

Objaśnienia: odcieniami czerwieni/pomarańczu zaznaczono korzyści klasyfikowane jako zaopatrzeniowe usługi ekosystemowe, odcieniami błękitu usługi kulturowe, a odcieniami zieleni usługi regulacyjne.

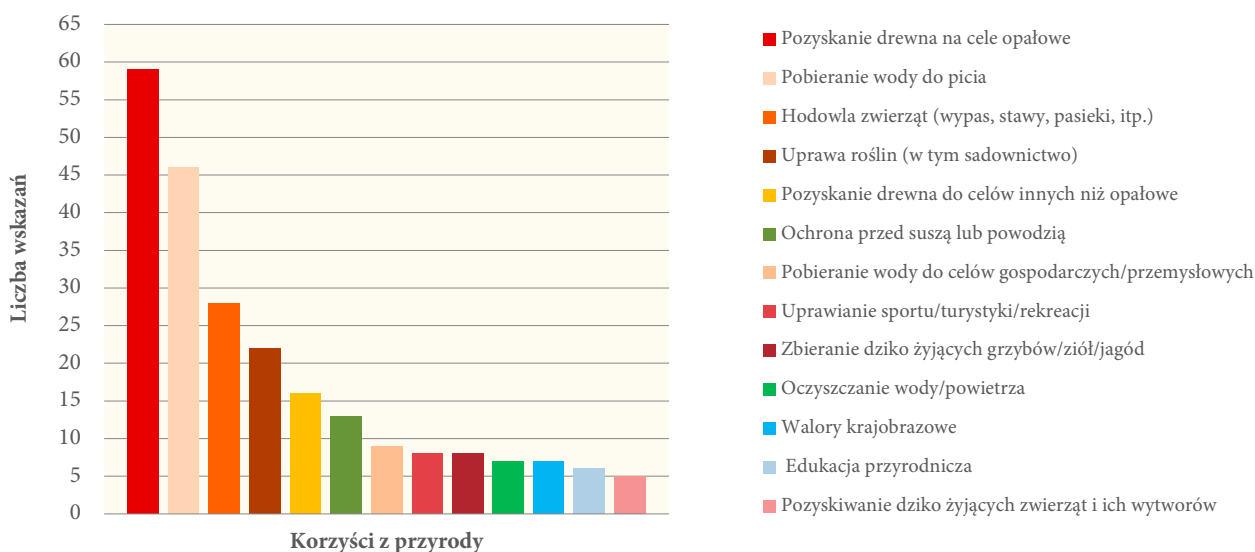
Źródło: wyniki własne.

Ryc. 7. Przedstawienie korzyści z przyrody związanych z czerpaniem zysków finansowych przez respondentów

Objaśnienia: odcieniami czerwieni/pomarańcza zaznaczono korzyści klasyfikowane jako zaopatrzeniowe usługi ekosystemowe, odcieniami błękitu – usługi kulturowe, a odcieniami zieleni – usługi regulacyjne.

Źródło: wyniki własne.

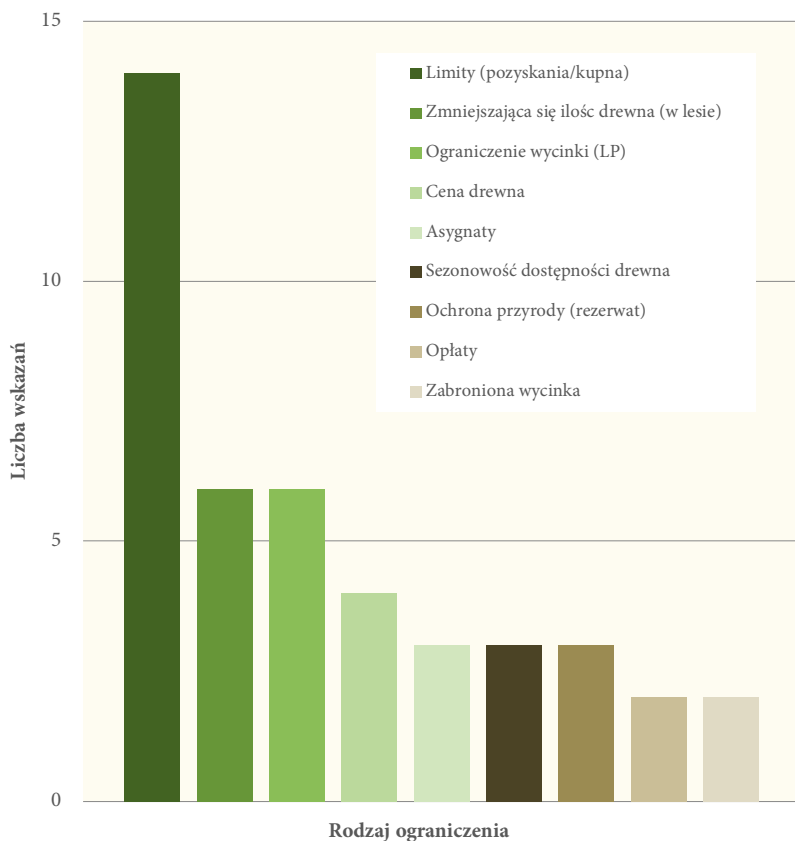
Ryc. 8. Korzyści z przyrody postrzegane jako objęte ograniczeniami w ich obecnym użytkowaniu

Objaśnienia: pominięto korzyści wskazane przez mniej niż pięciu respondentów; odcieniami czerwieni/pomarańcza zaznaczono korzyści klasyfikowane jako zaopatrzeniowe usługi ekosystemowe, odcieniami błękitu – usługi kulturowe, a odcieniami zieleni – usługi regulacyjne.

Źródło: wyniki własne.

Lista odpowiedzi na pytanie uszczegółowiające była długa i objęła wiele kategorii przyczyn tego stanu. Wskazano łącznie 245 przypadków ograniczeń w stosunku do 21 z 23 korzyści (poza wartościami duchowymi lub religijnym i wydobywaniem gliny/żwiru/minerałów). W odniesieniu do korzyści najczęściej łączonej z ograniczeniami (drewno na cele opałowe) wskazywano przede wszystkim narzucone limity (np. przypadające na rodzinę) pozyskania lub kupna drewna (14 wskazań), w następnej kolejności ogólny postrzegany spadek ilości (zasobów) drewna w lesie (6) oraz ograniczenia w pozyskaniu narzucone przez same Lasy Państwowe (6). Zauważono również ograniczenia z tytułu

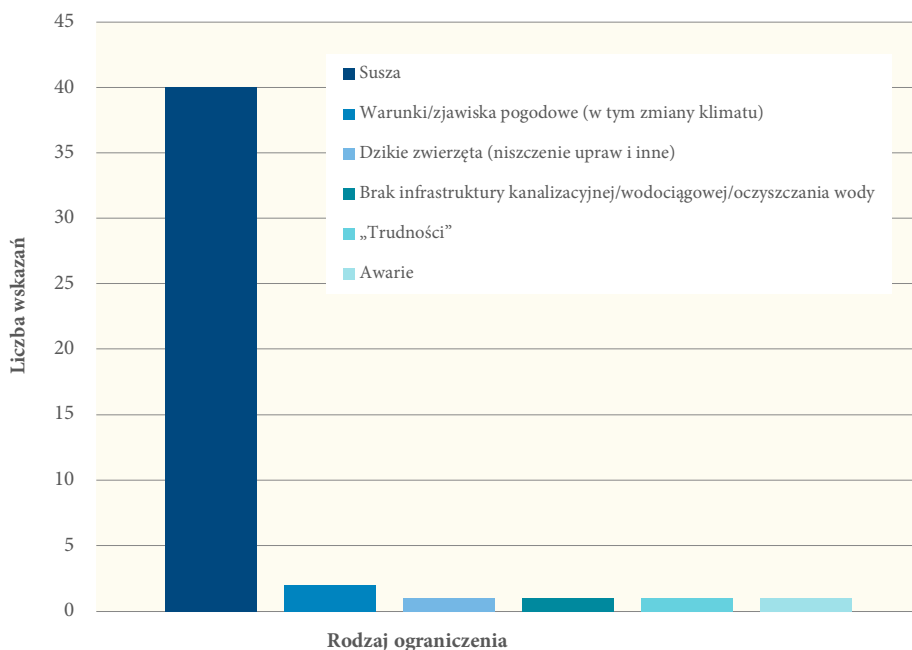
istnienia obszarów chronionych (5) oraz istniejących procedur nadzoru (tzw. asygnaty) nad pozyskaniem/kupnem drewna (4) – rycina 9. W przypadku pobierania wody do picia ogromną większość wskazań stanowiła susza, rozumiana jako zmniejszająca się ilość dostępnej wody (opadów) w środowisku, ale również jako pochodna nadmiernej eksploatacji zasobów wodnych bądź zależność od miejscowych źródeł poboru (brak dostępu do sieci wodociągowej). Pozostałe wskazania miały incydentalny charakter, łącznie ze wskazaniem na zmiany klimatu w szerszym kontekście (ryc. 10).

Ryc. 9. Najczęściej postrzegane ograniczenia czerpania korzyści pozyskanie drewna na cele opałowe

Objaśnienia: pominięto ograniczenia wskazane rzadziej niż dwa razy; LP – Lasy Państwowe.

Źródło: wyniki własne.

Ryc. 10. Najczęściej postrzegane ograniczenia w czerpaniu korzyści: „pobieranie wody do picia”

Objaśnienia: kategorię „susza” wyodrębniono od warunków pogodowych ze względu na jednoznaczny charakter wskazania.

Źródło: wyniki własne.

Wśród pozostałych korzyści wskazania przyczyn miały mniej liczny i dość rozproszony charakter. W przypadku hodowli zwierząt wskazywano na ogólne zaniechanie tej działalności (3) i różne przyczyny środowiskowe (np. zjawiska pogodowe ogólnie – 3), techniczne, proceduralne bądź osobiste. Wobec uprawy roślin zauważalne było niszczenie upraw przez dzikie zwierzęta (7) i inne liczne przyczyny, podobnie jak powyżej. W odniesieniu do pozyskania drewna na cele inne niż opałowe uzyskano niewielką liczbę powiązanych ograniczeń (16) o podobnie zróżnic-

wanym jak wcześniej charakterze, aczkolwiek dość interesującą tezę postawioną przez kilku respondentów było powiązanie obecnej działalności „ekologów” (3) czy też samych planów utworzenia parku narodowego (2) ze zmniejszeniem dostępności tej kategorii drewna dla lokalnych mieszkańców (tłumaczone np. jako przekierowanie sprzedaży „na eksport”). Charakterystyczne było również powiązanie czynnika suszy z korzyścią związaną z ochroną przed suszą lub powodzią (4) czy też pobieraniem wody do celów gospodarczych (5).

3.3.4. DOSTĘP DO KORZYŚCI Z PRZYRODY

W ocenie równości dostępu poszczególnych usług dla mieszkańców gminy do bardzo nielicznych wyjątków należały sytuacje, w których odpowiedzi przeczące przeważały nad twierdzącymi (wydobywanie gliny/żwiru/minerałów, pozyskiwanie dziko żyjących zwierząt i ich wytworów), przy czym należy zauważyć, że były to pozycje o małej liczebności łącznej wskazań. Do przypadków charakteryzujących się wyższą proporcją wskazań negatywnych w porównaniu z proporcją w obrębie wszystkich usług łącznie zaliczają się m.in. również pozyskanie drewna na cele innych niż opałowe, badania naukowe, pobieranie wody do celów gospodarczych/przemysłowych czy też pobieranie wody do picia. Podobna sytuacja występuje w przypadku odpowiedzi na pytania o dostęp do korzyści dla ludzi mieszkających poza gminą respondenta. Nie wystąpiła tutaj sytuacja, w której odpowiedzi przeczące przeważałyby nad twierdzącymi. Niemniej w odniesieniu do kilku korzyści uzyskano znacznie większą proporcję odpowiedzi negatywnych niż w obrębie wszystkich usług łącznie, w tym w odniesieniu do pobierania wody do celów gospodarczych/przemysłowych, uprawy roślin czy pobierania wody do picia (tab. 6).

Tabela 6. Odpowiedzi na pytania o dostęp do korzyści z przyrody w podziale na poszczególne korzyści

Wskazana korzyść	B3. Czy w Pana / Pani opinii wszyscy mieszkańcy (Pana / Pani gminy) w równym stopniu mają dostęp do tych korzyści ?			B4. Czy w Pana / Pani opinii ze wskazanych przez Pana / Panią korzyści korzystają też ludzie spoza gminy?		
	nie	tak	nie/tak	nie	tak	nie/tak
Uprawa roślin	26	182	0,14	70	124	<u>0,56</u>
Hodowla zwierząt	32	156	0,21	58	118	<u>0,49</u>
Pobieranie wody do celów gospodarczych/przemysłowych	13	45	0,29	27	31	<u>0,87</u>
Pobieranie wody do picia	73	261	0,28	106	212	<u>0,50</u>
Badania naukowe	11	26	0,42	8	27	0,30
Wydobywanie gliny/żwiru/minerałów	9	3	3,00	2	8	0,25
Wartości duchowe lub religijne	2	87	0,02	10	74	0,14
Uprawianie sportu/turystyki/rekreacji	3	116	0,03	3	118	0,03
Siedlisko dzikich owadów zapyłających	10	103	0,10	20	86	0,23
Zbieranie dziko żyjących grzybów/ziół/jagód	7	171	0,04	9	171	0,05
Pozyskiwanie dziko żyjących zwierząt i ich wytworów	20	6	3,33	4	20	0,20
Oczyszczanie wody/powietrza	23	129	0,18	18	129	0,14
Pozyskanie drewna na cele opałowe	35	206	0,17	47	188	0,25
Pozyskanie drewna do celów innych niż opałowe	21	29	0,72	11	39	0,28
Ochrona przed suszą lub powodzią	25	104	0,24	28	88	0,32
Ochrona przed hałasem	12	49	0,24	10	45	0,22
Edukacja przyrodnicza	12	62	0,19	10	58	0,17
Dziedzictwo kulturowe	5	51	0,10	7	46	0,15
Walory krajobrazowe	6	179	0,03	11	174	0,06
Wartość sama w sobie/wartość istnienia	2	48	0,04	6	43	0,14
Zapobieganie erozji	2	10	0,20	5	10	<u>0,50</u>
Łagodzenie negatywnych zjawisk pogodowych	9	53	0,17	12	48	0,25
Inne	0	2	0,00	0	3	0,00
Ogółem dla sumy wierszy	358	2078	0,17	482	1860	0,26

Objaśnienia: **Pogrubioną czcionką** oznaczono największe nierówności w dostępie do usług oraz korzyści w największym stopniu dostępne dla osób spoza gminy. Podkreśleniem oznaczono korzyści w najmniejszym stopniu dostępne dla osób spoza gminy.

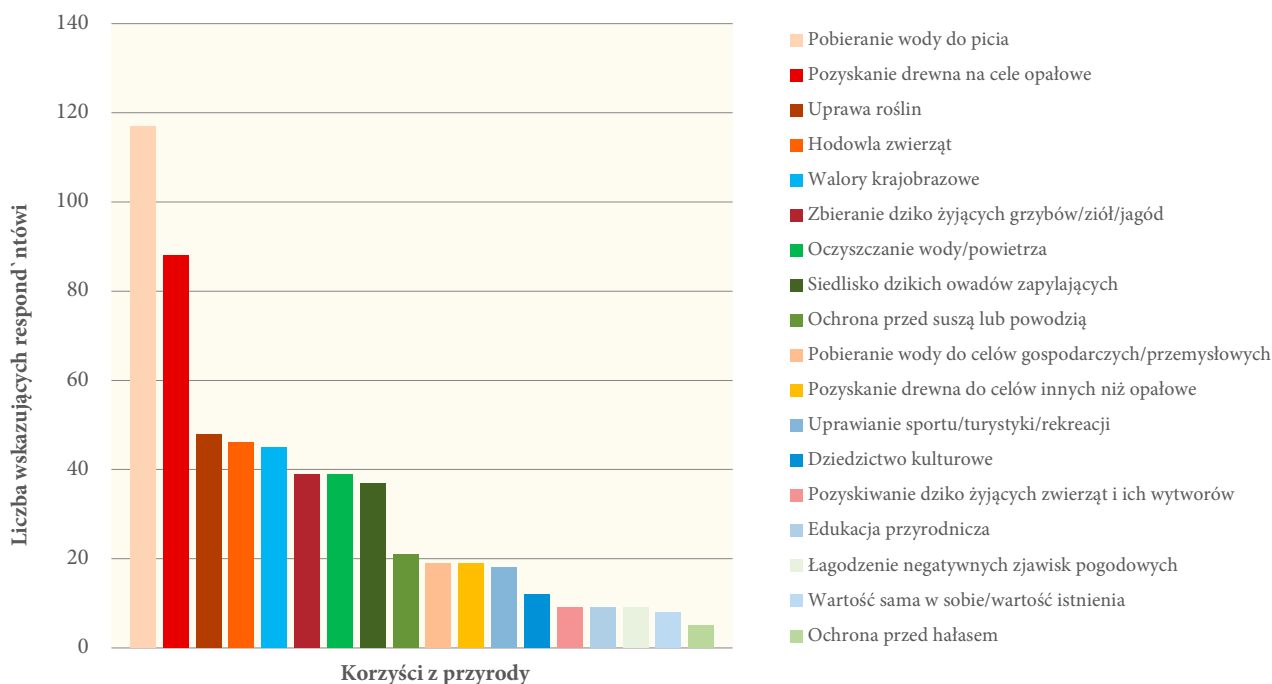
Źródło: wyniki własne.

3.3.5. ZAGROŻENIA DLA KORZYŚCI Z PRZYRODY

Wśród 526 respondentów 349 (66,3%) odpowiedziało, że dostrzega potencjalne zagrożenia dla wybranych przez nich korzyści. Wśród najczęściej wskazywanych na zagrożone korzyści pojawiły się pobieranie wody do picia (117 respondentów) i pozyskiwanie drewna na cele opałowe (88). Sporą liczbę wskazań uzyskały również uprawa roślin (48) oraz hodowla zwierząt (46) i walory krajobrazowe (45). Podobnie liczne były kolejne trzy korzyści – zbieranie dziko żyjących grzybów/ziół/jagód (39), oczyszczanie wody/powietrza (37), siedlisko dzikich owadów zapyłających (37). Pozostałe korzyści zostały wskazane przez mniejszą liczbę respondentów, przy czym dwie kolejne korzyści związane z gospodarką wodną uzyskały łącznie 40 wskazań (ryc. 11).

Wskazano łącznie 600 zagrożeń⁵⁶ w stosunku do wszystkich 23 korzyści, przy czym 4 korzyści najczęściej wskazywane jako zagrożone zebrały niemal połowę (299) wskazań. W odniesieniu do najbardziej zagrożonej w oczach respondentów korzyści (pobieranie wody do picia) wskazywano w większości na suszę (85 wskazań), podczas gdy po-

56 Respondenci mogli wymieniać, na czym te zagrożenia polegały.

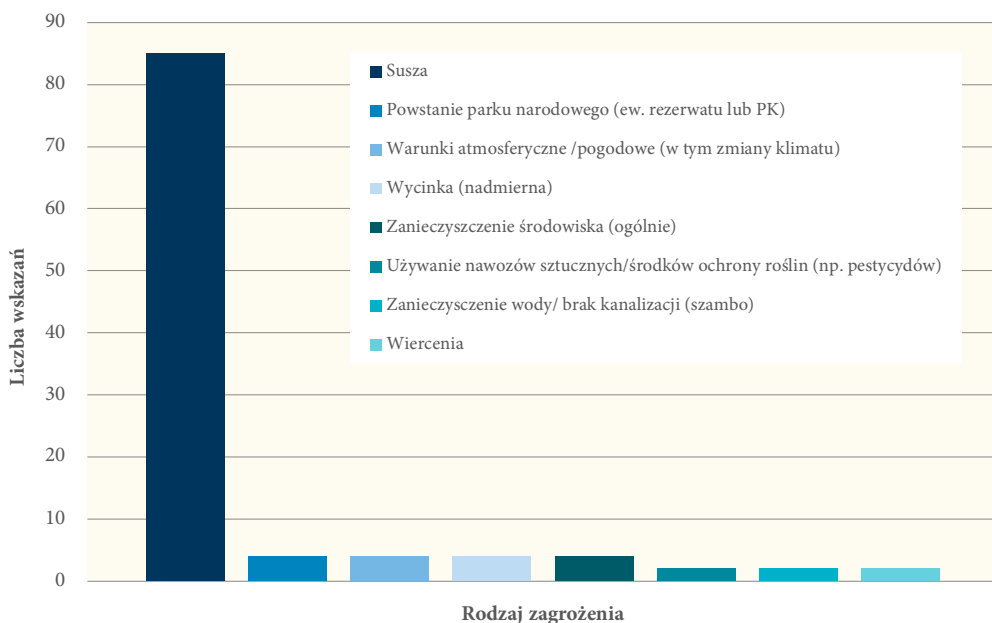
Ryc. 11. Najczęściej wskazywane korzyści, których dostępność jest zdaniem respondentów zagrożona

Objaśnienia: pominięto korzyści wskazane przez mniej niż pięciu respondentów; odcieniami czerwieni/pomarańcza zaznaczono korzyści klasyfikowane jako zaopatrzeniowe usługi ekosystemowe, odcieniami błękitu – usługi kulturowe, a odcieniami zieleni – usługi regulacyjne.

Źródło: wyniki własne.

zostałe zagrożenia uzyskały marginalną liczbę wskazań (ryc. 12). Warto nadmienić, że zagrożenie związane z utworzeniem parku narodowego polegałoby, w opinii respondentów, na ograniczeniu dostępu do źródeł wody. W przypadku pozyskania drewna na cele opałowe najczęściej wskazywanym zagrożeniem było utworzenie parku narodowego, ewentualnie innej wielkopowierzchniowej formy ochrony przyrody (42 wskazania), które w opinii respondentów na wiele różnych sposobów mogłoby ograniczyć

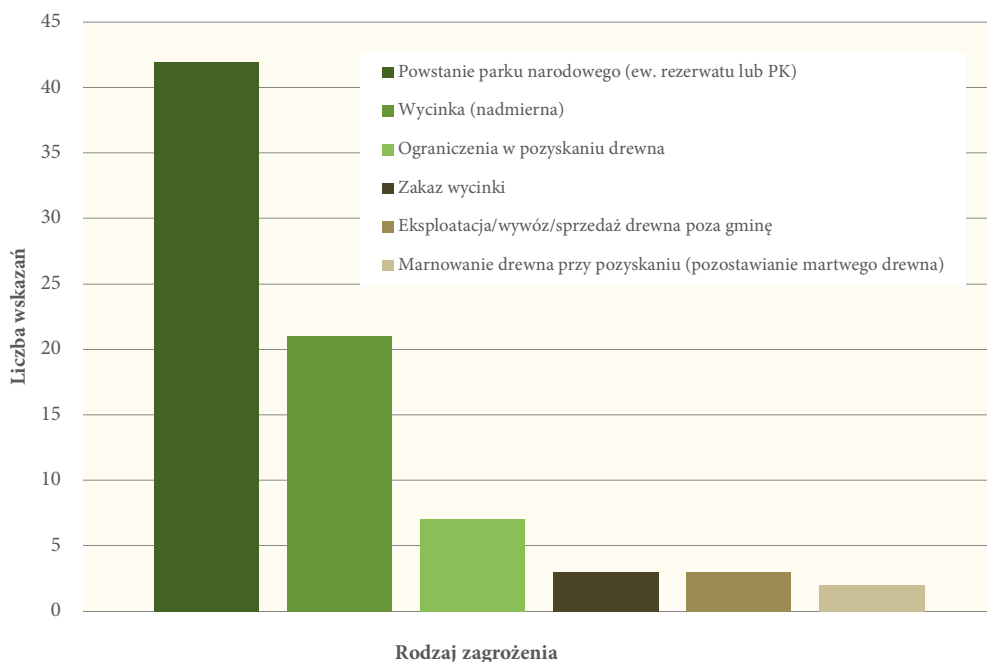
lub całkowicie uniemożliwić pozyskanie drewna z lasu. Jednocześnie część respondentów (21) wyraziła obawę o nadmierną wycinkę, prowadzącą do zmniejszenia zasobów leśnych. Pozostałe pozycje w zestawieniu wiążą się z ogólnie określonymi ograniczeniami w pozyskaniu drewna, aspektem dystrybucji drewna poza gminę czy też pozostawianiem martwego drewna w lesie jako marnotrawieniem materiału drzewnego (ryc. 13).

Ryc. 12. Najczęściej wymieniane zagrożenia dla występowania korzyści „pobieranie wody do picia”

Objaśnienia: pominięto zagrożenia wskazane rzadziej niż dwa razy; PK – park krajobrazowy.

Źródło: wyniki własne.

Ryc. 13. Najczęściej wskazywane zagrożenia korzyści „pozyskanie drewna na cele opałowe”

Objaśnienia: pominięto zagrożenia wskazane rzadziej niż dwa razy.

Źródło: wyniki własne.

Wśród pozostałych dwóch wiodących w zestawieniu korzyści do zagrożeń związanych z uprawą roślin zaliczono najczęściej suszę (15 wskazań) oraz dzikie zwierzęta niszczące uprawy (8), dalej niekorzystne warunki atmosferyczne (zmiany klimatu) i używanie syntetycznych środków ochrony roślin lub nawozów (po 4). Z kolei jako zagrożenie hodowli zwierząt najczęściej wskazywano dzikie zwierzęta (np. wilki, niedźwiedzie atakujące zwierzęta w gospodarstwie) – 11 wskazań, w dalszej kolejności chemizację rolnictwa jak powyżej (4), w kontekście hodowli pszczół – nadmierną wycinkę lasu (4), ale również powstanie parku narodowego (3), co wiązano z obawą o niemożność hodowli zwierząt po jego utworzeniu.

Główne zagrożenia pozostałych korzyści zasadniczo się powtarzały. W odniesieniu do walorów krajobrazowych była to głównie nadmierna wycinka (18 wskazań), do zbierania dziko żyjących grzybów/ziół/jagód – powstanie parku narodowego (17), do oczyszczania wody/powietrza – ponownie wycinka (11), a do siedlisk owadów zapylających – używanie sztucznych środków ochrony roślin bądź nawozów (14). Postrzegane główne zagrożenie pobierania wody do celów gospodarczych korespondowało z najczęstszym wskazaniem w stosunku do pobierania wody do celów pitnych – była to susza (12 wskazań). Głównym zagrożeniem pozyskania drewna na cele inne niż opałowe było powstanie parku narodowego (10). Ten sam czynnik był najczęściej wskazywany (6) w odniesieniu do uprawiania sportu/turystyki/rekreacji. Wobec pozostałych korzyści głosy odnoszące się do zagrożeń były mało liczne bądź ich struktura była bardzo rozproszona.

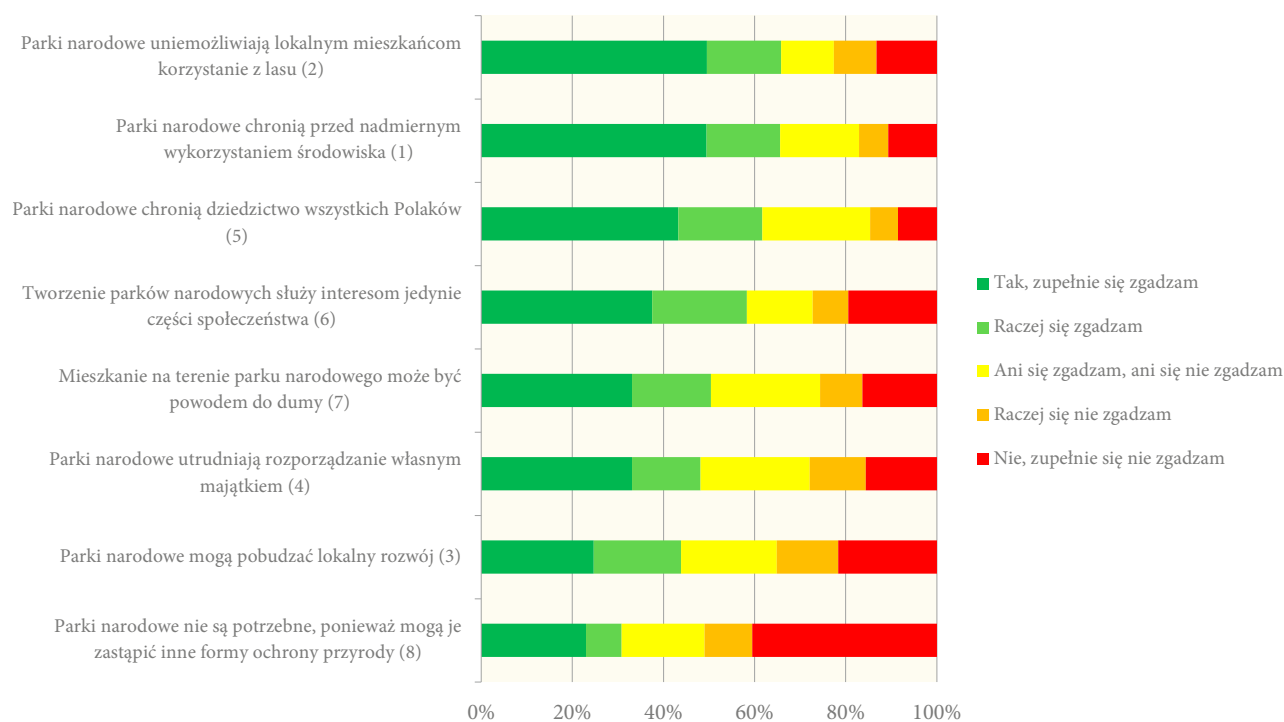
3.3.6. OPINIE NA TEMAT PARKÓW NARODOWYCH

Następne zagadnienie, o które pytaliśmy respondentów dotyczyło opinii na temat parków narodowych. W ujęciu ogólnym (cała próba $N = 526-527$), bez podziału na gminy, respondenci zaprezentowali dość wyważony roz-

kład odpowiedzi, unikając dominacji jednoznacznie skrajnych opinii w obrębie któregośkolwiek pytania (ryc. 14). Przeważająca część badanych (65,6%) przychyliła się do opinii, że parki narodowe zapobiegają nadmiernej eksploatacji środowiska (pozycja 1.). Jednocześnie zanotowano bardzo podobny odsetek wypowiedzi (65,8%) wskazujących na trudności w korzystaniu z lasu powodowane obecnością parków narodowych (poz. 4.). Podobną sytuację zaobserwowano w odniesieniu do pary pozycji 5. i 6., gdzie również ponad połowa badanych (61,2 i 58,3%) zgadza się z przeciwnie skierowanymi twierdzeniami na temat parków narodowych.

W odpowiedziach odnoszących się do pozostałych pozycji (2, 4, 7) można zaobserwować raczej wyrównany rozkład opinii, wyjątkiem pozostaje ostatni punkt (8), w którym badani wykazują pewien sceptycyzm (69% głosów negatywnych i neutralnych łącznie) wobec braku dalszej potrzeby istnienia parków narodowych. Warto zauważyć również dość duży udział opinii neutralnych, które zwieryły się w zakresie między 11,6 a 24% wszystkich odpowiedzi.

Dla wszystkich pozycji poza pierwszą wykazano istotne statystycznie różnice w odpowiedziach między respondentami z poszczególnych gmin. W wielokrotnych porównaniach parami dla pozycji 3. ($p = 0,003; 0,028$), 5. ($p = 0,007; 0,024$) i 7. ($p < 0,001$) respondenci z gminy Fredropol wykazywali większe poparcie niż respondenci z gmin Bircza i Ustrzyki Dolne. Z kolei w odniesieniu do stwierdzeń 6. ($p = 0,002; p < 0,001$) i 8. ($p = 0,003; p < 0,001$) respondenci z gminy Fredropol wykazywali istotnie mniejsze poparcie niż respondenci z pozostałych gmin. Respondenci z gminy Bircza przejawiali większe poparcie wobec stwierdzenia zawartego w pozycji 2. ($p < 0,001$) niż respondenci z gminy Fredropol, natomiast wobec pozycji 4. wykazali istotnie większe poparcie od respondentów z obydwu gmin ($p < 0,001; p = 0,023$).

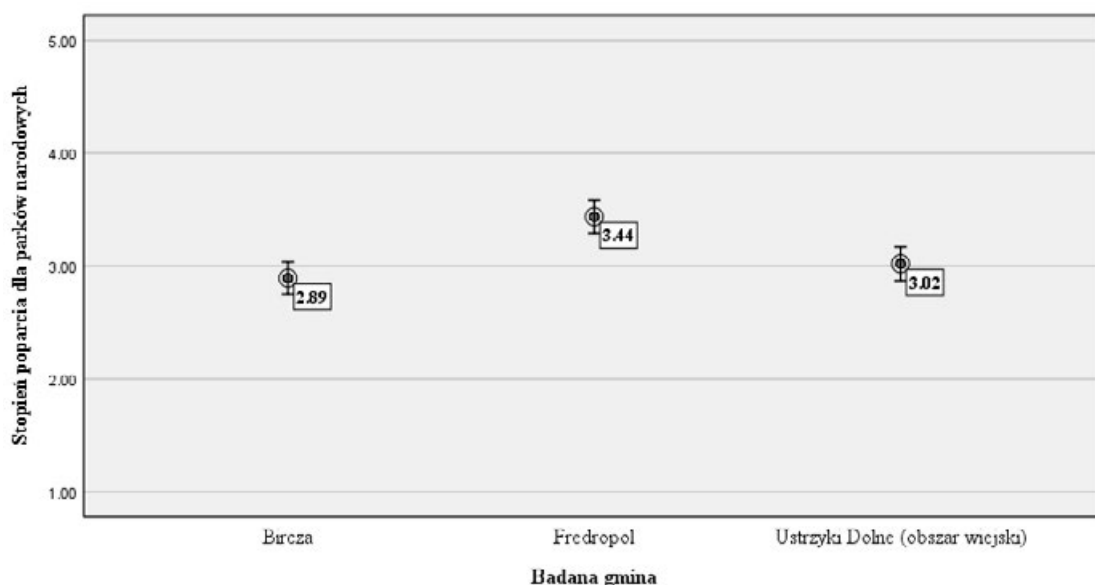
Ryc. 14. Opinie na temat parków narodowych

Objaśnienia: całkowita liczba ważnych obserwacji w zależności od pozycji od 525 do 527 (na 527 respondentów).

Źródło: wyniki własne.

Zbadano i wykazano bardzo dobrą rzetelność (α Cronbacha = 0,844) skali w ujęciu jednoczynnikowym, które uzyskało poziom 48,2% całkowitej wariancji wyjaśnionej (próba wyodrębnienia większej liczby czynników nie przyniosła użytecznych rezultatów). Utworzono syntetyczny wskaźnik (zmienną) określający uznanie (poparcie) dla obecnej roli parków narodowych. Wykazano istotny statystycznie ($F = 14,912$, $p < 0,001$) wpływ konkretnej gminy

jako czynnika różniącego poparcie dla roli parków narodowych. Należy przy tym zauważyć niewielką wielkość efektu badanego czynnika (cząstkowe $\eta^2 = 0,054$). Analiza post-hoc (test Tukeya z poprawką dla porównań wielokrotnych) wykazała różnice dla pary Fredropol–Bircza ($p < 0,001$) oraz Fredropol–Ustrzyki Dolne ($p < 0,001$), uwidaczniając bardziej pozytywne nastawienie mieszkańców gminy Fredropol do parków narodowych (ryc. 15).

Ryc. 15. Stopień poparcia dla parków narodowych w trzech badanych gminach

Objaśnienia: neutralne stanowisko wyznacza poziom 3.00 na kontynium 1.00–5.00; podano średnią wartość dla każdej z trzech gmin z zaznaczeniem 95% przedziału ufności. łączna liczba respondentów $N = 527$.

Źródło: wyniki własne.

Aprobata dla parków narodowych jest słabo negatywnie skorelowana z wiekiem respondentów (ρ Spearmana = $-0,155$, $p < 0,001$). W odniesieniu do zmiennej „liczba lat zamieszkania na terenie gminy” siła tej negatywnej korelacji jest wyższa ($\rho = -0,299$, $p < 0,001$). Z kolei wyższy poziom wykształcenia wpływa nieznacznie dodatnio na poparcie dla parków narodowych ($\rho = 0,214$, $p < 0,001$). Podobnie wysokość średniego miesięcznego dochodu netto w PLN na osobę w gospodarstwie domowym wpływa w słabym stopniu dodatnio na badaną zmienną ($\rho = 0,157$, $p = 0,002$). Nie stwierdzono natomiast istotnej korelacji między uznaniem roli parków a liczbą osób w gospodarstwie domowym. Odpowiedzi respondentów na pytanie o parki narodowe nie różnią się w zależności od płci ($t = 1,166$; $p = 0,244$), natomiast w odniesieniu do sytuacji zawodowej wyniki są niejednoznaczne (test Kruskal-Wallis $H = 9,506$; $p = 0,05$; wyniki analizy post hoc w parach $-p > 0,05$).

3.3.7. OPINIE NA TEMAT PROJEKTOWANEGO TURNICKIEGO PARKU NARODOWEGO

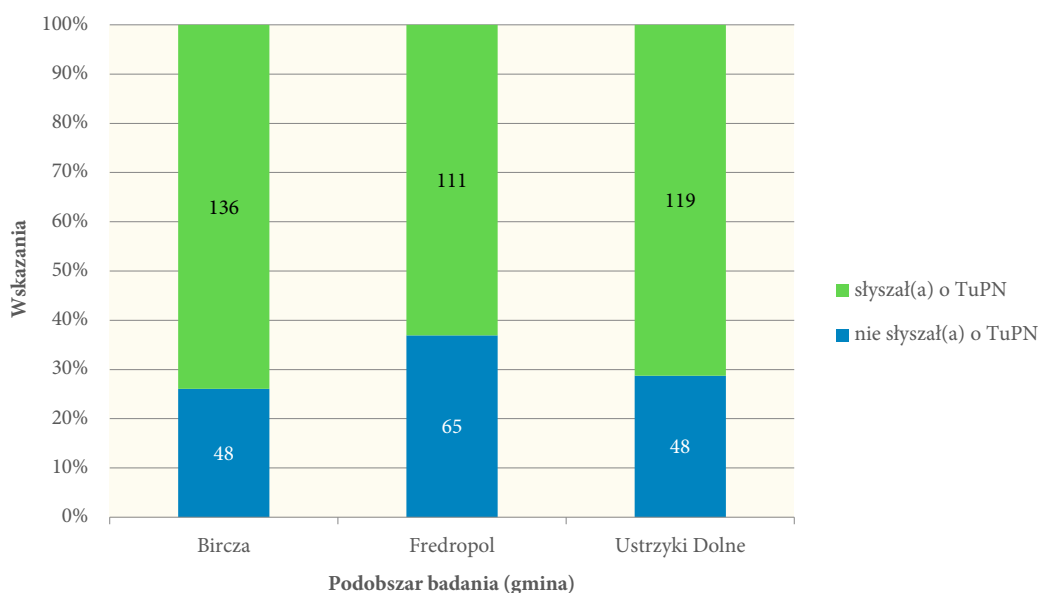
Kolejne pytanie przyniosło odpowiedź na temat stopnia rozpoznawalności projektowanego Turnickiego Parku Narodowego. Większość badanych, zarówno w ujęciu ogólnym, jak i w każdej z gmin z osobna, słyszała o projektowanym parku narodowym. Stopień znajomości waha się pomiędzy gminami (Bircza 72,8%, Fredropol 64,2%, Ustrzyki Dolne 71,3%), lecz nie są to różnice istotne statystycznie (ryc. 16). Wśród łącznej liczby wyselekcjonowanych osób (366 – 69,4% wszystkich respondentów) posiadających jakąkolwiek informację na temat planów powołania parku narodowego zebrano następnie dalsze odpowiedzi.

Osoby, które słyszały o projektowanym parku, najczęściej czerpały tę wiedzę z czterech bądź mniejszej liczby źródeł, co stanowi łącznie 87,7% skumulowanych odpowiedzi (ryc. 17). W grupie osób podających jedno źródło informacji najliczniejszymi dostarczycielami informacji byli sąsiedzi lub znajomi (44%). Wraz ze wzrostem podawanej liczby źródeł informacji wyraźnie rosła rola Lasów Państwowych, samorządu, następnie mediów i w mniejszym stopniu rodziny (ryc. 18). Widoczny jest też udział kategorii „inne” (46 przypadków). Wśród nich 25 odpowiedzi stanowiły banery czy też plakaty antyparkowe. Udział instytucji ochrony przyrody czy też organizacji ekologicznych w informowaniu społeczności o parku pozostaje marginalny.

Na pytanie o postrzeganą odległość miejsca zamieszkania od granic projektowanego parku blisko 37,4% respondentów nie było w stanie wskazać odpowiedzi (ryc. 19). Następnie 14,5% respondentów wskazało opcję „wewnątrz parku”, co należy zestawić z informacją, że w kolejnych wersjach projektów Turnickiego Parku Narodowego od co najmniej kilku lat wyłączane są wszelkie grunty prywatne z jego granic⁵⁷. W pozostałej części odpowiedzi przeważały wskazujące na niewielką (do 5 km) odległość od granic parku (25,4% wszystkich odpowiedzi), następnie wskazujące na odległość do 10 km (12,3%). Na odległość do 30 km (czyli przedział 10–30 km) wskazało 10,4% respondentów. Podsumowując, minimum 62,3% badanych wskazało odpowiedź świadczącą o jednoznacznym braku wiedzy na temat bliskości gospodarstwa domowego do granic projektowanego TuPN⁵⁸. W kolejnym pytaniu o znajomość pro-

57 Turnickipn.pl 2017; Walendziak i Boćkowski 2018.

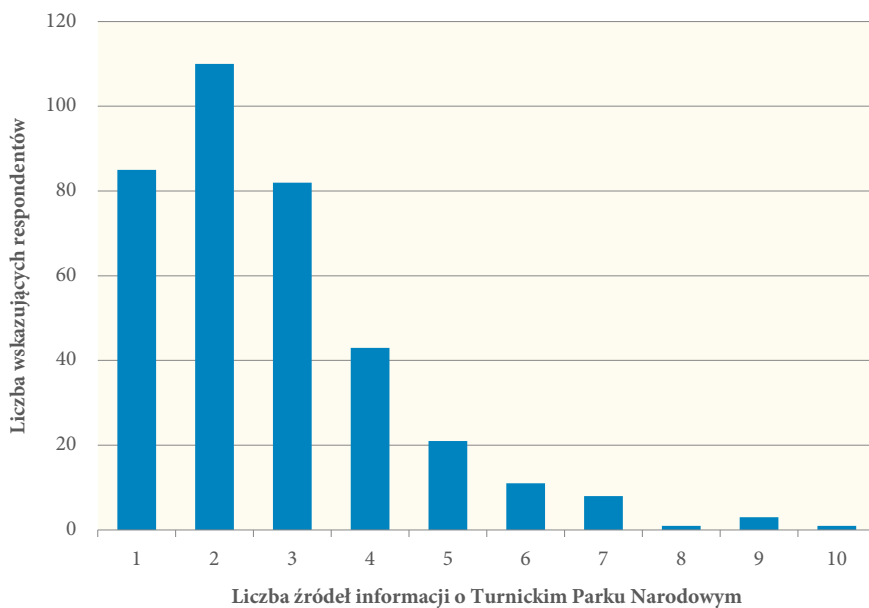
58 W rzeczywistości żadne z badanych gospodarstw domowych

Ryc. 16. Znajomość projektowanego Turnickiego Parku Narodowego w podziale na badane gminy

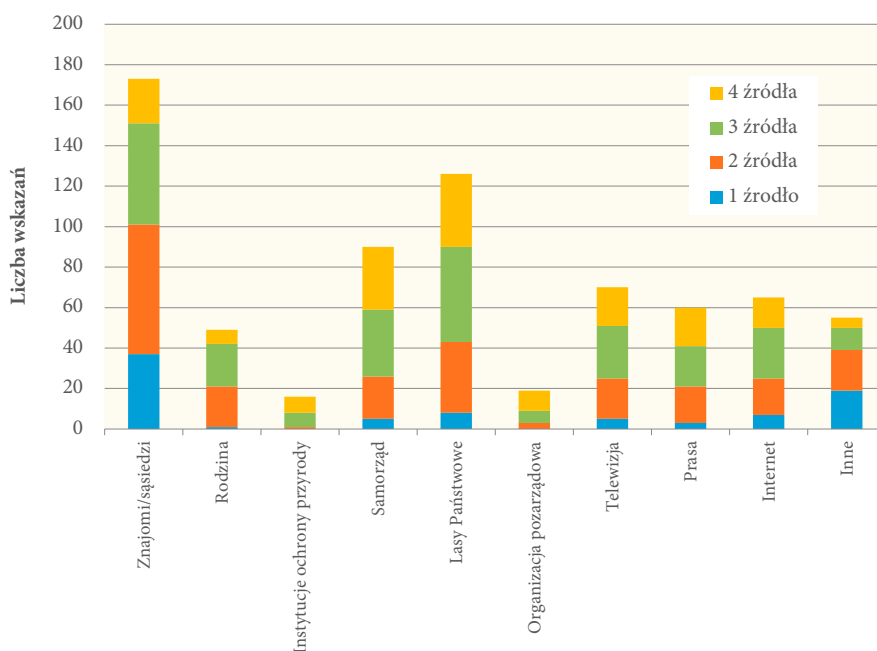
Objaśnienia: etykiety słupków danych opisują liczbę odpowiedzi wyrażoną w wartościach bezwzględnych.

Źródło: wyniki własne.

Ryc. 17. Liczba źródeł informacyjnych, z których respondenci czerpali informacje na temat projektowanego Turnickiego Parku Narodowego

Źródło: wyniki własne.

Ryc. 18. Skumulowany udział różnych źródeł informacji o projektowanym Turnickim Parku Narodowym w zbiorczej grupie respondentów wskazujących do czterech źródeł informacji (łącznie 87,7% wszystkich odpowiedzi)

Objaśnienia: poszczególne kolory oznaczają liczbę odpowiedzi w grupie respondentów wskazujących odpowiednio jedno lub więcej źródeł informacji o projektowanym Turnickim Parku Narodowym.

Źródło: wyniki własne.

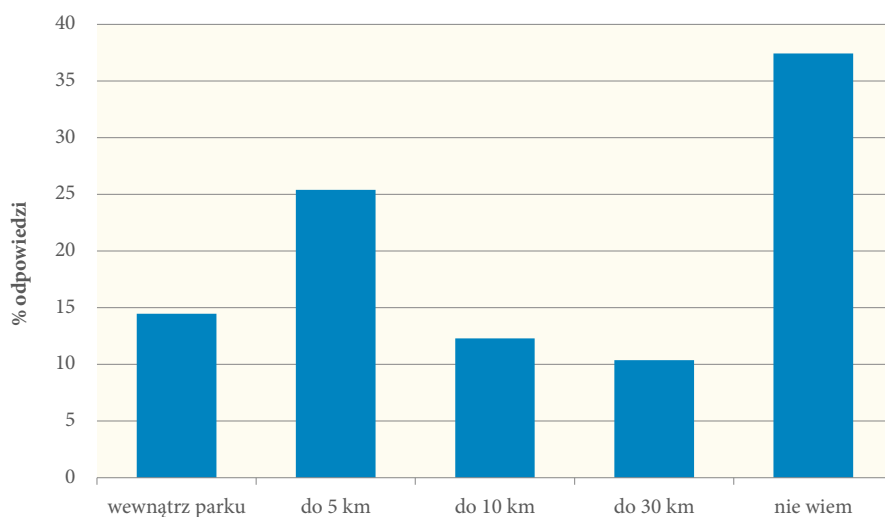
jektu parku również 62,3% respondentów zadeklarowało, że nie jest w stanie udzielić odpowiedzi na pytanie o jego zasięg przestrzenny, natomiast jedynie 13,4% badanych udzieliło odpowiedzi zgodnej ze stanem faktycznym⁵⁹ (ryc. 20).

Następne dwa pytania dotyczyły postrzeganych potencjalnych korzyści i straty z tytułu utworzenia Turnickiego Parku Narodowego. Wśród wspomnianych 366 osób zdecydowana większość (72,1%) nie dostrzegała żadnych korzyści z tytułu utworzenia TuPN. Odwrotną sytuację odnotowano w przypadku pytania o straty, przy czym proporcja odpowiedzi okazała się jeszcze bardziej niekorzystna dla

⁵⁹ nie znajdowało się dalej niż 10 km od granic projektowanego parku. 59 Od lat 90. XX wieku we wszystkich kolejnych wersjach projektu TuPN przewidywano powierzchnię wyraźnie mniejszą od obszaru Nadleśnictwa Bircza (Boćkowski 2018).

projektowanego obszaru chronionego (80,9% respondentów dostrzegających straty). Jednocześnie warto zauważyć, że stosunkowo znaczna (18,6% wszystkich udzielających odpowiedzi) grupa respondentów zauważała zarówno korzyści, jak i straty, podczas gdy udział „pełnych optymistów”, jak i tych, którzy nie dostrzegali żadnego wpływu ze strony Parku był niewielki (tab. 7).

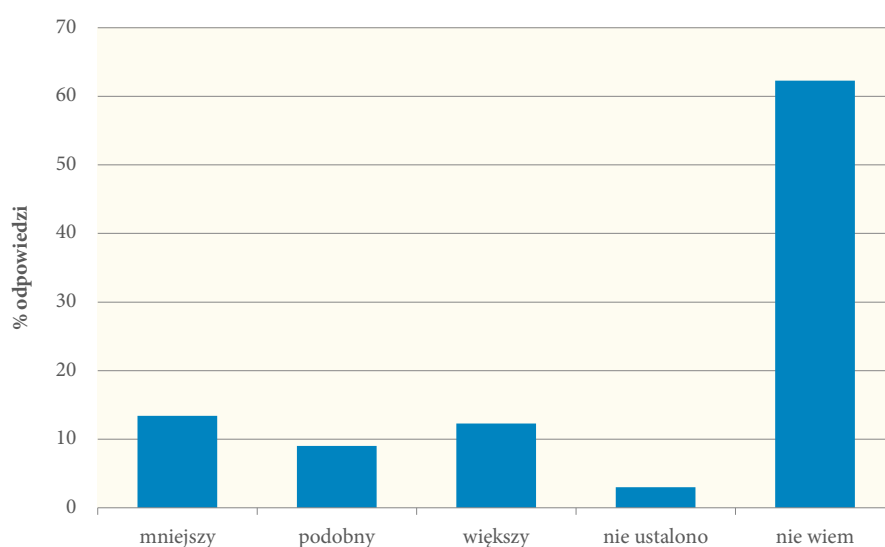
Szczegółowe pytanie o korzyści z tytułu utworzenia Turnickiego Parku Narodowego przyniosło łącznie 165 wskazań postrzeganych jako korzyści. Przeważały korzyści związane z rozwojem turystyki i rekreacji (56), które miałyby stymulować dalszy rozwój lokalny, w tym zwiększenie liczby gospodarstw agroturystycznych czy drobny handel. Wskazano też różnorakie korzyści środowiskowe i przyrodnicze (25), związane z jednej strony np. z oczyszczaniem wody i powietrza, a z drugiej – z zachowaniem popu-

Ryc. 19. Rozkład odpowiedzi na pytanie o znajomość położenia gospodarstwa domowego względem projektowanego Turnickiego Parku Narodowego

Objaśnienia: łączna liczba odpowiedzi N = 366 jest wynikiem odjęcia osób (od całkowitej liczby respondentów), które nie deklarowały znajomości planów utworzenia tego parku.

Źródło: wyniki własne.

Ryc. 20. Rozkład odpowiedzi na pytanie o znajomość wielkości projektowanego Turnickiego Parku Narodowego w porównaniu z obszarem Nadleśnictwem Bircza

Objaśnienia: łączna liczba odpowiedzi N = 366 jest wynikiem odjęcia osób, które nie deklarowały znajomości planów utworzenia tego parku.

Źródło: wyniki własne.

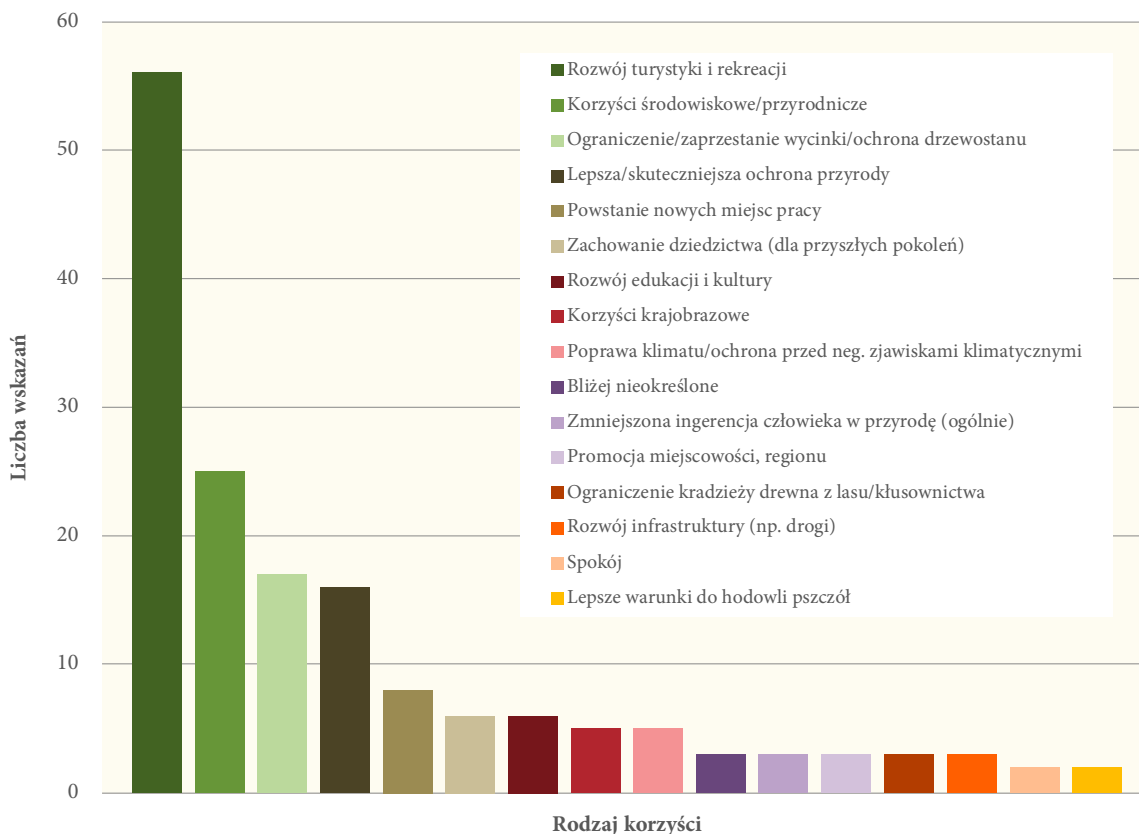
Tabela 7. Postrzeganie korzyści i strat z tytułu utworzenia Turnickiego Parku Narodowego

	Udział (%) odpowiedzi na pytanie: Czy dostrzega Pan/Pani potencjalne straty dla społeczności lokalnej z utworzenia Turnickiego Parku Narodowego?		
	nie	tak	ogółem
Udział (%) odpowiedzi na pytanie: Czy dostrzega Pan/Pani potencjalne korzyści dla społeczności lokalnej z utworzenia Turnickiego Parku Narodowego?	nie 9,8	tak 62,3	ogółem 72,1
	tak 9,3	18,6	27,9
Ogółem	19,1	80,9	100,0

Źródło: wyniki własne.

lacji gatunków czy też „procesów naturalnych” (naturalnych procesów przyrodniczych)⁶⁰. Osobną grupą korzyści było dla respondentów ograniczenie lub zaprzestanie wycinki lokalnych drzewostanów (17), a następnie ochrona przyrody (w tym zwiększenie jej skuteczności) jako wartość sama w sobie (16). Pozostałe korzyści z tytułu utworzenia parku narodowego uzyskały w każdym przypadku mniej niż 5% łącznej liczby wskazań (ryc. 21).

⁶⁰ Zob. Wesołowski i in. 2016.

Ryc. 21. Rozkład odpowiedzi na pytanie o możliwe korzyści z tytułu utworzenia Turnickiego Parku Narodowego

Objaśnienia: pominięto odpowiedzi wskazane przez mniej niż dwóch respondentów.

Źródło: wyniki własne.

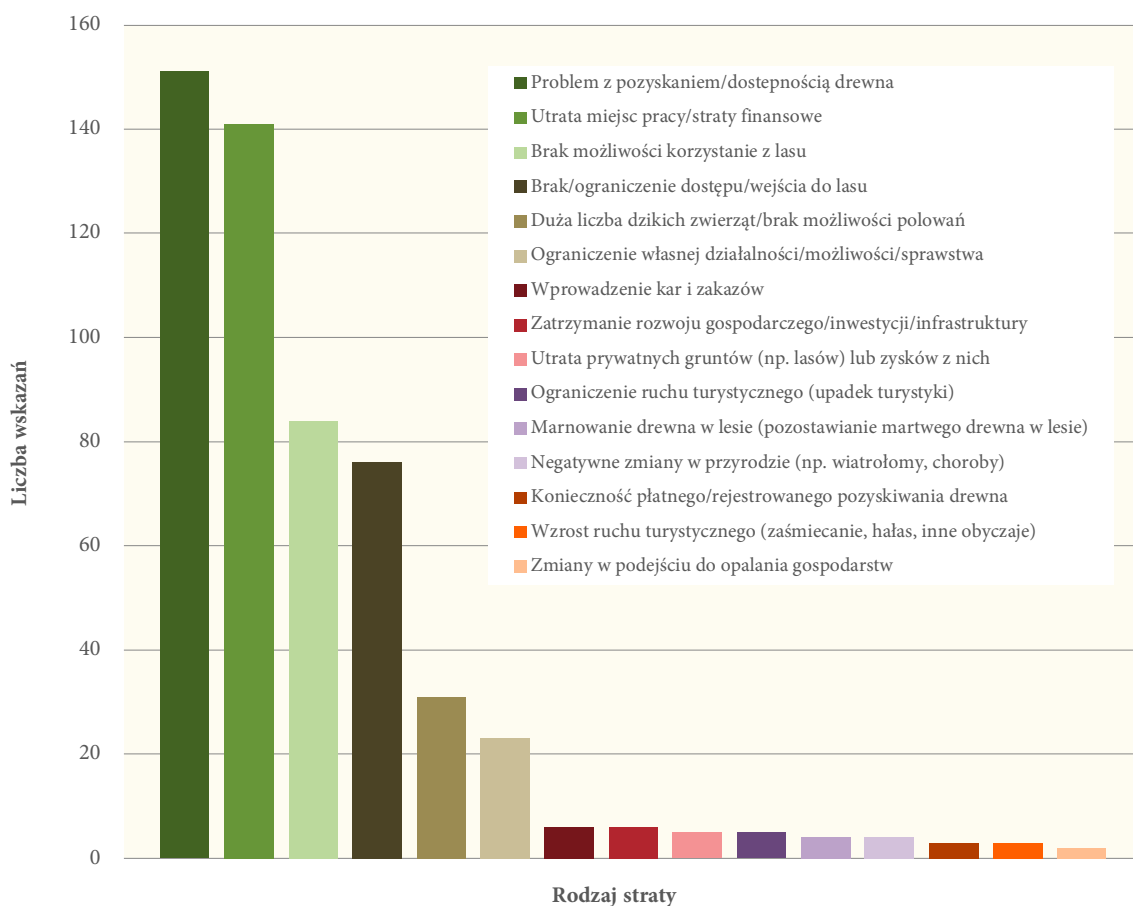
W łącznej liczbie 548 wskazań strat z tytułu utworzenia TuPN zdecydowanie dominowały dwie kategorie (ryc. 22). Najwięcej głosów (151) uzyskały problemy z pozyskaniem drewna, przy czym w 22 przypadkach były one *explicite* związane z drewnem opałowym. Podobną liczbę wskazań (141) uzyskały zakładane negatywne efekty związane z załamaniem rynku pracy i postępującym bezrobociem oraz pogorszeniem statusu materialnego respondentów. Mniej, choć wciąż dużo osób (84) wybrało szeroko rozumiane ograniczenie dostępu do lasu, zazwyczaj definiowane jako brak możliwości wejścia lub wjazdu na teren utworzonego parku. Liczną grupą (76) były również głosy dotyczące nadmiernego wzrostu populacji dzikich zwierząt, które kojarzone były zwykle z niszczeniem upraw rolnych, choć w niektórych przypadkach badani wyrażali bezpośredni lęk przed zwierzętami. Badani z tej grupy wyrażali również często obawę przed brakiem możliwości odstrzału dzikich zwierząt.

Pozostałe pozycje charakteryzowały się większym rozdrobnieniem wskazań, aczkolwiek dotyczyły one w głównej mierze różnego rodzaju ograniczeń związanych z własną działalnością gospodarczą lub bytową, również wstrzymywaniem rozwoju gospodarczego na terenie gminy. Czasem wyrażano również przekonanie o utracie praw własności lub dostępu do własnych gruntów (np. lasu), położonych na terenie utworzonego parku narodowego. Interesujące było kilka (5) głosów wskazujących na ogranicze-

nie ruchu turystycznego po utworzeniu parku, a także 3 głosy wskazujące na konieczność płatnego bądź „nierejestrowanego” pozyskania drewna.

Pytanie kończące część C ankiety dotyczyło bezpośredniego wyrażenia stosunku respondenta do planów utworzenia Turnickiego Parku Narodowego. Podobnie jak we wcześniej skonstruowanym wskaźniku mierzącym ogólny stosunek do parków narodowych, wypowiedzi badanych zawierały się na skali od 1 (opinia zdecydowanie negatywna) do 5 (ocena zdecydowanie pozytywna). Ocena 3.00 wyznaczała w tym układzie postawę neutralną wobec TuPN. Zestawienie średnich ocen respondentów trzech badanych gmin świadczy, że wykazują oni w każdym przypadku raczej sceptyczną postawę wobec planów utworzenia parku (ryc. 23). Niemniej analiza wariancji wskazała na istnienie istotnych różnic między gminami ($F = 5,881$, $p < 0,003$), przy czym wielkość efektu dla zmiennej gminy okazała się niewielka (cząstkowe $\eta^2 = 0,031$). Dalsza analiza post-hoc (test Tukeya) wykazała różnice dla par Fredropol – Bircza ($p < 0,005$) oraz Fredropol – Ustrzyki Dolne ($p < 0,014$), sugerując, podobnie jak w przypadku deklarowanych postaw względem roli parków narodowych, bardziej pozytywne nastawienie mieszkańców gminy Fredropol do tego obszaru chronionego.

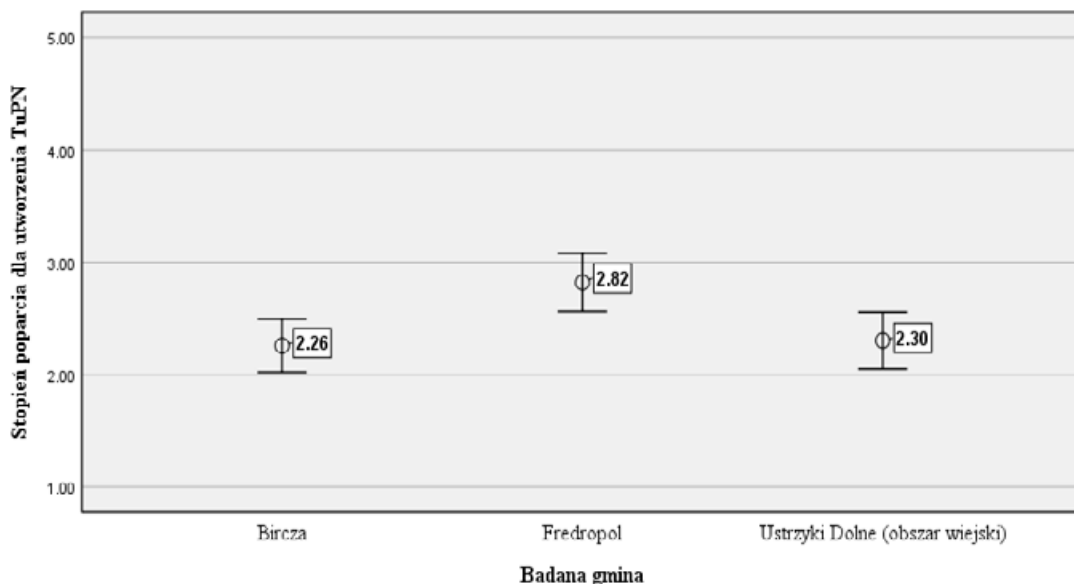
Podobnie jak w przypadku odpowiedzi na pytanie o rolę parków narodowych, stosunek do utworzenia Turnickiego Parku Narodowego jest słabo ujemnie skorelowany

Ryc. 22. Rozkład odpowiedzi na pytanie o możliwe straty z tytułu utworzenia Turnickiego Parku Narodowego

Objaśnienia: pominięto odpowiedzi wskazane przez mniej niż dwóch respondentów.

Źródło: wyniki własne.

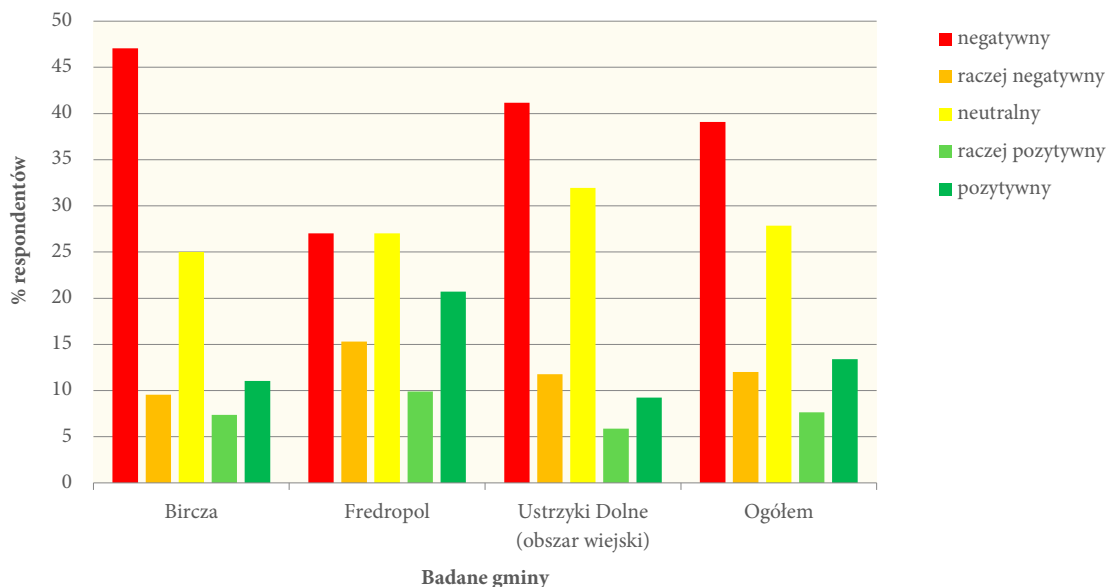

Ryc. 23. Uśredniony wynik odpowiedzi na pytanie dotyczące planów utworzenia Turnickiego Parku Narodowego w podziale na trzy badane podobszary (gminy)

Objaśnienia: Neutralne stanowisko wyznacza poziom 3.00 na kontinuum 1.00–5.00; podano średnią wartość dla każdej z trzech gmin z zaznaczeniem 95% przedziału ufności. Łączna liczba odpowiedzi N = 366 (w tym: Bircza – 136, Fredropol – 111, Ustrzyki Dolne – 119) jest wynikiem odjęcia osób, które nie deklarowały znajomości planów utworzenia tego parku.

Źródło: wyniki własne.

Jaki jest Pana/Pani stosunek do utworzenia Turnickiego Parku Narodowego?

Ryc. 24. Udział opinii respondentów na temat utworzenia Turnickiego Parku Narodowego w podziale na gminy oraz ogółem

Objaśnienia: łączna liczba odpowiedzi $N = 366$ (w tym Bircza – 136, Fredropol – 111, Ustrzyki Dolne – 119) jest wynikiem odjęcia osób, które nie deklarowały znajomości planów utworzenia tego parku.

Źródło: wyniki własne.

z wiekiem respondentów ($\rho = -0,104$, $p = 0,046$). Liczba lat zamieszkania na terenie gminy wykazuje nieco silniejszy ujemny związek z poparciem dla parku ($\rho = -0,244$, $p < 0,001$). Analogicznie jak w przypadku roli parków, poziom wykształcenia wpływa w umiarkowanym stopniu pozytywnie na stosunek do TuPN ($\rho = 0,296$, $p < 0,001$). Również słaba, choć pozytywna, korelacja z poparciem dla TuPN widoczna jest odniesieniu do wysokości średniego miesięcznego dochodu netto w PLN na osobę w gospodarstwie domowym ($\rho = 0,176$, $p = 0,004$). Nie stwierdzono natomiast istotnej korelacji między poparciem dla utworzenia TuPN a liczbą osób w gospodarstwie domowym. Odpowiedzi na pytanie o Turnicki Park Narodowy nie różnią się ze względu na płeć respondentów ($t = 0,782$; $p = 0,435$), jak i aktualną sytuację zawodową (Kruskall-Wallis $H = 3,959$; $p = 0,412$). Dodatkowo wykazano silną, pozytywną korelację między stosunkiem do utworzenia Turnickiego Parku Narodowego a (pozytywną) opinią na temat obecnej roli parków narodowych ($\rho = 0,705$; $p < 0,001$).

Odmienne kształtuje się rozkład poszczególnych głosów w grupie 366 respondentów deklarujących **znajomość planów utworzenia Turnickiego Parku Narodowego** (ryc. 24). Zgodnie z opisanymi powyżej wynikami dominują opinie negatywne (łącznie 51,1% badanych). Opinie pozytywne uzyskały łącznie 21,1% głosów. Uwagę zwraca stosunkowo liczna grupa osób niezdecydowanych lub obojętnych tym planom (27,9%). Liczba głosów neutralnych pozostaje podobna w każdej z gmin – od 25% w Birczy do 31,9% w Ustrzykach Dolnych (ryc. 24). Z podanymi powyżej średnimi koresponduje udział głosów negatywnych – największy w gminie Bircza (56,6%), natomiast głosów pozytywnych – w gminie Fredropol (30,6%).

Ostatnie pytanie uzupełniające umożliwiło wgląd w uzasadnienie opinii na temat planów utworzenia Turnickiego Parku Narodowego⁶¹. W odróżnieniu od wcześniejszych odpowiedzi na temat potencjalnych korzyści z tytułu utworzenia TuPN (najczęściej rozwój turystyki i rekreacji – 56) wśród wyjaśnień dla opinii pozytywnych najczęściej pojawiały się głównie odwołujące się do zapewnienia ochrony przyrody, zachowania jej zasobów przyrodniczych, np. w postaci gatunków roślin i zwierząt, również wzmocnienia ochrony w stosunku do całokształtu przyrody (27). Kolejną, podobną, lecz bardziej specyficzną kategorią, była ochrona drzewostanów (14) poprzez ograniczenie bądź zatrzymanie wycinki, idące nieraz w parze z deklarowaną obserwacją nadmiernej eksploatacji lasów. W nawiązaniu do wskazywanych wcześniej korzyści z utworzenia TuPN zaledwie 11 osób wskazało rozwój turystyki oraz idące za nimi rozwój lokalny (aktywizacja społeczna) i korzyści finansowe dla lokalnej społeczności (tab. 8).

Wśród objaśnień negatywnych opinii pierwsze cztery były tożsame z najczęstszymi odpowiedziami na temat strat z tytułu utworzenia TuPN, jedynie zmieniła się ich kolejność (tab. 8). W pozycji pierwszej wskazywano przy tym dodatkowo sektor leśny jako najbardziej poszkodowany utworzeniem parku narodowego, a w pozycji drugiej w 14 przypadkach były to głosy bezpośrednio dotyczące drewna jako materiału opałowego. Inna wyróżniająca się (35 głosów) kategoria „brak możliwości korzystania z lasu” odwoływała się już do czerpania konkretnych korzyści z lasu, np. zbierania runa leśnego, czasem wskazywano też brak możliwości kontaktu z naturą.

⁶¹ Nie wszyscy respondenci skorzystali z możliwości podania uzasadnienia dla swojej opinii.

Opinie neutralne stanowią najmniejszą część spośród trzech grup, choć wciąż mają dość znaczną liczbę uzasadnień. W głównej mierze (13) podawano dostrzeżenie zarówno zysków, jak i strat z tytułu utworzenia parku narodowego, co miałyby utrudnić zajęcie bardziej jednoznacznego stanowiska. Na podobnej zasadzie praktyczny brak wiedzy na temat planów lub projektu parku, jego tworzenia i dalszego funkcjonowania (12) był kolejną przyczyną wpływającą na neutralność postawy u badanych. Pewna część (10) respondentów nie czułaby się w żaden sposób

dotknięta tego typu przemianami, nie odnosząc zarówno zysków, jak i strat po utworzeniu TuPN, nie zmieniłoby to zatem nic w ich codziennym życiu. Ośmiu respondentów zauważyło negatywne oddziaływanie parku na rynek pracy, co prawdopodobnie zaniżyło ich ogólną ocenę do poziomu neutralnego. Kolejnych 5 badanych osób zastrzegło natomiast, że ich ostateczna ocena podlega zasadzie warunkowości – przykładowo zgodziliby się na utworzenie parku, gdyby zapewniono dostęp do lasu i utworzenie nowych miejsc pracy (tab. 8).

Tabela 8. Najczęściej pojawiające się uzasadnienia opinii o planach utworzenia Turnickiego Parku Narodowego

Uzasadnienia głosów pozytywnych			Uzasadnienia głosów negatywnych			Uzasadnienia głosów neutralnych		
Uzasadnienie	Liczba wskazań	% skumulowany	Uzasadnienie	Liczba wskazań	% skumulowany	Uzasadnienie	Liczba wskazań	% skumulowany
Ochrona przyrody, zasobów przyrodniczych (dobro przyrody)	27	23,48	Bezrobocie/pogorszenie się warunków bytowych/ryнку pracy	65	22,26	Byłyby zyski, ale też straty...	13	16,25
Ochrona lasów/ograniczenie/zatrzymanie wycinki drzew	14	35,65	Brak/ograniczenie w pozyskaniu/zakupie drewna	47	38,36	Brak informacji/wiedzy/niejasne zasady funkcjonowania parku narodowego	12	31,25
Rozwój turystyki	11	45,22	Ograniczenia dostępu/wejścia do lasu	43	53,08	Respondent nie ponosi zysków ani strat/nie dotyczy/	10	43,75
Zachowanie dziedzictwa (przyrodniczego, narodowego) dla przyszłych pokoleń	8	52,17	Brak możliwości korzystania z lasu	35	65,07	Bezrobocie/pogorszenie się warunków bytowych/ryнку pracy	8	53,75
Korzyści dla lokalnej społeczności (w tym zatrudnienie)	8	59,13	Zagrożenia / ograniczenia/ zakazy (ogólnie)	25	73,63	Ochrona przyrody tak, ale... (pod warunkiem)	5	60

Objaśnienia: przedstawiono pięć najliczniejszych odpowiedzi, które łącznie stanowią min. 50% wszystkich odpowiedzi w danej grupie. W celu utworzenia trzech zestawów zgrupowano uzasadnienia odpowiedzi: negatywny i raczej negatywny oraz raczej pozytywny i pozytywny.

Źródło: wyniki własne.

Fot. M.D. Boćkowski

4. Podsumowanie wyników

Zestawienie badań jakościowych i ilościowych ukazuje interesujące podobieństwa i różnice w postrzeganiu priorytetowych (dla lokalnej społeczności) korzyści z przyrody wśród badanych z trzech analizowanych gmin oraz dwoma grupami eksperckimi. Otrzymane wyniki i możliwe relacje pomiędzy nimi prezentują się przy tym odmiennie w zależności od rodzaju badania.

4.1. Wyniki badania jakościowego

Wyniki badania jakościowego (warsztatów mapowania partycypacyjnego) sugerują występowanie podziału w opiniach na temat najważniejszych dla lokalnych społeczności korzyści z przyrody między respondentami z gmin Bircza i Ustrzyki Dolne a pochodzącymi z gminy Fredropol. Podsumowanie wyników w syntetycznym ujęciu zostało przedstawione poniżej.

4.1.1. KORZYŚCI ZE ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO ZDANIEM LIDERÓW LOKALNYCH RÓŻNYCH GMIN.

- Korzyści podobnie postrzegane w gminach Bircza i Ustrzyki Dolne**
 - Koncentracja na korzyściach materialnych**, przynoszących wymierny zysk
 - Pozyskiwanie drewna na cele opałowe i inne niż opałowe oraz przemysł drzewny** jako kluczowe dla lokalnej gospodarki i niezbędne dla codziennej egzystencji
 - zróźnicowanie beneficjentów** – pozyskiwanie drewna na opał głównie na rynek lokalny, zaś drewna technologicznego – na eksport,
 - mimo zaobserwowanej dużej skali pozyskania, zgłaszane **problemy z dostępnością** drewna opałowego (pierwszeństwo sprzedaży dla zakontraktowanych kontrahentów).
 - Zbieranie dziko żyjących grzybów/owoców/ziół** – zarówno jako źródło utrzymania, jak i korzyści niematerialne (rekreacja, element lokalnej tożsamości)
 - Hodowla zwierząt** – znacznie mniejsza skala niż przed transformacją ustrojową (1989 r.)
 - hodowla bydła** – głównie na potrzeby własne,
 - użytki zielone zamienione na **łąki kośne** – dopłaty rolno-środowiskowe,
 - korzystne warunki przyrodnicze dla **małoskalowego pszczelarstwa**,
 - sentymet** dla tego rodzaju gospodarowania – **chęć ponownego nadania większego znaczenia** hodowli zwierząt.
- Korzyści unikalnie postrzegane w gminie Bircza**
 - Pozyskiwanie dzikich zwierząt** oraz ich wytworów, zwłaszcza jako korzyść niematerialna (głównie przez lokalnych myśliwych – rola kuchni łowieckiej, rekreacja, wartość kulturowa), przy tym zbieractwo poroży jako dodatkowe źródło przychodu
- Korzyści unikalnie postrzegane w gminie Ustrzyki Dolne**
 - Pobieranie wody do picia**, podstawowy i niezbędny do życia zasób
 - wysoka podaż wody**, popyt uwarunkowany lokalizacją zabudowań i osad (często wręcz punktowy – ujęcia wód i studnie),
 - niekorzystny trend** związany ze zmianami klimatycznymi (mniejsze opady śniegu) oraz większą konsumpcją wody.
 - Oczyszczanie powietrza, ochrona przed wiatrem, ochrona przed suszą i/lub powodzią** – ważne, ale świadczone w szerszej skali niż lokalna (stąd decyzja o braku ich wyboru)
- Korzyści unikalnie postrzegane w gminie Fredropol**
 - Koncentracja na korzyściach niematerialnych**
 - Wartości estetyczne i krajobrazowe** jako świadczące o tożsamości lokalnej i przywiązaniu do miejsca zamieszkania
 - związek z **terenami otwartymi** (rozległe krajobrazy) i z występowaniem **zwartych kompleksów leśnych**,
 - cykliczny charakter występowania** – w obrębie terenów rolnych i leśnych (gospodarka leśna),
 - związek lokalnego krajobrazu z **przeżyciami duchowymi, więziami społecznymi oraz uprawianiem sportu / turystyki / rekreacji**,
 - zachęta dla turystów** (coraz częściej obszar jako alternatywa dla Bieszczadów), ale wciąż **brak dużego ruchu turystycznego jako zaleta** (spokój, możliwość wyciszenia i kontemplacji).
 - Dziedzictwo kulturowe** – dostarczane przez obiekty wytworzone przez człowieka, nierozłącznie związane z przyrodą (przenikanie się sfery sacrum, przyrody i kultury)
 - ważna rola przyrody w odbiorze **obiektów sakralnych**,
 - liczne obiekty małopowierzchniowe – **parki podworskie, obszary nieistniejących wsi, obiekty historycznej infrastruktury**,
 - buduje **poczucie lokalnej tożsamości**.
 - Wartość sama w sobie** – jako konsekwencja dwóch powyższych korzyści (przestrzennie – niemal cały obszar z wyłączeniem terenów przemysłowych)
 - łączy się z **indywidualnymi przeżyciami** (brak możliwości ich porównania między odbiorcami),
 - silna i wysoce satysfakcjonująca, aczkolwiek niewymierna, **wartość emocjonalna**.
 - Wartości duchowe lub religijne** (podobna jak wyżej przestrzeń dostarczania)
 - w otoczeniu obiektów o **charakterze sakralnym**, choć **nie musi być związana z doświadczeniami religijnymi**,
 - kontakt z lasami, łąkami, wzgórzami, malowniczymi terenami rolniczymi – **możliwość odprężenia i relaksu – poprawy dobrostanu psychicznego człowieka**.
 - Uprawianie sportu/turystyki/rekreacji**
 - głównie południowa część gminy o **mniej rolniczym charakterze**,

- rola korzyści pośrednich, związanych z **przyjmowaniem turystów spoza gminy**,
- **dochód z turystyki jako dodatkowy** dla lokalnych gospodarstw domowych, ale często również – **źródło satysfakcji gospodarzy**,
- **różnorodny charakter** (turystyka pielgrzymkowa, korzystanie rekreacyjne z rzeki Wiar, uprawianie sportów, turystyka przyrodnicza i fotograficzna),
- **ambiwalentna rola kompleksu hotelowego w Arłamowie** – źródło zatrudnienia i wzrostu ruchu turystycznego, ale konkurencja dla lokalnych przedsięwzięć, inny rodzaj klienta niż dotychczas.
- **Pozyskiwanie drewna na cele opałowe, hodowla zwierząt, uprawa roślin oraz oczyszczanie wody i powietrza** – jako inne ważne, ale niewybrane usługi
 - wpływ **doboru uczestników** spotkania (żyjących głównie z turystyki),
 - hodowla zwierząt i uprawa roślin jako korzyści zanikające.

Podsumowując wyniki badania jakościowego z udziałem reprezentantów społeczności lokalnych gmin Bircza, Fredropol i Ustrzyki Dolne można dostrzec, że wspólnym elementem przyrodniczym i spajającym poszczególne narracje o roli przyrody dla lokalnych społeczności jest **las**. Środowisko leśne i jego komponenty, poprzez ich powszechną obecność w otoczeniu miejsc zamieszkania respondentów, pełnią centralną rolę w dostarczaniu korzyści lokalnemu społeczeństwu (las jest jednocześnie źródłem zagrożeń dla czerpanych korzyści), nawet jeśli postrzeganie tych korzyści i przypisywana im waga różnią się w poszczególnych grupach respondentów. Dotyczy to zarówno korzyści materialnych (np. drewno), jak i niematerialnych (np. wartości estetyczne i krajobrazowe). Bazując na wynikach trzech warsztatów, można stwierdzić, że szczególną rolę wśród czerpanych korzyści odgrywa **drewno opałowe**, które jest podstawową potrzebą dla większości mieszkańców, zwłaszcza że brakuje w tym regionie taniej i/lub łatwo dostępnej alternatywy (np. gazu z sieci przesyłowej). Przyznają to nawet respondenci z Fredropola skupieni podczas warsztatu głównie na omawianiu korzyści niematerialnych. Wspólną cechą badanych z wszystkich trzech gmin było również wyalienowanie z procesów decyzyjnych, odczucie peryferyjności własnego regionu oraz brak zadbania o interesy mieszkańców przez decydentów, nawet tych lokalnych.

4.1.2. ZAGROŻENIA DLA CZERPANYCH KORZYŚCI ZDANIEM LIDERÓW LOKALNYCH

1. **Wszystkie gminy – las jako źródło zagrożeń**
 - Obawa przed dzikimi zwierzętami – ograniczenie zbieractwa owoców leśnych i grzybów
 - Obecność drapieżników – zmniejszenie pogłowia jeleniowatych – ograniczenie pozyskania dzikich zwierząt i innych (pośrednich) korzyści płynących z łowiectwa
 - Zwierzęta kopytne i bobry – szkody w uprawach i podtopienia łąk
2. **Zagrożenia podobnie postrzegane w gminach Bircza i Ustrzyki Dolne**
 - Ataki wilków i niedźwiedzi na zwierzęta hodowlane – ograniczenie hodowli zwierząt

- Utworzenie TuPN – ograniczenie gospodarki leśnej skutkujące zmniejszeniem liczby miejsc pracy oraz dochodu z eksportu drewna w warunkach braku realnej alternatywy (Bircza – niewystarczający rozwój turystyki)
- 3. **Zagrożenia unikalnie postrzegane w gminie Fredropol**
 - Zabudowa prywatna nad rzeką Wiar – presja na regulację rzeki zmieniająca jej naturalny charakter, ograniczenie dostępu do rzeki dla mieszkańców
 - Intensywna gospodarka leśna
 - Intensyfikacja turystyki skutkująca negatywnie, np. poprzez zaśmiecanie

4.1.3. KORZYŚCI ZE ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO WEDŁUG EKSPERTÓW Z ZAKRESU OCHRONY PRZYRODY (WSZYSTKIE GMINY)

- **Pozyskiwanie drewna na cele opałowe** – uzasadnienie wyboru na podstawie znanych respondentom deklaracji mieszkańców i lokalnych władz na temat powszechności jego stosowania
 - **podstawowe zabezpieczenie bytowe w sezonie zimowym**,
 - rozproszony charakter **korzyści** – główny – **Lasy Państwowe (LP) i zewnętrzni odbiorcy spoza gminy, ale także prywatni i komunalni właściciele lasów** oraz **dochody gmin z podatków płaconych przez LP**,
 - praktyczny brak możliwości rozdzielania z pozyskiwaniem drewna na cele inne niż opałowe.
- **Pozyskiwanie drewna na cele inne niż opałowe**
 - inni beneficjenci – **znaczna część drewna technologicznego – wywożona poza obszar**
 - **staranna selekcja okazów drzew do zastosowań specjalistycznych** (np. klon jawor *Acer pseudoplatanus* L. z mniej żyznych siedlisk na tzw. drewno rezonansowe),
 - ogólna **negatywna ocena gospodarki leśnej** – prowadzona często w sposób nieodnawialny, zubażający lokalny drzewostan (np. starodrzewów dębowych).
- **Uprawa roślin (w tym sadownictwo)** – mimo zmniejszenia skali upraw
 - **użytki rolne zamienione na zielone** po transformacji ustrojowej – pierwotnie zarastały, obecnie utrzymywane są głównie dzięki **dopłatom rolno-środowiskowym**,
 - utrzymanie użytków zielonych **związane także z gospodarką łowiecką**,
 - **uprawa mało opłacalna** (mało żyzne gleby, niewielka skala produkcji, straty powodowane przez dzikie zwierzęta), ale **warunki dobre do uprawy wybranych gatunków roślin**.
- **Uprawianie sportu, turystyki, rekreacji** – związane z innymi usługami niematerialnymi (dziedzictwo kulturowe, walory estetyczne i krajobrazowe)
 - co do zasady – **korzyść niematerialna, choć może stanowić źródło zarobku**,
 - w odróżnieniu od Bieszczadów – preferowana **turystyka niemiasowa**,
 - **potencjał do przyciągnięcia większej liczby tury-**

stów bez istotnego zagrożenia dla walorów przyrodniczych.

- **Wartości estetyczne i krajobrazowe** – wyróżniające się w skali kraju
 - **niemal cały obszar** (z wyłączeniem fragmentów Birczy i Trzcianca),
 - **rola wyniesionych punktów o charakterze widokowym** (np. Arłamów, Kopystanka),
 - **subiektywny i zmienny w czasie odbiór usługi** (inne spojrzenie przyrodników, turystów czy leśników; mieszkańcy – zdaniem respondentów – korzystają, lecz nie zawsze doceniają).
- **Hodowla zwierząt** (w tym wypas, stawy i pasieki) – jako **usługa pierwotnie wybrana, ale odrzucona** ze względu na jej głównie historyczne znaczenie
 - (podobnie jak liderzy lokalni) – sentymentalne spojrzenie i chęć szerszej realizacji,
 - potencjał rozwoju gospodarczego zintegrowanego z ochroną przyrody (specjalne programy i dopłaty).
- **Pobieranie wody do celów pitnych, ochrona przed suszą i powodzią oraz oczyszczanie powietrza** – odrzucone ze względu na **ponadregionalny charakter**

4.1.4. ZAGROŻENIA CZERPANYCH KORZYŚCI WEDŁUG EKSPERTÓW Z ZAKRESU OCHRONY PRZYRODY

- **Utworzenie Turnickiego Parku Narodowego** – zagrożenie **aktualnego modelu gospodarki leśnej, aczkolwiek nie dla pozyskania drewna na cele opałowe (!)**.
 - warunek – wdrożenie szczególnych rozwiązań prawnych i organizacyjnych w celu zabezpieczenia potrzeb bytowych mieszkańców
- **Sposób prowadzenia gospodarki leśnej** – dewastacja szlaków, ingerencja w krajobraz (zmniejszone walory estetyczne i krajobrazowe wg perspektywy przyrodniczej)
 - **okresowe zakazy wstępu do lasu** – bardziej rygorystyczne ograniczenie dla turystów niż istniejące obszary chronione (z wyłączeniem rezerwatów)
- Zagrożenia krajobrazowe – **ekspansja barszczu Sosnowskiego *Heracleum sosnowskyi Manden.*, niszcząca zabudowa po PGR-ach, sukcesja wskutek porzucania upraw i hodowli**

4.1.5. KORZYŚCI ZE ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO WEDŁUG EKSPERTÓW Z ZAKRESU GOSPODARKI LEŚNEJ (WSZYSTKIE GMINY)

Uczestnicy drugiego z warsztatów eksperckich, eksperci do spraw gospodarki leśnej nie dokonali wyboru pięciu najważniejszych korzyści z przyrody dla społeczności lokalnej. Swoją decyzję tłumaczyli holistycznym podejściem do środowiska – zorientowaniem na dbałość o możliwość dostarczania wszystkich możliwych korzyści z lasu. Innym argumentem była trudność w generalizacji perspektywy społeczności lokalnych. Zadanie ustalania priorytetów dotyczących czerpania korzyści z przyrody badani z tej grupy woleliby oddać lokalnym społecznościom. Dodatkowym uzasadnieniem w opinii ekspertów było bogactwo przyrodnicze Nadleśnictwa Bircza, które poprzez swoją współzależność różnych korzyści z przyrody utrudnia wyróżnienie

konkretnych obszarów pod kątem dostarczania danej korzyści. Zamiast dyskusji nad priorytetowymi korzyściami z przyrody omówiono występowanie wszystkich korzyści z przedstawionej listy (**Aneks nr 4**), przy czym w dyskusji skupiono się głównie na korzyściach występujących na terenach pozostających pod zarządem Nadleśnictwa Bircza. Jednocześnie, zdaniem respondentów, wszystkie z wymienionych korzyści są ważne dla społeczności lokalnej, a mieszkańcy korzystają z nich na co dzień, choć nie zawsze zdają sobie z tego sprawę. Podobnie jak w przypadku ekspertów do spraw ochrony przyrody, uczestnicy drugiego panelu eksperckiego wskazali też, że nie znają dobrze perspektywy społeczności lokalnej i nie dysponują szczegółową wiedzą na temat występowania wielu korzyści.

- **Pozyskiwanie drewna do celów opałowych i nie opałowych**
 - niemożliwe rozdzielanie w aspekcie przestrzennym,
 - korzyść dla mieszkańców – bezpośrednia (opał), ale i pośrednia (praca przy pozyskaniu czy przeróbce drewna),
 - beneficjenci także spoza obszaru badań,
 - duża zasobność lasów Nadleśnictwa Bircza (w tym rezerwy wyłączone z leśników z eksploatacji) – obecna gospodarka leśna nie zagraża ich zubożeniu,
 - powiązanie gospodarki leśnej z dostarczaniem innych usług (pozyskanie zwierząt, turystyka, usługi regulacyjne).
- **Usługi regulacyjne** – dostarczane wskutek odpowiedniego prowadzenia gospodarki leśnej (oczyszczanie wody, powietrza, ochrona przed hałasem, ochrona przed erozją, utrzymanie mikroklimatu, ochrona przed wiatrem)
 - podstawowe funkcje spełniane przez las i występujące powszechnie z racji zachowania dobrego stanu drzewostanów,
 - oczyszczanie wody, powietrza, ochrona przed hałasem – silny potencjał ze względu na stan lasów, ale brak istotnych zanieczyszczeń, które czyniłyby te usługi kluczowymi.
- **Pozyskanie dzikich zwierząt i ich wytworów**
 - **zbieranie poroży** – istotny wymiar ekonomiczny,
 - **łowiectwo** – usługa rekreacyjna i materialna (sprzedaż mięsa, świadczenie usług przyjezdnym myśliwym).
- **Zbieranie dziko żyjących grzybów, ziół, jagód** – w dużej skali na obszarze badania
- **Edukacja przyrodnicza**
 - uwarunkowaniem – duże zróżnicowanie przyrodnicze lasów Nadleśnictwa Bircza
 - kierowana przez leśników do wszystkich grup społecznych
- **Uprawianie sportu, turystyki i rekreacji**
 - turystyka i rekreacja – charakter powszechny; sport – wybrane miejsca,
 - brak turystyki masowej, krótkie pobyty gości – korzyści ograniczone do niewielkiej liczby mieszkańców,
 - perspektywa zwiększenia ruchu turystycznego – niekorzystna w ocenie badanych.

- **Uprawa roślin**
 - brak szczegółowej wiedzy nt. przestrzennego rozkładu korzyści,
 - dotyczy głównie utrzymywania łąk, w dużej mierze realizowana przez Lasy Państwowe (powstrzymanie sukcesji naturalnej w celu ochrony walorów przyrodniczych łąk „naturowych”),
 - wiąże się z wartościami estetycznymi i krajobrazowymi, a także – edukacyjnymi i regulacyjnymi (mikroklimat).
- **Siedlisko owadów zapyłających**
 - bezpośrednio związane z łąkami,
 - znaczenie krajobrazowe,
 - znaczenie dla małoskalowych rolników (przydomowe uprawy).
- **Hodowla zwierząt** – zmiana skali i sposobu gospodarowania
 - niegdyś – hodowla bydła, dziś – pszczelarstwo
- **Pobieranie wody do celów pitnych i gospodarczych** – powszechny charakter
 - **wysoka jakość zasobów**, m.in. dzięki ekosystemom leśnym.
- **Badania naukowe – ambiwalentna ocena**
 - w przypadku badań zmierzających do postulowania utworzenia nowych obszarów chronionych – **decydują postawy mieszkańców** (niekiedy badania mogą wywoływać niepokój wskutek ryzyka ograniczenia gospodarki leśnej),
 - same badania **wynikają ze zróżnicowania przyrodniczego tego terenu** i położenia na styku regionów fizycznogeograficznych.
- **Wydobywanie gliny, żwirów, minerałów** – korzyść potencjalna, obecnie nierealizowana
- **Wartości duchowe i religijne** (miejsca sakralne i zażytki), **walory estetyczne i duchowe** – zdaniem respondentów **usługi te odbierane są subiektywnie** przez różne osoby – trudność w jednoznacznej ocenie
- **Dziedzictwo kulturowe**
 - w powiązaniu z wartościami duchowymi i religijnymi oraz uprawianiem sportu turystyki i rekreacji,
 - łączy się z burzliwą historią badanego terenu, lokalizacją na pograniczu państwa i styku kultur,
 - rola specyficznej aury tajemniczości i niezwykłości, która dzięki badanym jest obecna dzięki aktualnemu sposobowi zagospodarowania krajobrazu i dużej dostępności dla odwiedzających.

Dość interesująco w tym kontekście wygląda dyskusja pojęcia korzyści „wartość sama w sobie”, która podczas badania koncentrowała się wokół zaniechania gospodarki leśnej, mimo że na początku przedstawiono propozycję definicji tej korzyści jako cechy przyrody funkcjonujące niezależnie od działalności człowieka. Respondenci z grupy ekspertów-leśników przyznali, że realizują i te potrzeby społeczne, które dotyczą zachowania nienaruszonych drzewostanów, aczkolwiek w ich opinii nie są wystarczająco doceniani za tego typu działania, a wręcz przeciwnie – poddawani ciągłej krytyce ze strony różnych środowisk, które nie dostrzegają ram prawnych ograniczających leśników.

4.1.6. ZAGROŻENIA CZERPANYCH KORZYŚCI WEDŁUG EKSPERTÓW Z ZAKRESU GOSPODARKI LEŚNEJ

Głównym zagrożeniem czerpania omówionych korzyści z przyrody jest w opinii członków tej grupy eksperckiej zmiana sposobu użytkowania terenów leśnych poprzez wprowadzenie nowych, wielkoformatowych form ochrony przyrody. W szczególności utworzenie parku narodowego mogłoby doprowadzić do trudnych do oszacowania zmian w ekosystemie, grożąc zachowaniu wielu z omawianych korzyści, może też doprowadzić do nierównego dostępu do tychże korzyści, wykluczając większość z obecnych użytkowników. Nie widzą oni też uzasadnienia merytorycznego ani ekonomicznego dla utworzenia takiego obszaru chronionego. Co więcej, obecne walory przyrodnicze mogą zostać utracone w wyniku zaprzestania obecnej gospodarki leśnej, która w ich opinii doprowadziła do aktualnego stanu tych walorów. Jednocześnie respondenci uważają, że inne formy ochrony przyrody nie są skutecznym narzędziem ochrony, a podstawę ochrony przyrody powinno stanowić odpowiednio przystosowane planowanie przestrzenne; pewien potencjał jest również dostrzegany w sieci obszarów Natura 2000, pod warunkiem lepszego zarządzania nimi i finansowania. Kolejnym postrzeganym zagrożeniem jest intensyfikacja gospodarki leśnej, która mogłaby wystąpić, w razie prób odgórnych zmian o celach gospodarki leśnej w kraju. Dotyczyłoby to potencjalnych nacisków ze strony decydentów na wyższym szczeblu władzy politycznej. Trzecim i ostatnim zagrożeniem wskazanym przez grupę ekspertów do spraw gospodarki leśnej jest zwiększenie ruchu turystycznego, które mogłoby się wiązać z koniecznością utworzenia nowych form ochrony przyrody.

4.2. Wyniki badania ilościowego

Wyniki badania ilościowego (wywiad kwestionariuszowy) przedstawiają przekrojowy obraz znaczenia przyrody dla jakości życia mieszkańców gmin: Bircza, Fredropol i Ustrzyki Dolne. Podsumowanie wyników w syntetycznym ujęciu zostało przedstawione poniżej.

1. Rezultat analizy czynnikowej (**pytanie A1. – Aneks nr 5**) sugeruje istnienie **zestawu trzech narracji** określających relacje człowieka i przyrody w obrębie trzech badanych gmin. **Pierwsza narracja** zawiera rolę wiedzy naukowej i popularnej w planowaniu i podejmowaniu działań obejmujących ochronę przyrody, a także rolę aspektów etycznych i potrzebę rozwoju gospodarczego (do osobnej dyskusji pozostaje określenie, czy jest to narracja spójna i specyficzna dla tych społeczności, czy świadczy o tym, że respondenci dostrzegają istotność wszystkich tych elementów, lecz niekoniecznie są świadomi występujących między nimi potencjalnych sprzeczności). **Druga narracja** to zaspokajanie w pierwszej kolejności potrzeb człowieka podczas korzystania z zasobów przyrody przy jednoczesnym braku wiary w istnienie przyrody w stanie nienaruszonym. **Trzecia z narracji** opisujących relacje człowieka i przyrody ukazuje sceptycyzm (niechęć) wobec inge-

rencji człowieka w przyrodę z dodatkowym zwróceniem uwagi na możliwy związek między zamożnością obywateli a negatywnym wpływem na przyrodę⁶².

2. Wyniki badania ilościowego przyniosły **odmienny obraz korzyści z przyrody** niż uzyskany podczas warsztatów mapowania partycypacyjnego. Po pierwsze – zarówno w ujęciu ogólnym, jak i dla każdej z gmin z osobna, za **najważniejszą korzyść z przyrody dla lokalnych mieszkańców uznano pobieranie wody do picia. Wśród pozostałych** najważniejszych korzyści wybieranych przez mieszkańców trzech gmin **dominowały te o charakterze materialnym**, zwłaszcza pozyskiwanie drewna na cele opałowe, uprawa roślin czy hodowla zwierząt, a zyski finansowe czerpane są przez respondentów najczęściej z tytułu hodowli zwierząt i uprawy roślin. Jedynie ok. 20% badanych deklarowało takie zyski i rzadko płynęły one z tytułu czerpania więcej niż jednej korzyści.
3. **Widoczny podział wybieranych korzyści z badania jakościowego pomiędzy gminami Bircza i Ustrzyki Dolne a gminą Fredropol nie jest tak jednoznaczny w ujęciu ilościowym.** We wszystkich gminach przeważały wybory korzyści materialnych (usług zaopatrujących). **W gminie Bircza materialne korzyści z przyrody dominowały** (np. pobieranie wody do picia, pozyskanie drewna na cele opałowe), choć i tam doceniano również na przykład walory krajobrazowe czy też uprawianie sportu / turystyki / rekreacji. **Podobnie badani z gminy Ustrzyki Dolne** wybierali zdecydowanie najczęściej korzyści o charakterze materialnym (np. pobieranie wody do picia, hodowla zwierząt), **natomiast relatywnie najczęściej zauważali też wagę niematerialnych korzyści o charakterze regulacyjnych usług ekosystemowych**, takich jak ochrona przed suszą lub powodzią czy też siedlisko owadów zapylających. **Respondenci z gminy Fredropol**, w pewnej korespondencji z wynikami badania jakościowego, **poza**

62 Porównując te wyniki z przebiegiem warsztatów mapowania partycypacyjnego, można stwierdzić, że elementy wszystkich trzech narracji były obecne podczas niemal każdego z pięciu warsztatów jakościowych. Niemniej uczestnicy warsztatów z gminy Bircza w dyskusji posługiwali się głównie elementami narracji pierwszej (np. rola fachowej wiedzy leśników w zarządzaniu zasobami leśnymi, potrzeba rozwoju gospodarczego) oraz elementami utylitaryzmu z narracji drugiej. Lokalni mieszkańcy z gminy Ustrzyki Dolne używali się głównie narracji drugiej, podkreślając prymat potrzeb człowieka nad przyrodą i potrzebę większej kontroli nad nią (np. kontrola populacji drapieżników). Z kolei respondenci z gminy Fredropol zdecydowanie najczęściej posługiwali się narracją trzecią, zwłaszcza jej pierwszym komponentem, czyli obawą o zbyt dużą ingerencję człowieka w przyrodę. W pierwszym badaniu eksperckim (specjaliści do spraw ochrony przyrody) widoczne były przede wszystkim elementy narracji pierwszej (np. dostrzeganie zależności między rozwojem gospodarczym lokalnej społeczności a korzyściami dla człowieka z lasu) oraz narracji trzeciej (przychylność wobec tworzenia nowych form ochrony przyrody). Respondenci z grupy eksperckiej związanej z gospodarką leśną używali narracji pierwszej w pełnym zakresie – widoczne było podkreślanie profesjonalizmu leśników, poczucia odpowiedzialności za wykonaną pracę oraz dostrzeganie zależności między korzyściami związanymi z lasem a rozwojem gospodarczym. Dodatkowo zauważalny był wyraźny sceptycyzm wobec istnienia przyrody w stanie nienaruszonym z narracji drugiej.

typowymi **korzyściami materialnymi** (pobieranie wody do picia, uprawa roślin, pozyskanie drewna na cele opałowe), **stosunkowo najczęściej dostrzegali** pozamaterialne **korzyści o charakterze kulturowym** (np. walory krajobrazowe, wartości duchowe lub religijne).

4. Dość znaczna liczba respondentów (36,8%) zgłosiła bieżące **ograniczenia w możliwości czerpania korzyści z przyrody**. Ograniczenia te dotyczyły w głównej mierze najczęściej wybieranych korzyści, jak pozyskanie drewna na cele opałowe czy pobieranie wody do picia. Charakter ograniczeń w pierwszym przypadku jest najczęściej powiązany z **trudnością w dostępie do drewna** (różnego rodzaju limity, ograniczenia wycinki itp.), a w odniesieniu do pobierania wody, w ogromnej większości, wskazywano **suszę**. Badani byli raczej przekonani o równym dostępie do korzyści wśród mieszkańców gminy, jednakże widoczny był pewien wzrost sceptycyzmu do tego przekonania wraz ze wzrostem (dla nich samych) wagi wyboru. Bardziej sceptyczny stosunek do twierdzenia o równości dostępu dotyczył pozyskania drewna do celów innych niż opałowe, badań naukowych, pobierania wody do celów gospodarczych/przemysłowych czy też pobierania wody do picia. Warto zauważyć, że wynik dotyczący pozyskiwania drewna na cele inne niż opałowe koresponduje ze zgłaszanymi podczas badania jakościowego (Bircza, Ustrzyki Dolne) problemami z dostępnością **drewna dla lokalnych mieszkańców i konkluzjami o eksporcie większości materiału drzewnego poza obszar gminy**. Podobnie korzyści uznane za najważniejsze były też postrzegane jako rzadziej czerpane przez ludzi spoza gminy. W ujęciu szczegółowym dotyczy to na przykład pobierania wody do celów gospodarczych/przemysłowych, uprawy roślin czy pobierania wody do picia.
5. Duża część badanych (66,3%) obawiała się problemów z czerpaniem korzyści z przyrody **w przyszłości**. Obawy te dotyczyły najczęściej wybieranych korzyści: pobierania wody do picia, pozyskania drewna na cele opałowe, uprawy roślin, hodowli zwierząt czy walorów krajobrazowych, przy czym dwie pierwsze korzyści zdecydowanie przodowały w liczbie wskazanych zagrożeń. Wyniki ukazały **dużą skalę obaw respondentów związanych z suszą**, mogącą ograniczyć dostęp do wody pitnej. Z kolei **obawy związane z pozyskaniem drewna były kojarzone najczęściej z powstaniem parku narodowego, ale również, w drugiej kolejności, z nadmierną wycinką**. W odniesieniu do pozostałych korzyści wiodącymi zagrożeniami były m.in. powstanie parku narodowego, nadmierna wycinka, używanie sztucznych środków ochrony roślin (bądź nawozów) czy susza.
6. Rozkład odpowiedzi na **ogólne pytania o parki narodowe** wskazuje, że w badanej grupie ponad 500 respondentów **nie występowała skrajna polaryzacja opinii w tym zakresie**, przy czym – **co ważne** – odnotowano istotne różnice w przypadku wybranych odpowiedzi pomiędzy respondentami z poszczególnych gmin. W pewnym nawiązaniu do wyników badania jakościowego respondenci z gminy Fredropol przejawia-

li stosunkowo bardziej pozytywne nastawienie do parków narodowych niż respondenci z pozostałych dwóch gmin. Należy jednak zauważyć, że jest to wciąż umiarkowanie pozytywny wynik (3,44 w skali 1,00–5,00). Poziom aprobaty dla parków narodowych wśród respondentów miał ujemny związek z wiekiem respondentów, a jeszcze bardziej z liczbą lat zamieszkania na terenie gminy. Do czynników mogących wpływać pozytywnie na nastawienie do parków mogą należeć poziom wykształcenia i wysokość średniego miesięcznego dochodu netto w zł na osobę w gospodarstwie domowym.

7. Nieco ponad 2/3 ze wszystkich badanych respondentów dysponowała jakąkolwiek wiedzą na temat planów powołania Turnickiego Parku Narodowego. W tej grupie badani korzystali najczęściej z 1–3, rzadziej 4 źródeł informacji na ten temat. Źródłem informacji dla korzystających z 1 byli najczęściej sąsiedzi lub znajomi, a wraz ze wzrostem deklarowanej liczby źródeł wyraźnie rosła rola Lasów Państwowych, samorządu, następnie mediów i w mniejszym stopniu rodziny. Widoczna była też rola materiałów reklamowych (banerów) o charakterze anty-parkowym w informowaniu o TuPN. Jednocześnie udział w informowaniu przez organizacje pozarządowe lub instytucje ochrony przyrody pozostawał marginalny. Odpowiedzi na pytania sprawdzające podstawową wiedzę na temat projektu powołania Parku świadczą również, że **ponad połowa z grupy deklarujących znajomość tematu może nie posiadać żadnej wiedzy na temat projektowanego Turnickiego Parku Narodowego**.
8. Zdecydowana większość (72,1%) respondentów deklarujących dysponowanie wiedzą na temat Turnickiego Parku Narodowego nie dostrzegała żadnych potencjalnych korzyści z jego utworzenia, natomiast jeszcze większa (80,9%) dostrzegała możliwe straty z tego tytułu. Część respondentów (18,6%) dostrzegała zarówno korzyści, jak i straty, podczas gdy udział pozostałych opcji w odpowiedziach (pełen optymizm, brak wpływu) był niewielki. **Wśród potencjalnych korzyści z tytułu utworzenia Parku wymieniono głównie związane z rozwojem turystyki i rekreacji**, mające wpływ na rozwój lokalny, a w dalszej mierze różne korzyści środowiskowe lub przyrodnicze albo dotyczące bezpośrednio ochrony przyrody. Suma wskazań konkretnych, postrzeganych przez respondentów strat była znacznie wyższa niż korzyści. **Opisywane straty dotyczyły przede wszystkim problemów z pozyskaniem drewna oraz negatywnego wpływu na lokalny rynek pracy**. W znacznym stopniu respondenci obawiali się także ograniczenia dostępu do lasu i nadmiernego wzrostu (bądź utrzymania) populacji dzikich zwierząt.
9. **Stosunek respondentów do utworzenia Turnickiego Parku Narodowego można określić jako sceptyczny** (poniżej 3,00 w skali 1,00–5,00) we wszystkich trzech badanych gminach, ale ponownie odnotowano tu różnicę pomiędzy gminą Fredropol a gminami Bircza i Ustrzyki Dolne. W pierwszej z nich stosunek do TuPN był statystycznie bardziej pozytywny, co koresponduje z wcześniejszymi wynikami badania jakościowego

i odpowiedziami na pytanie o rolę parków narodowych w badaniu ilościowym. Odpowiedzi na bezpośrednie pytanie o stosunek do TuPN pozostają w podobnym (ujemnym) jak wcześniej związku z wiekiem respondentów i liczbą lat zamieszkania na terenie gminy. Pozytywny wpływ na stosunek do TuPN miała też ponownie wysokość średniego dochodu netto w zł na osobę w gospodarstwie domowym. Nie stwierdzono natomiast potencjalnych związków z liczbą osób w gospodarstwie domowym, płcią respondentów czy aktualną sytuacją zawodową. Charakterystyczne jest natomiast występowanie silnej pozytywnej korelacji pomiędzy stosunkiem do utworzenia Turnickiego Parku Narodowego a (pozytywną) opinią na temat obecnej roli parków narodowych wśród respondentów.

10. Ogólny rozkład głosów w odniesieniu do wszystkich 366 respondentów deklarujących znajomość TuPN wykazał dominację (51,1%) opinii negatywnych na temat utworzenia Parku. Opinie pozytywne zyskały nieco ponad 1/5 głosów (21,1%). **Istnieje zatem dość duża grupa osób niezdecydowanych bądź obojętnych planom utworzenia Parku**. Poza tym relacja głosów negatywnych do pozytywnych była zmienna i pozostawała w związku z powyższym wskaźnikiem syntetycznym – **udział głosów negatywnych był największy w gminie Bircza (56,6%), natomiast głosów pozytywnych – w gminie Fredropol (30,6%)**. Uzasadnienie poszczególnych odpowiedzi na pytanie o TuPN korespondowało w dużej mierze z wcześniejszym pytaniem o korzyści i straty z tytułu utworzenia TuPN. Zgodnie z tym różnice między opiniami pozytywnymi i negatywnymi dotyczyły głównie innego rozłożenia akcentów, np. opinie sprzyjające Parkowi najczęściej argumentowane były chęcią zapewnienia lepszej ochrony przyrody czy też, dokładniej, ochrony drzewostanów. W uzasadnieniach opinii negatywnych dodano uwagę o sektorze leśnym jako najbardziej poszkodowanym przez utworzenie parku narodowego, doprecyzowano również obawy o brak możliwości korzystania z lasów. Opinie neutralne uzasadniano najrzadziej, choć można wśród nich wyróżnić dostrzeganie zarówno zysków, jak i strat (niemożność podjęcia decyzji), brak wiedzy na temat Parku i jego funkcjonowania oraz brak wpływu na życie respondentów.

5. Wnioski końcowe

Przyjęta w powyższych badaniach perspektywa „korzyści z przyrody dla człowieka” (w języku naukowym – usług ekosystemowych) okazała się przydatnym i skutecznym podejściem badawczym. Większość respondentów badania jakościowego nie miała problemów z aktywnym udziałem w dyskusji i opisywaniem swoich doświadczeń i wiedzy w tym zakresie. Doceniano zorganizowanie i przebieg dyskusji oraz fakt wymiany doświadczeń, nawet jeśli czasem można było zarejestrować nieufność respondentów wobec sposobu wykorzystania wyników niniejszego badania (lokalni mieszkańcy gmin Bircza i Ustrzyki Dolne, specjaliści z zakresu gospodarki leśnej). Nieco bardziej kry-

tyczni byli uczestnicy warsztatów eksperckich. Specjaliści z zakresu ochrony przyrody doceniali przebieg spotkania i uważali zastosowane podejście badawcze za interesującą alternatywę dla analizy SWOT, standardowo stosowaną w gminach, lecz wysunęli też szereg uwag metodologicznych i teoretycznych. Specjaliści z zakresu gospodarki leśnej zgłaszali z kolei obiekcje do samej priorytyzacji usług, zastosowanych definicji korzyści i map. Należy jednak podkreślić, że uczestnicy wszystkich pięciu spotkań uważali prowadzenie dialogu i porozumienia z innymi stronami za potrzebne. Badanie ilościowe nie dawało możliwości zebrania opinii o metodzie i podejściu badawczym, jednakże szeroki zbiór zebranych danych dowodzi, że posługiwanie się językiem korzyści z przyrody staje się intuicyjnie zrozumiałe i w perspektywie może być powszechnie stosowane w odniesieniu do szerszego grona respondentów.

Warto zauważyć, że korzyści z przyrody prezentowane w niniejszym opracowaniu ukazują opinie respondentów o roli przyrody dla jakości życia oraz ich sposób postrzegania przyrody. Uzyskane informacje dają podstawy do stwierdzenia, co jest cenne dla respondentów i z jakiego powodu. Wyniki badania wskazują, że decydujące dla jakości życia społeczności lokalnych gmin Bircza, Fredropol i Ustrzyki Dolne są korzyści o charakterze materialnym, ale warto również zwrócić uwagę na korzyści (lub wartości) o charakterze niematerialnym, które są dostrzegane w każdej z gmin, niekoniecznie gdy stanowią źródło zarobku. Ciekawie wypada zestawienie badania jakościowego i ilościowego, które świadczy, że uczestnicy niewielkich warsztatów badawczych mogą czuć się przedstawicielami społeczności lokalnych, a w praktyce eksponować inne, z ich perspektywy ważne dla mieszkańców, akcenty. Nie bez znaczenia jest tutaj również mała liczba uczestników badania jakościowego, która niesie ze sobą trudność w ekstrapolowaniu takich wyników na szerszą populację.

Niemniej badanie kwestionariuszowe w dużej mierze (choć niemożliwej do ujęcia statystycznego) koresponduje z wynikami mapowania partycypacyjnego, szczególnie w aspekcie ogólnego doboru korzyści (materialnych/niematerialnych) oraz w pewnej mierze stosunku respondentów do tworzenia nowych obszarów chronionych. Największym zaskoczeniem badania ilościowego było ukazanie niezmiernie ważnej roli wody pitnej jako postrzeganej korzyści z przyrody. Temat ten został w dużej mierze pominięty w trakcie warsztatów, podczas gdy w reprezentatywnym badaniu ankietowym okazał się kluczowy dla mieszkańców trzech gmin. Znaczenie może mieć tu fakt, że większość⁶³ lokalnej ludności nie korzysta z sieci wodociągowej, ale jest zdana na przydomowe ujęcia i studnie. Dostępność dobrej jakości wody pitnej jest, poza drewnem opałowym, podstawową potrzebą i zmartwieniem dla właścicieli gospodarstw domowych. W obydwu przypadkach widoczne są duże obawy o dostarczanie tych dwóch korzyści w przyszłości. Głównymi powodami są tutaj zmia-

ny klimatu i plany powołania parku narodowego na obszarze badania. Są to zatem najważniejsze **tematy do bardziej aktywnego uwzględnienia w przyszłości przez decydentów lokalnych** bądź działaczy społecznych podejmujących nowe inicjatywy lokalne.

Głównym tematem wszystkich dyskusji warsztatowych i wyników ankiety jest bez wątpienia las. Odgrywa on centralną rolę w dostarczaniu większości omawianych w badaniu korzyści, w sposób pośredni lub bezpośredni. Las bywa też przy tym źródłem zagrożeń, których podłożem jest konflikt człowiek–przyroda, głównie w odniesieniu do dzikich zwierząt. Gospodarka leśna jest przy tym postrzegana różnie w poszczególnych grupach respondentów, a w związku z tym – zmienne jest postrzeganie roli przedsiębiorstwa Lasy Państwowe i zaufanie do leśników u badanych. Pomimo, że wyniki badania mogą sugerować, iż leśnicy cieszą się sporym zaufaniem społecznym, w każdej z gmin dostrzegane są pewne niekorzystne procesy i zmiany zachodzące w lasach. Powszechna jest opinia, że korzyści płynące z gospodarki leśnej (zwłaszcza drewno) są czerpane przez odbiorców spoza gminy i występuje na tym tle pewien dysonans dotyczący oczekiwań mieszkańców, a rzeczywistość ich dostępnością (np. drewno opałowe). Zaniechanie lub ograniczenie gospodarki leśnej najczęściej nie jest pozytywnie postrzegane, ponieważ większość respondentów obydwu badań zdaje się nie widzieć realnej alternatywy dla rozwoju lokalnego. Nawet relatywnie bardziej przychylni parkom narodowym respondenci z gminy Fredropol możliwości szerszego rozwoju na polu turystyki dostrzegają dopiero w przyszłości, z udziałem młodego pokolenia. Należy przy tym podkreślić, że również respondenci zajmujący się ochroną przyrody dostrzegają potrzebę zaopatrzenia mieszkańców w drewno i uważają ją za konieczną do zrealizowania. Komentarze o turystyce, nawet jeśli pozytywnie postrzeganej przez różnych uczestników badania, są często opatrzone zastrzeżeniem, że nie powinna to być turystyka masowa, gdyż mogło by to spowodować zatracenie niepowtarzalnego charakteru badanego obszaru. Może to być pewną wskazówką do planowania działań rozwojowych na przyszłość, w której jednym z postrzeganych kierunków jest np. zrównoważona (ekologiczna) hodowla zwierząt i przywrócenie tzw. wypasu kulturowego.

Instytucja parku narodowego nie cieszy się dobrą opinią u wielu z badanych respondentów, zarówno w badaniu jakościowym jak i ilościowym. Uczestnicy warsztatów nie raz podkreślali wyłączenie ich przez parki z procesów decyzyjnych oraz poczucie braku wsparcia w codziennych działaniach. Obszar badania jest często uważany za peryferyjny i niezadbany przez decydentów, nawet lokalnych. Dlatego też ewentualna dyskusja na temat utworzenia parku narodowego powinna włączać mieszkańców i umożliwiać im wpływ na podejmowane decyzje. Respondenci z grupy ekspertów-leśników zauważają, że komunikacja z szeroko rozumianymi przyrodnikami nie jest konstruktywna. Mała efektywność komunikacji ze strony środowisk związanych z ochroną przyrody jest widoczna w wynikach badania kwestionariuszowego – mieszkańcy z rzadka czerpią od nich informacje na temat projektowanego Turnickiego Parku Narodowego, czego skutkiem jest niski poziom wiedzy o tym projekcie. Dla kontrastu znacznie

63 US Rzeszów 2019a, b, c. Ponadto, w całej części wiejskiej gminy Ustrzyki Dolne z systemu sieci wodociągowej w 2014 r. korzystało 4205 osób (na 8267 mieszkańców) (GUS 2020b). W części gminy, która weszła w obszar badania terenowego, do głównej magistrali wodociągowej nie są przyłączone żadne miejscowości, istnieją tylko lokalne sieci wodociągowe, np. w Grąziejowej – BARR 2015.

częstszym źródłem informacji o planach utworzenia parku są osoby mające niepełną bądź niezgodną ze stanem faktycznym wiedzę na ten temat. Samo poparcie dla parków narodowych wydaje się w pewnym stopniu zależne od czynników społeczno-gospodarczych jak wiek (ujemnie), wykształcenie czy dochód respondentów (dodatnio), jednakże zdecydowanie bardziej znaczącym (i negatywnym) czynnikiem poparcia jawią się obawy o utracone korzyści z tytułu utworzenia parku narodowego, które, jak pokazują wyniki, są szeroko rozpowszechnione w lokalnych społecznościach. Przypomina to w dużym stopniu sytuację podczas wprowadzania sieci Natura 2000 w Polsce⁶⁴. Inną kwestią jest również bardzo wyraźne niedoinformowanie mieszkańców na temat założeń projektu TuPN, które odbija się dodatkowo w sporej liczbie głosów neutralnych wobec parku. Jednocześnie, zdaniem respondentów związanych z ochroną przyrody, obecne formy ochrony przyrody nie chronią przed zagrożeniami walorów estetycznych i krajobrazowych czy możliwości korzyści z turystyki, dlatego właśnie utworzenie parku narodowego mogłoby zabezpieczyć je na trwałe dla lokalnych mieszkańców i przyjezdnych. Odmiennego zdania są respondenci związani z gospodarką leśną, którzy postrzegają utworzenie parku narodowego jako zagrożenie *status quo* – aktualnej wartości przyrodniczej tego terenu oraz innych korzyści, które aktualnie są czerpane z przyrody przez społeczność lokalną. Podobnie jak wcześniej, koresponduje to z toczącą się od dawna dyskusją na temat poszerzenia Białowieskiego Parku Narodowego, która nadaje ton ogólnej debacie o parkach narodowych w Polsce⁶⁵.

Zgodnie z wynikami badań ankietowych, najniższy poziom poparcia wobec utworzenia TuPN, ale i instytucji parków narodowych w ogóle odnotowano w gminie Bircza, co może wiązać się z obecnością siedziby Nadleśnictwa Bircza, aktywnie sprzeciwiającego się tym planom⁶⁶ i pozostającego ważnym aktorem w lokalnej społeczności⁶⁷. Koresponduje to w pełni z wcześniej uzyskanymi wynikami warsztatów mapowania partycypacyjnego w tej gminie. Podobnie niski poziom poparcia wśród respondentów z gminy Ustrzyki Dolne nawiązuje do przebiegu badania jakościowego, podczas których uczestnicy warsztatu podkreślali związki z gospodarką leśną oraz wyrażali niechęć do obecnych działań z zakresu ochrony przyrody (np. ochrona gatunkowa wilka, zbyt duże powierzchnie rezerwatów itp.). Z kolei w gminie Fredropol w strukturze lokalnego zatrudnienia wysoki udział mają podmioty gospodarcze o charakterze innym niż rolniczo-leśny (235 na 259 podmiotów w 2019 r.⁶⁸), a sama gmina ma charakter przestrzennie bardziej zróżnicowany niż pozostałe analizowane gminy, m.in. niższą lesistość⁶⁹ i większe różnice w ukształtowaniu terenu. Istnieje tam również ważny ośrodek sakralny, który jest czynnikiem napędzającym sezonowy ruch turystyczny. Takie uwarunkowania mogą wpływać na względnie większe poparcie dla instytucji parków narodo-

wych, jak i samego TuPN. Od tego stwierdzenia daleka jednak droga do konstatacji, że mieszkańcy tej gminy są w pełni gotowi na utworzenie parku narodowego.

Jak sugeruje zestawienie badania jakościowego i ilościowego, wypowiedanie opinii na szerszym forum, wiąże się z możliwością powielania i uwypuklenia istniejących w dyskursie publicznym (medialnym) narracji, które nie muszą być odzwierciedlane w takim samym stopniu w badaniu ilościowym, teoretycznie bardziej reprezentatywnym dla głosu lokalnej opinii publicznej. Przykładem jest poruszana na niektórych warsztatach skala realnego zapotrzebowania na drewno opałowe oraz uzależnienia lokalnego rynku pracy od gospodarki leśnej, która była szczególnie podkreślana podczas warsztatów ze społecznością lokalną z gmin Bircza i Ustrzyki Dolne oraz warsztatu z udziałem specjalistów z zakresu gospodarki leśnej. Zgodnie z wynikami ankiety pozyskiwanie drewna na cele opałowe i inne niż opałowe przynosi zyski finansowe części respondentów (łącznie 23 na 149 wskazań zysków finansowych w 3 gminach), jednak wyraźnie mniejszej grupie niż dwie pierwsze (hodowla i uprawa łącznie 80 na 149 wskazań zysków finansowych w 3 gminach). Stoi to w pewnej sprzeczności z przebiegiem dyskusji z lokalnymi mieszkańcami w gminach Bircza i Ustrzyki Dolne, eksponującymi mocno pozyskanie drewna. Może to jednak potwierdzać zjawisko eksportowania korzyści z pozyskania drewna (również pracy) poza obszar gminy i tłumaczyć pewne niezadowolenie z tym związane. Dodatkowo, korzyść z pozyskania drewna może odnosić się do zaspokojenia podstawowego poczucia bezpieczeństwa i nie wiązać się z zyskami finansowymi. W przeciwieństwie do głosów wyrażanych przez uczestników warsztatów w gminach Bircza i Ustrzyki Dolne uczestnicy warsztatów z gminy Fredropol wyeksponowali mocno wątki związane z niematerialnymi korzyściami z przyrody oraz turystyką, co może być związane z doborem uczestników, z których część czerpie regularne zyski finansowe z tego typu działalności i nie jest bezpośrednio związana z gospodarką leśną. Nie można przy tym mówić wprost o mniejszej (statystycznej) reprezentatywności badanej grupy z Fredropola, gdyż badania jakościowe nie roszczą sobie prawa do generalizowania wyników na ogólną populację. Należy poprzestać na stwierdzeniu, że respondenci z Fredropola prezentowali odmienny profil działalności zawodowej, stąd wśród opinii mogło brakować głosów odmiennych. Wyniki badania ankietowego świadczą jednak, że wyodrębnienie gminy Fredropol z badanej trójki gmin nie jest do końca przypadkowe i również w szerszym ujęciu jej mieszkańcy sprawiają wrażenie zorientowanych na nieco inne aspekty korzyści z przyrody. Powodem tej sytuacji może być między innymi nieco bardziej rolniczy (w stosunku do gmin Bircza i Ustrzyki Dolne) charakter gminy, położenie bliżej miasta Przemyśl, silne oddziaływanie symboliczne sanktuarium w Kalwarii Pałacowskiej, wyjątkowe w skali ponadregionalnej walory krajobrazowe lub też relatywnie duża liczba turystów odwiedzających obszar gminy, w szczególności Kalwarię Pałacowską (por. rozdział V).

Zarówno w części jakościowej jak i ilościowej, w wynikach badań zauważalny jest rozdźwięk pomiędzy, z jednej strony, deklarowanym przychylnym nastawieniem respon-

64 Grodzińska-Jurczak i Cent 2011; Pietrzyk-Kaszyńska i in. 2012.

65 Niedziałkowski 2016.

66 Bugira 2016; Stachiewicz 2018.

67 Gmina Bircza 2017.

68 GUS 2020c.

69 Czeakański 2008.

dentów do idei ochrony przyrody, a z drugiej – ich koncentracją na instrumentalnych wartościach środowiska przyrodniczego i niechęcią względem projektu utworzenia Turnickiego Parku Narodowego. Zaobserwowane zjawisko jest typowe dla studiów z tego zakresu i zostało opisane przez K. Królikowską (2007) w monografii będącej wynikiem ogólnopolskich badań nad konfliktami społecznymi wokół rodzimych parków narodowych. Autorka interpretuje to zjawisko w powiązaniu z koncepcją dylematów społecznych⁷⁰. Dylematy te stanowią wyraz wewnętrznych konfliktów poszczególnych stron sporu, których członkowie jednocześnie dążą do maksymalizacji zysku jednostkowego i postulują chęć realizacji celu zbiorowego⁷¹, jakim w tym przypadku jest ochrona przyrody. Zakłada się, że dylematy społeczne stanowią istotną składową konfliktów pomiędzy poszczególnymi stronami sporu, gdyż z jednej strony powodują mniejszą sprawność działań tych interesariuszy⁷², a z drugiej – powodują wzrost znaczenia psychologicznego czynnika sporów⁷³. Czynniki te z reguły zaburzają proporcje pomiędzy subiektywnymi a obiektywnymi aspektami konfliktów, co z kolei utrudnia proces zarządzania nimi.

Wyniki niniejszego badania pokazują, że dalsza dyskusja na temat utworzenia Turnickiego Parku Narodowego oraz szeroko rozumianej ochrony przyrody powinna mieć charakter inkluzywny i włączać w dialog możliwie szerokie grono odbiorców. Ważną przesłanką ku temu jest, odnotowana w trakcie badań, deklarowana przez uczestników warsztatów jakościowych chęć rozmowy i wymiany poglądów, a także potrzeba większej sprawczości w działaniu. Niezmiernie ważne jest unikanie sytuacji, w której potencjalni odbiorcy przekazów związanych z nowymi inicjatywami w ochronie przyrody mogliby czuć się pominięci i wykluczeni. Jak zauważają respondenci z gminy Bircza oraz grupy eksperckiej związanej z leśnictwem, problemem jest brak bądź mało konstruktywna komunikacja ze strony środowisk zajmujących się ochroną przyrody, które zmierzają do powołania nowych form ochrony przyrody, w tym parku narodowego. Brak efektywności w komunikacji jest widoczny we wskazanych źródłach informowania na temat projektu powołania TuPN. Ponadto duża część respondentów badania ilościowego nie była w stanie określić swojego stanowiska względem planów utworzenia Parku ze względu na niepełną informację w tym zakresie. Przebieg badania jakościowego (warsztatów mapowania partycypacyjnego) pokazuje również, jak ważna jest wspólna dyskusja nad przyjętymi definicjami przed rozpoczęciem prawdziwej debaty. Dotyczy to także pozornie prostych pojęć (np. korzyść, jakość życia), które mogą być zupełnie odmiennie rozumiane przez różnych członków lokalnej wspólnoty bądź ekspertów z zewnątrz.

W jakichkolwiek działaniach zmierzających do powoływania nowych form ochrony przyrody powinno się uwzględniać występujące postawy i oczekiwania lokalnych społeczności. Obawy związane z możliwością utraty korzyści z przyrody powinny być umiejętnie brane pod uwagę z dbałością o zapewnienie jak najbardziej równomiernego

i stabilnego (bezpiecznego) dostępu dla tych korzyści przez możliwie szerokie grono lokalnych odbiorców. Może to pomóc zniwelować zjawisko (środowiskowej) niesprawiedliwości społecznej (ang. *environmental injustice*) związanej z nierówną dystrybucją korzyści i obciążeń⁷⁴. Jest to szczególnie istotne w przypadku korzyści uważanych za priorytetowe, takich jak dostęp do wody pitnej i drewna opałowego. Istotne wydaje się również aktywne wspieranie działalności związanej z uprawą roślin oraz hodowlą zwierząt, które przynoszą zyski lokalnej społeczności. Mogłoby to przybierać postać przywracania ich bądź uruchamiania w nowej, przyjaznej środowisku oraz atrakcyjnej dla lokalnych przedsiębiorców, formie. Ciekawym pomysłem jest przywołany przez ekspertów z grupy ekspertów-przyrodników pomysł prowadzenia wypasu kulturowego zintegrowanego z innymi formami aktywnego wypoczynku, który sprawdza się w innych krajach jako motyw przewodni lokalnej turystyki i sposób ochrony tzw. krajobrazu kulturowego⁷⁵. W trakcie podejmowania inicjatyw zmierzających do dialogu z lokalnymi interesariuszami podmioty proponujące znaczące zmiany w sposobie zagospodarowania lokalnego środowiska przyrodniczego powinny koniecznie przedstawić długoterminowy plan alternatywnych dochodów gminy i miejsc pracy, szczególnie jeżeli gospodarka leśna oraz inne dotychczas ważne aktywności dla mieszkańców byłyby ograniczone. Niezbędnym elementem takiego planu powinna być jasna informacja na temat skali zmian dla mieszkańców oraz kalkulacja kosztów i strat wraz z działaniami kompensacyjnymi.

Na koniec warto konfrontować wyniki zebrane w tym badaniu z tzw. danymi zastanymi z ogólnodostępnych baz danych (np. GUS), innymi danymi publicznymi oraz pozostałą częścią wyników badań zebranych przez innych badaczy w ramach wspólnej inicjatywy badawczej – są one opisane w innych rozdziałach niniejszego opracowania. Wspólna analiza tych rozdziałów (dokonana w Podsumowaniu niniejszego opracowania) może rzucić szersze światło na dotychczasową dyskusję nad utworzeniem Turnickiego Parku Narodowego w obrębie części Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych.

■ Piśmiennictwo

Anderson M. 2012. New Ecological Paradigm (NEP) Scale. W: The Berkshire Encyclopedia of Sustainability, Vol. 6: Measurements, Indicators, and Research Methods for Sustainability; Spellberger, I., Fogel, D.S., Fredericks, S.E., Harrington, L.M.B. (red.); Berkshire Publishing Group: Great Barrington, MA, USA: 260–262.

Atlas roślin [brak daty]. [https://atlas-roslin.pl/gatunki/Cirsium_decussatum.htm] [dostęp: 10.08.2020].

Babbie E. 2004. Badania społeczne w praktyce. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Boćkowski M. D. (red.) 2018. Projektowany Turnicki Park Narodowy. Stan walorów przyrodniczych – 35 lat od pierwszego projektu parku narodowego na Pogórzu Karpackim. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Nowosiółki Dydyńskie.

74 Strzelecka i in. 2010.

75 Bobiec i in. 2019.

70 M. in. Matczak 2000.

71 Milicki 1992.

72 Królikowska 2007.

73 Np. Rechciński i in. 2019.

- BARR 2015. Strategia rozwoju gminy Ustrzyki Dolne 2015–2025. Bieszczadzka Agencja Rozwoju Regionalnego, Ustrzyki Dolne.
- Blicharska M., Van Herzele A. 2015. What a forest? Whose forest? Struggles over concepts and meanings in the debate about the conservation of the Białowieża Forest in Poland. *Forest Policy and Economics* 57: 22–30.
- Bobiec A., Podlaski R., Ortyla B., Korolc M., Havryliuk S., Öllerer K., Ziobro J. M., Pilch K., Dychkevych V., Dudeka T., Mázsae K., Vargae A., Angelstam P. 2019. Top-down segregated policies undermine the maintenance of traditional wooded landscapes: Evidence from oaks at the European Union's eastern border. *Landscape and Urban Planning* 189: 247–259.
- Boćkowski M. D. 2018. Historia starań o utworzenie Turnickiego Parku Narodowego. W: Boćkowski M. D. (red.) *Projektowany Turnicki Park Narodowy. Stan walorów przyrodniczych – 35 lat od pierwszego projektu parku narodowego na Pogórzu Karpackim*. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Nowosiółki Dydyńskie: 51–63.
- Boerema A., Rebelo A.J., Bodi M.B., Esler K.J., Meire P. 2017. Are ecosystem services adequately quantified? *J. Appl. Ecol.* 54(2): 358–370.
- Bryda G. 2014. „CAQDAS a badania jakościowe w praktyce”. *Przegląd Socjologii Jakościowej* 10(2):12–38.
- Bugira P. 2016. „To nie są ekolodzy, to ekoterrorysty”. *Życie Podkarpackie*. Wydanie internetowe. [https://www.zycie.pl/informacje/artykul/6984,to-nie-sa-ekolodzy-to-ekoterrorysty] [dostęp: 05.09.2020].
- Burski J., Brzeziński K. 2014. Próba wykorzystania programu komputerowego QDA Miner do realizacji projektu badawczego „Cztery dyskursy o nowoczesności – modernizm peryferii na przykładzie Łodzi (XIX–XX wiek)”. *Przegląd Socjologii Jakościowej* (10)2: 82–99.
- CICES 2021. CICES. Towards a common classification of ecosystem services. CICES Version 5.1 now available. [www.cices.eu] [dostęp: 14.02.2021].
- Creswell J.W. 2018. *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches (IV edition)*. SAGE Publications, Thousand Oaks.
- Czekański A. 2008. *Program Ochrony Środowiska na lata 2008–2019*. Gmina Fredropol, Fredropol.
- Daily G.C., Söderqvist T., Aniyar S., Arrow K., Dasgupta P., Ehrlich P.R., Folke C., Jansson A., Jansson B., Kautsky N., Levin S., Lubchenco J., Mäler K. G., Simpson D., Starrett D., Tilman D., Walker B. 2000. Ecology. The value of nature and the nature of value. *Science* 289(5478): 395–396.
- Díaz S., Pascual U., Stenseke M., Martín-López B., Watson R. T., Molnár Z., Hill R., Chan K. M. A., Baste I. A., Brauman K.A., Polasky S., Church A., Lonsdale M., Larigauderie A., Leadley P.W., van Oudenhoven A.P.E., van der Plaats F., Schröter M., Lavorel S., Aumeeruddy-Thomas Y., Bukvareva E., Davies K., Demissew S., Erpul G., Failler P., Guerra C.A., Hewitt C.L., Keune H., Lindley S., Shirayama Y. 2018. Assessing nature's contributions to people. *Science* 359(6373): 270–272.
- Fabrigar L. R., Wegener D. T. 2012. *Exploratory factor analysis*. Oxford University Press, Oxford.
- GIOŚ 2020. Monitoring gatunków i siedlisk przyrodniczych. Pojedyncze metodyki dla siedlisk przyrodniczych. [http://siedliska.gios.gov.pl/pl/publikacje/przewodniki-metodyczne/pojedyncze-metodyki/dla-siedlisk-przyrodniczych] [dostęp: 25.09.2020].
- Gmina Bircza 2017. Samorządowy portal internetowy. „Zasłużony dla gminy bircza”. [http://www.bircza.pl/asp/-zasluzony-dla-gminy-bircza,-89,artykul,1,2138] [dostęp: 05.09.2020].
- Grodzińska-Jurczak M., Cent J. 2011. Expansion of nature conservation areas – problems with Natura 2000 implementation in Poland. *Environmental Management* 47: 11–27.
- GUGiK 2020. Główny Urząd Geodezji i Kartografii. Zintegrowane kopie baz danych obiektów topograficznych BDOT10k. [http://www.gugik.gov.pl/pzgik/zamow-dane/baza-danych-objektow-topograficznych-bdot-10k] [dostęp: 18.09.2020].
- GUS 2020a. Biuletyn statystyczny. Rocznik LXIV. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- GUS 2020b. Bank Danych lokalnych. Dane dla jednostki terytorialnej. Ustrzyki Dolne – obszar wiejski. [https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/teryt/tablica] [dostęp: 05.09.2020].
- GUS 2020c. Bank Danych lokalnych. Dane dla jednostki terytorialnej. Fredropol. [https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/teryt/tablica#] [dostęp: 05.09.2020].
- Haines-Young R., Potschin M. B. 2018. *Common International Classification of Ecosystem Services (CICES) V5.1. Guidance on the Application of the Revised Structure*. Fabis Consulting Ltd., Nottingham.
- Hibszner A. 2013. *Parki narodowe w świadomości i działaniach społeczności lokalnych*. Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Holmes G., Sandbrook S., Fisher J. A. 2017. Understanding conservationists' perspectives on the new-conservation debate. *Conservation Biology* 31(2): 353–363.
- IPBES 2019. Summary for policymakers of the global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. IPBES secretariat, Bonn, Germany.
- IPBES 2020. Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. Conceptual Framework. Rationale for a conceptual framework for the Platform. [https://ipbes.net/conceptual-framework] [dostęp: 05.09.2020].
- Kadykalo A.N., López-Rodríguez M.D., Ainscough J., Droste N., Ryu H., Ávila-Flores G., Le Clec'h S., Muñoz M.C., Nilsson L., Rana S., Sarkar P., Sevecke K.J., Harmáčková Z.V. 2019. Disentangling 'ecosystem services' and 'nature's contributions to people'. *Ecosystems and People* 15(1): 269–287.
- Kondracki J. 2009. *Geografia regionalna Polski*. Wydanie III. PWN, Warszawa.
- Królikowska K., 2007. *Konflikty społeczne w polskich parkach krajobrazowych*. Oficyna Wyd. Impuls, Kraków.
- Maciantowicz M. 2020. *Ostoje ksylobiontów*. Encyklopedia Leśna. [https://www.encyklopedialesna.pl/haslo/ostoje-ksylobiontow/] [dostęp: 18.09.2020].
- Matczak P., 2000. *Problemy ekologiczne jako problemy społeczne*. Wyd. Nauk. UAM, Poznań.
- Mika M., Pawlusiński R., Zawilińska B. 2015. *Park narodowy a gospodarka lokalna. Model relacji ekonomicznych na przykładzie Babiogórskiego Parku Narodowego*. IGiGP UJ, Kraków.
- Milicki, M. K. (1992). *Konflikty społeczne: pułapki i dylematy działań zbiorowych*. Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Millennium Ecosystem Assessment. 2005 *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*. J. Sarukhán J., Whyte A. (red.). Island Press, Washington, DC.
- Niedziałkowski K. 2016. Dlaczego leśnicy nie chcą rozszerzenia Białowieżskiego Parku Narodowego? Motywacja pracowników Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe w perspektywie aktorów społecznych zaangażowanych w dyskusję wokół Puszczy Białowieżskiej. *Leśne Prace Badawcze* 77(4): 358–370.
- Pawlaczyk P. 2014. *Prośrodowiskowe elementy gospodarki leśnej w warunkach karpackich nadleśnictw – gdzie szukać dobrych rozwiązań*. W: Wilk T., Pawlaczyk P., Bobrek R., Pępkowska-Król A. (red.). *Przyrodnicze podstawy gospodarki leśnej w Karpatach*. Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków, Marki: 16–36.

- Pietrzyk-Kaszyńska A., Cent J., Grodzińska-Jurczak M., Szymańska M. 2012. Factors influencing perception of protected areas – the case of Natura 2000 in Polish Carpathian communities. *Journal for Nature Conservation* 20: 284–292.
- Pietrzyk-Kaszyńska A., Rechciński M., Olszańska A., Mączka K., Matczak P., Niedziałkowski K., Cent J., Peek B., Grodzińska-Jurczak M. 2016. Usługi ekosystemów na obszarach cennych przyrodniczo z perspektywy różnych grup interesariuszy. Instytut Ochrony Przyrody PAN, Kraków.
- Rechciński, M., Tusznio, J., & Grodzińska-Jurczak, M. 2019. Protected area conflicts: a state-of-the-art review and a proposed integrated conceptual framework for reclaiming the role of geography. *Biodiversity and Conservation* 28(10): 2463–2498.
- Sandbrook, C., Fisher, J.A., Holmes, G. Rogelio Luque-Lora, Aidan Keane 2019. The global conservation movement is diverse but not divided. *Nature Sustainability* 2: 316–323.
- Solon J., 2008, Koncepcja „Ecosystem Services” i jej zastosowania w badaniach ekologiczno-krajobrazowych. W: Chmielewski J. T. (red.) *Struktura i funkcjonowanie systemów krajobrazowych: Meta-analizy, modele, teorie i ich zastosowania. Problemy Ekologii Krajobrazu* 21: 25–44.
- Solon J., Roo-Zielińska E., Affek A., Kowalska A., Kruczkowska B., Wolski J., Degórski M., Grabińska B., Kołaczowska E., Regulska E., Zawiska I. 2017. Świadczenia ekosystemowe w krajobrazie młodogłacjalnym. Ocena potencjału i wykorzystania. Wydawnictwo Akademickie „Sedno”, Warszawa.
- Solon J., Borzyszkowski J., Bidłasik M., Richling A., Badora K., Balon J., Brzezińska-Wójcik T., Chabudziński Ł., Dobrowolski R., Grzegorzczak I., Jodłowski M., Kistowski M., Kot R., Krąż P., Lechnio J., Macias A., Majchrowska A., Malinowska E., Migoń P., Myga-Piątek U., Nita J., Papińska E., Rodzik J., Strzyż M., Terpiłowski S., Ziaja W. 2018. Physico-geographical mesoregions of Poland: Verification and adjustment of boundaries on the basis of contemporary spatial data. *Geographia Polonica* 91(2): 143–170.
- Stachiewicz J., 2018. Puszczy tu nie ma, natomiast las wtórny jest, i owszem. Rozmowa ze Zbigniewem Kopczakiem – Nadleśniczym Nadleśnictwa Bircza. *Biznes i Etos* 1: 16–19.
- Strzelecka M., Tusznio J., Rechciński M., Boćkowski M. D., Grodzińska-Jurczak M. 2020. Resident Perceptions of Distribution, Recognition and Representation Justice Domains of Environmental Policy-Making: The Case of European Ecological Network Natura 2000 in Poland. *Society and Natural Resources*: DOI: 10.1080/08941920.2020.1809757.
- Turnicki.pn.pl 2017. Mapa Społecznie Projektowanego Turnickiego Parku Narodowego. [<http://turnickipn.pl/wp-content/uploads/2017/12/turnicki-park-narodowy-mapa.jpg>] [dostęp: 05.09.2020].
- Tusznio J., Pietrzyk-Kaszyńska A., Rechciński M., Grodzińska-Jurczak M. 2020. Application of the ecosystem services concept at the local level – Challenges, opportunities, and limitations. *Ecosystem Services* 42:101077.
- UNEP/GRID-Warszawa, 2015. *Mapowanie i ocena ekosystemów i ich usług w Polsce (prezentacja)*. Praca wykonana w ramach Umowy DLP/43/2014 na zamówienie Ministerstwa Środowiska, Centrum Informacji o Środowisku UNEP/GRID-Warszawa, Zakład Narodowej Fundacji Ochrony Środowiska, Warszawa. [<https://docplayer.pl/16063482-Mapowanie-i-ocena-ekosystemow-i-ich-uslug-w-polsce.html>] [dostęp: 06.09.2020].
- US Rzeszów 2019a. Urząd Statystyczny w Rzeszowie. Statystyczne Vademecum Samorządowca. Gmina wiejska Bircza. Wybrane dane statystyczne za rok 2018. [https://rzeszow.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_podkarpackie/portrety_gmin/przemyski/bircza.pdf] [dostęp: 05.09.2020].
- US Rzeszów 2019b. Urząd Statystyczny w Rzeszowie. Statystyczne Vademecum Samorządowca. Gmina wiejska Fredropol. Wybrane dane statystyczne za rok 2018. [https://rzeszow.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_podkarpackie/portrety_gmin/przemyski/fredropol.pdf] [dostęp: 05.09.2020].
- US Rzeszów 2019c. Urząd Statystyczny w Rzeszowie. Statystyczne Vademecum Samorządowca. Gmina miejsko-wiejska Fredropol. Wybrane dane statystyczne za rok 2018. [https://rzeszow.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_podkarpackie/portrety_gmin/bieszczadzki/ustrzyki.pdf] [dostęp: 05.09.2020].
- Walendziak J. Boćkowski M. D. 2018. Ogólna charakterystyka projektowanego Turnickiego Parku Narodowego. W: Boćkowski M.D. (red.) *Projektowany Turnicki Park Narodowy. Stan walorów przyrodniczych – 35 lat od pierwszego projektu parku narodowego na Pogórzu Karpackim*. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Nowosiółki Dydyńskie: 23–29.
- Weiner J., 2016. Po co nam puszcze? *Tygodnik Powszechny* 27: 50–52.
- Wesołowski T. Kujawa A., Bobiec A., Bohdan A., Buchholz L., Chylarecki P., Engel J., Falkowski M., Gutowski J.M., Jaroszewicz B., Nowak S., Orczewska A., Mysłajek R.W., Walankiewicz W. 2016. Spór o przyszłość Puszczy Białowieskiej: mity i fakty. *Głos w dyskusji*. *www.forestbiology.org* 1: 1–12.
- Wesołowski T., Gutowski J. M., Jaroszewicz B., Kowalczyk R., Niedziałkowski K., Rok J., Wójcik J.M. 2018. *Park Narodowy Puszczy Białowieskiej – ochrona przyrody i rozwój lokalnych społeczności*. *www.forestbiology.org* 2: 1–28.

Aneks nr 1

SCENARIUSZ WYWIADU GRUPOWEGO

Spisane teksty są punktem wyjścia zarówno dla fokusów eksperckich, jak i lokalnych – zadaniem moderatora będzie dostosowanie słownictwa i sposobu rozmowy do grupy. Sugerowanie jest stosowanie raczej terminu „korzyści z przyrody” niż „usługi ekosystemowe” na wszystkich fokusach.

1. INFORMACJE WPROWADZAJĄCE [20-30 MINUT]

Moderator [M] przedstawia ogólny cel badań i spotkania, plan spotkania (czas, przerwy itp.), przedstawienie się uczestników, uzgodnienie zasad na fokusie itp.

SLAJD NR 2 (tytułowy)

Dzisiejsze spotkanie jest jednym z etapów badań naukowych prowadzonych przez pracowników Instytutu Nauk o Środowisku Uniwersytetu Jagiellońskiego, we współpracy z Fundacją Dziedzictwo Przyrodnicze i WWF Polska.

Badania dotyczą obszarów Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych, znajdujące się na terenie gmin: Bircza, Fredropol i Usztrzyki Górne. Prowadzimy razem pięć spotkań takich jak to dzisiejsze, z: przedstawicielami PGL Lasów Państwowych i myśliwymi, z przyrodnikami oraz po jednym spotkaniu z lokalnymi działaczami i liderami tych trzech gmin.

SLAJD NR 2

[przedstawienie zespołu obecnego na spotkaniu]

SLAJD NR 3

Generalnym CELEM NASZEGO SPOTKANIA JEST OKREŚLENIE JAK POSTRZEGACIE PAŃSTWO KORZYŚCI PŁYNĄCE Z PRZYRODY NA OBSZARZACH POGÓRZA PRZEMYSKIEGO I GÓR SŁONNYCH / na terenie Państwa gminy (dla lokalnych)

Najpierw będziemy rozmawiać o dostrzeganych przez Państwa korzyściach, a zasadniczym etapem spotkania będzie ich wspólne oznaczanie na mapie.

*Spotkanie potrwa około **5 godzin**, planujemy dwie **przerwy** kawowe, jeśli jednak będzie potrzeba zrobienia dodatkowej przerwy, proszę to zasygnalizować. Raczej unikajmy wstawiania po kawę i przekąski w trakcie dyskusji, w szczególności kiedy będziemy oznaczać na mapie, ponieważ może nam to utrudnić zapis wyników Państwa pracy.*

*Spotkanie będzie **nagrywane**. Nagranie posłuży nam jako materiał badawczy, ale jego prezentacja po analizie **będzie zapewniała anonimowość każdego z uczestników**.*

Ze względu na nagrywanie spotkania i jakość nagrania, bardzo prosimy o nierozmawianie w podgrupach, wyciszenie telefonów komórkowych i przyjęcie zasady, że w danym momencie mówi jedna osoba. Jeżeli ktoś z Państwa będzie odczuwał trudność w przebicciu się do rozmowy ze swoim zdaniem, proszę zasygnalizować to moderatorowi.

(kontrakt), akceptacja zasad

Nie mówimy tego respondentom, ALE na życzenie / w sytuacji obaw / możemy zaproponować możliwość autoryzacji własnych wypowiedzi w transkrypcji fokusa (z terminem 2 tygodnie od daty przesłania mailem).

*Ze względu na metodę (wywiad grupowy) ważne Państwa aktywne uczestnictwo. W zagadnieniach, które będziemy poruszać, **NIE MA DOBRYCH I ZŁYCH ROZWIĄZAŃ, KAŻDY MOŻE MIEĆ SWOJE ZDANIE** i m.in. te **RÓŻNICE BARDZO NAS INTERESUJĄ**. Prosimy zatem o wypowiedzianie się, wyrażanie wątpliwości, komentowanie i żywą dyskusję (zachowując zasady, o których powiedzieliśmy).*

[przedstawienie się uczestników]

[M] wprowadza kontekst usług ekosystemów [+ wyświetla 2-3 slajdy z najważniejszymi informacjami]

*Aby lepiej wyjaśnić cel naszych badań i zarysować Państwu ich kontekst chcemy przedstawić krótką, podstawową informację o koncepcji **usług ekosystemów, która była punktem wyjścia do naszych badań i z której wynikać będą wszystkie tematy, o których będziemy dziś rozmawiać**.*

SLAJD NR 4

Usługi ekosystemów to korzyści, jakie pojedyncze osoby, gospodarstwa domowe, społeczności, gospodarki krajów uzyskują dzięki środowisku. Zasoby naturalne (przyroda w ogóle) stanowią **kapitał przyrodniczy, który **generuje** różnego typu **korzyści** – nazywane właśnie usługami ekosystemów.**

Nas interesuje to, **CZY I W JAKIM STOPNIU KORZYŚCI UZYSKIWANE Z PRZYRODY DOSTRZEGANE SĄ PRZEZ RÓŻNE GRUPY OSÓB W PRZESTRZENI OBSZARÓW POGÓRZA PRZEMYSKIEGO I GÓR SŁONNYCH.** Na dzisiejszym spotkaniu w pierwszej kolejności będziemy chcieli dowiedzieć się, jak Państwo postrzegacie korzyści dostarczane przez obszar.

SLAJD NR 5 i 6

Na dalszym etapie spotkania będziemy prosić Państwa o **PRZYPISYWANIE TYCH KORZYŚCI KONKRETNYM MIEJSCOM NA MAPIE**, próbując wypracować wspólny obraz korzyści z przyrody w tym obszarze. Szczegóły dotyczące części „z mapą” będą podane później – zależy nam jednak, aby mieli Państwo na uwadze cel naszego spotkania już na tym etapie.

SLAJD NR 7

Przygotowaliśmy **LISTĘ korzyści z przyrody, jakie potencjalnie można zidentyfikować w omawianym przez nas obszarze.** [lista jest w teczce]

Są one sformułowane w ten sposób, że czasem wskazują na **działania podejmowane przez człowieka** (np. rolnictwo), a czasem na **procesy zachodzące w przyrodzie** (utrzymanie mikroklimatu, zapylenie) lub **wartości związane z danym fragmentem przestrzeni** (np. dziedzictwo kulturowe, walory estetyczne). Każdorazowo jednak odnosimy się do wybranych korzyści wynikających z charakteru zasobów przyrodniczych.

Prośba o zapoznanie się z listą.

2. PYTANIA WPROWADZAJĄCE [DO 40 MINUT]

1. Jakie korzyści dostarczane przez przyrodę z tych wymienionych na liście są, Państwa zdaniem, dostarczane przez przyrodę na obszarach Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych / gminy
2. Czy dostrzegane korzyści dostarczane przez przyrodę dostarczane są na całym obszarze, czy tylko w niektórych miejscach?
3. Czym takie miejsca dostarczające korzyści się charakteryzują? Czy widzą Państwo jakieś wspólne cechy tych miejsc?
4. Z czego wynikają lub mogą wynikać różnice w dystrybucji korzyści?
5. Czy dokładne wskazanie tych obszarów na mapie jest Państwa zdaniem możliwe?

Chcielibyśmy teraz Państwa poprosić, aby każdy zastanowił się przez chwilę

6. **Które z korzyści dostarczanych przez przyrodę na tym obszarze są, Państwa zdaniem, najważniejsze dla jakości życia społeczności lokalnej?**

BARDZO WAŻNE abyście Państwo oceniali istotność poszczególnych korzyści ze swojej perspektywy – nie chodzi nam o to, aby wczuwać się w rolę (innych) mieszkańców i ich opinie.

Prosimy, aby każdy samodzielnie wybrał i zaznaczył na swojej kartce pięć najważniejszych korzyści dostarczanych przez przyrodę w tym obszarze. [listy chcemy potem zebrać]

[2-3 minuty na pomyślenie i jak wszyscy wybiorą – dopiero wtedy prosimy o oznaczenie (kropką przy nazwie) na flipcharcie]

7. Jak Państwo oceniacie wynik Waszej selekcji?
8. Dlaczego te wybrane korzyści są postrzegane jako najważniejsze?
9. Czy wybrane korzyści są wykorzystywane tylko przez społeczność lokalną, czy też przez inne, szersze grupy?

[przerwa kawowa – 15 minut]

3. CZĘŚĆ ZASADNICZA – PRACA Z MAPĄ [OK. 2 GODZIN]

Ciągle podkreślanie, że przedmiotem analizy są ekosystemy i ich usługi / korzyści uzyskiwane ze środowiska, a nie – siedliska oraz rzeczywiste korzyści, a nie – potencjalne; wiedza i opinie uczestników spotkania a nie opinie i wiedza mieszkańców lub jej brak

*Celem tej części spotkania jest zaznaczenie na mapie tych terenów, które Państwa zdaniem dostarczają korzyści, które Państwa grupa wskazała jako najważniejsze. Prosimy, aby poświęcili Państwo **10-15 minut** na to, by **samodzielnie zastanowić się, które korzyści uzyskiwane ze środowiska (istotne dla lokalnych społeczności) dostrzegacie i gdzie**. Następnie przejdziemy już do dyskusji i wspólnej pracy.*

*Innymi słowy – **na których terenach prowadzi się wybrane przez Państwa najważniejsze działania prowadzone w przyrodzie dostarczające korzyści dla mieszkańców; gdzie odnajdujecie wartości związane z danym fragmentem przestrzeni; które tereny pełnią określone funkcje?** – z tych wybranych przed przerwą kawową jako najważniejszych dla jakości życia mieszkańców.*

[każdy respondent dostaje mapkę A3 z obszarem badawczym] – wyjaśnienie dlaczego taka mapa?

Na tym etapie chcielibyśmy, aby każdy z Państwa zaznaczył na swojej mapie te obszary, które wg. Państwa dostarczają poszczególnych korzyści.

- **mapa opracowana na podstawie dostępnych map i baz danych dotyczących form pokrycia terenu czy form zagospodarowania terenu.** Dla ułatwienia pracy, mapa została przez nas nieco zgeneralizowana
- **na mapie widzicie Państwo POLIGONY. Mają służyć jako pomoc**
 - poligony mają jedynie strukturyzować przestrzeń – MOŻNA MODYFIKOWAĆ GRANICE
 - proponujemy: wybór obszarów/grup obszarów → ew. modyfikacja granic
- **informacja o rodzajach map: topo vs użytkowanie terenu (wyjaśnienie dlaczego)**

Następnie przejście na dużą mapę i wspólna dyskusja.

[duże laminowane mapy na stole, **wyбір mapy – wyjaśnienie jakie mapy są na stole i dlaczego!!**]

*Celem naszej dyskusji będzie **próba dojścia do wspólnej wizji** tego, jak rozkładają się usługi ekosystemów / korzyści dostarczane przez przyrodę na omawianym terenie.*

Jest dla nas bardzo ważne, abyście Państwo jasno sygnalizowali zgodę lub niezgodę na propozycje innych uczestników.

To, dlaczego będziecie Państwo zgadzać się odnośnie niektórych terenów oraz to, co wzbudza kontrowersje lub jest dyskusyjne, to dla nas bardzo ciekawe zagadnienia. Prosimy zatem, abyście Państwo nie obawiali się głośno wyrażać swojego zdania lub wzajemnie kwestionować i poddawać pod dyskusję pomysły innych uczestników.

W czasie naszej dyskusji moderator 2. będzie rysował granice, które zdecydujecie się Państwo zmodyfikować.

START Które obszary, Państwa zdaniem, dostarczają **usługi / korzyści nr 1.** (uznanej za najważniejszą)?

[do wskazanych poligonów przyklejamy kartkę z piktogramem]

Czy są Państwo w stanie określić czy Państwa propozycja odnosić się będzie do dużego poziomu **szczegółowości** (konkretne obszary) czy – na poziomie bardziej **ogólnym** (kategoria obszarów)?

- Czy usługi / korzyści dostarcza cały obszar, jakiś jego fragment czy to konkretne miejsce?

po propozycji jednego z uczestników:

Jak Państwo oceniają tę propozycję?

Czy każdy z Państwa zgadza się z taką propozycją?

jeśli tak – Dlaczego? (dlaczego to jest oczywiste, z czego wynika – wspólne cechy obszaru? fakt dostarczania przez ten obszar usługi / korzyści X).

Dlaczego granica nie wzbudza kontrowersji? Co de facto ogranicza tę usługę / korzyść?

Czy usługę / korzyść generuje cały poligon, czy tylko jego część? Jeśli część – **dlaczego nie zdecydowaliście się Państwo wyróżnić tej części?**

jeśli nie – Dlaczego?

Czy zaznaczony obszar wcale nie generuje usługi / korzyści X? Czy generuje go jakaś jego część?

Czy granice poligonu wymagają modyfikacji?

[zbieramy propozycje grupy i moderujemy podobnie j.w.]

Po ostatecznej zgodzie na kształt poligonu (jeśli wcześniej nie padły odpowiedzi):

- Jakie cechy obszaru warunkują dostarczanie/istnienie korzyści X?
- **OPCJONALNIE** [Co ogranicza występowanie/dostarczanie korzyści? Co stanowi/określa granicę występowania usługi? Poza jaką granicą już na pewno nie występuje?]
- **OPCJONALNIE** [Czy dostarczanie/istnienie korzyści X w ramach tego obszaru jest zróżnicowane czy względnie jednolite? jeśli zróżnicowane – co je różnicuje? Dlaczego nie zdecydowaliście się Państwo wyróżnić tej części?]
- Czy obserwują Państwo jakieś **zmiany w dostarczaniu tej korzyści** w zaznaczonym przez Państwa obszarze?

STOP

[kolejno mapujemy 5 wybranych jako najważniejsze, jak będzie dobrze szło, to idziemy dalej z resztą]

ewentualnie pod koniec:

Czy są jakieś korzyści, usługi ekosystemów / korzyści dostarczane przez przyrodę, które nie są wymienione na liście, a dostrzegacie je na obszarze? Jakież?

[przerwa kawowa – 15 minut]

4. CZĘŚĆ PODSUMOWUJĄCA [30-45 MINUT]

Cel: podsumowanie procesu mapowania: (1) wypowiedzenie / skomentowanie / podsumowanie najważniejszych czynników wpływających na identyfikację ES i obszarów oraz największych wyzwań i przeszkód w identyfikacji obszarów dostarczających ES, (2) ocena samego procesu dochodzenia do wspólnej wizji (identyfikacja przyczyn, które powodowały różnice w postrzeganiu dystrybucji)

- 1) Jak każdy z Państwa ocenia efekt końcowy – wspólną mapę?
- 2) Jak każdy z Państwa ocenia proces dochodzenia do wspólnych decyzji? Czy proces tworzenia wspólnej mapy był łatwy czy trudny? Dlaczego?
- 3) Czy **koncepcja usług ekosystemów – korzyści z przyrody** wydaje się Państwu ciekawa / użyteczna / możliwa do zastosowania w praktyce np. planowania przestrzennego, planowania rozwoju gminy lub ochrony przyrody?
- 4) Czy **wszyscy mieszkańcy w równym stopniu czerpią** z tych korzyści / mają do nich dostęp?
- 5) Czy widzą Państwo jakieś **zagrożenia dla dostarczania tych korzyści** z przyrody? Czy mapowanie korzyści w formie warsztatów lub efekt Państwa mapowania może ułatwić rozmowę o takich zagrożeniach?
- 6) Czy i jak **istniejące obszary chronione** pozwalają na poradzenie sobie z tymi zagrożeniami? Jak oceniają Państwo w tym kontekście:
 - parki krajobrazowe PK Gór Słonnych , PK Pogórza przemyskiego
 - istniejące rezerваты przyrody: Reberce, Turnica, Na Opalonym, i dalej Krępak, Kopystańka, Kalwaria Paćławska, Chwaniów
 - obszar Natura 2000: Ostoja Góry Słonne PLH180013 i Ostoja Przemyska PLH180012

Pytanie o komentarze ogólne od uczestników.

Podziękowanie, pytanie czy chcą otrzymać informację o wynikach (jeśli tak – spisać adresy mailowe).

Aneks nr 2

NOTATKA PO WARSZTATACH PPGIS

Sporządza ją **osobno** każda osoba prowadząca warsztaty. Prowadzący mogą oczywiście przedyskutować między sobą przebieg spotkania pod kątem kwestii wymienionych poniżej, ALE notatkę powinien napisać każdy z osobna.

Notatkę sporządzamy najlepiej **tego samego dnia**, w którym odbyły się warsztaty, najpóźniej przy śniadaniu kolejnego dnia.

CELEM NOTATKI jest pomoc w ułożeniu ankiety.

1. Czy i co w trakcie warsztatów zostało poruszone przez respondentów w temacie projektowanego TuPN?

Jakie wyobrażenia / przekonania o TuPN mają respondenci?

2. Czy i co zostało poruszone przez respondentów w temacie KONFLIKTU wokół utworzenia TuPN? Czy ten temat w ogóle był istotny w dyskusjach grupy, jeśli tak to w jakim stopniu oraz jak wpływał na dalsze dyskusje i przebieg mapowania?

Lista szczegółowych argumentów poruszanych przez respondentów związanych z konfliktem wokół TuPN:

3. Główne / najciekawsze wątki i obserwacje związane z dyskutowaniem **znaczeniem przyrody dla jakości życia mieszkańców:**

4. Lista pięciu usług wybranych do mapowania:

Czy z warsztatów wynika jakiś argument za badaniem postrzegania tych konkretnych usług w sposób reprezentatywny? Co może to potencjalnie wnieść do dyskusji respondentów na warsztatach?

Ewentualnie o jakie inne usługi warto pytać w ankiecie?

5. Z mapowaniem których usług respondenci mieli problemy? (jeśli mieli)

6. Inne inspiracje z warsztatów o co pytać w ankiecie

Aneks nr 3 LISTA KODÓW WRAZ Z ANALIZĄ CZĘSTOŚCI KODOWANIA

Tabela 1. Częstość użycia kodów w analizie zapisów dyskusji prowadzonych przez poszczególne grupy respondentów. Tabela opracowana na podstawie kodowania jednego koodera.

	Fredropol	Ustrzyki Dolne	Bircza	EKSPERCI przyrodniczy	SPECJALIŚCI GOSPODARKI LEŚNEJ	SUMA
Opis różnych korzyści z przyrody – opinie ogólne	87	59	30	22	59	257
Uzasadnienie wyboru 5 korzyści	9	1	6	4	0	20
Dostępność i warunki czerpania korzyści – też dotacje, administracja	3	9	13	16	6	47
Dynamika zmian korzyści - w tym sezonowość, ale też procesy historyczne	5	23	9	10	6	53
Kto korzysta z danych korzyści, ew. konflikty na tym tle	15	14	24	12	17	82
Cechy obszaru warunkujące występowanie korzyści z przyrody – też procesy historyczne	28	26	27	16	19	116
Korzyści utracone - odwołania do przeszłości	9	2	10	2	1	24
Zagrożenia dla dostarczania korzyści, też wymiana korzyści (trade-off)	25	12	15	14	10	76
Uzasadnienie braku wyboru 5 korzyści	0	0	0	0	25	25
Pozytywna rola obszarów chronionych	0	0	1	0	2	3
Negatywna rola obszarów chronionych	2	3	0	0	4	9
Inne - rola obszarów chronionych	2	1	3	8	5	19
Pozytywna rola Lasów Państwowych	0	1	3	0	20	24
Negatywna rola Lasów Państwowych	8	0	1	3	0	12
Inne – rola Lasów Państwowych	0	0	0	3	8	11
Pozytywna rola Turnickiego Parku Narodowego	0	0	0	0	0	0
Negatywna rola Turnickiego Parku Narodowego	0	0	19	0	7	26
Inne - rola Turnickiego Parku Narodowego	0	0	5	1	1	7
Rola/oddziaływanie lokalnych aktorów w dostarczaniu korzyści	0	2	3	4	2	11
Brak znaczenia / sprawczości lokalnych aktorów	1	1	3	0	0	5
Potencjał rozwoju społeczności lokalnych	3	0	11	4	0	18
Problemy społeczności lokalnych	11	5	6	0	0	22
Źródła konfliktów wokół Turnickiego Parku Narodowego	0	0	1	1	0	2
Uwagi do koncepcji usług ekosystemowych/korzyści z przyrody i jej stosowania	2	2		11	8	23
Uwagi do procesu mapowania	0	0	3	23	6	32
Ocena pracy grupy i efektu końcowego mapowania	6	2	8	13	6	35
Różne	2	0	5	2	7	16
SUMA	218	163	206	169	219	975

Tabela 2. Statystyki użycia kodów według kategorii. Tabela opracowana na podstawie kodowania jednego kodera

KATEGORIA / kod	liczba kodów	% kodów	liczba przypadków (warsztatów)	% przypadków	Liczba słów	% słów
ZNACZENIE PRZYRODY – KORZYŚCI						
Opis różnych korzyści z przyrody – opinie ogólne	257	27%	5	100%	19864	14%
Uzasadnienie wyboru 5 korzyści	20	2%	4	80%	1722	1%
Dostępność i warunki czerpania korzyści – też dotacje, administracja itp	47	5%	5	100%	3989	3%
Dynamika zmian korzyści - w tym sezonowość, ale też procesy historyczne	53	6%	5	100%	6399	5%
Kto korzysta z danych korzyści, ew. konflikty na tym tle	82	9%	5	100%	9015	7%
Cechy obszaru warunkujące występowanie korzyści z przyrody – też procesy historyczne	116	12%	5	100%	9683	7%
Korzyści utracone - odwołania do przeszłości	24	3%	5	100%	2573	2%
Zagrożenia dla dostarczania korzyści, też wymiana korzyści (trade-off)	76	8%	5	100%	8942	6%
Uzasadnienie braku wyboru 5 korzyści	25	3%	1	20%	2191	2%
ROLA ISTNIEJĄCYCH OBSZARÓW CHRONIONYCH W DOSTARCZANIU KORZYŚCI						
Pozytywna rola obszarów chronionych	3	0%	2	40%	136	0%
Negatywna rola obszarów chronionych	9	1%	3	60%	960	1%
Inne – rola obszarów chronionych	19	2%	5	100%	2678	2%
ROLA GOSPODARKI LEŚNEJ W DOSTARCZANIU KORZYŚCI						
Pozytywna rola Lasów Państwowych	24	3%	3	60%	3043	2%
Negatywna rola Lasów Państwowych	12	1%	3	60%	1112	1%
Inne – rola Lasów Państwowych	11	1%	2	40%	1083	1%
ROLA PROPONOWANEGO TUPN W DOSTARCZANIU KORZYŚCI						
Pozytywna rola Turnickiego Parku Narodowego						
Negatywna rola Turnickiego Parku Narodowego	17	2%	2	40%	2413	2%
Inne - rola Turnickiego Parku Narodowego	7	1%	3	60%	1847	1%
ROLA LOKALNYCH AKTORÓW W DOSTARCZANIU KORZYŚCI						
Rola/oddziaływanie lokalnych aktorów w dostarczaniu korzyści	11	1%	4	80%	1213	1%
Brak znaczenia / sprawczości lokalnych aktorów	5	1%	3	60%	631	1%
Potencjał rozwoju społeczności lokalnych	18	2%	3	60%	3643	3%
Problemy społeczności lokalnych	22	2%	3	60%	3109	2%
KONFLIKTY						
Źródła konfliktów wokół TuPN	2	0%	2	40%	291	0%
OCENA WARSZTATÓW						
Uwagi do koncepcji es i jej stosowania	23	2%	4	80%	2397	2%
Uwagi do procesu mapowania	32	3%	3	60%	3236	2%
Ocena pracy grupy i efektu końcowego mapowania	35	4%	5	100%	3315	2%
INNE KWESTIE						
Różne	16	2%	4	80%	3072	2%

Aneks nr 4

LISTA KORZYŚCI – USŁUGI EKOSYSTEMOWE

	uprawa roślin (w tym sadownictwo)		oczyszczanie wody
	hodowla zwierząt (w tym wypas, stawy, pasieki)		oczyszczanie powietrza
	pobieranie wody do celów gospodarczych/przemysłowych		ochrona przed suszą lub powodzią
	pobieranie wody do picia		ochrona przed hałasem
	badania naukowe		edukacja przyrodnicza
	wydobywanie gliny/żwiru/minerałów		dziedzictwo kulturowe
	wartości duchowe lub religijne		walory estetyczne i krajobrazowe
	uprawianie sportu/turystyki/rekreacji		wartość sama w sobie/wartość istnienia
	siedlisko owadów zapylających		ochrona przed wiatrem
	zbieranie dziko żyjących grzybów/ziół/jagód		zapobieganie erozji
	pozyskanie dzikich zwierząt i ich wytworów		utrzymanie mikroklimatu
	pozyskanie drewna na cele opałowe		inne – jakie?
	pozyskanie drewna do celów innych niż opałowe		

Aneks nr 5 KWESTIONARIUSZ ANKIETY

GMINA:	KOD ANKIETERA:	Nr ANKIETY:	DATA:
--------	----------------	-------------	-------

Szanowni Państwo,

Instytut Nauk o Środowisku Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie prowadzi badania nad społecznymi i ekonomicznymi uwarunkowaniami ochrony przyrody Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych. Zwracamy się z uprzejmą prośbą o wypełnienie niniejszej ankiety. Państwa odpowiedzi umożliwią lepsze zrozumienie Państwa nastawienia względem otaczającej ich przyrody oraz postrzeganych korzyści, których dostarcza człowiekowi. Ankieta jest anonimowa, a uzyskane informacje zostaną wykorzystane wyłącznie do celów naukowych.

W każdym pytaniu, prosimy o zaznaczanie odpowiedzi najbliższej Pani/Pana przekonaniom. Proszę pamiętać, że nie ma dobrych ani złych odpowiedzi. Wszystkie Państwa opinie są dla nas cenne.

Z poważaniem

mgr Mariusz Boćkowski

Kontakt: Uniwersytet Jagielloński, Instytut Nauk o Środowisku, Gronostajowa 7, 30-387 Kraków;
email: mariusz.bockowski@doctoral.uj.edu.pl; nr tel. 796 636 389

A. 1. Prosimy o zaznaczenie w jakim stopniu zgadzają się Pan / Pani z poniższymi stwierdzeniami. Proszę zakreślić tylko JEDNĄ odpowiedź na każde pytanie na skali od 1 (Nie, zupełnie się nie zgadzam) do 5 (Tak, w pełni się zgadzam).

1.	Kiedy człowiek ingeruje w funkcjonowanie przyrody, to często przynosi to negatywne konsekwencje	1	2	3	4	5
2.	Cele ochrony przyrody powinny opierać się na wartościach moralnych	1	2	3	4	5
3.	Przedsiębiorczość (zaradność finansowa) może być czynnikiem pozytywnie wpływającym na ochronę przyrody	1	2	3	4	5
4.	Ludzie mają prawo modyfikować naturalne środowisko, tak aby zaspokoić swoje potrzeby	1	2	3	4	5
5.	Najważniejszym źródłem informacji przy podejmowaniu działań chroniących przyrodę powinna być wiedza biologiczna	1	2	3	4	5
6.	Ochrona przyrody może poprawić dobrostan człowieka poprzez wspieranie rozwoju gospodarczego	1	2	3	4	5
7.	Rośliny i zwierzęta mają takie samo prawo do życia jak ludzie	1	2	3	4	5
8.	Planowanie ochrony przyrody powinno uwzględniać wiedzę lokalnych mieszkańców	1	2	3	4	5
9.	Wzrost zamożności ludzi zwiększa negatywny wpływ na przyrodę	1	2	3	4	5
10.	Dziewicza, nienaruszona przez człowieka przyroda nie istnieje	1	2	3	4	5
11.	Celem ochrony przyrody powinni być polepszenie dobrostanu wszystkich ludzi	1	2	3	4	5
12.	Cele ochrony przyrody powinny opierać się na argumentach naukowych	1	2	3	4	5
13.	Ochrony przyrody ma sens tylko wtedy, kiedy dostarcza korzyści dla człowieka	1	2	3	4	5

B.1. Poniżej znajdziecie Państwo listę korzyści z przyrody, które może dawać przyroda dla człowieka na terenie Państwa gminy. **Proszę wybrać maksymalnie 5 korzyści**, które Pana/-i zdaniem występują na terenie gminy i są **najważniejsze dla Pana / Pani jakości życia**. Proszę je oznaczyć literami od 1 do 5, gdzie 1 – najważniejsze, a 5 – mniej ważne, w polu przy nazwie korzyści:

Uprawa roślin (w tym sadownictwo)		Oczyszczanie wody/powietrza	
Hodowla zwierząt (wypas, stawy, pasieki, itp.)		Pozyskanie drewna na cele opałowe	
Pobieranie wody do celów gospodarczych/przemysłowych		Pozyskanie drewna do celów innych niż opałowe	
Pobieranie wody do picia		Ochrona przed suszą lub powodzią	
Badania naukowe		Ochrona przed hałasem	
Wydobywanie gliny/żwiru/minerałów		Edukacja przyrodnicza	
Wartości duchowe lub religijne		Dziedzictwo kulturowe	
Uprawianie sportu/turystyki/rekreacji		Walory krajobrazowe	
Siedlisko dzikich owadów zapylających		Wartość sama w sobie/wartość istnienia	
Zbieranie dziko żyjących grzybów/ziół/jagód		Zapobieganie erozji	
Pozyskiwanie dziko żyjących zwierząt i ich wytworów		Łagodzenie negatywnych zjawisk pogodowych	
Inne – jakie?.....			

Czy dzięki którejs z powyższych korzyści, które daje przyroda, osiąga Pan / Pani zyski finansowe? Jeśli **TAK**, proszę wybrać takie korzyści z powyższej listy poprzez dodanie znaku „X” przy nazwie korzyści.

B. 2. Czy w Pana /Pani opinii możliwość czerpania którejs z wybranych powyżej korzyści jest dla Pana / Pani ograniczona z jakiegoś powodu? TAK / NIE
 Jeśli **TAK**, to której? Proszę podać nr korzyści, której to dotyczy i uzasadnić wybór:

B. 3. Czy w Pana / Pani opinii wszyscy mieszkańcy (Pana / Pani gminy) w równym stopniu mają dostęp do tych korzyści ? Proszę wybrać odpowiedź TAK lub NIE przy numerze korzyści, lub pozostawić bez odpowiedzi w przypadku odpowiedzi NIE WIEM

1 TAK / NIE 2 TAK / NIE 3 TAK / NIE 4 TAK / NIE 5 TAK / NIE

B. 4. Czy w Pana / Pani opinii ze wskazanych przez Pana / Pani korzyści korzystają też ludzie spoza gminy? Proszę wybrać odpowiedź TAK lub NIE przy numerze korzyści lub pozostawić bez odpowiedzi w przypadku NIE WIEM

1 TAK / NIE 2 TAK / NIE 3 TAK / NIE 4 TAK / NIE 5 TAK / NIE

B. 5. Czy widzi Pan/Pani jakieś zagrożenia dla dostarczania wybranych przez Pana / Panią korzyści z przyrody? TAK / NIE

Jeśli **NIE**, proszę przejść do części „C” ankiety

Jeśli **TAK**, to jakie? Proszę podać nr korzyści, której to dotyczy i uzasadnić swój wybór:

.....

C.1. Prosimy o zaznaczenie w jakim stopniu zgadzają się Państwo z poniższymi stwierdzeniami. Proszę zakreślić tylko **JEDNĄ** odpowiedź do każdego stwierdzenia na skali od **1 (Nie, zupełnie się nie zgadzam)** do **5 (Tak, w pełni się zgadzam)**.

1. Parki narodowe chronią przed nadmiernym wykorzystaniem środowiska	1	2	3	4	5
2. Parki narodowe uniemożliwiają lokalnym mieszkańcom korzystanie z lasu	1	2	3	4	5
3. Parki narodowe mogą pobudzać lokalny rozwój	1	2	3	4	5
4. Parki narodowe utrudniają rozporządzanie własnym majątkiem	1	2	3	4	5
5. Parki narodowe chronią dziedzictwo wszystkich Polaków	1	2	3	4	5
6. Tworzenie parków narodowych służy interesom jedynie części społeczeństwa	1	2	3	4	5
7. Mieszkanie na terenie parku narodowego może być powodem do dumy	1	2	3	4	5
8. Parki narodowe nie są potrzebne, ponieważ mogą je zastąpić inne formy ochrony przyrody	1	2	3	4	5

C.2. Czy słyszał Pan / Pani o projektowanym Turnickim Parku Narodowym (TuPN)? TAK / NIE

Jeśli **NIE**, proszę przejść do części „D” ankiety

Jeśli **TAK**, to jakie są źródła Pan/Pani wiedzy o projektowanym TuPN?

W tym pytaniu można zaznaczyć dowolną liczbę odpowiedzi i dodać odpowiedź „inne”

- a. Znajomi/sąsiedzi
- b. Rodzina
- c. Instytucje ochrony przyrody
- d. Samorząd
- e. Lasy Państwowe
- f. Organizacja pozarządowa
- g. Telewizja
- h. Prasa
- i. Internet
- j. Inne – jakie?.....

C.3. W jakiej odległości od granicy projektowanego Turnickiego Parku Narodowego znalazłoby się Pana/Pani gospodarstwo? Proszę zaznaczyć **JEDNĄ** z poniższych odpowiedzi:

wewnątrz parku do 5km do 10 km do 30 km nie wiem

C.4. Jaki, w porównaniu z obszarem Nadleśnictwa Bircza, byłby zasięg obecnie projektowanego Turnickiego Parku Narodowego? Proszę zaznaczyć **JEDNĄ** z poniższych odpowiedzi:

mniejszy podobny większy nie ustalono nie wiem

C.5. Czy dostrzega Pan/Pani potencjalne korzyści dla społeczności lokalnej z utworzenia Turnickiego Parku Narodowego? TAK / NIE

Jeśli **TAK**, proszę wskazać jakie to korzyści:

.....

C. 6. Czy dostrzega Pan/Pani potencjalne straty dla społeczności lokalnej z utworzenia Turnickiego Parku Narodowego? TAK / NIE

Jeśli **TAK**, proszę wskazać jakie to straty:

.....

C. 7. Jaki jest Pana/Pani stosunek do utworzenia Turnickiego Parku Narodowego?

negatywny	☐	raczej negatywny	☐	neutralny	☐	raczej pozytywny	☐	pozytywny	☐
-----------	--------------------------	---------------------	--------------------------	-----------	--------------------------	---------------------	--------------------------	-----------	--------------------------

C. 8. Proszę wymienić główne powody dla powyższej odpowiedzi:

.....

.....

D.1. Czy Pan(i) lub członek Pana(i) najbliższej rodziny prowadzi gospodarstwo rolne? TAK / NIEJeżeli **TAK**, to jakiego rodzaju działalności?*W tym pytaniu można zaznaczyć dowolną liczbę odpowiedzi i dodać odpowiedź „inne”*

- a. produkcja i dystrybucja certyfikowanych produktów regionalnych;
- b. produkcja i dystrybucja niecertyfikowanych produktów regionalnych;
- c. inne (jakie)?.....

D. 2. Jeżeli NIE, to czy Pan(i) lub członek Pana(i) najbliższej rodziny w przyszłości planuje czerpać korzyści z prowadzenia gospodarstwa rolnego?

TAK / NIE

Jeżeli **TAK**, to jakiego rodzaju działalności?*W tym pytaniu można zaznaczyć dowolną liczbę odpowiedzi i dodać odpowiedź „inne”*

- a. produkcja i dystrybucja certyfikowanych produktów regionalnych;
- b. produkcja i dystrybucja niecertyfikowanych produktów regionalnych;
- c. inne (jakie)?.....

D.3. Czy Pana(i) lub członka Pana(i) najbliższej rodziny dochody są choć częściowo związane z turystyką?

TAK / NIE

Jeżeli **TAK**, to z jakiego rodzaju działalności?*W tym pytaniu można zaznaczyć dowolną liczbę odpowiedzi i dodać odpowiedź „inne”*

- a. agroturystyka;
- b. usługi gastronomiczne;
- c. firmy świadczące usługi przewodnickie;
- d. firmy świadczące usługi transportowe;
- e. inne (jakie)?.....

D.4. Jeżeli NIE, to czy Pan(i) lub członek Pana(i) najbliższej rodziny w przyszłości planuje czerpać korzyści z turystyki?

TAK / NIE

Jeżeli **TAK**, to z jakiego rodzaju działalności?*W tym pytaniu można zaznaczyć dowolną liczbę odpowiedzi i dodać odpowiedź „inne”*

- a. agroturystyka;
- b. usługi gastronomiczne;
- c. firmy świadczące usługi przewodnickie;
- d. firmy świadczące usługi transportowe;
- e. inne (jakie)?.....

D.5. Czy Pana(i) lub członka Pana(i) najbliższej rodziny dochody są choć częściowo związane z przemysłem drzewnym?

TAK / NIE

Jeżeli **TAK**, to z jakiego rodzaju działalnością?*W tym pytaniu można zaznaczyć dowolną liczbę odpowiedzi i dodać odpowiedź „inne”*

- a. pracownik Lasów Państwowych;
- b. leśnictwo - prace leśne;
- c. pozyskanie i wykorzystanie drewna opałowego, w tym tzw. gałęziówki;
- d. inne(jakie)?.....

D.6. Jeżeli NIE, to czy Pan(i) lub członek Pana(i) najbliższej rodziny w przyszłości planuje czerpać korzyści z przemysłu drzewnego?

TAK / NIE

Jeżeli **TAK**, to z jakiego rodzaju działalności?*W tym pytaniu można zaznaczyć dowolną liczbę odpowiedzi i dodać odpowiedź „inne”*

- a. pracownik Lasów Państwowych;
- b. leśnictwo - prace leśne;
- c. pozyskanie i wykorzystanie drewna opałowego, w tym tzw. gałęziówki;
- d. inne(jakie)?.....

D.7. Co Pan(i) zdaniem najbardziej przyciąga turystów do miejscowości?

W tym pytaniu można zaznaczyć dowolną liczbę odpowiedzi i dodać odpowiedź „inne”

- a. krajobraz;
- b. spokój;
- c. miejscowa kultura,
- d. infrastruktura turystyczna np. szlaki
- e. inne(jakie)?.....

D.8. Proszę określić uciążliwość ruchu turystycznego w Pana(i) miejscowości:

mała raczej mała średnia raczej duża duża

D.9. Proszę określić swój stosunek wobec turystów przybywających do Pana(i) miejscowości:

negatywny raczej negatywny neutralny raczej pozytywny pozytywny

D.10. Jak ocenia Pan(i) zaangażowanie władz gminy w rozwój turystyki? (brak odpowiedzi oznacza „nie mam zdania”)

bardzo niskie raczej niskie średnie wysokie bardzo wysokie

D.11. Czy turystyka Pana(i) zdaniem niszczy środowisko przyrodnicze miejscowości?

TAK / NIE

Jeżeli TAK, to w jaki sposób?

.....

D. 12. Prosimy o zaznaczenie w jakim stopniu zgadzają się Państwo z poniższymi stwierdzeniami. Proszę zakreślić tylko JEDNĄ odpowiedź do każdego stwierdzenia na skali od 1 (Nie, zupełnie się nie zgadzam) do 5 (Tak, w pełni się zgadzam).

1. Do miejscowości powinno przyjeżdżać więcej turystów	1	2	3	4	5
2. W miejscowości powinno powstać więcej gospodarstw agroturystycznych, kwater prywatnych dla turystów.	1	2	3	4	5
3. W miejscowości powinno powstać więcej hoteli, ośrodków wypoczynkowych, domów wczasowych	1	2	3	4	5

E. Na koniec prosimy o parę informacji o Panu / Pani do celów analiz statystycznych:

1. Ile Pan / Pani ma lat?

2. Płeć (zaznacza ankieter) kobieta mężczyzna

3. Jaki jest Pana / Pani poziom wykształcenia?

brak lub podstawowe zawodowe gimnazjalne / średnie policealne wyższe

4. Jaka jest Pana / Pani sytuacja zawodowa?

bezrobotny/nieaktywny zawodowo pracuję na umowie prowadzę własną działalność

uczę się emeryt / rencista

5. Jaki zawód (zajęcie) Pana / Pani wykonuje? (jeśli dotyczy).....

6. Ile jest osób w Pana / Pani gospodarstwie domowym?.....

7. Jaki jest średni miesięczny dochód netto w zł/osobę w gospodarstwie domowym?

.....

8. Od ilu lat mieszka Pan/Pani na terenie gminy?

SERDECZNIE DZIĘKUJEMY ZA PAŃSTWA CZAS I UWAGĘ!

PODSUMOWANIE

Obszary chronione, w tym parki narodowe, mimo dynamicznie zmieniających się w ostatnich dziesięcioleciach modelach ochrony przyrody w Polsce i na świecie, pozostają kluczowym elementem systemu ochrony przyrody. W Polsce od 2001 r. nie powstał żaden nowy park narodowy, a suma powierzchni wszystkich 23 parków przekracza ledwie 1% powierzchni kraju¹. Istniejące, a także planowane parki narodowe, bywają za to areną konfliktów, które toczą się w obrębie ich systemów społeczno-ekologicznych² i wzbudzają gorące dyskusje dotyczące priorytetów ochrony przyrody i sposobów jej realizacji³. Jednym z centralnych pojęć (przedmiotów) w polskim dyskursie na temat parków narodowych jest las, czego przykładem jest długo tocząca się debata na temat rozszerzenia Białowieskiego Parku Narodowego.

Według Blicharskiej i van Herzele⁴ krajową narrację dotyczącą lasu można podzielić na trzy główne nurty. Pierwszy z nich, reprezentowany głównie przez leśników, ma charakter związany z aktywnym zarządzaniem środowiskiem przyrodniczym w duchu swobodnego zobowiązania do utrzymania jego wartości. Efektem pracy profesjonalistów jest zatem zagwarantowanie czerpania zysków z lasu dla przyszłych pokoleń co najmniej na takim samym poziomie, jak obecnie⁵, oraz „zrównoważone” zarządzanie lasem, które utrzymuje jego różnorodność biologiczną, produktywność, zdolność do regeneracji oraz pełnienia

społecznych, ekologicznych funkcji⁶. Ten sposób opowiadania o lesie ma długą tradycję, osadzoną w naukach leśnych, które lokują leśników na pozycji menadżerów zasobów leśnych, i charakteryzuje się podkreśleniem profesjonalizmu zawodowego oraz silną instytucjonalizacją. Jego istotną cechą jest podkreślenie lasu jako „produktu” kształtowanego przez człowieka, zgodnego z jego wizją, formowanego w celu zaspokojenia ludzkich wyobrażeń na temat społecznej i ekonomicznej roli lasu⁷.

Druga z narracji o lesie skupia się na koncepcji lasu jako zasobu niezbędnego do bytowania lokalnej społeczności. Ten „lokalny” kontekst silnie wiąże dobrobyt mieszkańców z możliwością czerpania korzyści z lasu i jest w dużej mierze zbieżny w zakresie swoich priorytetów ze wspomnianym dyskursem „menadżerskim”. Odnosi się on do trzech podstawowych idei: lasu jako dzieła współtworzonego przez człowieka, tradycji użytkowania lasu od pokoleń i pojmowania go jako „dziedzictwo” utrzymywane poprzez eksploatację zasobów i, na koniec, znaczenia lasu dla lokalnego rynku pracy i rozwoju ekonomicznego. Promowanie tego sposobu myślenia o lesie doprowadziło w 2001 r., z silnym poparciem sektora leśnego⁸, do zmiany polskiego prawa „w duchu demokratyzacji” i umożliwienia prawa weta przez lokalne samorządy wobec tworzenia parków narodowych⁹. Idea wzmocnienia głosu i współdecydowania lokalnych społeczności o lokalnych zasobach naturalnych została zatem zinstytucjonalizowana, czego efekty

1 GDOŚ 2018.

2 Rechciński i in. 2019.

3 Niedziałkowski 2016.

4 Blicharska i van Herzele 2015.

5 Rykowski 1997.

6 Paavilainen 1994.

7 Blicharska i van Herzele 2015.

8 Niedziałkowski i in. 2014.

9 Sprawozdanie... 2000.

w ochronie przyrody są widoczne do dzisiaj¹⁰.

Trzeci sposób mówienia o lesie jest charakterystyczny głównie dla naukowców i przyrodników i ukazuje las jako byt istniejący niezależnie od człowieka i mający „wartość samą w sobie”, czyli niezbywalną wartość występującą bez związku z korzyściami, które przynosi ludziom. Natura w tym ujęciu jest systemem dynamicznym, rządonym procesami naturalnymi o dużej skali przestrzennej i długiej perspektywie występowania. Las natomiast jest tutaj komponentem przyrody, który wykształca się niezależnie od potrzeb człowieka i, przez to, w opozycji do wizji leśników, według której człowiek decyduje o kształcie przyrody. W odróżnieniu od pierwszych dwóch narracji, które czerpią swoją siłę z instytucjonalizacji w ramach branżowych wytycznych, praktyk organizacyjnych i solidnego umocowania w systemie prawnym, narracja „przyrodnicza” jest zakorzeniona głównie w naukowym i „ekologicznym” rozumieniu świata, wspartym przez wiedzę ekspercką. Orędownicy tego spojrzenia na las i przyrodę ogółem stanowią główną stronę popierającą rozszerzenie Białowieskiego Parku Narodowego na całą Puszcę Białowieską, a ich sposób myślenia jest wspierany przez linię prawodawstwa i podmioty społeczności międzynarodowej na poziomie Unii Europejskiej, co zresztą niejednokrotnie miało wpływ na decyzje ograniczające eksploatację Puszczy Białowieskiej¹¹.

Zgodnie z wynikami badań i podobnie, jak w powyższej dyskusji na temat Białowieskiego Parku Narodowego, las zdaje się zajmować centralną pozycję w postrzeganiu przyrody przez mieszkańców Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych. Wiąże się to zapewne nie tylko z dużą lesistością badanego obszaru, ale przede wszystkim kluczowej roli w bezpośrednim i pośrednim dostarczaniu różnego rodzaju korzyści dla człowieka, którą odgrywa wraz ze swoim otoczeniem. Korzyści te mają przy tym charakter zarówno materialny, jak i niematerialny, a postrzeganie ich ważności różni się nieco w zależności od gminy i profilu społeczno-demograficznego respondentów. Do korzyści specyficznie dostarczanych przez las należą zwłaszcza: pozyskanie drewna na cele opałowe i inne niż opałowe, zbieranie grzybów, ziół i jagód oraz pozyskiwanie dziko żyjących zwierząt. Las pełni w opinii badanych również funkcje kulturowe, wpływając na walory krajobrazowe, możliwość uprawiania sportu czy wartości duchowe i religijne. Dostrzegane są też korzystne dla człowieka procesy regulacyjne, np. oczyszczanie wody i powietrza oraz ochrona przed suszą lub powodzią. Można zatem stwierdzić, że lokalni mieszkańcy dostrzegają całą gamę korzyści płynących z lasu i szerszej rozumianej przyrody w swoim sąsiedztwie.

Pozyskiwanie drewna, uprawa roślin czy utrzymywanie zwierząt (np. pszczoł) to przykładowe korzyści materialne, które mają bardzo istotne bądź istotne znaczenie dla uczestników badania we wszystkich trzech gminach, niemniej uderzające jest dominujące znaczenie wody pitnej jako korzyści niezbędnej dla egzystencji człowieka. Dostępność dobrej jakości wody pitnej jest, poza drewnem opałowym, podstawową potrzebą i zmartwieniem właścicieli gospodarstw domowych. Pobieranie wody do picia jest

również wskazywane jako zarówno mocno ograniczone, jak i najbardziej zagrożone ze wszystkich korzyści czerpanych z przyrody, co respondenci wiążą przede wszystkim ze zmianami klimatycznymi, w tym suszą. Świadomość ta łączy się z pewnością z faktem, że stosunkowo niewielka część ludności jest podłączona do sieci wodociągowej, przez co czerpie wodę z własnych ujęć, na co wskazuje analiza danych zastanych (zob. rozdz. II). Z kolei pozyskanie drewna na cele opałowe jest najczęściej wskazywane jako korzyść podlegająca bieżącym ograniczeniom, co wiąże się w opinii respondentów przede wszystkim z wprowadzanymi przez leśników limitami pozyskania bądź kupna drewna na lokalnym rynku. W przypadku drewna warta podkreślenia jest także najczęściej występująca obawa o dostarczenie tej korzyści w przyszłości, związana z planami utworzenia parku narodowego na przedmiotowym obszarze.

Obawy związane z możliwością utworzenia nowego obszaru chronionego na terenie gmin Bircza, Fredropol i Ustrzyki Dolne wydają się typowe dla lokalnych wiejskich społeczności o peryferyjnym położeniu, które zmagają się, jak wskazują wyniki analizy danych zastanych (patrz: rozdział II), z licznymi problemami rozwojowymi. Funkcjonują one w obrębie kilku obszarów, które stanowią główne wyzwania dla idei powołania parku narodowego. Należą do nich obawy o utratę pracy bądź zmniejszenie zarobków, konieczność przekwalifikowania lokalnej gospodarki, brak możliwości rozbudowy infrastruktury, lęk o uprzedmiotowienie i alienację lokalnej społeczności, a także postrzegana obcość kulturowa inicjatorów projektu powołania Turnickiego Parku Narodowego. Jednocześnie, jak wykazują wyniki badania kwestionariuszowego, niechęć do parków narodowych pozostaje w dodatnim związku z wiekiem, a ujemnym z wykształceniem czy statusem materialnym respondentów. Ponadto, szczególnie duża liczba lat zamieszkiwania na terenie gminy jest wyraźnym predykatorem negatywnego stosunku do powołania nowego parku narodowego. Hibszer¹² w badaniu percepcji mieszkańców gmin powiązanych ze wszystkimi parkami narodowymi w Polsce wykazał, że świadomość ekologiczna mieszkańców obszarów w sąsiedztwie istniejących parków zależy m.in. właśnie od wieku, wykształcenia, statusu zawodowego czy miejsca zamieszkania względem parku, chociaż w poszczególnych parkach oceny ich funkcjonowania są różne. W opinii zarówno władz gminnych, jak i mieszkańców, najczęściej postrzegane utrudnienia wynikające z istnienia parków narodowych dotyczą z kolei problemów z budową lub rozbudową domu na terenie parku lub w jego otulinie. W tym samym badaniu autor stwierdza, że postrzeganie przez mieszkańców korzyści lub utrudnień z tytułu istnienia parku uzależnione jest od takich czynników, jak: wykształcenie respondentów, status zawodowy, posiadanie gruntów wewnątrz parku, stosunek do przyrody, udział w zajęciach edukacyjnych czy też zamożność danej gminy¹³.

Przewaga negatywnych postaw mieszkańców względem planów utworzenia Turnickiego Parku Narodowego jest pokłosiem toczącego się od około trzydziestu lat sporu, w którym jedną z dominujących ról odgrywa Nadleśnictwo

10 Blicharska i van Herzele 2015.

11 Tamże.

12 Hibszer 2013.

13 Tamże.

Bircza. Tłumaczy to największe spolaryzowanie poglądów (najmniej głosów neutralnych) właśnie w tej gminie, gdzie liczba głosów negatywnych przekracza 50%. Nadleśnictwo zarówno w przeszłości, jak i obecnie odgrywa silną, opinotwórczą rolę w gminie Bircza i jest jednym z głównych dużych pracodawców w regionie. Oficjalny przekaz leśników odpowiada wspomnianemu wcześniej „zarządcemu” stylowi myślenia o lesie i pełnionej przez niego funkcji. W sukurs narracji nadleśnictwa przychodzi lokalny przemysł drzewny, rozwinięty szczególnie w gminach Bircza i Ustrzyki Dolne, oraz środowisko myśliwych, którego głos, choć głównie zakulisowy, jest z pewnością wpływowy. Przedsiębiorcy z sektora drzewnego uaktywniają i wzmacniają drugi, „lokalny” sposób narracji o lesie i przyrodzie, która stanowi podstawę bytu miejscowej społeczności, co legitymizuje eksploatację ich zasobów. Obecnie te dwa typy dyskursu dominują w badanych gminach, podczas gdy orędownicy powstania TuPN posługują się najczęściej narracją trzecią, odwołującą się do tzw. „wartości istnienia” przyrody¹⁴. Rzucenia pomostu między przedstawicieli tych dwóch „obozów” nie ułatwia duży poziom dezinformacji lub też po prostu brak jakiegokolwiek wiedzy na temat planów utworzenia parku (zob. rozdz. III). Jest to widoczne zarówno w badaniach prezentowanych w niniejszym opracowaniu, jak i we wcześniej realizowanych na tym obszarze¹⁵. Wyjaśnia to zapewne częściowo stosunkowo duży udział głosów neutralnych, sięgający w całej próbie aż 28% badanych. Jednocześnie tak znaczący odsetek niezdecydowanych powinien dać do myślenia propagatorom utworzenia TuPN, ponieważ świadczy o słabej nośności ich przekazu, który często w ogóle nie dociera do odbiorców.

Według oficjalnych statystyk przeszło 2/3 mieszkańców powiatu przemyskiego obejmującego gminy Bircza i Fredropol pracuje w sektorze rolniczo-leśnym, a w gminie Ustrzyki Dolne odpowiednio blisko 50%. Jednocześnie należy zauważyć, że dane te dotyczą zatrudnienia w podmiotach o liczbie pracujących powyżej 9 osób. Analizując rejestr REGON, można stwierdzić, że w każdej z trzech analizowanych gmin zdecydowanie najwięcej (ponad 95%) jest mikroprzedsiębiorstw zatrudniających do 9 pracowników, podczas gdy ogólna struktura przedsiębiorstw (liczba podmiotów w danym sektorze) jest niejako odwrócona i podmioty z kategorii „Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo” stanowią w niej mniejszość (zob. rozdział V). Podobnie, analiza liczby osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą wskazuje, że w każdej z gmin deklarowany rodzaj działalności, obejmujący rolnictwo bądź leśnictwo, stanowi istotny, choć nie dominujący udział (3. lub 4. pozycja w zestawieniu). Sugeruje to, że nawet po uwzględnieniu pewnych pośrednich i bezpośrednich efektów ekonomicznych generowanych przez nadleśnictwo (np. dodatkowe przepływy finansowe w gminie, praca pośredników, tymczasowe zatrudnienie w lesie), należy z rezerwą podchodzić do pojawiających się w przestrzeni publicznej stwierdzeń o jednoznacznie dominującym wpływie przemysłu drzewnego na lokalny rynek pracy¹⁶.

14 Koresponduje to z wynikiem przeprowadzonej analizy czynnikowej w rozdziale III.

15 Por. np. IPC 2018.

16 Por. rozdz. II, str. 52.

Blizsze prawdzie zdają się wyniki badań niniejszego opracowania (zob. rozdz. V), w których w próbie losowej średnio 21% (najwięcej w Birczy – 29%) respondentów stwierdziło, że ich dochody są choć częściowo związane z przemysłem drzewnym w jakikolwiek sposób, co każe określić znaczenie tego sektora jako istotne. Dla porównania, nieco ponad 50% respondentów zadeklarowało, że posiada gospodarstwo rolne (choć produkuje głównie na własny użytek).

Obszar gmin Bircza, Fredropol i Ustrzyki Dolne charakteryzuje się dużymi walorami przyrodniczymi, na co wskazują wieloletnie plany utworzenia tu wielkopowierzchniowej formy ochrony przyrody w randze parku narodowego¹⁷. Jednocześnie należy on do mniej rozwiniętych regionów, o czym świadczą m.in. niższe niż w województwie i kraju przeciętne średnie wynagrodzenie na mieszkańca oraz wyższa stopa bezrobocia (zob. rozdz. V). Podobnie ranking atrakcyjności inwestycyjnej tych trzech gmin, zwłaszcza Bircza i Fredropol plasuje je wśród najmniej atrakcyjnych dla inwestorów w województwie¹⁸. Wśród respondentów niniejszego badania ogromna większość (97%) z tych, którzy nie czerpią korzyści prowadzenia gospodarstwa bądź pracy w sektorze drzewnym, nie planuje w przyszłości czerpania korzyści z pracy w sektorze rolniczo-leśnym. Wynik ten, zestawiony z danymi demograficznymi świadczącymi o ujemnym saldzie migracji oraz sygnałami o starzeniu się miejscowych społeczności i ucieczce młodych poza obszar badanych gmin, stawia pytanie o możliwe kierunki rozwoju w przyszłości. Propagatorzy utworzenia TuPN wysuwają rozwój sektora turystycznego jako szansę na rozwój gospodarczy regionu¹⁹. Obecnie zaledwie 8% badanych w przedmiotowym obszarze czerpie zyski z działalności o profilu turystycznym. Wśród pozostałych respondentów 11% deklaruje, że oni lub członkowie ich rodzin zamierzają czerpać zyski z turystyki, zazwyczaj w formie gospodarstwa agroturystycznego. Świadczy to o potencjale, który drzemie w lokalnej społeczności, a którego siła bierze się z instytucji rodziny wielopokoleniowej i jej samopomocowym oraz samoorganizującym się nieformalnym charakterze (zob. rozdz. II).

Na duży potencjał rozwoju turystyki na badanym obszarze wskazują wyniki przeprowadzonego badania metodą kosztów podróży (ang. *Travel Cost Method*, TCM). Sumaryczne korzyści płynące z tytułu rekreacyjnych świadczeń ekosystemów badanej części Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych wyceniono średnio na ok. 43 mln złotych rocznie w postaci tzw. czystej nadwyżki konsumenta (zob. rozdz. V), co pozostaje w zbieżności z rezultatami podobnych badań prowadzonych w Polsce w ostatnich latach²⁰. Należy zaznaczyć, że wynik ten daje zaledwie dolne oszacowanie strumienia wartości korzyści rekreacyjno-turystycznych płynących z szeroko rozumianej przyrody na tym obszarze. Zarówno w opinii badanych turystów, jak i respondentów głównego badania ankietowego (mieszkańców), na wartość tę wpływają walory przyrodnicze i krajo- brazowe, cisza i spokój. Podkreśla się także, że rozwój bazy

17 Michalik i in. 1993; Boćkowski i in. 2018.

18 Godlewska-Majkowska i in. 2017.

19 FDP 2015.

20 Por. np. Czajkowski i in. 2018; Gawrońska i in. 2018; Wiśniewska i in. 2018; Czajkowski i in. 2019.

turystycznej powinien odbywać się głównie poprzez małe, rozproszone ośrodki, takie jak gospodarstwa agroturystyczne czy kwatery prywatne, a nie duże ośrodki wypoczynkowe czy hotele. W odniesieniu do obecnie istniejącej bazy turystycznej widoczna jest przy tym jej niewystarczająca pojemność, a także niski stopień rozwinięcia szeroko rozumianej infrastruktury turystycznej, co powinno być uwzględnione przez lokalnych decydentów czy też działaczy społecznych i przedsiębiorców podczas planowania nowych inicjatyw rozwojowych.

Wspólną cechą uczestników trzech warsztatów mapowania partycypacyjnego dla liderów lokalnych (zob. rozdz. III) było poczucie wyalienowania z procesów decyzyjnych, odczucie peryferyjności własnego regionu oraz braku dbałości o interesy mieszkańców przez decydentów. Respondenci wszystkich pięciu warsztatów mapowania partycypacyjnego (łącznie ze specjalistami do spraw gospodarki leśnej i ochrony przyrody) uważali z kolei, że tego typu spotkania są potrzebne i podkreślali chęć dialogu z osobami o odmiennych poglądach. Warto wykorzystać ten potencjał w dyskusji o instytucji parku narodowego, która nie cieszy się dobrą opinią u wielu z badanych respondentów. Wskazane w rozdziale II potencjalne źródła obaw wobec Turnickiego Parku Narodowego zamiast być hamulcem rozwoju mogą stać się punktem wyjścia do realizacji nowych pomysłów na pozytywną transformację obszarów wiejskich, np. stworzenia ekologicznych inkubatorów przedsiębiorczości, aktywizacji i wsparcia zawodowego w małych przedsiębiorstwach rodzinnych, planów rozwoju infrastruktury zgodnej z potrzebami mieszkańców, wzmocnienia struktur współzależności i oddolnej partycypacji czy też tworzenia przestrzeni umożliwiających integrację różnorodnych środowisk i społeczny dialog. W przyszłych dyskusjach na temat ochrony przyrody warto brać pod uwagę nie tylko ekonomiczne (np. zaspokojenie popytu na drewno opałowe czy też równy dostęp do wody), ale także społeczne i kulturowe przesłanki. Szczególnie ważne jest unikanie tworzenia poczucia efektu pominięcia i wykluczenia u lokalnych „aktorów społecznych”, a proces dochodzenia do porozumienia ze środowiskiem przyrodników miał charakter wspólnotowy.

Jak wskazują Mika i in.²¹, lata 2010–2012 przyniosły istotne zmiany w funkcjonowaniu parków narodowych i mogą one obecnie prowadzić samodzielną gospodarkę w ramach reguł rynkowych, a co za tym idzie – kształtować relacje z lokalnymi podmiotami działającymi na rynku. Park narodowy – zyskując osobowość prawną²² – może przekształcić się w ważnego interesariusza, który poprzez wielofunkcyjny model działania z akcentem położonym na realizację funkcji społecznych staje przed nowymi wyzwaniami, niezwiązanymi bezpośrednio z ochroną przyrody²³. Przyjmując realistyczne założenia, dobrze funkcjonujący park narodowy zawsze stanowi pewną formę ograniczenia lokalnego rozwoju, ponieważ ma zaspokajać społeczną potrzebę istnienia dzikiej przyrody i blokować te kierunki rozwoju, które nie dadzą się z nią pogodzić. Jednocześnie park narodowy może być jednak sojusznikiem lokalnych

społeczności w poszukiwaniu dróg zrównoważonego rozwoju. W przypadku utworzenia Turnickiego Parku Narodowego Park ten musiałby wziąć na siebie istotną część odpowiedzialności za lokalny rozwój, co jest już spotykane w wielu miejscach na świecie, aczkolwiek byłoby ewenementem w skali krajowej²⁴. Czynnikiem sprzyjającym takiemu oddziaływaniu parku narodowego jest fakt, że – podobnie jak obecnie istniejące nadleśnictwo – wywołuje on szereg efektów ekonomicznych dla lokalnej gospodarki. Należą do nich tzw. efekty zaopatrzeniowe, zatrudnieniowe, fiskalne oraz „produkcyjne”, a są związane z dostarczaniem towarów i usług dla parku, zatrudnieniem miejscowej ludności, zasileniem budżetów jednostek samorządowych w ramach zobowiązań fiskalnych oraz szeroko rozumianą działalnością produkcyjną parku²⁵. Odpowiednio prowadzona polityka parku, a także zapewne dalsze korzystne zmiany w prawie (np. zwiększenie przepływów fiskalnych do gmin, odpowiednie kompensacje dla mieszkańców gmin znajdujących się w granicach parków za dostarczanie usług ekosystemowych) mogą spowodować, że park narodowy stanie się kołem zamachowym lokalnej przedsiębiorczości i będzie inspirować jego mieszkańców do kreatywnego rozwoju.

Przywołana w badaniach prezentowanych w niniejszym opracowaniu koncepcja usług ekosystemowych wraz z rozpoczęciem jej praktycznego zastosowania²⁶ zapoczątkowała trwającą do dzisiaj dyskusję na temat, jak należy postrzegać relacje człowieka i otaczającej go przyrody²⁷. Dyskusja ta zaczyna się od nakreślenia prostej metafory ekosystemów dostarczających ludziom usługi (korzyści). Następnie można w coraz większym stopniu dostrzegać zwrotne zależności między społecznościami a ekosystemami, stopniowo uwzględniając również pojęcie moralnej odpowiedzialności człowieka za stan przyrody, która w swej istocie sięga jeszcze prac Aldo Leopolda (ang. *land ethic*)²⁸. Równolegle istnieją również koncepcje określające połączenie człowieka z przyrodą jako „sieć życia”²⁹ lub też „społeczność ekokulturową”³⁰, w której człowiek zachowuje kontakt ze światem ożywionym poprzez przywiązanie do ziemi, rodziny, przodków oraz wartości duchowe. Niezależnie od tego jaką metaforę wybierze się do opisu rzeczywistości, park narodowy poprzez rozmach swojego oddziaływania jawi się wraz ze swoim otoczeniem jako system społeczno-ekologiczny³¹, który uwzględnia wielostronne interakcje człowieka i przyrody opierające się na kapitale ludzkim, technicznym, społecznym i przyrodniczym. Planowanie wielkopowierzchniowego obszaru chronionego w randze parku narodowego jest dużym wyzwaniem, ponieważ wymaga nie tylko przygotowania odpowiednich planów i strategii ochrony przyrody, ale także dlatego, że projektuje się podmiot w dużej mierze determinujący lokalne życie społeczno-gospodarcze. Obecnie zaleca się

24 Tamże.

25 Mika i in. 2015.

26 Zob. MEA 2005.

27 Zob. np. Raymond i in. 2013.

28 Leopold 1949.

29 Atleo 2011.

30 Bohensky i Maru 2011.

31 Por. Constanza i in. 2017.

21 Mika i in. 2015.

22 Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych.

23 Mika i in. 2015.

globalnie³² poszerzanie funkcji społecznych parku narodowego oraz wprowadzanie partycypacyjnego modelu zarządzania, który w szczególności przyczynia się do wsparcia ekonomicznego wspólnot lokalnych. Dlatego też sprawą do dyskusji wydaje się spełnienie postulatów lokalnych mieszkańców, obecnych w już istniejących parkach³³, dotyczących zezwolenia na zbiór runa leśnego, pozyskiwania drewna na cele opałowe czy też ułatwień związanych z rozwojem infrastruktury turystycznej. Wyznaczenie takich obszarów w nowym parku wpisywałoby się w koncepcję „strefowania” zgodną z zaleceniami Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody³⁴. Wydaje się również, że park narodowy w nowoczesnym wydaniu powinien być instytucją otwartą na mieszkańców, dostrzegającą i uwzględniającą ich opinie³⁵. Autorzy niniejszego opracowania gorąco zachęcają wszystkich czytelników, aby w takim właśnie duchu toczyła się dalsza dyskusja na temat ochrony cennych przyrodniczo obszarów Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych.

■ Piśmiennictwo

Atleo E.R. 2011. Principles of tsawalk: An indigenous approach to global crisis. University of British Columbia Press, Vancouver.

Boćkowski M.D. (red.) 2018. Projektowany Turnicki Park Narodowy. Stan walorów przyrodniczych – 35 lat od pierwszego projektu parku narodowego na Pogórzu Karpackim. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Nowosiółki Dydyńskie.

Blicharska M., van Herzele A. 2015. What a forest? Whose forest? Struggles over concepts and meanings in the debate about the conservation of the Białowieża Forest in Poland. *Forest Policy and Economics* 57: 22–30.

Bohensky E.L., Maru Y. 2011. Indigenous knowledge, science, and resilience: What have we learned from a decade of international literature on “integration”? *Ecology and Society* 16 (art. 6).

Constanza R., de Groot R., Braat L., Kubiszewski I., Fioramonti L., Sutton P., Farber S., Grasso M. 2017. Twenty years of ecosystem services: How far have we come and how far do we still need to go? *Ecosystem Services* 28: 1–16.

Czajkowski M., Giergiczyński M., Kronenberg J., Englin J. 2019. The individual travel cost method with consumer – Specific values of travel time savings. *Environmental and Resource Economics* 74: 961–984.

Czajkowski M., Zandersen M., Aslam U., Angelidis I., Becker T., Budziński W., Zagórska K. 2018. Recreational value of the Baltic Sea: A spatially explicit site choice model accounting for environmental conditions. Working Paper 11/2018 (270). Faculty of Economic Sciences, University of Warsaw, Poland.

Dudley N. (red.) 2013. Guidelines for applying protected area management categories. IUCN, Gland, Switzerland.

FDP 2015. Możliwości i warunki inwestycyjne na obszarach Natura 2000 w regionie działania Partnerstwa Naturowego Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Leszczawa Dolna. [<https://przyrodnicze.org/sites/default/files/2021-02/PARTNERSTWO-folder-NET.pdf>] [dostęp: 13.12.2020].

Gawrońska G., Gawroński K., Dymek D., Sankowski E., Harris B. 2018. Economic valuation of high natural value areas in Central

Roztocze. *Acta Scientiarum Polonorum. Formatio Circumiectus* 17(4): 45.

GDOŚ 2018. Informacja o środowisku. Dostęp do danych geoprzestrzennych. [<https://www.gdos.gov.pl/dane-i-metadane>] [dostęp: 13.12.2020].

Godlewska-Majkowska H. (red.) 2017. Atrakcyjność inwestycyjna regionów. Województwo podkarpackie. SGH, Warszawa.

Hibisz A. 2013. Parki narodowe w świadomości i działaniach społeczności lokalnych. Uniwersytet Śląski, Katowice.

Instytut Badawczy IPC 2018. Planowany Turnicki Park Narodowy. Raport z badań jakościowych. IB IPC, Warszawa.

IUCN brak roku. Protected area categories. Category II: National Park. [<https://www.iucn.org/theme/protected-areas/about/protected-areas-categories/category-ii-national-park>] [dostęp: 13.04.2020].

Leopold A. 1949. A sand county almanac: And sketches here and there. Oxford University Press, New York.

MEA 2005. Ecosystems and Human Well-being: Synthesis. J. Sarukhán J., Whyte A. (red.) Millennium Ecosystem Assessment. Island Press, Washington, DC.

Michalik S. (red.) 1993. Turnicki Park Narodowy w polskich Karpatkach Wschodnich Dokumentacja Projektowa. Polska Fundacja Ochrony Przyrody Pro Natura, Kraków.

Mika M., Pawlusiński R., Zawilińska B. 2015. Park narodowy a gospodarka lokalna. Model relacji ekonomicznych na przykładzie Babiogórskiego Parku Narodowego. IGI GP UJ, Kraków.

Niedziałkowski K. 2016. Dlaczego leśnicy nie chcą rozszerzenia Białowieżskiego Parku Narodowego? Motywacja pracowników Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe w perspektywie aktorów społecznych zaangażowanych w dyskusję wokół Puszczy Białowieżskiej. *Leśne Prace Badawcze* 77(4): 358–370.

Niedziałkowski K., Blicharska M., Mikusiński G., Jędrzejewska B. 2014. Why is it difficult to enlarge a protected area? Ecosystem services perspective on the conflict around the extension of the Białowieża National Park. *Land Use Policy* 38: 314–329.

Paavilainen E. 1994. The concept of sustainable management in boreal and temperate forests. *IUFRO News* 23(3): 8–9.

Pawlaczyk P. 2020. Aktualne problemy ochrony przyrody obszaru proponowanego powiększenia Bieszczadzkiego parku Narodowego. W: Kramarz P. (red.). Charakterystyka przyrodnicza obszaru otuliny Bieszczadzkiego Parku Narodowego. Fundacja Dziedzictwo Przyrodnicze, Kraków: 66–87.

Raymond C.M., Singh G.G., Benessaiah K., Bernhardt J.R., Levine J., Nelson H., Turner N.J., Norton B., Tam J., Chan K.M.A. 2013. Ecosystem services and beyond: Using multiple metaphors to understand human–environment relationships. *BioScience* 63(7): 536–546.

Rechciński M., Tusznio J., Grodzińska-Jurczak M. 2019. Protected area conflicts: A state-of-the-art review and a proposed integrated conceptual framework for reclaiming the role of geography. *Biodiversity and Conservation* 28(10): 2463–2498.

Rykowski K. 1997. Forest policy evolution in Poland. *Journal of Sustainable Forestry* 4: 119–126.

Sprawozdanie... 2000. Sprawozdanie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa o rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy o ochronie przyrody (druki nr 1476 i 2119). [<http://orka2.sejm.gov.pl/Debata3.nsf/main/15BDA44E>] [dostęp: 13.12.2020].

Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych. Dz.U. 2009 nr 157 poz. 1240.

Wiśniewska A., Budziński W., Czajkowski M. 2018. Publicly funded cultural institutions – A comparative economic valuation study. Faculty of Economic Sciences, University of Warsaw. Working Papers 2018–22.

32 IUCN brak roku.

33 Mika in. 2015.

34 Dudley i in. 2013.

35 Tamże.